104. ÉVFOLYAM 1991 DECEMBER 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

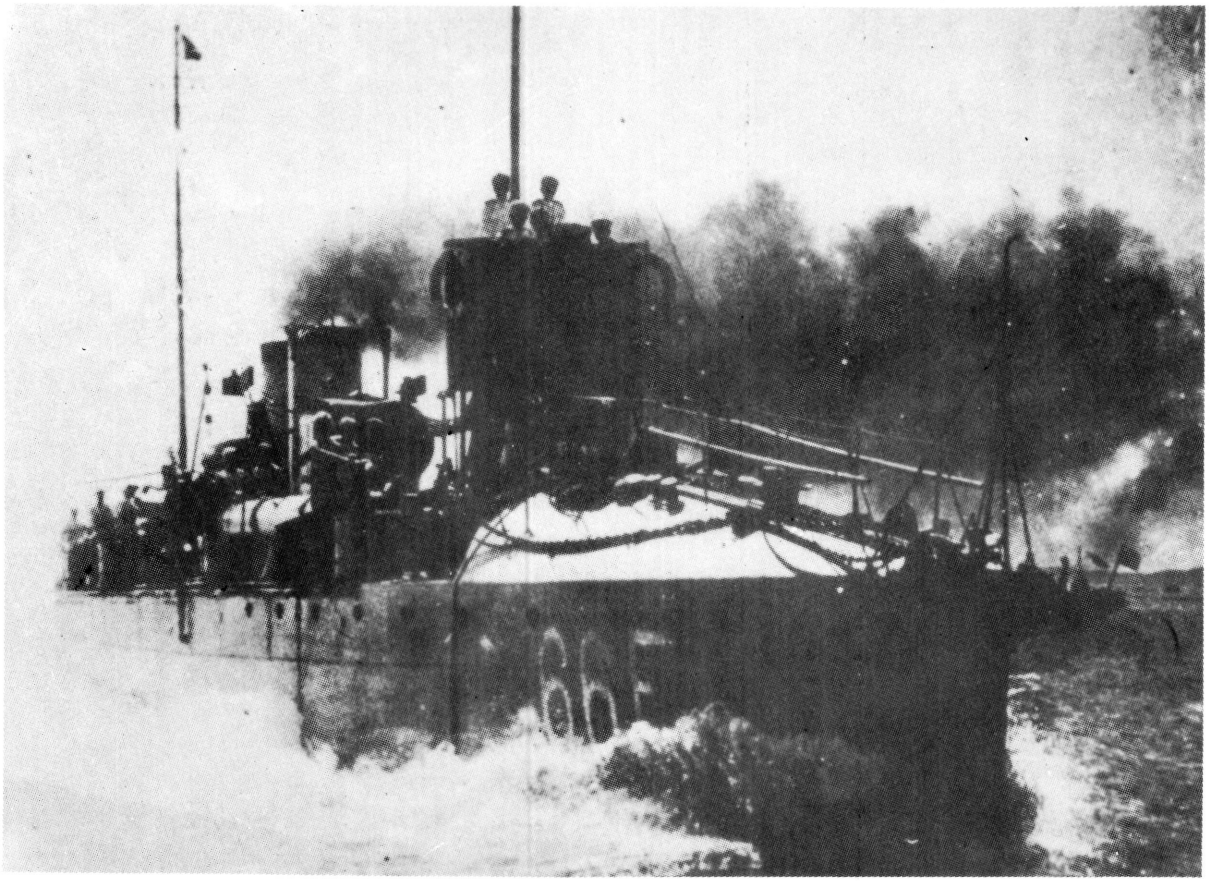

A 66 F (ex SKORPION) torpedónaszád menetben
(Csonkaréti Károly: Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve

1888

104. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1991. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

dr. Bonhardt Attila százados, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettese (Budapest); *dr. Csonkaréti Károly* (Budapest); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Kelenik József*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Kemény János* levéltáros, Bács-Kiskun Megyei Levéltár (Kecskemét); *dr. Móricz Lajos* ny. ezredes, a hadtudomány doktora (Budapest); *Nagy Domokos Imre* (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *dr. Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs—Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre: 240,— Ft, negyedévre: 60,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540

MH Központi Nyomda. Felelős vezető: Benke Károly

TANULMÁNYOK

KELENIK JÓZSEF

A KÉZI LŐFEGYVEREK JELENTŐSÉGE A HADÜGYI FORRADALOM KIBONTAKOZÁSÁBAN

A magyar egységek fegyverzete a tizenötéves háború időszakában

„Ez elmúlt éjjel Bástha György uram 300 vasas fegyvereseket, ezer gyalogos muskatért, 500 . . . lancz kopjás gyalogot, ezer hajdut vitetett volt által az Dunán az mi sánczunkban, kik más napon: 26. Sept. 11 órakor kiütöttek volt az török sánczára, és az jancsárokat az sáncokbul kivágták volt, ezt meglátta az táborbeli török: az egész török táborban (lévő) lovas régi gyalog segítségekre ment. Szemben állottak egymással, oly nagy viadaljok volt, oly sok lövés volt, hogy az sok füsttöl úgy füstölögtenek az hegyek és Esztergom vára is, mint (ha) meggyúltak volna."[1] Talán a stíluselemzésben kevésbé gyakorlott olvasó számára is észrevehető, hogy a fenti — a létszámadatokat, csapatnemeket, időpontokat szenvtelen szakszerűséggel soroló — jelentés a harcmező képének felidézésekor élettel telik meg. Nyilvánvaló, hogy a harc rendkívüli hevességét bizonyító „füstölgő hegyek" látványa a jelentés íróját, Nemes-Kürti Pogrányi Benedek nógrádi főkapitányt is magával ragadta. Szavai alapján egy olyan ütközet képe bontakozik ki előttünk, melyben a főszerep már a tűzfegyvereket illette. Lényeges dolog ez, hiszen az olasz erődítési iskola mellett a lőfegyverek tömeges felhasználását tarthatjuk a hadügyi forradalom másik legfontosabb ismérvének. Jelen tanulmányunkban azt kutatjuk tehát, milyen szerepet töltöttek be a lőfegyverek a XVI. század második felében, illetve a tizenötéves háború éveiben a magyarországi hadszíntéren. Mint azt munkánk első részében már kimutattuk, a „hossszú háború" harcaiban részt vevő külföldi katonák és a korszak nyugat-európai seregeinek fegyverzete lényegében azonos volt. Témánk szempontjából azonban az is igen fontos, hogy az idegen katonaság fegyverzetének mekkora hányadát tették ki a lőfegyverek. Számukra és fontosságukra már abból is következtethetünk, hogy 1594 februárjában a császári megbízottak csak a drezdai hadszertárból 3035 különféle lőfegyvert vásároltak.[2] Egy 1595 szeptemberéből, vagy novemberéből származó kimutatás az 1596. évi hadjáratban a várhatóan 24 000 főből álló hadsereg igényeit 8000 puskában és 8000 muskétában határozta meg. Emellett mindkét fegyvertípusból 2—2000 darabból álló tartalék kialakítását is kívánatosnak tartotta. Bécs védelméhez 1000, tábori használatra 400, a végvárakba pedig összesen 500 szakállast igényelt.[3]

1 *Ifj. Kubinyi Miklós:* Közlemények a Thurzó-levéltárból. *Századok,* 1871. (A továbbiakban Kubinyi, *Századok,* 1871.) 288. o. Nemes-Kürti Pogrányi Benedek levele gróf Thurzó Györgyhöz 1604. szept. 26.
2 Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten (A továbbiakban: AFA) 1594/2/16. b.
3 AFA 1595/11/4.

Ezek a mennyiségek kétségkívül igen impozánsak. Az adatok információs értéke azonban csak úgy teljes, ha a lőfegyverek számát össze tudjuk vetni a használatban levő egyéb fegyverek számával.

1594 februárjában a császár megbízottai azzal a feladattal érkeztek Drezdába, hogy az ottani hadszertárból 4500 fő — másfél gyalogezred — számára fegyvert vásároljanak. Az előírt mennyiség (1575 duplazsoldos fegyverzet és 2835 tűzfegyver) megvásárlása után a megmaradt mintegy 1000 guldent szintén fegyverekre költötték. Az összegből tíz páncélt és alabárdot, illetve további 200 különféle kézi lőfegyvert vásároltak. Az így beszerzett mennyiséggel végül is 1585 hidegfegyverekkel harcoló katonát és 3035 lövészt lehetett felszerelni. A két fegyvertípus közötti arány tehát csaknem kettő az egyhez a lőfegyverek javára.[4]

Ugyanez év áprilisában Zacharias Geizkoffler egy 3000 fős ezred és két 1000—1000 főt számláló egység felfegyverzésén fáradozott. Jelentkező, mivel a háború csak most kezdődött igazán, bőségesen akadt. Így a 3000-re tervezett ezred 3480, az egyik ezres kötelék pedig 1149 katonából állhatott volna. Csakhogy ehhez 1657 darab fél és egész landsknecht-páncélra lett volna szükség, aminek beszerzése, mivel Nürnberg és Augsburg készleteit pillanatnyilag kimerítették, súlyos nehézségek elé állította Geizkofflert. Ha sikerült megszereznie a tervezett mennyiségű páncélt, úgy az említett 5629 katona közül 2219 hidegfegyvereket, 3410 pedig kézi lőfegyvereket kapott. A két fegyver aránya itt durván három a kettőhöz.[5]

Egy másik, ezúttal 4000-es ezredben a 2800 muskétásra és lövészre mindössze 1200 pikás, alabárdos és kétkezes pallost forgató katona jutott.[6]

Hogy ezek az arányok nem véletlenszerűek és nem csak egy-egy ezredre, illetve kisebb seregrészre érvényesek, azt a már említett 1595. évi kimutatás is bizonyítja. Az ebben szereplő elméleti arány szerint 8000 duplazsoldosra pontosan kétszer annyi lőfegyveres, 8000 muskétás és 8000 lövész jutott. Ezek a számok még akkor is hűen tükrözik a hadvezetés nézeteit a fegyverek ideális arányairól, ha az elképzelések a gyakorlatban némiképp talán módosultak.[7]

A lőfegyverek szerepének további növekedésére következtethetünk az 1595. évihez hasonló, de 1600-ból származó kimutatás adataiból.[8] Ebben a kézi lőfegyverek már ötszörösen múlták felül a páncélok számát. Az 1601. évi hadjáratra a 19 000 kézi lőfegyver mellett mindössze 4000 új páncélra tartottak igényt, tehát az 1595-ös kívánalmakkal megegyező mennyiségű lőfegyverre csak fele annyi páncél jutott. 1600-ban, a már meglevő készleteket is beszámítva, minden fegyverfajtából szerényebbek az igények, mint 1595-ben. Kivéve a kézi lőfegyvereket! 1595-ben többek között 10 000 páncélt, 4100 alabárdot, 700 pallost valamint 20 000 kézi lőfegyvert tartottak szükségesnek. 1600-ra ez így módosult: 4000 vért, 2400 alabárd, 500 pallos és pontosan 19 000 lőfegyver. Hogy ez valóban a lőfegyverek arányának növekedését tükrözi, bizonyítják a következők:

4 AFA 1594/2/16. b.
5 AFA 1594/4/7.
6 *Zwiedeneck-Südenhorst:* Kriegbilder aus der Zeit der Landsknechte. Stuttgart, 1883. (A továbbiakban: *Zwiedeneck*) 276. o.
7 AFA 1595/11/4.
8 Kriegsarchiv, Wien. Sonderreihe des Hofkriegsrates, Bestallungen (A továbbiakban: Bst.) 1601/672.

— a „Fegyverzeti Hivatal" (Zeugwartamt) mindössze 600 páncéllal rendelkezett, így nagyobb raktárkészletekkel nem magyarázhatóak az alacsonyabb igények;

— a lőfegyvereknek a páncélokénál sokkal nagyobb arányú amortizációjáról valószínűleg nincs szó. A rendkívül gondos és alapos 1595-ös tervezet tartalékkészletteinek arányszámai ugyanis a két fegyverfajta egyenlő arányú veszteségével számolnak. A biztonsági okokból félretenni szándékozott 2000 páncélra 4000 lőfegyver jutott (1:2);

— a csapatoknál és a hadszíntéren levő fegyverzet nagyobb részét eddig is a lőfegyverek képezték, így ezek beszámítása sem javítaná a hidegfegyverek arányát.

Az eddigiekben főleg a készletek alapján valószínűsíthető fegyverzeti arányokkal foglalkoztunk. A fő kérdés azonban az, milyen arányban jelentek meg a lőfegyverek a harcoló egységeknél?

Mint azt harminchat, 1593 és 1605 közötti toborzási megbízás adatai bizonyítják, a tűzfegyverek száma a gyalogságon belül jelentősen meghaladta a szálfegyverekét.[9]

Annak megvizsgálásához, hogy a gyalogság fegyverzetének pontosan mekkora hányadát alkották a lőfegyverek, egységenként három aránypárt állítottunk fel. Az első a lövészek és nem lövészek arányát mutatja. Csakhogy a német csapatok számára kiadott Bestallungok adatai, mivel nem határozták meg pontosan az egyes fegyverek számát, torzított arányokat eredményezhetnek. A duplazsoldos elnevezés ugyanis nem csak a pikásokra és alabárdosokra vonatkozott. Közéjük számították a prima plana teljes állományát, köztük olyan nem harcoló, sőt fegyvertelen személyeket is, mint a lelkész, az írnok, vagy a felcser.[10] Ezért, ahol csak lehetséges volt, kiderítettük a prima plana létszámát és összetételét. A duplazsoldosok számából levontuk azokat, akik a harcban ténylegesen nem vettek részt. Az így kapott számok alapján állítottuk fel a második aránypárt. Ám mivel nem lehettünk biztosak benne, hogy azok, akiket mi a prima planából harcolónak nyilvánítottunk, szálfegyvereikkel valóban tevőlegesen is részt vettek a küzdelemben, a prima plana teljes állományát levontuk a duplazsoldosok számából. Úgy véljük, hogy ez a harmadik aránypár jár legközelebb a valósághoz. Ennek alapján tudjuk legjobb közelítéssel megadni, hogy a harc megvívásából az egyes fegyverfajták milyen arányban vették ki részüket.[11]

A táblázatból kitűnik, hogy a németföldön felállított ezredek fegyverzete a háború kezdetén még jóval konvencionálisabb volt, mint pl. a vallon-francia egységeké. Engelhardt Khurz ezredében 1593-ban zászlóaljanként 160 hidegfegyverre még csak 220 tűzfegyver jutott. A kilencvenes évek második felétől azonban az anyagi nehézségek és a felhalmozódó harci tapasztalatok együttes hatásának köszönhetően a német katonaságon belül is emelkedni kezdett a lövészek száma. A lőfegyverek 1601 után — minden rendelkezésre álló adat

9 L. *Kelenik József:* A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború időszakában című tanulmányában található táblázatot. *Hadtörténelmi Közlemények* (A továbbiakban: HK), 1990/3., 94—95. o.

10 A korban mindenkor a zsoldfizetési lista első lapján, a „prima plana"-n tüntették fel az egység tisztjeinek, tisztségviselőinek nevét. E kifejezés tehát mindig az alakulat tiszti és tágabb értelemben vett „törzskarát" jelölte.

11 L. az I. és II. táblázatot. (7—8—9—10—11—12. o.)

esetében — már több mint kétszeresen múlták felül a szálfegyverek számát. De 1605-ben már olyan német ezredek felállítására is megbízást adtak, amelyekben egy szálfegyverre átlag 4,95, illetve 6,94 lőfegyver esett.[12]

Ez már megközelíti a vallon-francia katonaságnál megfigyelhető arányokat. Ezekben a jórészt Németalföldön toborzott ezredekben ugyanis a pikások és alabárdosok együttesen sem tették ki a lövészek számának egyhetedét. Sőt a magyarországi harcokban felbukkant néhány olyan vallon „lövészezred" is melyekben már csak a tisztek és altisztek viseltek szálfegyvert. A Schönberg (1597) illetve a Tilly vezette (1602) egységek zászlóaljaiban minden 11, illetve 9 lövészre jutott egy-egy alabárdos.[13] A vallon-francia katonaság jelenléte tehát erősen módosította a nyugati gyalogság fegyverzetének összképét. A hadvezetés a tűz- és hidegfegyverek helyesnek tartott 2:1 arányát, igen okosan, a különféle nemzetiségű csapatok tradicionális fegyverzetének megőrzésével alakította ki. A landsknecht-hagyományokra visszatekintő osztrák-német katonaságnál a lőfegyverek kezdetben alig haladták meg a szálfegyverek számát. A tűzfegyvert kedvelő vallonoknál viszont, akik Európa legjobb muskétásainak számítottak, a létszám egyhetedét kitevő pikások csupán biztosító szerepet játszottak — ha egyáltalán voltak.

Hogy a Bestallungok adataiból levont következtetéseink nem csupán elméleti jellegűek, bizonyítja például Wilhelm Mitrowitz „német" ezredének mustrája. A 180 fős prima plana mellett a duplazsoldosok 961, a lövészek 1940 fővel képviseltették magukat.[14] (1940:961=2,018:1) De — az arányokat illetően — még meggyőzőbb, még értékesebb az a kimutatás, amely 1604 novemberében készült a Felső-Magyarországon táborba szállt császári hadak létszámáról. A hat különféle gyalogos egység összesen 9434 főt számlált. Ebből 3494 a duplazsoldosok és 5490 a lövészek száma.[15] Az így kapott tűzfegyver-hidegfegyver arány 1:1,7, ám a nem harcoló prima plana létszámát levonva a duplazsoldosok számából ez 1:1,94-re módosul.

Az idegen gyalogságon belül tehát — mint azt a gyakorlatból és az elméletből vett példák sora egyöntetűen bizonyítja — a katonák minimum kétharmada lőfegyverekkel volt felszerelve.

Ami a lovasságot illeti, a Magyarorrszágon harcoló nyugati egységek mindegyike a kézi lőfegyverek alkalmazására építette harcmodorát. Egyetlen német, vallon vagy olasz lovas kezében sem találunk már lándzsát, vagy kopját.[16]

A fenti arányok alapján a tűzfegyverek a magyarországi hadszíntéren is tömegesen alkalmazott harceszköznek számítanak. Ám ez a tény önmagában még megkérdőjelezhető bizonyítéka a hadügyi forradalom itteni jelenlétének. A korszak hadszervezésének jellege ugyanis lehetővé tette a legkorszerűbb fegyverzet, a legjobban képzett tisztek, katonák és ezzel együtt a leghatásosabb harceljárások megvásárlását, s bármely hadszíntéren történő bevetését. A vallon, lotharingiai, olasz zsoldosok és fegyverzetük magyarországi jelenléte ennek értelmében nem lenne más mint a „korszerű nyugati technika" bérbevétele. Csakhogy a 15 éves háború hadseregeinek túlnyomó többsége mindenkor

12 Az adatokat l.: HK 1990/3., 94—95. o.
13 Bst. 1602/714.
14 AFA 1605/12/1.
15 AFA 1604/11/ad.1.
16 L. *Kelenik József:* A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. HK 1991/3., a 104—106., 110. és 112. oldalakon levő táblázatok.

I. TÁBLÁZAT
A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN RÉSZT VEVŐ KÜLFÖLDI GYALOGEZREDEK „PRIMA PLANA"-JÁNAK LÉTSZÁMA

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	JELZET
1593. XII. 9.	Engelhardt Khurz	400	német	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	2	1	1	-	-	-	-	Bst. 1593/464.
1596. XI. 25.	Orpheo Galliano (A)	300	vall.	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	-	-	Bst. 1596/515.
	Orpheo Galliano (B)	300	vall.	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	2	-	Bst. 1596/515.
1597.	Georg Bayer Freyherr in Boppart	300	fr.	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	2	-	Bst. 1597/521.
	Orpheo Galliano	300	fr.	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	2	-	Bst. 1597/521.
1597. III. 1.	Johan Baptista Pezzen	300	német	1	1	1	1	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	Bst. 1597/524.
1597. III. 1.	Névtelen	300	vall.	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	-	-	-	AFA 1597/3/1.
1598. IV. 4.	Johan Pernstein	300	német	1	1	1	1	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	Bst. 1597/537.
1598. IV. 13.	Johan Friedrich von Mörspurg	400	német	1	1	1	1	1	2	1	-	1	2	1	2	2	1	1	1	-	-	-	Bst. 1598/574.
	Bernhard Hieronymus Rusworm	400	német	1	1	1	1	1	2	1	-	1	2	1	2	2	1	1	1	-	-	-	Bst. 1598/574.

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	JELZET
1598. IV. 18.	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	400	német	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	2	1	1	–	–	–	–	Bst. 1598/575.
1598. IV. 20.	Georg Bayer zu Boppart	300	fr.	1	1	1	–	–	2	–	–	–	–	1	2	2	–	–	1	6	–	–	Bst. 1598/576.
	Hans Reinhard von Schönberg	300	vall.	1	1	1	–	–	2	–	–	–	–	1	2	2	–	–	1	6	–	–	Bst. 1598/576.
1599. IV. 16.	Johan Baptista Pezzen	300	német	1	1	1	1	1	2	1	–	–	2	1	2	2	1	1	–	–	–	–	Bst. 1599/624.
1599. V. 28.	Gottfried von Riebitsch	400	szil.	1	1	–	1	1	2	1	–	–	2	1	2	2	–	1	1	–	–	4	Bst. 1599/632.
1600. II. 29.	Gottfried von Riebitsch	400	szil.	1	1	–	1	1	2	1	–	–	2	1	2	2	–	1	1	–	–	4	Bst. 1600/651.
1600. IV. 24.	Heinrich von Lurraine Marggrafen von Mony Grafen von Chaligny	300	vall.	1	1	1	–	–	2	–	–	–	–	1	2	2	–	–	1	6	–	–	Bst. 1600/655.
1601. III. 23.	Adolf Althan	300	német	1	1	1	1	1	2	1	–	–	1	1	2	2	1	1	1	–	–	–	Bst. 1601/680.
	Hans Preyner zu Stübing	300	német	1	1	1	1	1	2	1	–	–	1	1	2	2	1	1	1	–	–	–	Bst. 1601/680.
	Pernhausen	300	német	1	1	1	1	1	2	1	–	–	1	1	2	2	1	1	1	–	–	–	Bst. 1601/680.
1602. III. 15.	Hans Preyner zu Stübing	300	német	1	1	–	–	1	2	1	–	–	–	1	2	2	–	1	1	–	–	–	AFA 1602/3/5.
		400	német	1	1	–	–	1	2	1	–	–	–	1	2	2	–	1	1	–	–	–	AFA 1602/3/5.
1602. V. 17.	Johan Tscherklaes von Tilly	300	vall.	1	1	1	–	–	2	–	–	–	–	1	2	2	–	1	6	–	–	–	Bst. 1602/714.

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	JELZET
1603. IV. 10.	Leonhard Ehrgott	300	német	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	AFA 1603/4/1.
1603. V. 12.	Lucas Römer	300	német	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	-	1	-	-	-	AFA 1603/5/1.
1603. V. 26.	Germanico Strassoldo	300	olasz	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	-	-	AFA 1603/5/3.
1603.	Johan Baptista Pezzen	300	német	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	1	1	6	-	-	AFA 1603/5/4.
	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	300	német	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	1	1	6	-	-	AFA 1603/5/4.
1604. IV.	Capitulation über 1500 Knecht	300	német	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	Bst. 1604/768.
1605. I. 28.	Walthin Schmidt von Wellenstein	500	német	1	1	-	1	1	2	-	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	AFA 1605/1/1.
1605. I. 29.	Maximilian Graf zu Salm	300	német	1	1	-	1	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	AFA 1605/1/3.

Magyarázat a táblázathoz:

1. *Haubtman* (parancsnok), 2. *Fendrich* (zászlós), 3. *Caplan* (káplán/prédikátor/pap), 4. *Schreiber* (írnok), 5. *Veldtwäbl*[x], 6. *Wäbl*[x], 7. *Furier* (futár), 8. *Schützen führer* (lövészparancsnok), 9. *Tolmatsch* (tolmács), 10. *Drabant* („legény", gyalogos)[xx], 11. *Veldtscher* (felcser), 12. *Trummerschlag* (dobos), 13. *Pfeiffer* (sípos), 14. *Reitknecht* (lovas legény), 15. *Führer* (vezető), 16. *Leutenant* (hadnagy), 17. *Corporal* (tizedes), 18. *Sergeant* (őrmester), 19. *Egyéb*

Rövidítések a táblázatban: szil. = szilézíai, vall. = vallon, fr. = francia

[x] Wäbl, Veldtwäbl: altiszti rang, mai fogalmak szerint talán az őrmesteri rendfokozathoz áll a legközelebb. A XVI. században azonban, lévén az egységeknél még jóval kevesebb tiszt és altiszt, szerepük fontosabb,beosztásuk tekintélyesebb volt, mint egy mai őrmesteré. A Wäbl-t a katonák maguk közül választották, a Veldtwäbl-t pedig az egység parancsnoka nevezte ki.

[xx] A parancsnok mellett táborozáskor tisztiszolgai, harcban testőri feladatokat ellátó katonák.

II. TÁBLÁZAT

A TŰZFEGYVEREK ÉS HIDEGFEGYVEREK VALÓS ARÁNYA A KÜLFÖLDI GYALOGEZREDEKBEN

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉTSZÁM	NEMZETISÉG	LŐF. ELLÁTOTT	EGYÉB	ELMÉLETI ARÁNYUK	„PRIMA PLANA"			HIDEGFEGYVEREK TŰZFEGYVEREK ÚJ ARÁNYA	HIDEGFEGYVEREK ÉS TŰZFEGYVEREK ARÁNYA A PRIMA PLANA NÉLKÜL
							ÖSSZ. LÉTSZ.	NEM HARCOLÓ	HIDEGFEGYV. HARC.		
1593. XII. 9.	Engelhardt Khurz	400	német	220	180	1:1,2	20	15	5	165:220 = 1:1,33	160:220 = 1:1,37
1596. XI. 25.	Orpheo Galliano (A)	300	vall.	275	25	1:11	17	8	9	17:275 = 1:16,1	8:275 = 1:34,3
	Orpheo Galliano (B)	300	vall.	250	50	1:5	17	8	9	42:250 = 1:5,95	33:250 = 1:7,57
1597.	Georg Bayer Freyherr in Boppart	300	fr.	250	50	1:5	17	8	9	42:250 = 1:5,95	33:250 = 1:7,57
	Orpheo Galliano	300	fr.	250	50	1:5	17	8	9	42:250 = 1:5,95	33:250 = 1:7,57
1597. III. 1.	Johan Baptista Pezzen	300	német	180	120	1:1,5	15	11	4	109:180 = 1:1,65	105:180 = 1:1,71
1597. III. 1.	Névtelen	300	vall.	275	25	1:11	11	8	3	17:275 = 1:16,1	14:275 = 1:19,6
1598. IV. 4.	Johan Pernstain	300	német	165	120	1:1,3	15	11	4	109:165 = 1:1,51	105:165 = 1:1,57
1598. IV. 13.	Johan Friedrich von Mörspurg	400	német	270	130	1:2,07	20	16	4	114:270 = 1:2,36	110:270 = 1:2,45
	Bernhard Hieronymus Rusworm	400	német	270	130	1:2,07	20	16	4	114:270 = 1:2,36	110:270 = 1:2,45
1598. IV. 18.	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	400	német	250	150	1:1,6	20	16	4	134:250 = 1:1,86	130:250 = 1:1,92

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	LŐF. ELLÁ-TOTT	EGYÉB	ELMÉLE-TI ARÁNYUK	„PRIMA PLANA”			HIDEG-FEGYVEREK TŰZFEGYVE-REK ÚJ ARÁNYA	HIDEGFEGY-VEREK ÉS TŰZFEGYVE-REK ARÁNYA A PRIMA PLANA NÉL-KÜL
							ÖSSZ. LÉTSZ.	NEM HAR-COLÓ	HIDEG-FEGYV. HARC.		
1598. IV. 20.	Georg Bayer zu Boppart	300	fr.	250	50	1:5	16	7	9	43:250 = 1:5,8	34:250 = 1:7,35
	Hans Reinhard von Schönberg	300	vall.	250	50	1:5	16	7	9	43:250 = 1:5,8	34:250 = 1:7,35
1599. IV. 16.	Johan Baptista Pezzen	300	német	175	125	1:1,4	18	14	4	111:175 = 1:5,7	107:175 = 1:1,63
1599. V. 28.	Gottfried von Riebitsch	400	szil.	245	155	1:1,5	20	16	4	139:245 = 1:1,76	135:245 = 1:1,81
1600. II. 29.	Gottfried von Riebitsch	400	szil.	245	155	1:1,5	20	16	4	139:245 = 1:1,76	135:245 = 1:1,81
1600. IV. 24.	Heinrich von Lurraine Marggrafen von Mony Grafen von Chaligny	300	vall.	250	50	1:5	16	7	9	43:250 = 1:5,8	34:250 = 1:7,35
1601. III. 23.	Adolf Althan	300	német	175	125	1:1,4	17	13	4	112:175 = 1:1,56	108:175 = 1:1,62
	Hans Preyner zu Stübing	300	német	175	125	1:1,4	17	13	4	112:175 = 1:1,56	108:175 = 1:1,62
	Pernhausen	300	német	175	125	1:1,4	17	13	4	112:175 = 1:1,56	108:175 = 1:1,62
1602. III. 15.	Hans Preyner zu Stübing	300	német	250	150	1:1,6	13	9	4	141:250 = 1:1,77	137:250 = 1:1,82
		400	német	200	100	1:1,2	13	9	4	91:200 = 1:2,19	87:200 = 1:2,29
1602. V. 17.	Johan Tscherklaes von Tilly	300	vall.	270	30	1:9	17	8	9	22:270 = 1:12,2	13:270 = 1:20,7
1603. IV. 10.	Leonhard Ehrgott	300	német	200	100	1:2	13	9	4	91:200 = 1:2,19	87:200 = 1:2,29
1603. V. 12.	Lucas Römer	300	német	200	100	1:2	12	8	4	92:200 = 1:2,17	88:200 = 1:2,27

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT-SZÁM	NEMZE-TISÉG	LŐF. ELLÁ-TOTT	EGYÉB	ELMÉLE-TI ARÁNYUK	„PRIMA PLANA"			HIDEG-FEGYVEREK TŰZFEGYVE-REK ÚJ ARÁNYA	HIDEGFEGY-VEREK ÉS TŰZFEGYVE-REK ARÁNYA A PRIMA PLANA NÉL-KÜL
							ÖSSZ. LÉTSZ.	NEM HAR-COLÓ	HIDEG-FEGYV. HARC.		
1603. V. 26.	Germanico Strassoldo	300	olasz	200	100	1:2	16	7	9	93:200 = 1:2,15	84:200 = 1:2,38
1603.	Johan Baptista Pezzen	300	német	200	100	1:2	18	9	9	91:200 = 1:2,19	82:200 = 1:2,43
	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	300	német	200	100	1:2	18	9	9	91:200 = 1:2,19	82:200 = 1:2,43
1604. IV.	Capitulation über 1500 Knecht	300	német	200	100	1:2	13	9	4	91:200 = 1:2,19	87:200 = 1:2,29
1605. I. 28.	Walthin Schmidt von Wellenstein	500	német	400	100	1:4	13	9	4	91:400 = 1:4,39	87:400 = 1:4,59
1605. I. 29.	Maximilian Graf zu Salm	300	német	250	50	1:5	14	10	4	40:250 = 1:6,25	36:250 = 1:6,94

A táblázatban alkalmazott rövidítések magyarázata: vall. = vallon, szil. = sziléziai, fr. = francia

Az aránypárok felállításakor a hidegfegyverek számát mindenkor egynek vettük és ehhez viszonyítottuk a lőfegyverek számát.

osztrák-német és magyar, illetve magyarországi katonákból állt. Olyan területek lakosaiból tehát, melyeket — legalább is Parker szerint — még nem értek el a hadügyi forradalom változásai. De vajon helytálló-e ez a feltevés, hiszen a tűzfegyverek számának növekedése a magyarországi hadszíntéren már a XVI. század közepén, hatvanas éveinek végén — a nyugat-európai területek ilyen irányú fejlődésével egyidőben — megkezdődött.

E tendencia itteni megjelenését és hatását mind a tüzérség, mind a kézi lőfegyverek esetében viszonylag egzakt, számszerű adatok segítségével tudjuk igazolni. A XVI. század második feléből fennmaradt nagyszámú leltár ugyanis lehetővé teszi, hogy váraink fegyverzetének mennyiségi, esetenként minőségi változásait nyomon kövessük.

A tűzfegyverek száma, jelentősége a magyarországi hadszíntéren a XVI. század második felében

A tüzérség

Várleltáraink elemzése nem csak a tűzfegyvereknek a védelmében játszott szerepéről, hanem a harc megvívásának a korban általánosan jellemző módjáról is sok mindent elárul. Ám mindenkor meghatározó jelentőséggel bír, hogy a szóban forgó erősség milyen szerepet töltött be a végvárrendszerben, illetve ki gondoskodott felszereléséről, ellátásáról. Egy elsővonalbeli királyi vár lövegparkja természetesen korszerűbb és nagyobb volt, mint egy kevésbé veszélyeztetett, vagy magánkézben levő erősségé. A jelentéktelenebb, kisebb királyi várakban, a nagyobb de közvetlenül nem támadott helyeken, illetve a magánföldesúri várakban az ágyúk száma gyakran évtizedekig nem változott. A stratégiai fontosságú pontokon, mint pl. Eger, Kanizsa vagy Szigetvár, illetve a második vonal nagyobb támpontjain (Csábrág, Trencsén, Léva vagy Nyitra) szerény növekedést figyelhetünk meg. Míg az 1553-as, 56-os és 58-as egri leltárak 22—22 löveget soroltak fel, addig 1577-ben már 34 ágyú védte az egri falakat. Szigetvárott 1542-ben 16, 1566-ban pedig már kb. 60 löveg állt a védők rendelkezésére. Trencsén 1535-ben 10, 1549-ben 13, 1557-ben pedig már 30 ágyút vallhatott magáénak.[17]

A XVI. századi magyarországi vártüzérség állapotát az egységes szempontok szerint elkészített 1577-es országos összeírásból ismerhetjük meg.[18]

Az adatokból kitűnik, hogy olyan nehéztüzérség, amely ostrom esetén képes lett volna a faltörő ágyúkkal folytatott hathatós harcra, amely távol tarthatta volna ezeket a falaktól, csak a stratégiai fontosságú, s ennél fogva legnagyobb, legkiépítettebb várakban volt. Csak Szatmár, Eger, Kassa, Komárom, Győr nagykaliberű lövegei biztosítottak lehetőséget a réstörő ütegek elleni eredményes harcra.

A kis és közepes, de az egyes területek birtoklása, vagy a stratégiai jelentőségű erődök megtartása, fedezése szempontjából fontos várakat, palánkokat, mint pl. Kálló, Végles, Tata, Palota, Veszprém stb., jórészt csak kiskaliberű

17 Az adatokat l. a III. és a IV. táblázatban.
18 Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: OL): Az Esterházy család levéltára. Repositorium 1527—1936. P. 108.

lövegek védelmezték, ezen erősségek jelentőségéhez, illetve a nagy várak felszereltségéhez viszonyítva még kielégítő számban. Kálló 15, Végles 11, Tata 30, Palota 11 darabos, túlnyomórészt falkonétákból álló lövegparkja Eger 34 vagy Győr 43 ágyújához képest — figyelembe véve a minőségi különbségeket is — nem mondható gyengének.[19]

Abban a kérdésben, hogy a váraink XVI. századi lövegparkja Európa más hadszíntereihez képest elavultnak, vagy elmaradottnak minősül-e, összehasonlító vizsgálatok hiányában nehéz egyértelműen állást foglalni. A kutatás jelenlegi fázisában rendelkezésre álló adatok azonban arra mutatnak, hogy váraink tüzérségi felszerelése ha jónak nem is, legalább közepesnek mondható. Feltételezésünket alátámasztani látszik, hogy ebben az időszakban még nyugaton sem túl magas az ágyúk száma. A franciák 1552-ben Daimvillers ostrománál mindössze 30, Yvoy töretésénél pedig 52 löveget tudtak bevetni.[20] Szintén ez évben az erős Metz falai alatt 60 ágyú állt az ostromsáncokban.[21] A francia vallásháborúk ütközeteiben az ellenfelek csak igen ritkán vonultattak fel 4—8 ágyúnál nagyobb tüzérséget.[22] A nagy kiterjedésű Brescia védelmét 1589-ben 65 különféle löveg látta el.[23] A németalföldi szabadságharc idején Harlem alatt 14 (1572), Deventernél (1591) 24, Steenwijknél (1592) 40, Grolnál (1595) 16, Hertogenboschnál (1601) 22 löveg állt az ostromlók rendelkezésére.[24]

Ezen adatok tükrében talán Kálló 15, Végles és Korpona 11—11, Tata 30, vagy Magyaróvár 19 könnyű ágyúja abszolút értelemben sem tűnik már oly kevésnek.

Történeti köztudatunkba azonban már mélyen beivódtak azok a nézetek, melyek szerint a Habsburg-adminisztráció váraink ellátását már a XVI. században is inkább politikai, mint anyagi okokból hanyagolta, „szabotálta" el. Talán ez az oka annak, hogy történetíróink eleddig ritkán vettek figyelembe bizonyos — számunkra, magyarok számára szomorú, de kérlelhetetlen logikával érvényesülő — katonai törvényszerűségeket. Tudniillik, hogy kisebb váraink, palánkjaink katonai feladata — mint arra Perjés Géza az 1965-ben megjelent Zrínyi Miklós és kora című munkájában már rámutatott — a határvédelem, az ellátó, illetve mögöttes területek békeidőszakbeli őrzése, az ellenséges betörések, portyák megakadályozása, felgöngyölítése volt. Ezen erősségek tehát csupán a helyi, magyarországi török egységek rajtaütéseinek, korlátozott erejű támadásainak elhárítására voltak hivatottak és képesek.

Az olyan közepes nagyságú és kiépítettségű várak viszont, mint Tata, Pápa, vagy Palota, általában rendelkeztek annyi löveggel, amennyi a hódoltsági török erők egy-egy korlátozott időtartamú és erejű ostromának visszaveréséhez is elegendő volt. Ám ezen erődítményeket falaik ereje, kiépítettsége akár kétszer ennyi ágyú birtokában sem tette volna képessé a hadjáratra induló török

19 L. az 1577-es összeírás III. táblázatba foglalt adatait. (19—20. o.)
20 *Duffy, Christopher:* Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World, 1494—1660. London and Henley, 1979. (A továbbiakban: *Duffy)* 51. o.
21 *Jähns, Max:* Geschichte der Krigswissenschaft vornemlich in Deutschland. II—III. München und Leipzig. 1890. (A továbbiakban: *Jähns,* 1890) II/588. o.
22 *Getti, Bertram:* Allgemeine und Kriegs-Geschichte. Wien. 1866. In: Österreichische Militär-Bibliothek 11—13. Band: 12/326. o.; The New Cambridge Modern History. Cambridge, 1968. (A továbbiakban: Cambridge History) II/195. o.
23 *Mallett, M.E. — Halle, J.R.:* The Military Organization of a Renassaince State. Venice c.1400 to 1617. Cambridge, 1984. 402.o.
24 *Schmidt, Rudolf:* Die Entwicklung der Feuerwaffen und andere Kriegswerkzeuge. Schaffhausen, 1868. 57. o.; *Duffy:* 82. o. *Parker, Geoffrey:* The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567—1659. Cambridge, 1984. (A továbbiakban: *Parker,* 1984.) 18. o.

fősereg megállítására. Ez a feladat az olyan nagy területű, erős falakkal és megfelelően kiépített, fedett és fedezett tüzelőállásokkal rendelkező várakra hárult, mint Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger vagy Nagyvárad. Csak ezek a nehéztüzérség befogadására alkalmas és képes erődök állhattak ellen egy-egy nagy erőkkel indított, módszeres ostromnak.

Hogy a katonai szükség- és törvényszerűségek a kor gyakorlatában valóban érvényesültek, azt az 1577-es összeírás statisztikai elemzése is bizonyítja. Mivel ez a királyi kézen levő főbb magyarországi várak fegyverzetét egységes szempontok szerint sorolja fel, kiválóan alkalmas az ún. szórásnégyzet-hányados számítására. Ez megmutatja, hogy a csoportosító ismérv (esetünkben a várak nagysága) a mennyiségi ismérv (az ágyúk, illetve a lőfegyverek száma) szóródását milyen hányadban idézi elő. A hányados négyzetgyökét, a szóráshányadost (jele: H, értéke: $0 \leq H \leq 1$) a vegyes kapcsolat szorosságának mérésére használjuk.

A jegyzetben részletezett számítások szerint a H értéke a tüzérség esetében 0,8198, azaz a várak nagysága és a lövegek száma közötti kapcsolat igen szoros. Százalékosan kifejezve a várak nagysága 67,22%-ban határozza meg a lövegek számát.[25]

25 A számításokhoz a várakat nagyságuk szerint három csoportba osztottuk. Ezek:
A. Szatmár, Tokaj, Kassa, Érsekújvár, Győr, Kanizsa
B. Kálló,Szendrő, Sáros, Murány, Végles, Korpona, Csábrág, Szádvár, Léva, Tata, Palota, Veszprém, Pápa, Magyaróvár
C. Putnok, Krasznahorka, Ónod, Bozók, Szitnya, Bakabánya, Zólyom, Komjáti, Szentmárton, Csesznek, Tihany, Keszthely

Csoportok	Várak száma	Σ Lövegszám	Átlag	σ^2
A	6	157	26,16	84,09
B	14	201	14,35	28,80
C	12	53	4,41	3,58
Σ Vár	32	411	12,84	90,63

$$\sigma_k^2 = \frac{6 \cdot 20{,}16 + 14 \cdot 14{,}35 + 12 \cdot 4{,}41}{32} = 29{,}71$$

$$\sigma_k^2 = \frac{6 \cdot (26{,}16 - 12{,}84)^2 + 14 \cdot (14{,}35 - 12{,}84)^2 + 12 \cdot (4{,}41 - 12{,}84)^2}{32} =$$

$$= \frac{1064{,}54 + 31{,}92 + 852{,}78}{32} = 60{,}91$$

$$\sigma_b^2 = \sigma_k^2 = \sigma^2 \qquad \sigma^2 = 90{,}63$$

$$\frac{\sigma_b^2}{\sigma^2} + \frac{\sigma_k^2}{\sigma^2} = 1 = 0{,}3278 + 0{,}6722$$

Szórásnégyzet-hányados = 0,6722

Szóráshányados: $H = \sqrt{0{,}6722} = 0{,}8198$

Katonai szempontból tehát ésszerűtlen és felesleges volt a kisebb várak erős tüzérséggel való ellátása, hiszen feladatukat békeidőben enélkül is elláthatták. Háborúban pedig, ha a hadműveleti főirányba estek, kiépítettségük, befogadó képességük korlátozott volta miatt a lehető legnagyobb tüzérségi feltötés mellett sem tudták magukat és a mögöttes területeket megvédeni.

A XVI. század második felében egyébként a stájer felkelés fegyverzetét biztosító, állandóan fejlesztett, jól felszerelt grazi hadszertárban sem nőtt a tüzérség lövegállománya.[26] A magyarországi lövegpark stagnálását, illetve a nagyobb várakban megfigyelhető szerény növekedést nem szabad tehát speciálisan magyar háttérbe szorítottságként értékelni. Már csak azért sem, mert úgy tűnik, a „kormányzat" katonai döntéseket hozó tagjai pontosan tudták, hogy egy olyan, várakban, erődítésekben bővelkedő hadszíntéren, mint a magyarországi, háború esetén nagyszámú és erős tüzérségre lesz szükség. Az ütközetekben pedig az ellenfél létszámbeli fölényét lehet majd a lövegek aktív felhasználásával ellensúlyozni.[27]

A tizenötéves háború császári-királyi tüzérségének erejéről pillanatnyilag rendelkezésünkre álló adatok, mitagadás, meglepőek. 1594 februárjában a hadsereg főparancsnokának kiadott általános rendtartás egy 48 nehéz és 204 könnyebb mezei ágyúból álló tábori tüzérség felállítását tartotta szükségesnek.[28] Azt, hogy ez a nagyerejű tüzérség nem csupán a hadvezetés vágyálmaiban létezett, bizonyítja az is, hogy — mint látni fogjuk — 48 faltörő, illetve nehézágyút a császári-királyi hadsereg a háború későbbi időszakában is bármikor ki tudott állítani. A könnyű lövegek beszerzése pedig jóval egyszerűbb volt. Visszatérve az 1594-es igényekhez, már 1593. december 6-án 37 löveg indult Bécsből Komáromba.[29] Emellett nyilván a hadsereg rendelkezésére állt a töröktől a pákozdi csatában elnyert 30 falkonéta is.[30] 1594. március 20-án pedig újabb 6 nehéz és 3 közepes löveget küldtek a magyarországi hadszíntérre.[31] Már e szórványadatok is kiteszik a megkívánt 252 löveg csaknem egyharmadát. A bécsi hadszertár, az osztrák örökös tartományok, a Cseh Királyság és a Német-Római Birodalom készleteiből pedig könnyedén kiállítható volt a még hiányzó 176 löveg. Emellett természetesen mind a bécsi, mind a prágai ágyúöntő műhelyekben megfeszített munka folyt.[32] De a vidéki mestereket is bőségesen ellátták megrendelésekkel, hiszen 1595 januárjában csak a khinbergi „Püchsenschmiedt"-ektől 150 Scharffentindlt, a legkönnyebb kategóriába tartozó tábori ágyút vettek át.[33]

Egy 1595 novemberéből származó fegyverzeti kimutatás már csak 30 nehéz és 72 tábori löveget, valamint 16 tarackot tartott szükségesnek a mezei hadak számára.[34] Ez a mennyiség 1596-ban azonban kétségkívül a hadsereg rendel-

26 L. a szertár 1568 és 1598 közötti leltárait. *Pickler—Meran:* Das Landes-Zeughaus in Graz I—II. Leipzig, 1880. (A továbbiakban: *Pickler—Meran)* I/I—II.
27 AFA 1594/4/6. a.
28 Az alábbi számú és minőségű löveget tartották szükségesnek: „... dreissig Doppelte Cartaunen,das aine von vierzig biz fünffzig Wiener Pfundt schuß, Zwelff Singerin, Sechs Notschlangen, Vierunndzwanzig falckonen, Vierzig doppelte falckonetl, zwanzig halbe Schlangen, Dreissig ainfache falkonetl, Ain hundert Scharfedindl, Etliche Mörser zum feuerwerck..." AFA 1954/4/6 a.
29 *Ortelius, Hieronymus:* Chronica des Ungerischen Kriegswesens. Nürnberg, 1604. (A továbbiakban: *Ortelius)* 214. o.
30 Uo. 214—215. o.
31 Uo. 219. o.
32 Bst. 1593/447. és Bst. 1601/672.
33 AFA 1595/1/5.
34 AFA 1595/11/4.

kezésére állt. Az említett összeírás szerint ugyanis már novemberben 59 nehéz, 168 közepes és könnyű löveg, továbbá 7 haubitz állt harcra készen Bécsben. E számokból levonva a város védelméhez szükségesnek tartott 44 nehéz és 106 könnyű ágyút, a hadsereg az elvi igényekhez képest jelentős hiányokkal számolhatott volna, ám még a harcok megkezdése előtt, 1596 áprilisában útnak indították Prágából a hiányzó mennyiséget.[35] Így az ez évi hadjáratban legkevesebb 117 (31 nehéz és 86 könnyű) ágyú biztosan részt vehetett.

Különösen nagyfokú tüzérségi összpontosítást követeltek meg a stratégiai fontosságú várak ostromai. 1598-ban Buda lövetését a keresztény seregek Ortelius szerint 15 mozsár, 98 nehéz faltörő és 67 egyéb ágyú birtokában kezdték meg.[36]

Zárójelben kell megjegyeznünk, hogy a lövegekhez szükséges szállító, mozgató kapacitás előteremtése sem jelentett egyszerű feladatot. Hiszen gondoljunk csak bele, hogy 1594-ben, Esztergom ostroma során, a május 5. és június 6. között eltelt időszakban a várra kilőtt ágyúgolyók, az elhasznált lőpor és kanóc súlya csaknem 274 tonnát tett ki. De a még fel nem használt lőszerek is mintegy 234 tonnát nyomtak.[37] Tehát csak a tüzérségi lőszer több mint 500 tonnányi mozgatandó súlyt jelentett. 20 bécsi mázsát, 1120 kg-ot számítva szekerenként, ez 453 szekérrakomány, aminek vontatásához 1812 lóra lett volna szükség. És mindez csak a lőszer mozgatásához szükséges igaerő! Egy 1600-ból származó kimutatás szerint 58 részint közepes, részint nehéz löveg vontatásához 628 ló kellett. A tartalék lafetták, a töltő-, irányzó- és sánceszközök, szerszámok, és a különféle pótalkatrészek, vasalatok, kötelek, láncok, egyszóval a tüzérség működéséhez szükséges segédeszközök és a lőszer szállításához további 453 szekeret és 1834 lovat vettek igénybe.[38] 1601-ben 48 löveghez 537 szekérre és 2938 lóra volt szükség.[39] Ennek előteremtése sem mehetett épp könnyen, hiszen a szegénynek épp nem mondható cseh korona pl. az 1601-es hadjárathoz csak 244 lovat és mindössze 30 szekeret adott.[40]

A tüzérség kiegészítésének kézenfekvő módja lett volna, ha könnyebb lövegekkel a magyarországi várakból látják el a mezei hadakat. Csakhogy a tizenötéves háború éveiből származó várleltárak tanúsága szerint ez — kisebb váraink, palánkjaink veszélybe sodrása nélkül — nehezen volt elképzelhető. A lövegpark összetétele ugyanis mit sem változott az 1570-es évek óta. A palánkok, illetve kisebb várak tüzérségi védelmét továbbra is főleg könnyű lövegek látták el.[41]

1604 nyarán, 4 évvel Kanizsa eleste után, a Dél-Dunántúlt védelmező Kanizsa elleni várak tüzérségi felszerelése így festett: Lövőn 1 Scharffentindl, Nemtiben 2 seregbontó, egy nehéz szakállas és egy kétfontos mozsár, Szécsiszigeten két darab egyfontos török ágyúcska, Egerszegen egy 2,5 fontos Schlangen és egy falkonet, Egervárott 2 falkonet és 2 tarack.[42] A fontos közlekedési

35 A kimutatás szerint a 17 nehéz és 23 könnyebb löveg mindegyikét 100—100 golyóval indították útnak. AFA 1596/4/ad. 8.
36 *Ortelius:* 420. o.
37 A lőszerfelhasználásról szóló kimutatást l. AFA 1594/5/1/2. A súlyadatok centnerben és librában megadva Az átszámításnál egy centnert 56 kg-nak, egy librát 0,56 kg-nak vettünk.
38 AFA 1600/6/12.
39 Bst. 1601/672.
40 Gedenkbücher, OL Mikrofilmtár, X.907. W.4396. doboz, 80—82. oldal.
41 L. a VI. táblázatot. (24—25—26. o.)
42 AFA 1604/7/1/1/2.

és politikai központnak tartott Pozsonyban 1 nehéz ágyú és mindössze 8 könnyebb löveg állt a védelem rendelkezésére.[43] Az ország másik felében, az exponált helyen fekvő, jól felszereltnek mondható (Boros)Jenő falait a következő hadieszközök védték: „...*Az belső var kapuyaban zakalos 18, Az Dobolo Bastian Egy Falkony, Egy Sebes tarazk, Egy zakalos, Az Ziget felöl valo Bastian Egy vas Tarazk, Egy hozu siska, Az harmadik Bastian Egy sebes Tarazk, Az kapu fölött valo heyazatt alatth Egy vas Tarazk, Hatt zakalos, Az kwlsw Varban kapitány uram haza alatth Ketth forgo Tarazk, Egi Falkony, Az kwlsö kapuban hath zakalos, Egy kwlsö Bastian Egy Falkony, Az masik Bastian Egy hozu süger, Az piaczra zolgall Egy sebes Tarazk, az Vadazi Bastian Egy fekw Tarazk, Egy Mosar Pattantiu, Az Zigett felöl valo Bastian Eotth Zakallos, Az Varos kapuiban az fölsö kapuban Egy seregh bontho, Negy Zakalos az kapu fölötth, Az also kapu fölötth Egy kurtha Tarazk, Negy Zakalos, Az Makratt Bastain Ketth Tarazk egyik sebes Tarazk masik War, Ugian otth az Czirkaloban Ketth Zakalos.*" Összesítve: 3 „Falkony", 11 különféle tarack, és 4 egyéb kiskaliberű löveg, melyek tűzerejét a falakon elhelyezett 46, illetve a raktárban levő 30 szakállas, továbbá 65 muskéta és 17 janicsárpuska egészítette ki.[44]

Ilyen felszereltség mellett a könnyű lövegek elvonása a hadsereg számára a várak lefegyverzésével lett volna egyenértékű.

A háború és az ország sorsának alakulása szempontjából nagy fontosságú várak közül egyenlőre csak Nagyvárad fegyverzetét ismerjük pontosan. A katonai és politikai szempontból egyaránt kulcspozícióban levő erődítmény felszereléséhez 11 nehéz faltörő, 18 közepes és 2 könnyű tábori löveg, 5 tarack, továbbá 2 mozsár tartozott.[45] Győr védelmét Ortelius szerint 59 különféle löveg látta el.[46] Nagy váraink tüzérségi felszerelése tehát — a palánkokkal ellentétben — meglehetősen erősnek és korszerűnek mondható.

Az alkalmi összpontosítások, a veszteségek, az állandóan érkező néhány darabos erősítések, egyszóval a löveganyag állandó mozgása és átcsoportosítása jelentősen megnehezíti a császári-királyi tüzérség erejének pontos meghatározását. Óvatos becslések alapján azonban úgy véljük, hogy a magyarországi hadszíntér egészén — a várak lövegein kívül — mintegy 100—150 különféle ágyú állt a hadsereg rendelkezésére.

A lövegek számát illetően tehát a császári-királyi hadsereg tüzérségét mindenképpen a kor színvonalán állónak kell tekintenünk. Annál is inkább, mert a németalföldi hadseregreform kidolgozásában fontos szerepet játszó Johann von Nassau egy korszerű hadseregben 1000 gyalogosonként mindössze 1 löveget tartott szükségesnek.[47] Ezt az arányt pedig a hadsereg tüzérsége a tizenötéves háború éveiben nemcsak hogy elérte, de szinte minden hadjárati évben felül is múlta.

43 OL Magyar Kamarai Levéltár. A Magyar Kamara Archivuma. Urbaria et Conscriptiones. (A továbbiakban: U.et C.) Fasc. 100 Nr. 22.
44 OL U.et C. Fasc. 28. Nr. 61.
45 AFA 1604/5/1/1/2.
46 *Ortelius:* 236. o.
47 *Schwarz, Herbert:* Gefechtsformen der Infanterie in Europa durch 800 Jahre. München, 1977. 178. o.

III. TÁBLÁZAT

AZ 1577-ES ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁSBA FELVETT TŰZFEGYVEREK (RÉSZLET)

VÁRAK 1577	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	LÖVEG ÖSSZ.	19	20	21	22	23	24	KLF. ÖSSZ.	ARÁNY
SZATMÁR	-	-	-	4	-	7	2	-	-	-	1	-	-	10	-	-	2	14	26	-	404	130	-	-	-	534	1:20,5
TOKAJ	-	-	-	1	-	2	4	-	12	-	5	-	-	1	-	-	1	2	26	-	280	46	-	-	-	326	1:12,5
KÁLLÓ	-	-	-	-	-	1	1	-	8	-	1	-	-	4	-	-	-	-	15	-	116	29	-	-	-	145	1: 9,6
SZENDRŐ	-	-	-	-	-	1	4	-	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	12	-	169	33	54	-	-	256	1:21,3
PUTNOK	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	4	-	48	-	-	-	-	48	1:12
SZÁDVÁR	-	-	-	-	-	2	2	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	117	-	14	38	-	-	169	1:18,7
KRASZNAHORKA	-	-	-	-	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
ÓNOD	-	-	-	-	-	-	-	-	2	4	-	-	-	-	-	-	1	-	7	-	117	12	-	-	-	129	1:18,4
EGER	-	-	1	1	-	6	6	-	14	-	2	-	-	3	-	-	1	-	34	-	?	-	280	-	-	?	?
SÁROS	-	-	-	-	-	-	4	-	8	-	-	-	-	1	-	-	1	2	14	-	112	-	101	-	-	213	1:15,2
KASSA	-	-	3	7	-	3	8	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	22	-	439	967	-	-	-	1406	1:63,9
MURÁNY	-	-	1	1	-	-	1	-	5	-	-	-	-	-	-	-	1	1	9	-	150	59	-	-	-	209	1:23,2
BOZÓK	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	84	20	-	-	-	104	1:20,8
VÉGLES	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	5	-	-	-	-	-	-	-	11	-	59	-	-	-	-	59	1: 5,3
KORPONA	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	2	-	-	-	-	-	-	-	11	-	90	-	-	-	-	90	1: 8,1
CSÁBRÁG	-	-	-	2	-	-	4	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	124	-	-	-	-	124	1: 6,2
SZITNYA	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	33	32	-	-	-	65	1:16,2
BAKABÁNYA	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4	-	38	-	-	-	-	38	1: 9,5
ZÓLYOM	-	-	-	-	-	-	-	2	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	47	-	-	-	-	47	1: 5,2
LÉVA	-	-	-	-	-	-	1	-	8	-	6	-	-	-	-	-	-	6	15	-	95	-	-	22	-	117	1: 7,8

VÁRAK 1577	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	LÖVEG ÖSSZ.	19	20	21	22	23	24	KLF. ÖSSZ.	ARÁNY
KOMJÁTI	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	41	-	-	-	-	41	1:20,5
ÉRSEKÚJVÁR	-	-	-	1	-	-	4	-	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	12	-	100	-	-	97	-	197	1:16,4
KOMÁROM	-	-	5	1	-	4	7	-	8	-	108	-	-	8	-	-	2	-	143	-	214	-	-	100	-	314	1: 2,1
TATA	-	-	-	-	-	1	3	-	23	-	2	-	-	1	-	-	-	-	30	-	51	64	-	-	-	115	1: 3,8
SZT. MÁRTON	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	42	-	-	-	-	42	1:10,5
CSESZNEK	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	25	-	-	-	-	25	1: 8,3
PALOTA	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-	2	-	-	1	-	-	-	-	11	-	164	82	-	-	-	246	1:22,3
TIHANY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	1	-	-	-	-	4	-	47	20	-	-	-	67	1:16,7
KESZTHELY	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	28	-	-	-	-	28	1:14
VESZPRÉM	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	1	-	-	1	-	-	-	-	12	-	139	-	-	-	263	402	1:33,5
PÁPA	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-	6	-	-	-	-	-	-	-	13	-	185	-	-	-	-	185	1:14,2
GYŐR	-	-	4	1	-	6	8	-	5	3	10	-	2	-	4	-	-	-	43	-	50	-	30	-	833	913	1:21,2
KANIZSA	-	-	-	-	-	1	4	-	9	-	3	-	-	5	-	6	-	-	28	-	189	52	-	-	-	241	1: 8,6
MAGYARÓVÁR	-	-	-	-	-	-	3	-	8	-	4	2	-	1	-	-	1	-	19	-	103	-	100	24	-	227	1:11,9
POZSONY	-	-	-	1	-	-	5	-	2	-	1	-	-	1	-	-	-	-	10	-	?	28	-	-	-	?	?
BÉCS	3	9	15	26	10	2	23	-	26	-	10	-	-	26	-	-	15	-	165	-	429	-	-	-	269	698	1: 4,2
PRÁGA	-	-	11	4	4	4	-	-	16	-	-	-	-	1	-	-	5	-	45	-	802	347	-	-	-	1149	1:25,5

Magyarázatok a táblázathoz:

1 Scharfmetz
2 Toppelquartaun
3 Quartaun
4 Singerin
5 Notschlang
6 Quartierschlang
7 Falkon
8 Toppelfalknet
9 Falknet
10 Eisenstück
11 Scharfentindlein
12 Stainbbüchse
13 Grosse Haufnitz
14 Haufnitz
15 Klein Haufnitz
16 Camerstück
17 Mörser
18 Orgeln
19 Centnerhaken
20 Doppelhaken
21 Handrohr
22 Bettstollen
23 Halbhaken
24 Haken

KLF. = kézi lőfegyver

A kézi lőfegyverek

A kézi lőfegyverek számának és jelentőségének növekedését a XVI. századi Magyarországon — a történetírók és a kortársak feljegyzései mellett — szintén a várleltárak és összeírások adatai bizonyítják kétséget kizáróan.

Táblázatba foglaltuk 31 kisebb nagyobb várnak a XVI. század különböző éveiből származó leltárát, majd kiemeltük azokat, amelyek összeírásai közül egy, vagy egyetlen egy sem maradt fenn a 15 éves háborút megelőző időszakból. (Ezek: Körmend, Munkács, Pozsony, Szádvár, Zágráb.) Így a XVI. század második felében a kézi lőfegyverek számának alakulását 26 vár — 1593 előttről származó — inventáriumának adatai alapján kísérhettük figyelemmel.[48]

Az elemzés során kitűnt, hogy a 26 erődítmény közül 15-ben, a várak 57,69%-ában emelkedett a lőfegyverek száma.[49] Annak ellenére, hogy ezek közül háromban a század utolsó harmadában kisebb csökkenés figyelhető meg, a lőfegyvereiket gyarapító helyek aránya még mindig 46,15%-os marad.[50] A növekedés egy kivételével (Egerszeg) az első védelmi vonal nagyobb és közepes, illetve hátrébb fekvő közepes nagyságú, de fontos pozíciókat elfoglaló váraiban figyelhető meg. Az összeírások 34,61%-ánál (9 helység) a lőfegyverek számának változása sem pozitív, sem negatív irányban nem éri el a 10 darabot.[51] A 10-es határ alatti ingadozásokat nem tekintettük változásnak, jóllehet így már a várak 80%-ánál beszélhettünk volna emelkedésről. A stagnálás Érsekújvár és Diósgyőr kivételével inkább csak a legkisebb várakra, palánkokra jellemző. Nagyobb arányú, 72, illetve 44 darabos csökkenéssel csak a sümegi, illetve a sárosi várban találkozunk. Csábrág, Kanizsa és Szitnya állományának mindössze 13, 16 illetve 15 fegyverrel való csökkenését nem értékelhetjük a növekedési tendenciával ellentétes folyamatként. E helyeken ugyanis a kézi lőfegyvereknek a lövegek számához viszonyított aránya a csökkenés ellenére is igen magas maradt. (Csábrág 1:22,5, Kanizsa 1:8,6, Szitnya 1:10)[52] Emellett Kanizsa és Szitnya esetében a negatívum a kisebb tűzerejű és könnyen pótolható puskák elvonásából ered. Mindezeket figyelembe véve igazi, nagyobb arányú folyamatos csökkenést a 15 éves háborút megelőző évtizedekben, egyedül a sümegi vár esetében figyelhettünk meg.

Jóllehet a lőfegyverek számának emelkedése tény, a növekedés általános ütemének meghatározása két ok miatt sem lehetséges. Az első, hogy váraink fegyverzetének minősége és mennyisége az egyes erősségek állandóan változó stratégiai értékétől, funkciójától és veszélyeztetettségének mértékétől függött. Gyulán pl. az 1559 és 1561 közötti 2 évben 173%-kal növekedett a szakállasok száma, Szigetvárott 6 év alatt (1547—1553) a szakállasok 32,4, a puskák száma 366%-kal ugrott meg. E két vár esetében az ugrásszerű emelkedést nyilvánvalóan az egyre fokozódó katonai fenyegetettség váltotta ki. Visszafogottabb a fejlődés a potenciális célpontnak tekinthető, de pillanatnyilag nem ve-

48 Itt és a következőkben l. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)

49 Ezek a következők: Csábrág, Eger, Egerszeg, Gyula, Huszt, Kanizsa, Kassa, Léva, Likava, Murány, Nyitra, Palota, Sáros, Sziget, Trencsény.

50 Az előző készletekhez viszonyítva csökkent akézi lőfegyverek száma az alábbi helyeken (A vár neve mellet a regisztrálható csökkenés éve és mértéke): Csábrág 1591/13, Kanizsa 1577/16, Sáros 1577/44.

51 Borostyánkő (—), Hrussó (0), Diósgyőr (+), Érsekújvár (+), Kesző (+), Lelesz (+), Tihany (—), Végles (+), Verőce (+). (+) = 10 darab alatti növekedés, (—) = 10 darab alatti csökkenés, (0) = változatlan fegyverszám.

52 L. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)

szélyeztetett várakban. Egerben 5 év alatt (1553—1558) 18,4% a szakállasok és 34,4% a puskák növekedési aránya.

A növekedési ütem meghatározásának másik nagy akadálya, hogy a rendelkezésre álló adatok mind térben, mind időben erősen szórtak, esetlegesek, s így ellentmondásosak. A hódoltság határához közel fekvő beütésekkel, portyákkal gyakran zaklatott Palota várában a szakállasok, illetve a puskák növekedésének évi átlaga 3,6 illetve 4,1%. Ezzel szemben a védelem második vonalában elhelyezkedő, közvetlenül nem támadott Nyitra 1580—87 között szakállasainak számát 46,1, puskáiét 195,4%-kal azaz évi 6,5 illetve 27,9%-kal növelte. A várrendszer leghátsó sorában található Munkács szakállasai viszont évente csak átlag 0,1%-kal gyarapodtak.[53]

Felsorolt adataink a növekedés tényén kívül egyedül azt tették bizonyossá, hogy a védelmet — a katonai helyzettől függően — mind a közvetlenül, mind a potenciálisan veszélyeztetett várakban, a kézi lőfegyverek számának emelésével lehetett a legegyszerűbben, leggyorsabban megerősíteni.

A kézi lőfegyverek gyors és általános térhódítását a török által fenyegetett területeken a grazi Zeughaus fegyverkészleteinek 1568 és 1590 között megfigyelhető nagyarányú növekedése is bizonyíthatja. A szertár raktáraiban 1568-ban sorakozó lőfegyverek száma (1049 db) 1590-re, az utolsó „békeévre", megnégyszereződött (4312 db). A növekedés a könnyű kézi lőfegyverek körében a legszembetűnőbb. Míg 1568-ban csak 406, addig 1581-ben 663, 1590-ben pedig 2763 darabot írtak össze belőlük. Ennél valamivel mérsékeltebb a várharcokban használatos nehéz szakállasok számának emelkedése. 1568-ban 621, 1581-ben 663, 1590-ben 852 ilyen fegyvert számlált a szertár.[54]

A háború éveiben, jóllehet a déli végvidék mellékhadszínterének számított, a fegyverek száma tovább emelkedett. 1594-ben 5454, 1598-ban 5661 tűzfegyvert írtak össze.[55] A tizenötéves háború alatt — amennyire ez a rendelkezésünkre álló 19 összeírás alapján megítélhető — látszólag mintha megtorpant volna a kézi lőfegyverek számának emelkedése. A közül a 10 vár közül, melyeknek adatai értékelhetőek, csak egyetlen egyben (Sáros) folytatódik a növekedés.[56] Három helyen stagnál, 5 várban pedig csökken a lőfegyverek száma. További egy erődítményben (Sümeg) előbb csökkkenést, majd fokozatos növekedést figyelhetünk meg.

A raktárkészletek megcsappanása, véleményünk szerint, nem a növekedési tendencia kifulladását, csupán a fegyverzet bizonyos mozgását, átcsoportosítását tükrözi. Mivel a kézi lőfegyverek a magyarországi harcmezőkön épp a hosszú háború idején soha nem látott tömegben jelentek meg, valószínűnek tarthatjuk, hogy a várak fegyverkészleteit a mezei seregek támogatása apasztotta. Bizonyítja ezt az is, hogy a visszesést jobbára nem a várharcokban használatos szakállasok, hanem a puskák számának csökkenése okozta.[57]

Leonhardt Fronsperger, a XVI. század közepének talán legismertebb német hadtudományi szerzője az 1555-ben megjelent Von Kriegsregiment und Ord-

53 L. az V. táblázatot. (27. o.)

54 A növekedés kisebb volumenét feltehetőleg az magyarázza, hogy e fegyvertípusból igényelték a legtöbbet a Grazból ellátott horvát és vend várak. Így kiáramlásuk a raktárból a többi fegyverhez képest jóval intenzívebb lehetett. A leltárak adatait l. *Pickler—Meran:* I/II—IV.

55 Uo. I/II—IV.

56 Azon várakat számítjuk ide, amelyekről a 15 éves háborút megelőző időszakból is fennmaradt legalább egy összeírás. Ezek: Csábrág, Egerszeg, Kesző, Nyitra, Sáros, Sümeg, Szádvár, Szitnya, Trencsén, Zágráb.

57 L. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)

nung ... című munkájában így vélekedik: „... *a helyőrségben sok lövészre van szükség, mert ők a legszükségesebbek a mellvédeken (és védművekben), melyek, ha nincsenek lövészek (is) az őrségben, nem sokat remélhetnek* ..."[58] Különösen érvényes ez a magyarországi hadszíntér tüzérséggel csak gyengén oltalmazott nagyszámú apró palánkjára.

A kézi lőfegyvereknek a védelemben játszott szerepe plasztikusan domborodik ki, ha egy-egy váron belül összevetjük a rendelkezésre álló lövegek és a kézi tűzfegyverek számát. 101 inventárium esetében tudtunk ilyen aránypárokat felállítani.[59]

Az adatokat összesítve a következő eredményt kaptuk:

az egy lövegre jutó kézi lőfegyverek száma

1— 5	között van	4	leltárban
5—10	között	27	
10—15	között	21	
15—20	között	19	
20—25	között	14	
15—40	között	7	
40	fölött	9	leltárban.

Mint az a fenti arányokból és a táblázatokból egyértelműen kitűnik, váraink többségében a XVI. század második felében a falak oltalmazásának oroszlánrésze a kézi lőfegyverekre, pontosabban a tekintélyes számú szakállas puskákra hárult.

Joggal merül fel azonban a kérdés: képesek voltak-e, képesek lehettek-e ezek a fegyverek egy ilyen komoly feladat ellátására?

A válasz, XVI. század második feléből származó fegyverek technikai színvonalát véve alapul, egyértelmű és határozott igen. Az ekkor készült szakállasok, ezek az átlagos kézi fegyvereknél jóval messzebb hordó nehéz puskák, mint már említettük, rendkívüli tűzerővel rendelkeztek. Tömeges és/vagy folyamatos tüzük nem csak a gyalogsági támadások kíméletlen visszaverését, hanem az ostrommunkálatok akadályozását, a tüzérek munkájának zavarását is lehetővé tette. Persze csak akkor, ha rendelkeztek a célzott lövések leadását lehetővé tevő tusás ágyazattal. Mivel a magyarországi várleltárak terminológiája meglehetősen ellentmondásos, nem tudjuk minden esetben 100%-os biztonsággal meghatározni, hogy a felsorolt fegyvereknek pontosan mekkora hányada tartozott a korszerű tusás, és mekkora pl. a jóformán használhatatlan, nyélbeütős szakállasok csoportjába.

Ennek ellenére úgy véljük, hogy váraink szakállasainak legnagyobb része a XVI. század utolsó harmadára már a korszerű harc követelményeinek

58 *Fronsperger, Lionhardt:* Fünff Bücher, Von Kriegsregiment und Ordnung... Franckfurt am Mayn, 1555. XCI. o.
59 L. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)

IV. TÁBLÁZAT

AZ EGY LÖVEGRE JUTÓ KÉZI LŐFEGYVEREK SZÁMA A MAGYARORSZÁGI VÁRAKBAN 1535—1606

Várak/évek		Lövegek száma	Szakállasok	Puskák	KLF. össz.	Arány
Bajmócz	1578	3	110	—	110	1:36,6
Bazin	1575	4	57	8	65	1:16,2
Borostyánkő	1552	1	42	36	78	1:78
Borostyánkő	1570	1	45	20	65	1:65
Csábrág	1558	4	89	—	89	1:22,2
Csábrág	1577	20	124	—	124	1:6,2
Csábrág	1591	5	62	49	111	1:22,5
Csábrág	1602	3	40	10	50	1:16,6
Csábrág	1603	5	40	10	50	1:10
Csejte	1569	1	50	—	50	1:50
Diósgyőr	1563	5	217	40	257	1:51,4
Diósgyőr	1564	5	232	34	266	1:53,2
Eger	1553	22	323	522	844	1:38,3
Eger	1556	22	317	799	1116	1:50,7
Eger	1558	22	396	702	1098	1:49,9
Egervár	1558	4	21	8	29	1:7,25
Érsekújvár	1568	10	98	98	196	1:19,6
Érsekújvár	1570	11	97	97	194	1:17,6
Érsekújvár	1577	12	100	97	197	1:16,4
Hrussó	1550	3	42	—	42	1:14
Hrussó	1554	3	42	—	42	1:14
Huszt	1546	5	22	—	22	1:4,4
Huszt	1549	9	12	105	117	1:13
Kanizsa	1556	8	87	82	169	1:21,1
Kanizsa	1566	?	152	105	257	—
Kanizsa	1577	28	189	52	241	1:8,6
Kassa	1557	30	216	360	576	1:19,2
Kassa	1577	22	439	967	1406	1:63,9
Kesző	1578	5	26	—	26	1:5,2
Kesző	1587	5	28	—	28	1:5,6

Várak/évek		Lövegek száma	Szakállasok	Puskák	KLF. össz.	Arány
Kesző	1598	5	19	10	29	1.5,8
Körmend	1603	9	37	18	55	1:6,1
Körmend	1605	9	37	18	55	1:6,1
Lednicze	1559	—	20	—	20	—
Lelesz	1566	—	26	4	30	—
Lelesz	1569	—	27	4	31	—
Léva	1557	—	73	25	98	—
Léva	1558	8	92	23	115	1:14,3
Léva	1577	15	95	22	117	1:7,8
Likva	1544	3	27	—	27	1:9
Likva	1554	9	72	32	104	1:11,5
Likva	1556	9	72	32	104	1:11,5
Munkács	1573	7	87	88	175	1:25
Munkács	1603	11	90	117	207	1:18,8
Murány	1550	11	59	6	65	1:5,9
Murány	1577	9	150	59	209	1:23,2
Murány	1584	12	143	109	252	1:21
Nyitra	1580	4	39	22	61	1:15,2
Nyitra	1582	5	40	22	62	1:12,4
Nyitra	1596	10	39	65	104	1:10,4
Palota	1559	—	99	47	146	—
Palota	1577	11	164	82	246	1:22,3
Pozsony	1594	11	82	266	348	1:31,6
Pozsony	1600	9	78	180	258	1:28,6
Rakonok	1557	—	30	—	30	—
Sáros	1557	12	111	35	146	1:12,1
Sáros	1568	—	111	146	257	—
Sáros	1577	14	112	101	213	1:15,2
Sáros	1606	12	193	47	240	1:20
Sümeg	1568	7	91	24	115	1:16,4
Sümeg	1572	7	94	22	116	1:16,5
Sümeg	1588	5	32	12	44	1:8,8
Sümeg	1597	4	32	—	32	1:8

Várak/évek		Lövegek száma	Szakállasok	Puskák	KLF. össz.	Arány
Sümeg	1601	6	47	—	47	1:7,8
Sümeg	1604	3	49	17	66	1:22
Szádvár	1577	9	117	52	169	1:18,7
Szádvár	1605	8	106	35	141	1:17,6
Sziget	1547	17	114	12	126	1:7,4
Sziget	1553	14	151	56	207	1:14,7
Szitnya	1577	4	33	32	65	1:16,2
Szitnya	1588	5	36	14	50	1:10
Szitnya	1603	—	33	—	33	—
Szomszédvár	1569	3	19	—	19	1:6,3
Szomszédvár	1571	2	21	—	21	1:10,5
Tihany	1560	4	55	15	70	1:17,5
Tihany	1577	4	47	20	67	1:16,7
Trencsény	1535	10	10	—	10	1:1
Trencsény	1549	13	149	—	149	1:11,4
Trencsény	1557	30	250	201	451	1:15
Trencsény	1583	15	118	380	458	1:33,2
Trencsény	1594	11	118	380	498	1:45,2
Végles	1562	10	58	—	58	1:5,8
Végles	1577	11	59	—	59	1:5,3
Verőce	1547	10	52	—	52	1:5,2
Verőce	1548	10	57	—	57	1:5,7
Zágráb	1577	20	124	37	161	1:8,05
Zágráb	1596	10	139	3	142	1:14,2
Zalavár	1553	3	16	1	17	1:5,6
Zalavár	1569	2	43	—	43	1:21,5

V. TÁBLÁZAT

A KÉZI LŐFEGYVEREK SZÁMÁNAK ÁTLAGOS NÖVEKEDÉSI ÜTEME NÉHÁNY JELENTŐSEBB MAGYAR VÁRBAN

Várak/évek/		Eltelt idő	Szakállasok számának növekedése db	Szakállasok számának növekedése %	Puskák számának növekedése db	Puskák számának növekedése %	Szakállasok növekedésének évi átlaga %	Puskák növekedésének évi átlaga %
Csábrág	1558—1577	19	35	39,3	—	—	2,06	—
Eger	1553—1558	5	73	18,4	180	34,4	3,68	6,8
Egerszeg	1572—1587	15	13	162	—	—	10,8	—
Kassa	1557—1577	2	271	173	—	—	86,6	—
Gyula	1559—1561	20	223	103,2	607	168,6	5,1	8,4
Kanizsa	1556—1566	10	65	74,4	23	28	7,4	2,8
Likva	1544—1556	12	45	166,6	32	—	13,8	—
Munkács	1573—1603	30	3	3,4	29	32,9	0,1	1,09
Murány	1550—1577	27	91	154,2	53	883,3	5,7	32,7
Nyitra	1580—1587	7	19	46,1	43	195,4	6,5	27,9
Palota	1559—1577	18	65	65,6	35	74,4	3,6	4,1
Sziget	1547—1553	6	37	32,4	44	366	5,4	61
Trencsén	1549—1557	8	101	67,7	201	—	8,4	—

VI. TÁBLÁZAT

NÉHÁNY KISEBB ÉS KÖZEPES VÁRUNK FEGYVERZETE A 15 ÉVES HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

Várak/évek		Lövegek száma	Kézi lőfegyverek száma	
			szakállasok	puskák
Adorján	1602	4 tarack	32	—
Bajon	1594	1 tarack	35	8
Belényes	1600	3 tarack	21	—
Borosjenő	1605	18 különféle kisméretű löveg	76	83
Csábrág	1603	5 falkonéta	40	10
Egerszeg	1597	3 tarack	15	—
Kapu	1593	2 tarack	38	17
Kékkő	1596	3 falkonéta	24	—
Keresztúr	1597	—	14	17
Kesző	1598	4 falkonéta 2 seregbontó 3 ágyú formájú szakállas	19	10
Kőrösszeg	1602	2 siska 1 seregbontó	26	—
Munkács	1603	10 különféle kiskaliberű löveg 2 seregbontó	90	117
Pozsony	1594	1 nehéz 10 könnyű löveg	82	266
Pozsony	1600	1 nehéz 7 könnyű löveg 1 mozsár	78	180
Ság	1604	—	3	6
Somlyó	1594	1 nehéz 6 könnyű löveg 1 seregbontó	96	117
Sümeg	1597	3 tarack	32	—
Sümeg	1601	6 tarack	47	—
Sümeg	1604	3 falkonéta	49	17

Várak/évek		Lövegek száma	Kézi lőfegyverek száma	
			szakállasok	puskák
Szarvaskő	1596	1 falkonéta	61	—
Szádvár	1605	3 kiskaliberű ágyú	132	9
		5 tarack		
Trencsén	1594	10 falkonéta	118	380
		1 mozsár		
Újvár	1596	4 falkonéta	5	—
Zágráb	1596	8 különféle könnyű löveg	139	3

megfelelő tusás ágyazatú fegyverek közül került ki.[60] E minőségi feltétel megléte esetén pedig, a várleltárakban felsorolt fegyverzet mennyiségét az őrség szintén nem kis számú kézi fegyvereinek tűzerejével kiegészítve, feladatuk ellátásához — néhány kivételtől eltekintve — általában elégségesnek tarthatjuk.

A lőfegyverek szerepe a magyar katonaság fegyverzetében 1528—1593 között

A külföldi gyalogság esetében — mint láttuk — a hadvezetésnek sikerült megvalósítania az „egy szálfegyverre két lőfegyver" koncepciót. A hadsereg egészének fegyverzetében azonban a tűzfegyverek nem kétszeresen, hanem legalább három-négyszeresen múlták felül a hidegfegyvereket. Lőfegyverek ugyanis nem csak a külföldi egységek, hanem a keresztény sereg nem kis hányadát kitevő magyar katonaság soraiban is igen-igen nagy számmal voltak. Váraink felszerelése és a külföldi bajtársak fegyverzete valószínűvé teszi, hogy a magyar katonáknak bőségesen volt alkalmuk és lehetőségük a lőfegyverekkel való megismerkedésre, megbarátkozásra. A kutatás azonban mindezideig nem tisztázta kellő alapossággal, kihasználták, kihasználhatták-e ezt a lehetőséget a végváriak. Sikerült-e a magyar katonáknak a lőfegyverek tömeges alkalmazásával és az ehhez kapcsolódó sajátos taktika átvételével az európai hadügyi fejlődés fő irányához felzárkózniuk? S ha igen, hogyan, milyen és mekkora hatást gyakoroltak a lőfegyverek a magyar, pontosabban magyarországi végvári katonaság harcmódjára, harcmodorára. Mi e bonyolult, a XVI. századi magyar hadművészet számos fontos problémáját magába foglaló kérdéskörnek csupán egyetlen részterületét vizsgáltuk. Nevezetesen azt, hogy a

60 Ezt több tényező is bizonyítani látszik. Így például az, hogy a végvárrendszer kiépítése és felszerelése jórészt már arra az időszakra esik, amelyben már csak tusás ágyazatú fegyvereket készítettek. A fontosabb véghelyeket vagy teljesen a király tartotta fenn, vagy segítséget nyújtott ellátásukhoz, felszerelésükhöz. Ez, iparunk korlátozott kapacitása és az igények emelkedése miatt, egyet jelentett a német területeken, illetve a Cseh Királyságban vásárolt jó minőségű fegyverek tömeges beáramlásával. Az 50—60-as évek heves várharcaiban a még bevethető állapotban megmaradt régi fegyverek, a fokozott használat következtében, tovább fogytak, pusztultak.

Ezek számát nem csak a harcok, hanem a XVI—XVII., de még a XVIII. század első felében is ható ún. korszerűsítési tendencia szintén folyamatosan apasztotta. A régi, de ép és erős puskacsöveket ugyanis rendkívül egyszerű volt új, korszerű ágyazattal és lakatszerkezettel ellátni.

magyar, illetve magyarországi katonaság körében valóban széles körben elterjedtek voltak-e a lőfegyverek?

A múlt század végi, e század eleji, illetve a két világháború közötti történet- és hadtörténetírás eredményeire támaszkodó történeti és talán történészi (köz-) tudatunkban a XVI. század magyar végvári katonái mindmáig olyan lovagias jellemként tűnnek fel, akik „*... harc és viadal idején lövő fegyvereket nem igen használtak. Az igazi végbeli vitéz a maga erejében és ügyességében bízott s nem tartá magához méltónak, hogy ellenfelére puskát emeljen. Még ha nagyobb csaták (csapatok) indultak is ki a végekből, puskát legfeljebb a német katonák vittek magukkal.*[61]

Mily plasztikus képe ez az emelkedett szellemű magyar lovagi virtusnak! A magyar katona szinte ragyog a puskát szorongató, biztos távolból hadakozó huncut német mellett! De vajon csakugyan „méla undorral" fordultak el a magyar vitézek a lőfegyverektől? Aligha hihető, hiszen hosszan sorolhatnánk azokat az adatokat, melyek tanúsága szerint a lőfegyverek már a XVI. század második harmadától fontos, nemegyszer döntő szerepet kaptak a magyarországi fegyveres küzdelmekben.

Már a Mohács utáni pártharcokban jelentős számban találkozunk puskás gyalogosokkal. 1528-ban Patak mellett a Ferdinánd-párti csapatok, amelyek „*... 500 városi puskás gyalogosból és 1500 huszárból ...*" állottak, súlyos vereséget szenvedtek Szapolyai túlerőben levő katonáitól.[62] Úgy tűnik, hogy a pénzben nem dúskáló ellenfelek az összecsapásokban előszeretettel alkalmazták az olcsóbbnak számító lövészeket. Hain Gáspár lőcsi krónikájából tudjuk, hogy 1537-ben Ferdinánd Felső-Magyarországon működő serege „*... 2000 német puskásból és 100 vasas lovasból, valamint 500 cseh és morva gyalogosból állott ...*".[63] De lövészekből a magyarországi zsoldospiac kínálata is kielégítő lehetett, hiszen 1532-ben csak Brassó városában 300 puskás darabontot tudtak felfogadni.[64]

Aligha tévedhetünk nagyot, ha úgy véljük, hogy az ország három részre szakadása után, a nagy török hadjáratok véres, elkeseredett várharcai bizonyították be kétséget kizáróan, hogy a kézi lőfegyverek a várvédelem nélkülözhetetlen fontosságú eszközeivé váltak.

Mint az alábbiakból kitűnhet, a kortársak is így vélekedtek, hiszen 1542-ben Szeged, 1552-ben pedig Lippa védelmére kértek puskás gyalogokat.[65] Losonczi István Temesvár végóráiban követelt elkeseredetten 1000 magyar pixidariust Castaldótól.[66] Bakabánya városa 1564 tavaszán 30 jó puskást kért a selmeciektől, hogy a város alatt portyázó törököt elriaszthassák.[67] Szigetvár 1566-os ostroma előtt Zrínyi Miklós az alábbi kéréssel fordult Kanizsai Orsolyához: hogy „*... e hely és egyéb tartományok az elkövetkező veszedelmet elkerülhessék, ... saját tetszése szerinti számú gyalogpuskást ... ide hozzánk*

61 *Takáts Sándor:* Magyar tüzes és lövőszerszámok. *Századok*, 1908. 51. o.; A végváriak hagyományos harcmodorának egyik legjobb, újabb levéltári kutatásokra épülő bemutatását l. *Varga J. János:* Szervitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon című munkájának 89—106. oldalain.

62 *Hain Gáspár* Lőcsei Krónikája. Lőcse, 1910—13. 38. o.

63 *Demkó Károly:* Magyarország hadiereje a 16. században. HK 1916. 313. o.

64 *Takáts Sándor:* A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. (A továbbiakban: *Takáts*, 1908) 18. o.

65 Uo. 15—16. o.

66 *Barabás Samu:* Regesták Erdély történetéhez 1551—53. Történelmi Tár, 1892. 270. o.

67 *Matunák Mihály:* Drégely és Palánk katonai szerepe a török alatt, 1552—1593. Korpona, 1901. 23. o.

Szigetre mielőbb útnak indítani..." szíveskedjék.[68] Thúry György, a palotai kapitány is lövészeket kért vára védelmére.[69] A kanizsai várat 1574-ben és 1577-ben is 100—100 német lövésszel erősítették meg.[70]

Aligha hihetjük, hogy a lovagias magyar katona csak vezetői, parancsnokai akaratának engedelmeskedve hagyta magára tukmálni a lőfegyvereket. Ellene szól ennek, hogy spanyol, olasz, német bajtársai harcát látva minden magyar vitéz a maga szemével győződhetett meg a tűzfegyverek eredményességéről.

1543-ban Esztergom ostrománál a török csapatok ismételt rohamai során „*... a spanyolok és bajtársaik ügyesen kezelt lőfegyvereikkel sokakat leterítettek, a roham mintegy nyolcz óra hosszat tartott...*".[71] Szatmár 1562-es ostromakor a törökök váratlanul megrohamoztak egy bástyát, de „*... Forgács egy csapat német gyalogot állomásáról ide rendelt, e csapat gyakorlott lövészekből állván, a mieinknek nagy segítségére volt: az ellenség a golyóktól nagy számmal elhullván... visszafutni kényszeríttetett.*"[72]

A lőfegyverek a nálunk hagyományosnak számító lovas küzdelmek eldöntésébe is egyre inkább beleszóltak. 1557-ben a Zágráb és Ivanovo között lezajlott összecsapásban „*...miután a lándzsatörés után a dolog kardra került, a lovas vadászok pedig... lőfegyvereikkel oldalba fogták..., a török hátat fordított...*".[73] Az előbbi eset csaknem pontosan megismétlődött az 1582-ben Nádudvar mellett lefolyt kisebb ütközetben. A magyar csapatok egy része megfutamodott, ám az egrieket vezető Rácz István és Borbély András „*... Raibitz Alberttel, a sléziai vértesek parancsnokával helytálltak, s alig 800 emberrel, a túlnyomó, mintegy 2000-nyi ellenséggel sokáig küzdöttek... miután lándzsát törének, s a dolog kardra került, a török a vértesek karabin tüzét ki nem tarthatta, s rendetlen futásnak eredt.*"[74]

Végbeli vitézeink, bár okos ember módjára főleg a más kárán tanultak, jónéhány golyózáport megélve saját bőrükön is megtapasztalták, milyen veszélyesek a lőfegyverek.

1543-ban a janicsárok puskatüze szorította le a védőket Székesfehérvár és Esztergom falairól.[75] 1549-ben a királyi hadak Balassa Menyhárt várát, Lévát vették ostrom alá. „*A spanyolok mit sem mulasztanának el, hogy ... lőfegyverökkel az őrséget a faloni megjelenésben gátolják, úgy hogy azok ott magokat mutatni nem merészelték.*"[76] Ugyancsak gyilkos gyalogsági tűz szorongatta 1556-ban Szigetvár védőit. Így számol be erről ez év július 10-én kelt levelében Bodor Kristóf, a vár tüzére: „*... immár mind a bástyák és falak, mind a lövő helyek lerontattak, úgyhogy immár... a vártán meg nem maradhatunk a lövések miatt...*".[77] De nem volt ez másként a vár 1566-os ostroma alatt sem. Mint az Csányi Ákos Nádasdinéhoz írott leveléből kiderül, a védők szorult helyzetben voltak, mert úgy „*... lünek reájuk s hogy onnaj belül nappal nem lü-*

68 Régi magyar levelestár XVI—XVII. század. (Szerk.: *Hargittay Emil*) Budapest, 1981. 147. o. Zrínyi Miklós Nádasdy Tamásné, Kanizsai Orsolyának. 1566. április 19., Csáktornya.
69 *Istvánffy Miklós:* Magyarország története 1490—1606. (Fordította: *Vidovich György*) Debrecen, 1867. (A továbbiakban: *Istvánffy*) 522. o.
70 *Takáts Sándor:* Thengöldi Bornemissza János. HK 1914. 239. o. és 532. o.
71 *Istvánffy:* 303. o.
72 Uo. 468. o.
73 Uo. 432. o.
74 Uo. 619. o.
75 Uo. 301. o. és 306. o.
76 Uo. 326. o.
77 Szigetvári levelek a török hódoltság korából. Szigetvár, 1982.

hetnek, éjjel a mit lühetnek, mert nappal sok számtalan lövés esik, ahonnéjt onnéjt belül csak egyet lünek."[78]

Olyan helyzetben, amikor a végeknek állandóan jelentős túlerővel kellett szembenézniük, a védelemben és támadásban egyaránt komoly előnyöket biztosító lőfegyverek elvetése nem a magyar katona lovagiasságát, hanem ostobaságát bizonyította volna. Ám forrásainkat alaposan szemügyre véve kiderül, hogy épp a végvári harcok sajátos jellege volt az, ami a külföldi katonaság példája mellett valósággal *kényszerítette* a magyar gyalogságot a lőfegyverek alkalmazására. Így azután nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar gyalogosok már a század közepétől kezdve nagy hozzáértéssel forgatták tűzfegyvereiket.

Talán nincs is olyan magyar ember, aki ne tudna valamit nemzeti múltunk egyik legfényesebb haditettéről, az egri vár hősies védelméről. Ám az már csak néhány szakértő előtt ismeretes, hogy e nagyszerű fegyvertény jórészt a magyar puskások érdemeit öregbíti. Szántó Imre szerint ugyanis a vár őrségének 65%-át az 1366 főnyi puskás gyalogos tette ki.[79] Emellett a vár raktáraiban levő 345 szakállas és 287 puska, meg a segélycsapatok által hozott ismeretlen számú lőfegyver lehetővé tette, hogy az egri védők mindegyike tűzfegyverrel állhasson őrhelyére.[80] Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy gondoljuk, hogy katonai szempontból a lőfegyverek tömeges bevetése volt a védelem sikerének egyik legfontosabb tényezője. Eleddig úgy véltük, hogy a várfalak ellen induló egységekre a védők leadtak egy-két sortüzet majd kezdetét vette a gyilkos közelharc. Ehelyett azt kell látnunk, hogy a rohamok előtt, alatt és feltehetően az egyes támadások között is heves tűzharc folyt. Forgách Ferenc így írta le Históriájában az egri ostrom egyik epizódját: *Miután a mieink lövedékeikkel sok ellenséget megöltek és megsebesítettek, és több órán át folyt mindkét oldalról a küzdelem, majd végül ádáz közelharcra került sor . . .".*[81] De Istvánffy is hosszas tűzharcra utal az egri Ókapu ellen október 12-én intézett roham leírásakor. *„. . . midőn a janicsárok és egyéb gyalogok lőfegyver- és nyilakkal a mieinket visszaűzni igyekeztek, Mecskei a felhágni akaróknak erélyesen ellenállott . . . végre . . . a fáradtak helyébe újakat vezetett, kik kézigránát, s ügyesen kezelt lőfegyvereikkel az ellenséget nagy veszteséggel visszaűzték . . ."*[82]

A fizetési listák tanúsága szerint a várőrségek állandó gyalogosai is puskások voltak. Az 1553 szeptembere és 1555 szeptembere közötti két év során mindvégig 250 puskás képezte a gyulai őrség gyalogságát.[83]

Igen érdekes adatokat találhatunk a magyar gyalogosok fegyverzetéről Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveiben is.

1570-ben a király számára több mint ezer, pontosan 1008 darab kézi lőfegyvert vásároltak. Ebből 2404-et a magyar gyalogosok között ingyen osztottak ki.[84] 1580. május 18-án Lippay Ferenc újabb 210 puskát vett át a magyar csa-

78 *Németh Béla:* Szigetvár története. Pécs, 1903. 241. o.
79 *Szántó Imre:* Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551—52. évi várháborúk. Budapest, 1985. 191 .o.
80 L. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)
81 *Forgách Ferenc:* Magyar Históriája 1540—1572. Monumenta Hungariae Historica, 1866. 71. o.
82 *Istvánffy:* 391—92. o.
83 *Veress Endre:* Gyula város oklevéltára. 1313—1800. Budapest, 1938. 231., 252—53. o.
84 *Veress Endre:* Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai 1576—1586. Budapest, 1918. (A továbbiakban: *Veress, 1918.*) 79. o.

patok számára.[85] 1580 nyarán a magyar gyalogság összlétszáma 3139 főt tett ki.[86] Mivel csak júniusban újabb 1392 puskát osztottak ki a magyaroknak, talán joggal feltételezhetjük, hogy Báthory magyar gyalogsága teljes egészében puskásokból állt.[87]

De ott forgolódnak a magyar puskások 1588-ban a Szikszót dúló, több ezernyi török haddal folytatott harcban is.

„Az némötök igön embörködének,
Törökökben sokat lüvöldözének;
Magyar hajdúk egyet kettőt ugranak,
Hozzá! hozzá erősen kiáltanak,
Az puskákkal törököket hullatják,"[88]

1588-ban kedvezett a szerencse, nem így az 1592-es, szintén Szikszó mellett lezajlott összecsapásban. A lovasság által magára hagyott magyar gyalogság heroikus küzdelmét Prépostváry Bálint egri főkapitány levele alapján idézzük fel. *„A gyalogok szegények mind oda vesztenek! Egy halomra állottanak volt, arról sokáig vívtak. Azt megvették tőlük. Még más halomra mentek s azt halálig meg nem adták. Igen sok törököt lőttek el, míg porukban, golyobicsukban tartott. Végre szablyára költek. Kérték őket a törökök, hogy megadják magokat; de nem adták meg magokat. Erre seregbontókat, tarackokat vittek reájok. Az egész török had, mind lovas mind gyalog nagy ostrommal vette meg tőlük az halmot. Így vágták le szegényeket."*[89]

A nagyobb összecsapások mellett a portyák, lesvetések sem eshettek meg immár lövöldözés nélkül. Már 1549-ben így panaszkodott a pécsi Dervis bég: *„... az Zygethyek lesben wolthak wala,... mynden nepek pwsskasok..."*.[90] Trombitás Balázs fonyódi kapitány leveléből pedig kitűnt, hogy a vitézi élet romantikáját kevésbé átérző végbeliek bizony nem restelltek messziről, lesből tüzet nyitni. Mint megtudjuk *„... ket helen lessek volth, azt mondgyak a zegeny nep hogy löwes myath thyzonhet torok sebessedeth meg, meghys haltak benek, s thyz loo sebesedeth megh..."*[91]

A lőfegyverek széles körű magyarországi elterjedtségének a csaták, ostromok, rajtaütések leírásain kívül más bizonyítékait is megemlíthetjük.

1579. április 6-i levelében *„... Beszterczebánya városa gyanúsítja az ocsovai és szalatnai parasztokat, hogy titokban meghódoltak a törököknek, mivel azelőtt folyton szökdöstek hazulról, most meg elég nyugodtan otthon vannak. S akik azelőtt kardot vagy puskát hordtak, ma csupán botot hordanak."*[92] Ezek szerint tehát — legalábbis a határvidékeken — nem volt szokatlan dolog, hogy a föld népe lőfegyvert viselt. A városokban és mezővárosokban pedig egészen közönséges volt a puska. Szikszó mezőváros fiatalsága 1588-ban még a török portyázókkal is felvette a harcot, a *„... fallal ellátott templom-*

85 *Veress*, 1918: 125. o.
86 Uo.
87 Uo. 122. o.
88 *Thaly Kálmán:* Ismeretlen históriás énekek. Rákóczi Zsigmond győzödelme Szikszónál. *Századok*, 1871., 116. o.
89 *Csorba Csaba:* Várak a Hegyalján. Budapest, 1980. (A továbbiakban: *Csorba*) 93. o.
90 *Szalay Ágoston:* Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Pest, 1861. (A továbbiakban: *Szalay*) 11. o.
91 *Szalay:* 169. o.
92 *Matunák Mihály:* Véghles vára. Lenyomat a „Garamvidéke"-ből. Breznóbánya, 1904. 67. o.

ba zárkózott, s megrakván azt falipuskákkal, férfiasan védé."[93] A török beütésektől szintén fenyegetett Forró elöljárósága pedig fegyvert nem, csak puskaport és ólmot kért Kassa városától.[94]

Mint az talán már az eddig felsoroltak alapján is világossá válhatott, a magyar történelem egyik legromantikusabbnak tartott korszakát már nem A koppányi aga testamentumából ismert, kedélyes és lovagias bajvívások jellemezték. A szemben álló felek minden eszközet, a lőfegyvereket is felhasználtak az ellenség pusztítására.

Kőszeg 1532-es ostromakor, „*... a rohanókat ágyúk s puskalövésekkel fogadták, s bennök nagy kárt tettek; úgy hogy a sáncz halottakkal telt meg.*"[95] Pangratz Swankler, Kőszeg város jegyzője az ostromról készített leírásban név szerint felsorolta azt a 24 városi tisztségviselőt, akik a vár védelmét irányították. Közülük nyolcat lőttek agyon, nyolcan megsebesültek, de ezek közül csak kettőről tudjuk biztosan, hogy lőtt sebe volt. Összegezve, a tisztikar vesztesége halottakban és sebesültekben 66,6% volt, ebből a lőfegyverek rovására írható 62,5%. (A várost védő polgárok közül 400-at lőttek agyon.)[96]

Hasonlóan magas arányszámokat kapunk, ha Tinódinak a Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése című munkájából a Lévát védő magyar főemberek veszteségeit elemezzük. A felsorolt 31 tiszt közül 19 elesett és 17-et lőfegyver terített le. Egyet levágtak, egyről nem tudni, mi módon vesztette életét. A tiszti állomány teljes vesztesége tehát 61,3%, ennek 89,5%-át a kézi lőfegyverek okozták.[97]

Hogy a hadakozásban valami véglegesen megváltozott, hogy a testi erő, az ügyesség, már nem olyan fontos, hogy a lovagi szellem maradványai eltűnőben vannak, azt a kortársak is megérezték, s megértették. Ennek bizonyságául hadd álljanak itt a költő és katona Tinódi Sebestyén lévai ostromot idéző sorai:

„Nám az tisztös vitézök hullanak vala
Szablyájokkal semmit sem ártanak vala,
Mert mind fekete merő fegyverös vala,
Puskájok kettő is, az mia vesznek vala."[98]

A lőfegyverek aránya és jelentősége
a magyar katonaság fegyverzetében a „hosszú háború" idején

A hadviselésnek a XVI. század második felétől felgyorsuló átalakulása — melyet a kézi lőfegyverek számának és jelentőségének emelkedése jellemez a legjobban — Magyarországon a 15 éves háború éveiben érte el csúcspontját.

A háború kisebb-nagyobb összecsapásairól szóló jelentésekben, feljegyzésekben ugyanis se szeri, se száma azoknak a részleteknek, melyek bizonyít-

93 *Istvánffy:* 649. o.
94 *Csorba:* 90. o.
95 *Istvánffy:* 21. o.
96 Kőszeg várának emlékezete. (Szerk.: *Bariska István*) Budapest, 1982. 43—44. o.
97 *Tinódi Sebestyén:* Krónika. Budapest, 1984. (A továbbiakban: *Tinódi,* Krónika) Szitnya, Léva, Csábrág ... 359—360. o.
98 *Tinódi:* Krónika. Szitnya, Léva, Csábrág ... 360. o. A vár elleni végső rohamban részt vettek a fekete lovasok is. Rájuk utal a költemény „fekete merő fegyverös" kifejezése.

ják, hogy a magyar gyalogosok körében rendkívül elterjedt s kedvelt volt a lőfegyver.

1596 februárjában például a hajdúk éjszakai rajtaütéssel megpróbálták elfoglalni a török kézen lévő Vácot. Az éjszakai harcban „... *egy hajót, mellyel sok török a Dunán akart menekülni, részben a túlterhelés részben a hajdúk heves tüzelése elsüllyesztett*..."[99] 1597-ben Doboczky György Pálffy Miklósnak írt jelentésében említette, hogy „... *az Kihai megholt az Sebben meillet az Hajduk leottek volt megh az Zigetben*, ..."[100]

Ortelius Magyar Krónikájának lapjain számolt be 25 végvári gyalogos érdekes kalandjáról. A vitézek, Szigetvár felé indulva, nagyobb lovas csapatra lettek figyelmesek. Mivel a közeledők a német lovasok szokásos öltözetét viselték, a legények úgy vélték, a kanizsai helyőrség katonáit látják. Csak amikor a két csapat egymás közelébe ért, derült ki, hogy a lovasok álruhás törökök. A helyzetet felismerve a végváriak egy Dráva-parti sűrű erdőbe vették be magukat és „... *puskáikkal bátran ellenálltak az ellenségnek*...". A török lovasok látván, hogy a fák sűrűsége miatt nem férhetnek hozzá a makacsul tüzelő ellenfélhez, elküldtek gyalogságért. Ám mire az erősítés megérkezett, a furfangos végváriak néhány kivágott fából tutajt készítettek és a Dráván át elmenekültek. A csetepatéban állítólag 17 török meghalt, 20 súlyosan megsebesült. A lőfegyvereiket ügyesen használó gyalogosaink közül mindössze 4 maradt holtan a csatatéren.[101]

Talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a hajdú katonaság 1599-es tolnai akcióját az egész magyarországi török hadsereg megérezte. A Dunán erős biztosítással Buda felé tartó török hajók gyomrában a nagy mennyiségű élelmiszer, lőszer, hadianyag mellett ott lapult az egész hadsereg zsoldja. A hajdúk lesbe álltak, „... *a török... hevesen küzdött; de a hajdúság sűrű golyózáport szórt ellenségére, a partról pedig két nem rég elvett ágyú vesztegette a hajókat*..."[102] Az összecsapásban az 1258 hajdú közül mindössze hatan estek el és kilencen sebesültek meg súlyosan.[103] Ebből a meglepően alacsony veszteségből arra következtethetünk, hogy katonáink a győzelmet feltehetően közelharc nélkül, fegyvereik tűzerejére támaszkodva vívták ki. Valószínűleg ennek köszönhették azt is, hogy sikerrel küzdöttek meg az ellenük küldött büntető expedícióval. „... *az hajdúk... egy éjjel valami szoros úton, berkekben erdőben útokat megállván, és nagy hosszan kétfelől puskásokkal az erdőt meg- s beállták. Másnap, mikor a török odaérkezett volna, mindenfelől keményen kezdték az elnyúlt törököt lőni, vágni... 500 töröknél többet öltek meg*..."[104]

Egy egész kötetet is összeállíthatnánk az ilyen és ehhez hasonló epizódokból. Elgondolkodtató azonban, hogy a forrásanyagban többnyire csak olyan leírásokat találunk, melyek a magyar, illetve magyarországi gyalogságot egyértel-

99 „... ein Schiff darein viel Türcken die flucht der Thonaw zu genommen und sich damit salvirn wöllen durch schwere der menge auch durch strackes schiessen der Hayducken zu grund gegangen..." *Ortelius:* 305. o.

100 Hadtörténelmi Levéltár, Törökkori gyűjtemény, 1597/14. (A továbbiakban: HL Tkgy.)

101 *Ortelius:* 433. o.

102 *Istvánffy:* 819. o.

103 *Marczali Henrik:* Regesták külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. 85. o.

104 *Illésházy István* nádor feljegyzései. 1592—1603. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores VII. Pest, 1863. (A továbbiakban: *Illésházy)* 67. o.;
A hajdúk hódoltságbeli katonai szerepéről, tevékenységük értékéről l. *Szakály Ferenc:* Magyar adóztatás a török hódoltságban, 154—156. o., illetve ugyanő a Bocskai kíséretében a Rákosmezőn című kötet bevezető tanulmányának 16—18. oldalán.

műen lőfegyverrel harcolónak mondják. Elképzelhető lenne netán, hogy erre az időszakra a magyarországi gyalogság már teljes egészében átállt a lőfegyverek alkalmazására?

Szepsi Laczkó Máténak a hatvan-turai csatáról szóló leírásából megtudhatjuk, hogy *„A török taraczkinak kilövése alatt az egész magyar gyalogság mind a földre leborult és semmi kár nem lött az taraczkok mián bennök; azután mind talpra állván úgy kezdöttenek harczolni és lőni..."*[105] E szokatlan hadmozdulat közvetve a magyarok lőfegyverrel való felszereltségét bizonyítja. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy a harcrendben álló lándzsások hasra vessék magukat. Ezt csak a lőfegyver tette lehetővé.

Thurzó György írja Esztergom alól, hogy *„A török gyakorta üt ki az sánczra, az német uraim, még oda sem érkeztek török uraim mingyárást elfutnak; hanem immár magyar gyalogot kellett vinni az sánczban..."*[106] Márpedig ostromárokba az adott időszakban kizárólag csak puskás gyalogost állítottak.

Pecsevi a mezőkeresztesi csatára felsorakozó keresztény sereg harcrendjének leírásakor a hajdú és a puskás kifejezéseket szinonim fogalmakként használta. Így ír: *„Néhány magyar puskás csapat, vagyis hajdú is volt."*[107]

Közvetve szintén a magyarok lövész voltát bizonyítja egy másik rendkívül érdekes jelenség is. Johann Friedrich von Mörspurg 1598. április 13-án megbízást kapott egy 4000 főből álló német gyalogezred felállítására. Mint a szövegből kiderül, *„Az ezrednek tíz, egyenként 3 vagy 400 embert számláló zászlóaljból kell állnia ...* (a margón betoldás) *akik között azonban magyaroknak nem szabad lenniük..."*[108] Egy másik német gyalogezred Bestallungjában pedig ezt olvashatjuk: *„Zászlóaljainkba pedig a magyar nemzetből nem akarunk katonákat se toborozni, se felvenni, sem szolgálatban tartani..."*[109] Mindez teljesen összhangban áll az 1598. évi 18. törvénycikk 1. paragrafusával, mely kimondta, hogy *„Ő felsége a német kapitány uraknak most azonnal szigorúan meghagyja, hogy magyarokat zsoldba ne fogadjanak és német katonai sorukba be ne vegyenek, a fölfogadottakat és bevetteket legott elbocsássák."*[110] Nos, ha már törvényi szabályozásra volt szükség, valóban jelentős számban lehettek magyarországiak a külföldi ezredekben. Itt azonban feltehetően csak lövészként szolgálhattak, hiszen a pikás felszerelés meglehetősen drága volt, s egyébként is, ez a harcmodor teljesen idegen volt a magyarországi katonák lelkületétől.

A fentiek mellett mindenképpen meg kell említenünk azon közvetlen bizonyítékok sorát is, melyek alig hagynak kétséget afelől, hogy ebben az időszakban a hivatásszerűen katonáskodó magyar gyalogosok tömegeinek fő harceszköze már a lőfegyver volt.

Az országgyűlési végzések alapján a megyék által kiállított gyalogosok — mint az Majtényi László és Pogrányi Benedek jelentéséből kiderül — általában valóban puskások voltak. Mint írják, *„... Elerkestek az Warmegyekys, Reway wram*

105 *Mikó Imre:* Erdélyi történelmi adatok. III. Kolozsvár, 1855. 26. o.
106 Gróf Thurzó György levelei nejéhez I—II. Budapest, 1876. I/77. o.
107 *Karácson Imre:* Török történetírók. 1566—1659. In: Török-magyarkori történelmi emlékek V. Budapest, 1916. (A továbbiakban: *Karácson*) 136. o.
108 „Das Regiment solle in Zehen gleiche Fandl und Jedes auf 400 od 300 Man (a margón javítás: darund aber kheinen d ungarisch nation sein soll) ..." Bst. 1598/574.
109 „Und unseren fandl wölln wir kheine khnecht so ungarischer nation sein wed werbn aufhaltn nach undhaltten ..." Bst. 1598/575.
110 Magyar Törvénytár 1526—1608. (Szerk.: *Márkus Dezső*) Budapest, 1899. (A továbbiakban: Törvénytár 1525—1608) 841. o.

Thwroth warmegyewel egen Jo mogyawal es Jo Zerrel, minden portatul egj egy puskassal . . .".[111]

Bars 1602. évi statutuma szerint a porták után kiállított gyalogosok fegyverzetének kardból, puskából, az ehhez szükséges 50 golyóbisból és fél libra lőporból kellett állnia.[112]

Wilhelm Dillich Magyar Krónikája szerint *„A hajdúk . . . rövid, egy karabélynál nem sokkal hosszabb puskát használnak, bal oldalukon szablyát, jobb oldalukon, az övükre erősített gyűrűben pedig egy baltát vagy csákányt hordanak . . . Ha valaki közölük nem elég tehetős, mindaddig lándzsát használ, míg nem tud puskát venni."*[113]

Az ostromlott Kanizsa megsegítésére induló keresztény sereget ábrázoló hiteles rajzok szerint a szlavóniai, horvát és magyar gyalogosok mindegyike puskás volt.[114]

Adolf Althan ezredest 1604. július 14-én 6000 magyar hajdú toborzásával bízták meg. Az előírás szerint a felfogadottak mindegyike *„. . . miként az a magyar nemzetnél szokásos és használatos . . . jó vágó fegyverrel és puskával legyen ellátva és felszerelve . . ."*[115]

A lőfegyverek a magyar hadszervezetben olyan elemi erejű változásokat indítottak el, amelyek a legkonvencionálisabb fegyverzetű és harcmodorú magyar csapatnemet, a huszárságot is kikezdték.

1594. február 19-i dátummal maradt fenn az az irat amely Seyfried von Kollonitsch számára megbízást adott 3000 magyar gyalogos, 500 kozák és 1000 magyar lovas toborzására.[116] Az iratnak azon része, amely a magyar lovasokra vonatkozik, egy eredetileg német lovasok számára készült Bestallung, amelyet beírásokkal, áthúzásokkal, kihagyásokkal alakítottak át. De míg a zsoldra, szervezetre stb. vonatkozó előírásokat gondosan átjavították, a fegyverzeti előírásokon mit sem változtattak. Elképzelhető talán, hogy a magyar lovasság egyes alakulatai már a háború kezdeti szakaszában német mintára, lőfegyverrel lettek volna felfegyverezve?

Nagyon is könnyen! A hadvezetés ugyanis már 1577-től tudatosan törekedett a lovas puskások számának növelésére. Emellett, ha egy huszár kopja helyett puskát és pisztolyt szerzett, felszerelése — elméletileg — kielégítette a német lovasság fegyverzeti előírásait is. A huszár tradicionális fegyverzete ugyanis éppúgy tartalmazta a sisakot, könnyű hát- és mellvértet, mint a német lovas lövészeké. Legfeljebb az egyes darabok stílusa, készítési módja különbözött, ám ezt az előírások nem tilalmazták.

A hagyományosan kopjával harcoló magyar lovasság fegyverzeti egységének megbomlását jelzi az 1596. évi 22. törvénycikk 1. paragrafusa is. Eszerint *„. . . ebben az évben a magyarok, horvátok és szlavónok közül senki az idegen*

111 HL Tkgy. 1594/25.
112 *Borosy András:* A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971. 95. o.
113 *Dillich, Wilhelm:* Ungarische Chronica. Cassel, 1600 (A továbbiakban: *Dillich*) 28. o.
114 *Ivanics Mária* kedves kollégám bécsi levéltári kutatásai alatt bukkant rá az „Ordnung zu der Batala oder General Schlacht Ordnung den 5. Octobris Anno 1600 . . ." címet viselő iratra, melynek egy másolatát rendelkezésemre bocsátotta. Szívességét ez úton is köszönöm. Az irat jelzete, AFA 1600/13/3.
115 „. . . mit guetten streik überwehrn und röhren wie es bey den hungarisch nation gebrauchig und herkhumen . . ." Bst. 1604/778.
116 Bst. 1594/470.

urak és tartományok zsoldjába és szolgálatába ne álljon ... és a vasasok, (lovas lövészek) és kozákok közé magát ne írassa."[117] A horvát származású, a magyarokat kedvelő Seyfried Kollonitsch 1596 decemberében egy 700 főből álló német lövészegység felállítására kapott megbízást. Az irat hangsúlyozta, hogy ezen létszámnak a német és nem más nemzetek fiaiból kell kitelnie.[118] Úgy látszik azonban, Kollonitsch fittyet hányt az efféle tiltásoknak. Legalábbis erre következtethetünk a 700 lovas lövészre 1597 decemberében újólag kiadott megbízás kísérő irataiból. A Haditanácsnak feltehetőleg tudomására jutott, hogy Kollonitsch — az előírások ellenére — a német lovasok közé magyarokat is felfogadott. Azonnal magyarázatot követeltek a hadfogadást felügyelő magyarországi mustramestertől. Ime a jelentés:

„*Kegyelmes Uram. Ime a Kollonitsch ezredes úr alatt már korábban is szolgált 16, jól felszerelt magyar lovas, akik, az ezredes úr szavai szerint, az előhadban igen szükségesek. A 600 lovas lövész mustráján megjelentek és megmustráltattak:*

Ribanitsch Janusch	*4 lóval*
Comera Janusch	*3 lóval*
Satory Mihal	*2 lóval*
Ibrahni Mathe	*2 lóval*
Schomogy Michlosch	*3 lóval*
Spahy Janusch	*2 lóval*

Ő Kegyelmessége (leg)alázatosabb (szolgája) M(atthias) Boranitsch"[119]

Úgy látszik, még annak is fennállt a „veszélye", hogy a magyarok a hagyományosan német csapatnemnek számító fekete lovasok közé is „befurakodnak". Carl Ludwig Tettauer megbízása 1000 lovasra szólt, akiknek „... *kivétel nélkül a német és nem más, kiváltképp nem a magyar nemzetből származóknak kell lenniük ...*"[120]

A magyar lovasok azonban nem csak a német, vagy más külföldi egységek kötelékében ismerkedhettek meg a lőfegyverekkel. Wilhelm Dillich már idézett művében a huszárok fegyverzetének jellemző darabjaként említi a pisztolyt. „*A huszárok nyitott sisakot, a lábukig érő páncélt viselnek. A bal oldalukon szablyát, a jobb combjuk alatt egy tőrt hordanak. Kezükben kopja ... hátul, a nyereg mögött, egy tokban pisztolyt is viselnek.*"[121]

A háború folyamán többször találkoztunk olyan magyar lovas csapatokkal is amelyeknek fő fegyvere már nem a kopja, hanem a lőfegyver volt.

1594-ben a Győr alatti harcokban a tatárok egyik átkelési kísérletét „...*Pálffy úr lovas puskás zászlóalja, és a német lovasok ...*" közösen verték vissza.[122] Thurzó György Buda alóli egyik levelében pedig így számol be nejének a harcokról: „... *az alsó táborban megint volt két száz puskás lovasom gróf Sultczal, az budai lovas és janicsár kitörőttenek volt reájok az Dunárul, melyekre reá-*

117 Törvénytár 1526—1602.: 789. o.
118 „... under welcher anzall nur der Teütschen und sonsten kheiner anderen nation es sey ..." Bst. 1596/516.
119 Bst. 1597/557.
120 "... 1000 Reutter welche alle (javítás a margón: Teutscher und keinen anderen insonderhait darunden kheinen dá ungarisch nation ..." Bst. 1598/599.
121 *Dillich:* 26. o.
122 *Ortelius:* 230. o.

juk menvén az vármegyékből kiszedett puskás lovasim, úgymint két százan, meg futamitották az törököt . . . Az török volt eggyel-mással 400."[123]

Hogy a magyar lovasság kopjás harcmodora a 15 éves háború idején válságba került, jelzi az 1596. évi 20. törvénycikk is, mely a törvény szigorával igyekezett megtartani a katonák kezében hagyományos fegyvereiket. Kimondja: „*Tartozzék minden lovas, ki négy vagy kevesebb ló után vett zsoldot, lándsát is magával hordani és egyszersmind a szolgái is. Ha vonakodnék, a főkapitány veréssel, vagy más alkalmas eszközzel kényszerítse reá őt.* "[124] Érdekes módon ellentmond ennek, hogy 1603-ban Kollonitschnak 1000 olyan „huszárt" kellett kiállítania, „. . . *akik két hosszú arquebussel, nem pedig kopjával legyenek ellátva és felszerelve . . .*"[125]

Az eddig felsorolt adalékok talán kellőképpen valószínűsíthették, hogy a 15 éves háború éveiben a lőfegyverek — a kedvező harci tapasztalatok, az egyéni érdekeltség és a hadvezetés határozott koncepciójának együttes hatására — megkezdték a magyar hadszervezet és harcmodor átalakítását, felzárkóztatását az „európai" hadművészet színvonalához.

A kézi lőfegyverek a magyarországi harcokban 1593—1605

Mint arról az előző oldalakon megbizonyosodhattunk, a 15 éves háború időszakában a keresztény seregeknek nemcsak a külföldiekből, hanem a hazaiakból álló része is már nagyobb részt lőfegyverekkel harcolt. A tűzfegyverek magas aránya azonban csak olyan alapfeltétel, amely lehetőséget teremtett ugyan egy új, a tűzerőre építő harcászat kialakulásához, de nem bizonyítja feltétlenül annak meglétét. Azt, hogy a század végére a lőfegyverek a magyarországi hadszíntéren is alapvetően átalakították a taktikát, az alábbiakban egy, a 15 éves háború harcairól készült reprezentatív minta segítségével szeretnénk bizonyítani.

E fegyvereknek a korszakban játszott szerepére világít rá az is, hogy a katonák értékét ekkor már gyakran az határozta meg, hogy mekkora jártassággal rendelkeztek a lőfegyverekkel folytatott harcban. Legalábbis erre utal a török szolgálatban, vagy fogságban levő „Gergel Deak" Huszár Péterhez írott leve. A török sereg főerejéről, a janicsárokról így írt: „. . . *tyz ezer Janchar wagion azt az tyz Ezer Janchart Papay Wezpremy es Palotay gyalogh megh Wery . . . amaz tyzed gyarmekeketh, kinek soha nem Volt Puska kezeben chak most . . .*"[126] Egy Nógrád katonai helyzetéről szóló, szakértőre való kémjelentés a váron kívül tartott őrséget így jellemzi: „. . . *most mintegj negjven iancharnak mongiak de semyt nem tudnak az puskahoz . . .*".[127]

A hadhoz értő hivatásos katona, az éles szemű Prépostváry Bálint egri főkaptiány a hadjáratok közötti, téli időben is igen fontos szerepet szánt a puskásoknak. „*Immar azt eszwnkbe voettuk, czak ket avagi haro(m) puskast erez-*

123 *Kubinyi:* Századok, 1871. 693. o.
124 Törvénytár 1526—1608: 789. o.
125 „. . . 1000 husarn so mit zween langen Archibusier Rhörn und nicht mit Copien gestaffiert und versehen sein sollen . . ." Bst. 1603/744.
126 HL. Tkgy. 1593/6.
127 Uo. 1594/20.

zenek egi faluban, ra ne(m) migien, annak felette az mint el ozol az Tatar, hol tiz, hol huz, azoknak könien elenekalhatna(n)ak, . . .".[128]

A háború alatt hol itt, hol ott felbukkanó portyázó török és tatár csapatok állandó rettegésben tartották mind a határközeli, mind pedig a beljebb fekvő települések lakóit. A végvárak katonasága nem tudott ugyanis mindenkor időben segítséget vinni a megtámadottaknak. A falvak, városok és mezővárosok népe tehát önmagát, javait és szeretteit védelmezve, fegyverfogásra kényszerült. 1599 októberében, mint azt Rappach Kristófnak, Végles zálogbirtokosának beszámolójából megtudjuk, a tatárok, átkelve a Garamon „. . . *Bucsnak fordultak s azt fosztogatni s lángba borítani akarták. A szegény derék emberek azonban templomukba . . . vették magukat s lövésekkel vitézül védekezve, a tatárokat elüzték . . . Azután Zólyom városára fordultak . . . de innen is elkergették őket tüzeléssel . . . miután Szényéről puskatűzzel elkergették őket, Badinnak estek . . .*". Itt-ott azonban, mint például Nagyszalatnán, sikerrel jártak és foglyokat ejtettek. Ám ekkor, mint azt Rappach meséli, a nagyszalatnai jobbágyok „. . . *felküldték a plébános urat hozzám s arra kértek, hogy küldjek nekik segítségül néhány puskást, mert ők hajnalban meg akarják támadni a tatárokat. Küldtem nekik tehát 18 lövészt, ők azonban nem várták be ezeket s közülök vagy 40 puskás s mások az erdőbe rohantak, a tatárokat megtámadták . . .*" s a meglepett portyázók kezéből a foglyokat kiszabadították.[129]

A parasztság mellett a veszélyeztetett városok lakói is gyakorlottak lehettek a lőfegyverek forgatásában — vagy ha nem, hát legalább igyekeztek megtanulni, s begyakorolni az azokkal való bánást. A lőcseiek például 1599-ben alakították meg városi lövészegyletüket. (Schützenbrüderschaft)[130]

Azt, hogy az ország nem nemesi lakosságának fegyverviselése köztudott, sőt bevett dolog volt, bizonyítja az 1596. évi országgyűlés 50. cikkelyének 3. paragrafusa is. Ez kimondta, hogy a salétromot mindenki „. . . *fizetés mellett belföldieknek és ne az ellenségnek adja el, vagy a maga számára megtartsa, hogy kiváltképen a mostani időben, úgy az urak, mint a nemesek, továbbá a szabad városok, mezővárosok, várak és kastélyok és ezeknek katonái és jobbágyai a lövőeszközök számára, lőporhoz jussanak.*"[131]

Bármilyen elterjedtek voltak is a kézi lőfegyverek a polgári lakosság körében, igazi működési területük mégis csak a csatamezők, ostromárkok világa volt. Térjünk hát vissza oda ahol ezrével, tízezrével dörögtek a fegyverek, s lássuk mire voltak képesek!

A korabeli kézi lőfegyvereket eddig általában ormótlan, jobbára csak defenzív harcra alkalmas fegyvernek tartották, noha — mint azt a 15 éves háború időszakából származó jó néhány forrás igazolhatja — megfelelő harcrendi formációk alkalmazásával támadásra is tökéletesen alkalmasak voltak. A folyamatosan tüzelő s közben előre mozgó lövészek támadó erejét a szerencsétlen kimenetelű mezőkeresztesi csata eseményei is igazolhatják. Mint Kjatib Cselebi írja, „*Az átkozottak észrevették, hogy katonaságunknál ágyú és puska nincs, azért, két-háromezer lovasuk a gázlón átjött, a gyalogságuk pedig puskával*

128 Uo. 1594/57.
129 *Matunák:* Véghles, 136—138. o.
130 *Hain:* 335. o.
131 Törvénytár 1526—1608: 803. o.

lövöldözve jött előre."[132] Istvánffy szerint is a *„... lövész gyalogság elfoglalván a tért, a mocsáron átkelt, s az ellenséget... futásra kényszeríti..."*.[133] Pecsevi is kiemelte, hogy *„A hitetlenek... puskáikkal lövöldözve, trombitákat fújva, dobot verve... a táborunk felé jöttek."*[134] Jóllehet a többnapos küzdelem a keresztény erők vereségével végződött, a császári-királyi hadsereg, tűzerejére támaszkodva mindvégig, egészen a török táborba való behatolásig uralta a csatateret. S bár ez az ütközet elveszett, a lőfegyverek tüze számos más esetben kivívta a győzelmet. Sziszeknél Auersperg lovas puskásainak állandóan megújuló sortüzei törték meg a török harcrendet.[135] 1595-ben az Esztergom felmentésére érkező török csapatokat a német lovas lövészek tüze és a vallon kürasszírok rohama futamította meg.[136] A Petrinja segítségére sietö keresztény csapatok összecsaptak a törökkel, de *„... a harcz nem soká tartott, mert a puskásoktól meglövöldözött török csakhamar hátat fordított..."*.[137] De így esett ez 1603-ban a Sárvíz mellett is, ahol *„... a puskások tüze az ellenséget megtöré s az hátat fordít..."*.[138]

A lőfegyverek nem csak az előnyomulásban, hanem a harc befejező szakaszában, az üldözésben is fontos szerepet kaptak. 1596 szeptemberében Petrinja alatt a Herberstein és Lenkovitz vezette had vereséget mért a török csapatokra. A Kulpán át visszavonuló ellenséges katonák közül sokan vízbe fúltak, sokakat pedig a muskétások lőttek agyon menekülés közben.[139]

A kellő szakértelemmel irányított csapatok tüze a visszavonulás fedezésére is tökéletesen alkalmas volt, amint azt a Pecsevi tollából származó, a vácverőcei csatáról szóló forrásrészlet is igazolhatja. A harc során *„Három-négy magyar csapat kijött s egy darabig verekedtünk egymással, azután előttünk szaladva, az iszlám sereget... a bástyák puskásai elé vonták."*[140] 1602-ben pedig a Pest alatti összecsapásból visszavonuló keresztény csapatok hátrálását fedezte 200 puskás folytonos tüzelése.[141] A lőfegyverek terv- és szakszerű felhasználása nem csak egyes alakulatok, hanem, ha kellett egy egész hadsereg nagyobb veszteségek nélküli visszavonulását is lehetővé tette. 1601-ben a Székesfehérvár melletti harcokban a keresztény sereg többször volt kénytelen feladni állásait. Az új pozíciók elfoglalásakor *„Csak lassan haladtak s egy-egy kődobásnyi helyen megállottak s köröskörül... lövöldöztek."*[142]

A lőfegyverek azonban nem csak az ütközetekben, hanem mindenféle más fegyveres akcióban is egyre fontosabb szerepet kaptak. Mihály vajda megöletésekor *„Basta úr... ennek végrehajtására 200 német és 200 vallon puskást küldött... hogy sátorát vegyék körül és váratlanul rohanják meg..."*.[143] De a lövészek kivették részüket a portyákból, rajtaütésekből is. Vegyük például a pesti helyőrséghez tartozó 60 muskétás akcióját. 1603 februárjában a Lehner

132 *Karácson:* 259. o.; Az újabb értékelések közül, melyek kiemelik a keresztény sereg harcászati fölényét, a legjobb *Tóth Sándor László:* A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.) című szintézise.
133 *Istvánffy:* 774. o.
134 *Karácson:* 136. o.
135 *Ortelius:* 198. o.
136 Uo. 272. o.
137 *Istvánffy:* 764 o.
138 Uo. 882. o.
139 *Ortelius:* 327. o.
140 *Karácson:* 141 o.
141 *Veress Endre:* Buda és Pest 1602—1603-iki ostroma. HK 1910. (A továbbiakban: *Veress*, HK 1910.) 63—64. o.
142 *Karácson:* 160. o.
143 *Kárffy Ödön:* Adalék az 1601-iki hadieseményekhez. HK 1616. 231. o.

kapitány vezette német katonák, a Dunán átkelve, rajtaütöttek az egyik budai török fürdőn, nem kis riadalmat keltve a lakosság körében.[144]

A lőfegyverekkel felszerelt egységek képezték a penge élét a 15 éves háború egyik leggondosabban előkészített és professzionista módon végrehajtott rajtaütése — a győri vár visszafoglalása — során is. Az alaposan megtervezett akcióban minden egységnek megvolt a helye. A gyalogosok mellett „... *lovas puskást is bocsáttak volt az utczákra, az ki öldözze, lövöldözze és csoportban ne hagyja az törököt gyűlni.*"[145] Az oroszlánként küzdő győri pasával is két lövés végzett.[146]

A muskétásokat és lövészeket fegyverzetük deszantfeladatok végrehajtására is alkalmassá tette, ahogyan azt Buda és Pest 1602-es ostroma során többször is bizonyították. Október harmadikán, a szárazföldi támadással egyidőben, 300 vallon muskétás — a küzdelmet imígyen eldöntve — partra szállt a Vízivárost védő török őrség hátában.[147] Három nappal később ugyanezzel a módszerrel vették be Pest városát. A víz felől támadó muskétások és hajdúk magukra vonták az őrség figyelmét, így a szárazföld felől indított roham sikerrel járt.[148]

A török elleni harcokban hagyományosnak számító lesvetésekben is ott voltak a lőfegyverek. 1596-ban 70 komáromi hajdú Zsámbok közelében rajtaütött Medin tatai bég csapatán. A béget, lovával együtt, 3 golyó is eltalálta.[149] 1600 áprilisában a szigeti pasa megtámadta és szétszórta Zrínyi 150 portyára küldött legényét. Ám szerencsétlenségére a nagy lövöldözést és kiáltozást meghallva a helyszínen termett egy kanizsai, babocsai és más végbeliekből álló magyar csapat. A lóról szállt, fejeket szedő törököket a beérkezők sortüzei megfutamították, „... *a heves tüzelés sokakat, köztük a basát is elejtett és megölt.*"[150]

1596-ban a vend végeken is lovas puskások portyáztak. Sigmund Herberstein 1200 lovas lövészével 3 falut feldúlva és felégetve ütött be a töröknek hódolt területekre.[151]

Az ütközetek és a kisebb nagyobb csatározások mellett a háború legvéresebb, legkimerítőbb, legköltségesebb és legkeményebb összecsapásai a várak falai alatt zajlottak.

A várharcokban mind a támadás, mind a védelem legfontosabb és leghasználhatóbb eszközeinek a lőfegyverek bizonyultak. Az ostromlók sáncárokba állított lövészei állandóan tűz alatt tartották a lőréseket, mellvédeket, fedezve és biztosítva a lövegállásokon, vagy más ostromműveken dolgozó bajtársaikat.

A tűz alatt tartott falszakaszokon még a mellvéd fölötti kikémlelés is életveszélyes volt.[152] A lőfegyverrel felszerelt őrségek feladata volt a védők esetleges kitöréseinek megakadályozása, visszaverése is, ahogyan ez számtalan eset-

144 *Ortelius, Hieronymus:* Continuatio Des Hungerischen und Siebenburgischen Kriegseweesen. Nürnberg, 1604. 3. o.
145 *Illésházy:* 54. o.
146 *Schels, Johan Baptist:* Die Eroberung von Raab. *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1929. Band 4., 182. o.
147 *Ortelius:* 562. o.
148 Uo. 562—63. o.
149 Uo. 309. o.
150 Uo. 466—67. o.
151 Uo. 304. o.
152 L. pl. *Ortelius:* 380—81. o. vagy *uő.:* 404. o.

ben megtörtént Esztergom, Győr, vagy Buda ostrománál.[153] De a rohamoszlopok soraiban is ott voltak a muskétások és lövészek, akik társaik tűzfedezete mellett maguk is tüzelve igyekeztek az ostromlott vár falaira feljutni.[154] Kudarc esetén pedig a visszavonulást, a sebesültek kimentését biztosíthatta a tüzelés.

Amint már utaltunk rá, a XVI. század közepére már a puskások számítottak a várvédelm egyik legfontosabb tényezőjének.[155] A 15 éves háború éveiben pedig a védelem csaknem teljes súlya a kézi lőfegyverekre nehezedett. Segítségükkel — ahogyan a győriek tették 1594-ben — késleltetni lehetett a fő védművek ostromát.[156] A falak előtti alkalmi sáncokból a lövészek ugyanis jó ideig képesek voltak megakadályozni a tényleges ostrom megkezdését. De kitöréseik során is igen nagy hasznát vették lőfegyvereiknek a győriek.[157] Csakúgy mint a pesti őrség katonái, akik 1602. október 18-ának éjjelén „... *nagy puskaropogással meglepték a sánczaikban heverő törököket...*".[158] Ha a kitörés nem segített, vagy nem volt végrehajtható, nem maradt más, mint a falak fedezékéből leadott lövésekkel gátolni az ellenséges árok-, sánc-, vagy aknaásást. Nagyvárad 1598-as ostromakor a török aknát kezdett ásni a Földbástyánál, s jóllehet a védők puska- és ágyútüze számos törököt leterített, az elesettek helyébe mindig újak jöttek, s hamarosan mélyen beásták magukat a védmű falába.[159]

A lőfegyverek legfontosabb feladata azonban a roham visszaverése volt, hiszen az ostromlóknak ekkor nyílt igazán lehetősége számbeli fölényének kamatoztatására. A sokszoros túlerővel vívott kézitusában ugyanis a védők, bár jobb pozícióból, falak, sáncok védelme mögül folytatták a harcot, gyorsan kimerültek és alulmaradtak. Ezt csak akkor kerülhették el, ha lőfegyvereik tüzével még a rések elérése, a tényleges közelharc megkezdése előtt megállították a rohamoszlopokat.[160] Másként elképzelhetetlen lenne, hogyan volt képes Tata 250—300 főnyi, kicsiny őrsége egyetlen napon 22(!) török roham visszaverésére.[161]

Olyan török forrás, amelyből megtudhatnánk, milyen elhárító tűzzel kellett a rohamra induló katonáknak szembenézniük, pillanatnyilag, sajnos nem áll rendelkezésünkre. Fennmaradt viszont jónéhány olyan, keresztény szerző tollából származó levél, leírás, amely egy-egy török kézen levő erősség ostromát beszéli el. Istvánffy szerint Kanizsa alatt 1601-ben „... *hadaink nagy lelkesedéssel három oldalról rohamra nyomultak, hol a mocsárok híd vagy utakkal voltak járhatóvá téve; de az ellenség oly hevesen tüzelt, hogy mielőtt a rohamoszlopok a sánczot elérték, már nagy részt le voltak terítve.*"[162] Ha számos más forrás nem festene hasonló képet, talán úgy vélhetnénk, hogy Istvánffy, a veszélyeket felnagyítva, eltúlozva igyekezett a keresztény erők hősiességét kiemelni. Nem így van, mert még a jól előkészített rohamok is igen-igen súlyos véráldozatokkal jártak. Ortelius szerint 1594. május 12-én az esztergomi Víziváros elleni rohamnál több mint 1000 katonát öltek, illetve sebesítették meg

153 L. pl. *Ortelius:* 223., 371., 422. o.; *Schels, Johan Baptis:* Die Verteidigung von Großwardein. *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1929. Band 4. 244. o.
154 *Istvánffy:* 864—685. o.; *Ortelius:* 422. o.
155 *Fronsperger, Leonhardt:* Von Kaiserlichem Kriegßrechten ... Franckfurt am Mayn, 1565.: CLXXIV. o.
156 *Istvánffy:* 710. o.
157 *Ortelius:* 232. o.
158 *Veress:* HK 1910. 66. o.
159 *Ortelius:* 414. o.
160 Uo. 554. o.; Die Feldzüge von 1601 und 1602 *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1820. Band 2. 177—178. o.
161 *Ortelius:* 374. o.
162 *Istvánffy:* 856 o.

a lőfegyverek és a tüzes szerszámok.[163] 1595-ben, szintén Esztergom alatt, a július 8-i rohamban csak a halottak száma 250 főre rúgott,[164] a sebesülteké nyilván ennek többszöröse lehetett. A Hatvan falai ellen intézett első gyalogsági támadás során (1596) a császári-királyi hadsereg 305 halottat és 702 sebesültet veszített.[165] 1599 májusában Adolf Schwarzenberg megkísérelte elfoglalni Székesfehérvárt. A belülről eltorlaszolt városkapu ellen azonban hatástalan maradt a petárda. A török őrség hevesen tüzelt, a veszteség 10 halott, 150 sebesült.[166] Buda alatt az 1602. október 22-i rohamban, ami pedig még a réseket sem érte el, 1500 volt a halottak és sebesültek száma.[167] Mint Ortelius állítja, Tilly kb. 3000 főnyi ezredéből *„... nincs már 400-nál több olyan katona, aki nem sebesült meg ...".*[168]

A kor szokásai szerint katonáik élén haladó tisztek között is arattak a lövészek. 1595. július 8., Esztergom: *„... Rudolph von Greiss a sisakján keresztül a fejébe, Letzki úr, miként Riedesel úr az egyik karjába kapott lövést ...".*[169] Pápa 1597. évi ostroma során, az augusztus 17-i rohamban mindkét ott levő ezredes — Russworm és Mörspurg — is lőtt sebet kapott.[170] Úgy tűnik, Mörspurg ezredes mindig a harcok sűrűjében forgolódhatott, hiszen 1598-ban Buda, 1599-ben pedig Kaposújvár alatt lőtték meg.[171] Adolf Schwarzenberg az 1599-es pesti rajtaütés során a bal lábikrájába kapott golyót.[172] (Mint tudjuk, ő a lázadó pápai vallonok elleni harcban esett el, fejlövés végzett vele.)[173]

A tisztikar meglehetősen súlyos veszteségeit még tovább súlyosbította az is, hogy díszesebb fegyverzetük és ruházatuk megkönnyítette a rájuk vadászó török lövészek dolgát. Merthogy speciális feladatokra kijelölt mesterlövészek már ekkor is voltak, az szinte bizonyosnak látszik, 1594-ben Esztergom ostromakor *„... a Budáról érkezett Oszmán nevű vitéz ..." a rohamozó csapatok parancsnokát célba vette," ... s mellébe egy golyót lőtt, a mi által lováról őt leejtette s az utána jövő katonaság visszafordult ...".*[174]

Az 1596-os hatvani ostrom során a földmunkáknál *„... baj történt, mert a futóárkokkal mielőtt jobbra-balra megcsinálták volna a paralellákat, kilyukadtak a vároroknál és szemben a fal tövében megfészkelte magát egy jól lövő török és szedegeti le az árokban mutatkozó katonákat."*[175] Talán az ő lelkén szárad a Johann Baptista von Schlotta nevű külföldi tiszt lelövése is.[176] Hogy a tiszteknek látszó, jobb ruhájú nemesek a török lövészek kedvenc célpontjai voltak, bizonyítja Ortelius Kanizsa ostromáról (1601) szóló beszámolója is. Mint elmondja, a törökök a táborban *„.. két, a firenzei regimenthez tartozó előkelő lovagot lőttek agyon, mit részükről nagy rivalgás követett ...".*[177] De muskéta-

163 *Ortelius:* Continutio 22. o.
164 Bilder aus den Türkenkriegen. *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1802. Band 4. 223. o.
165 *Gömöry Gusztáv:* Hatvan ostroma és bevétele.1596. HK 1894. 248—249. o.
166 *Ortelius:* 436—437. o.
167 Die Feldzüge von 1601 und 1602. *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1820. Band 2. 193. o.
168 *Ortelius:* 567. o.
169 Uo. 268. o.
170 Uo. 364. o.
171 Uo. 424. o. és 458. o.
172 Uo. 444. o.
173 Uo. 474. o.
174 *Karácson:* 218. o.
175 *Kárpáthy-Kravjánszky Mór:* Vác és Hatvan a Hosszú török háború idejében. Különnyomat a Jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Gimnáziumának 1935—36. évi értesítőjéből. Budapest, 1936. 10. o.
176 *Ortelius:* 323. o.
177 Uo. 520. o.

golyó terítette le itt „*Hern Orpheus Gallion*"-t, az olasz katonaság fő hadszertárnokát és puskalövés végzett Eggenberg ezredessel is.[178]

A legnagyobb veszteségeket tehát a lőfegyverektől kellett elszenvedniük az ostromlóknak. Pedig a török őrségek elhárító tüze a császári-királyi katonaság tűzerejéhez képest jóval gyengébb lehetett. A török hadvezetés megkísérelte ugyan a helyőrségeket elegendő lövésszel ellátni, de ezek mind létszámukat, mind valószínű képzettségüket tekintve elmaradhattak a keresztény csapatoktól.

1596-ban Hatvanban, a kb. 60 janicsár és 200 lövész tűzerejét megerősítendő, a lovasokat is beleértve, mindenkinek, aki a lőfegyverhez valamit is értett, puskákat osztottak ki.[179] Ezek és az ezekhez hasonló alkalmi lövészek azonban nyilván nem jelentettek akkora veszélyt az ellenfélre, mint például az az 500 német puskás, „*. . . kik minden ezredből válogattattak . . .*", hogy Eger várának védelmét erősítsék.[180]

Elképzelni is nehéz, milyen borzalmas veszteségeket szenvedhettek a török csapatok egy-egy ostrom során. Nem csak a sáncok, falak fedezékében meghúzódó gyakorlott lövészek golyózápora fogadta őket, hanem szembe kellett nézniük Európa számtalan háború tapasztalatait összegző tüzérségi és pirotechnikai szaktudásával is. A XVI. század második felének és végének tüzérségi szakmunkái a kartácstöltetek pusztítóbbnál pusztítóbb fajtáit sorolják fel.[181] A támadók sorai között nem csak az alkalmilag betöltött vas- és kőtörmelék, régi láncszemek, szögek, nagyobb kavicsok vágtak véres rendet. Az ágyúk mellett ott találjuk már a 300 lépésre is elhordó, papírba, vászonba csomagolt, 30—40 puska-, vagy muskétagolyót magukba foglaló tölteteket is.[182] Kisebb távolságra viszont az akár lapátszám betölthető sörét volt a legfélelmetesebb. A különféle robbanó gránátok mellett ismerték már a srapnell ősét is.[183] Egy üreges, vasból készült ágyúgolyót részint kisebb puskagolyókkal, részint puskaporral töltöttek meg. A kilövés után a lövedék a levegőben felrobbant és a golyók így felülről hullottak a védtelen katonákra.[184]

A 15 éves háború rohamainak képe óhatatlanul az első világháború tömegrohamainak véres infernóját idézi: még el sem ült a tüzérségi előkészítés utolsó lövéseinek dörgése, amikor a sáncokban megbújó rohamoszlopok katonái, árkaikból, fedezékeikből kiugrálva, a rések felé indulnak. Az első néhány lépés után megdördülnek a várbeli könnyű lövegek. A golyók belemarnak az előre igyekvők tömegébe, ám a lendület még töretlen. Ekkor bomlanak ki a szakállas puskák tucatjainak füstpamacsai. A modern elefántölő puskák torkolati energiájával kilőtt vas- és ólomgolyók mindegyike — pajzsot, páncélt, csontot szétzúzva — 2—3 embert is leterít egyszerre. A haldoklók és sebesültek kiáltásait azonban hamarosan elnyomja a hol szaggatottan, hol ropogva, hol pedig folyamatos dörgéssel megszólaló puskák és muskéták hangja. A jégesőként zápo-

178 Uo. 518. o.
179 HL Tkgy. 1596/10.
180 *Istvánffy:* 769. o.
181 *Vogel:* Summarische und grundtliche Beschreibunge . . . In: *Jähns,* 1890: II/630. o.; *Brechtels:* Büchsenmesterei . . . In: *Jähns,* 1890: II/651. o.; *Senfftenberg:* Von allerlei Kriegswehr . . . In: *Jähns,* 1890: II/635. o.; *Fronsperger,* 1555: XVI. o.
182 *Jähns,* 1890: II/647. o.
183 *Thierbach, Moritz:* Die Geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen, bearbeitet nach den in den deutschen Sammlungen noch vorhandenen Originalen. Dresden, 1886. 28—29. o.; *Fronsperger,* 1555: LXXXVIII. o.
184 *Zümmerman:* Dialogus. In: *Jähns,* 1890: II/641. o.

rozó golyók tucatjával szedik áldozataikat. Az oszlopok megtorpannak, fordulnának, de a már elindított második hullám tovább tolja az elől állókat. A rés már-már reményteli közelségben, amikor elbődülnek a kartácsra töltött nehéz lövegek. Száz meg száz puskagolyóból, vasdarabból, üvegcserépből álló felhő vágódik a katonák közé. Egész sorok dőlnek egymásra. A megmaradottak a sűrű füstben, halottak közt botladoznak tovább. Ritkás csoportjaikat a seregbontókból és a nagyöblű ún. Sturmhakenekből záporozó golyók és sörét tömege borítja el. S ha netén maradtak még élők a fal közelében, azokra hullani kezdenek a kövek, égő gerendák, kézigránátok, a tüzes koszorúk, kalácsok, furkók, és ki tudja még miféle nevű égő, perzselő, alattomban robbanó ördögi találmányok. Az ilyen hiábavaló, de szörnyű veszteségekkel járó rohamok azonban, mint azt a Székesfehérvár 1602-es védelmében részt vett egyik olasz tiszt naplója bizonyítja, bizony gyakran ismétlődtek. Naplóírónk az 1602. augusztus 26—27-i dátumhoz többek közt ezt jegyezte be: „*... az ellenség már elég földet dobált az árkokba a bástyával szemben ... és annyira jutott, hogy előnyomult már az árkok feléig, de az ágyúlövések és a puskatűz olyan erősen akadályozták, hogy visszahúzódott, és bármily elszántan indult is neki, nem tudott átkelni; sokan vesztették ott életüket.*" Augusztus 28-án a török csapatok általános támadásba kezdtek. De „*Először nagy veszteségeik voltak, erre elhatározta, hogy teljes erejével indul rohamra; ezt a mieink másodszor is bátran visszaverték ... azután megrohamozták azt a rést, amelyet Herberstein kapitány állása mellett ütöttek ... Háromszor keltek át az árkon, de mindig visszakergették őket Herberstein és Heissenstein kapitány katonái, úgyhogy zászlóikat az árokban hagyták. Később visszaszerezték, sok veszteség árán. Tschernembl kapitány úr puskásai, a palotai kapu rondellája mellett, elég nagy kárt tettek bennük, így ezek itt tovább nem kísérleteztek.*"[185] S ezen egyáltalán nem csodálkozhatunk, hiszen a katonákat nem csak a robbanások, az elsüvítő golyók hangja, a látást nehezítő sűrű füst, hanem a sortüzek által lekaszált, iszonyúan megcsonkított bajtársaik látványa is félelemmel töltötte el. A 16—18—20 mm űrméretű fegyverekből kilőtt lágy ólomgolyók 50—100 méteren belül hihetetlenül súlyos sérüléseket okoztak.[186] „*Siralmas volt a tüzérség, a muskéták és puskák tüze által megcsonkított emberek látványa. Egyeseknek a lába, másoknak a karja hiányzott. Emitt egy katonának kifolytak a belei, amott egy másiknak hiányzott a fél arca.*",[187] — így festett a hertogenboschi erőd előtere 1579-ben a spanyol csapatok sikertelen rohama után. Igaz, itt a katonák tüzérségi előkészítés nélkül, szinte menetből támadtak. De nem volt ez másképp a „szabályos" ostromok idején sem. 1602. január hetedikétől nyolcadikára virradó éjjel a spanyol csapatok rohamot intéztek Ostende egyik legrégebben ágyúzott, alaposan megrongált bástyája ellen. Az eredmény: 2000 halott. A falak előtt, „*... egész hullahegyek, 40—50 ember egy-egy halomban, jónövésű fiatal férfiak ... Amott a homokon néhány döglött ló fekszik, hátukon kézigránátokkal megrakott kosarak; mögöttük ostromlétrák, kardok, fejszék és bárdok, lapátok, alabárdok és más felszerelések egész tárháza.*"[188]

185 *Benda Kálmán—Nehring, Karl:* Székesfehérvár 1602-es török ostromának naplója. Fejér megyei Történeti Évkönyv, Székesfehérvár, 1978. 276—277. o.
186 Von alten Handfeuerwaffen. Entwicklung, Technik, Leistung. Graz, 1989. 79. o.
187 *Duffy:* 74. o.
188 Uo. 86. o.

Reméljük, hogy a felsorakoztatott adatok kellő meggyőző erővel tudták bizonyítani, hogy az egész 15 éves háborúra rányomták bélyegüket azok a rendkívüli hevességű tűzharcok, amelyeket a kortárs, az Esztergom ostrománál harcoló Thurzó György így írt le: *„Tegnap ismég az másadik várasnak, holott az víz vár vagyon, mentünk vala ustromnak... Bizony soha életemben én is nagyobb szerencsén nem voltam, mert ezer puskánál, szakalosnál és taraszknál többet lőttek hozzám... mind bal kéz felől, s mind jobb kéz felől sok ember hullott el mellettem...".*[189]

Összegzés

Mint azt eddig is sejtettük, a 15 éves háború időszakának külföldi katonasága viszonylag korszerű fegyverzettel rendelkezett. Az viszont, hogy az idegen gyalogságnak kétharmada, a lovasság pedig teljes egészében lőfegyverrel harcolt, eddig nem feltételezett tűzerőre enged következtetni. Nem kevésbé meglepő, sőt megdöbbentő a királyi zsoldban álló magyar gyalogság fegyverzetének jellege. A már feltárt források alapján is joggal feltételezhetjük, hogy a hajdú- és várkatonaság jóformán teljes egészében lőfegyverekkel volt felszerelve. Bizonyos jelek pedig — mint például a magyarokból álló lovas lövészegységek létrehozása — arra utalnak, hogy a magyar lovasság konvencionális harcmódjának átalakulása is megkezdődött.[190] A tizenötéves háborúban a pikások mellett már csak a huszárok harcoltak kopjával, bár legtöbbjük felszereléséhez már hozzátartozott egy-egy pisztoly, vagy rövid puska is. A századforduló császári-királyi hadseregében ennek megfelelően a katonák legalább 75—80%-a tekinthette fő harceszközének a kézi lőfegyvereket. (Ezen időszakban Németalföldön mind a spanyol, mind az orániai gyalogság soraiban hozzávetőleg 50—60%-os a lövészek aránya!)[191]

Egy kézi lőfegyverekkel ilyen nagy számban rendelkező hadsereg megjelenése a magyarországi hadszíntéren természetesen nem volt, nem lehetett előzmények nélküli. S valóban, mint láttuk, a lőfegyverek felhalmozása és a velük való harc gyakorlása már a XVI. század közepén megkezdődött. Ez részben természetes következménye volt a végvári rendszer kiépülésének, hiszen az aktív tűzharc ekkor már mindenütt a várharc alapvető és általánosan jellemző vonásai közé tartozott. Csakhogy a várakkal gazdagon megrakott magyarországi hadszíntéren az általános törvényszerűségeken kívül hatott még két olyan sajátos helyi tényező is, ami jelentősen felgyorsította a kézi lőfegyverek elterjedésének folyamatát.

Az egyik ilyen jellegzetesség a megerősített kőépületek, templomok, apró palánkok, kastélyok, kisebb várak feltűnően nagy száma volt. Ezeket a kicsiny erősségeket, melyek lényegében az őrködést, figyelést szolgáló határőrsök voltak, nem lehetett, de nem is kellett tüzérséggel megrakni. Így e helyeken a védelem súlya szinte teljes egészében a nehéz és könnyű kézi lőfegyverekre nehezedett. A kívánalmaknak azonban ezek is megfeleltek, mivel kezelésük egyszerű, tüzük pedig megsemmisítő erejű volt. Erre pedig felette igen

189 *Thurzó:* I/79. o.
190 *Istvánffy:* 894. o.; *Nagy László:* Hajdúvitézek. Budapest, 1986. 69—70. o.
191 *Parker,* 1984: 276 .o.; Cambridge History: III/192. o.; *Chandler, David:* The Art of Warfare on Land. Feltham. Midlesex, 1974. 103. o.; l. még a 39. jegyzetet.

rászorultak a végbeliek, mert — s ez a magyarországi végvidék másik fontos jellegzetessége — az ellenfél, a török mindig többszörös túlerőt volt képes felvonultatni. A lőfegyver azonban igen alkalmas eszköznek bizonyult a számbeli fölény lefaragására. S mint jó néhány példa igazolhatja, végvári katonaságunk igyekezett is kihasználni e lehetőséget. Egy-egy lesből megtámadott török csapatnak jelentős veszteségeket okozhatott egy jól sikerült sortűz. S ha a dolgok balul ütöttek ki, a törökök nem estek sem el, sem pánikba, a póruljárt lesvetők — kihasználva, hogy lovas ember erdőben, bozótosban, nádasban gyalogost nem üldözhet — kardcsapás nélkül elillanhattak. Így azután nem meglepő, hogy a XVI. század utolsó harmadában a végvári gyalogság harcmodorának egyik legjellemzőbb vonása már a laza, de szükség esetén zárható rendben folytatott lövészharc volt. A harc megvívásának e szabadabb módja egyébként tökéletes összhangban állt a főleg paraszti eredetű gyalogság mentalitásával is.

Emellett nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a török lovasság — lőfegyverekkel nem rendelkezvén — védtelen volt a tűzhatással szemben. Helyzetük ennek ellenére csak a XVI. század 60-as éveitől válik kritikussá, amikor megkezdődik a tűzerőre építő taktika alkalmazása. Ez az egész Európában érvényesülni próbáló tendencia különös erővel hatott a magyarországi hadszíntéren. Nyugaton az erősödő sortüzekre erősödő sortüzek válaszoltak. Nem így a magyar végvidéken, ahol a török nem tudott (vagy talán nem is akart?) hasonló intézkedésekkel válaszolni. A török lovasságnak tehát egyetlen eszköze maradt a tűz elhallgattatására: belerohanni a tűzbe. Csakhogy minél több lövész görnyedt a puskatus fölé, annál biztosabb volt, hogy a rohamozók megtizedelve, megfélemlítve, lendületüket vesztve torpannak meg céljuk előtt. A lőfegyverek terjedésének folyamata önmagát gerjesztette. Ahogy nőtt a tűzfegyverek száma és hatása, úgy nőtt a tüzet viszonozni képtelen, annak passzív elviselésére kényszerített török katonaság félelme és vesztesége. S minél sikeresebbnek bizonyultak a lőfegyverek, annál bizonyosabban emelték számukat. S minél több jelent meg belőlük, annál biztosabb volt a siker. Így a XVI. század 70—80-as éveire a harcászatban — Magyarországon éppúgy mint Nyugat-Európában — a súlypont lassanként áttevődött a kézi lőfegyverekre.

E jelenség kialakulását akkor is saját, belső fejlődésünk eredményeként tarthatjuk számon, ha tudjuk és elismerjük, hogy a tűzerőre épülő harcászat megteremtésének anyagi-gazdasági, technikai-technológiai feltételei a Magyar Királyság területén valójában nem alakultak ki. Az ugyanis, hogy a hadügyi forradalom ismertető jegyei Európa végvidékein jelentek meg, fejlődtek ki, nem jelenti automatikusan azt is, hogy az újítások gazdasági-anyagi feltételeit is ezek a területek teremtették meg. Magunk elé idézve Parker térképét a hadügyi forradalom kiindulási területeiről, nehezen tudjuk elképzelni, hogy a Pireneusok kopár lejtői, Szicília, Dél-Itália gabonaföldjei, a vallásháborúkban letarolt Észak-Franciaország vagy a Birodalom nyugati várvidéke olyan ipari kapacitást mondhatott volna magáénak, amely képes lett volna ágyúk százainak, muskéták ezreinek, puskák tízezreinek előállítására. A fent említett régiókat talán helyesebb lenne a hadügyi forradalom megjelenési, mint kiindulási területeinek nevezni. Hiszen ezek valójában olyan ütközőzónák voltak, melyeket egy-egy nagyhatalom millió és millió alattvalójának munkája, ereje és aranya tartott fönn.

Nagyvárad, Eger, Buda, Esztergom, Győr falai alatt is két „világhatalom" csapott össze. A várak az ország megmaradt részeit védelmezték, az ország pedig a Birodalom határait oltalmazta. Ilyen értelemben a Magyar Királyság, sajnos, nem volt más, mint a Német Nemzet Szent Római Birodalmának keleti végvidéke. S mint ilyen, a XVI. század második felében még teljes súlyával támaszkodhatott egy olyan hatalom gazdasági-ipari bázisára, amelynek nem csak módjában és szándékában, hanem érdekében is állt a lőfegyverek iránti tömegigények kielégítése. Annál is inkább, mert mint azt a Haditanács 1577-es határozata kimondta, „... *ezen idő szerint a kézi lőfegyver legfőbb előnye Felséged hadi népének ezen ellenséggel* (ti. a törökkel) *szemben* ..."[192]

S bár behatóbb ipartörténeti kutatásokat nem végeztünk, szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy az Ausztriai Ház által igénybe vett és potenciálisan igénybe vehető hadiipari kapacitás nem csak békében, hanem — körültekintő szervezés mellett — háborúban is könnyedén kielégíthette a hadsereg szükségleteinek többszörösét is. Mint láttuk, 1595-ben a hadvezetés 1900 szakállast és 20 000 más kézi lőfegyvert tartott szükségesnek. E mennyiségből egyedül Suhl 1000 szakállas, 4000 muskéta és 2000 puska elkészítésére volt képes.[193] Ez az igényelt mennyiségnek csaknem egyharmada. Az 1601-es hadjáratra még beszerzendő 18 480 tűzfegyverből csak Nürnbergben 5000 darabot vásároltak. Emellett szintén itt vettek meg 3000 páncélt a szükséges 3400-ból.[194] Mint látjuk, csupán Suhl és Nürnberg kb. 14—15 000 katona — köztük 11 000 lövész — felszereléséhez elegendő fegyvert tudott előállítani. De a Habsburgok számíthattak Hamburg, Lübeck, Bréma, Magdeburg vértkészítőire, Braunschweig pisztolyaira, Lüttich, Köln, Ulm és Augsburg stb. lőfegyvereire, Passau pengéire, Augsburg, Nürnberg, Regensburg, Bécs, Prága, Olmütz, Breslau lőporgyártására, a bajor és stájer vasiparra. Ez a háttér, ami az örökös tartományok, a Cseh Királyság és a Német-Római Birodalom minden jelentősebb ipari centrumát magába foglalta, akkora kapacitást képviselt, amely különösebb erőfeszítés nélkül képes volt biztosítani a magyarországi hadsereg ellátását. Ezt nagymértékben valószínűsíti az is, hogy már a békebeli termelés is jelentős felhalmozásokat tett lehetővé. A grazi Zeughaus 1590-ben 13 800, 1594-ben 19 600 fő felfegyverzéséhez elegendő készlettel rendelkezett.[195] 1594 februárjában a császári biztosok csak a drezdai hadszertárban 3035 lövész és 1585 páncélos felszerelését vásárolták meg.[196]

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy a hadügyi forradalom általunk legfontosabbnak tartott jelensége, a lőfegyverek tömegtüzére támaszkodó harcászat, a magyarországi hadszíntéren

— e végvidék egyedi és sajátos jellegzetességeiből fakadó helyi igényként;

— a magyar, illetve magyarországi katonaság harci tapasztalatainak eredményeként;

— az e hadszíntéren tősgyökeres gyalogság harcmodorának megfelelően;

— az ellenfél hiányosságainak, gyengeségeinek maximális kihasználásával;

— a korszerű nyugat-európai harceljárásoknak az itteni viszonyokhoz való részleges átigazítása révén;

192 *Geőcze:* HK 1894. 658. o.
193 AFA 1595/11/4.
194 Bst. 1601/672.
195 *Pickler—Meran:* I/90. o.
196 AFA 1594/2/16. b.

— a Birodalom anyagi-gazdasági erejére, technikai, technológiai bázisára támaszkodva alakult ki.

Ilyenképp az, hogy a császári-királyi hadsereg a 15 éves háborúban harcát tűzerejére alapozta, a magyarországi hadszíntér sajátságaiból, nem pedig a legújabb nyugat-európai harceljárások egyszerű átmásolásából, vagy megvásárlásából következik. Ennek megfelelően úgy véljük, hogy Magyarországon a hadügyi forradalom második legfontosabb feltétele, a lőfegyverek tömeges felhasználása a helyi katonai igények következménye, s mint ilyen belső fejlődés eredménye.

Emellett — tekintettel a tényekre és a témával foglalkozó szakirodalom eredményeire — biztosak lehetünk abban is, hogy a hadügyi forradalom elsőként említett alapfeltétele, a bástyás erődítési rendszer is megjelent e hadszíntéren. Egy új dolgozat kereteit megtöltő további kutatásokat igényel viszont a harmadik tényező, a létszámok emelkedésének kimutatása. A nehézségeket egyrészt az okozza, hogy a 15 éves háborút megelőző időszakból csak nagyon kevés valóban megbízható létszámadat áll rendelkezésünkre. Másrészt az összehasonlítások értékét erősen kérdésessé teszi majd, hogy a 15 éves háború „méreteihez" viszonyítható összecsapás korábban nem volt.

Ha e feltétel meglétének bizonyításával egyelőre adósok maradunk is, felsorolhatunk viszont más jelenségeket, melyek a hadügyi forradalmat jellemzik, s a XVI. század végi Magyarországon is fellelhetőek. Így például, akárcsak a hadügyi forradalom időszakának minden klasszikus konfliktusa, a 15 éves háború is igen hosszan elhúzódó küzdelem volt. Olyan háború, amely már jóval inkább a pénzügyi, a gazdasági, mint a katonai erő fokmérője volt.[197]

Emellett az 1590-es években a magyarországi hadszíntéren a hadvezetés megpróbálkozott mindazon lényeges hadügyi reformok bevezetésével, amelyek a Németalföldön az Egyesült Tartományok csapatait Európa legjobban szervezett hadseregévé tették. Szinte évenként születtek az előterjesztések, emlékiratok, kimutatások, amelyek mind az állandó hadsereg megteremtése mellett érveltek.[198] A katonák és gazdasági szakemberek javaslatokat tettek a fegyvergyártás ellenőrzésére, a fegyverek egységesítésére, az egységek központi raktárakból történő felfegyverzésére.[199] Elvben a legtöbb problémát okozó ellátás-élelmezés kérdésére is megtalálták a megoldást. Állandóan működő sütőházak és folyamatosan feltöltött raktárak hálózatát tervezték létrehozni a felvonulási és megközelítési útvonalak mentén.[200] De gondoltak a sebesült és beteg katonákról gondoskodó állandó és tábori ispotályok felállítására is.[201] Csakhogy míg ezek és az ezekhez hasonló újítások a Németalföldön végbementek, nálunk, a szükséges anyagi eszközök hiánya miatt, lényegében nem, vagy csak felemás módon valósulhattak meg.

A logisztikai reformok részleges kudarca ellenére a hadvezetés konok következetességgel ragaszkodott a harcászat megújításához. E törekvések lényege az volt, hogy a rendszerint legalább kétszeres túlerővel szembenéző had-

197 *Parker, Geoffrey:* The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500—1800. Cambridge, 1988: 43. o. illetve 61—62. o.
198 Az előterjesztéseket l. *Heischmann, Eugen:* Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. 11—52. o.
199 AFA 1595/13/5.
200 AFA 1598/8/ad.9.
201 AFA 1597/2/1.

sereg az ellenfélnél jóval nagyobb tűzerejére támaszkodva vívja ki a győzelmet. Ez magyarázza azt a tényt, hogy — a hugenotta csapatoktól eltekintve — a 90-es évek Európájában a császári-királyi hadseregben volt a legmagasabb a kézi lőfegyverek aránya.

A század végén a császári-királyi hadsereg harcászatában az orániai reformok elemei mellett, azokon részben túlmutatva, megjelentek olyan vonások is, melyekkel csak jó 20—25 évvel később, Gusztáv Adolf hadseregében találkozunk. A legtöbb szakmunka az előre elkészített töltések használatát, a muskéták könnyítését, a lövészek számának erőteljes növekedését, a pikások nélküli lövészezredek megjelenését, a vágtában rohamozó lovasságot és a tábori tüzérség nagymérvű megerősödését tartja a svéd reformok leglényegesebb elemeinek.[202] Márpedig, eltekintve a gyalogsági lövegek alkalmazásától, ezen jelenségek mindegyike feltűnik a 15 éves háborúban. Mindezek alapján talán joggal sorolhatjuk a hadügyi forradalom kiindulási, megjelenési területei közé a fejlődés élvonalától ekkor még el nem maradó magyarországi hadszínteret is.

József Kelenik

THE IMPORTANCE OF SMALL ARMS IN THE DEVELOPMENT OF THE MILITARY REVOLUTION

The armament of the Hungarian units in the time of the fifteen years war

Summary

Through the analysis of the armament of the Hungarian and foreign units the author makes evident that 75—80 per cent of the soldiers of the imperial-royal army were equipped and fought with firearms/small arms during the fifteen years war in Hungary. Having analyzed more than hundred castle-inventories and through the display of the engagements of the Hungarian units the author proves that the up-to-date tactics of the end of the century, based on fire-power above all, was an evidence what came from the nature of the Hungarian field of operations and that it was not a simple imitation of the Western European practice. Consequently the author points out that the second from the most important terms of the military revolution, i. e. the use of firearms/small arms en masse, is the outgrowth of the local military situation and a result of internal development.

József Kelenik

L'IMPORTANCE DES ARMES À FEU PORTATIVES DANS LE DÉPLOIEMENT DE LA RÉVOLUTION MILITAIRE

L'armement des unités hongroises à l'époque de la guerre de quinze ans

Résumé

L'essai prouve — en analysant l'armement des unités hongroises et étrangères — que 75—80 pour cent des soldats de l'armée impériale-royale combattant ici à l'époque de la guerre de quinze ans combattaient déjà avec des armes à feu. L'analyse des données de plus de 100 inventaires de château et la représentation détaillée des

202 *Parker*, 1988: 23. o.; *Beaufort-Sportin, Christian*: Harnisch und Waffe Europas. München, 1982. 28—29. o., illetve 127. o.

combats des soldats hongrois prouvent que la tactique qui se base sur l'efficacité du tir, mûrie à la fin du siècle, résulte des particularités du champ d'opérations militaires de Hongrie, et il ne s'agit pas de la toute simple copie ou de l'achat des techniques de guerre modernes de l'Europe de l'Ouest. En conséquence l'auteur pense que la deuxième condition très importante de la révolution militaire en Hongrie, l'emploi massif des armes à feu, est le résultat des exigences militaires locales, et comme ça, c'est le résultat d'un développement intérieur.

József Kelenik

DIE BEDEUTUNG DER HANDFEUERWAFFEN IN DER REVOLUTION IM MILITÄRWESEN

Die Bewaffnung der ungarischen Truppen zur Zeit des Fünfzehnjährigen Krieges

Resümee

Im Ergebnis einer Analyse der Bewaffnung von ungarischen und ausländischen Truppen zeigt der Autor dieser Studie, daß zur Zeit des Fünfzehnjährigen Krieges etwa 75—80% der Soldaten der in Ungarn eingesetzten kaiserlich-königlichen Armee bereits mit Feuerwaffen ausgestattet waren. Wie die Analyse von über 100 Burginventaren sowie die ausführliche Beschreibung der von den Ungarn ausgetragenen Kämpfe beweisen, entstand die auf der Anwendung von Handfeuerwaffen beruhende Taktik im ausgehenden 16. Jh. nicht aus der Übernahme oder dem Ankauf moderner westeuropäischer Gefechtsmethoden, sondern aus den Eigentümlichkeiten des ungarischen Kriegsschauplatzes. Dementsprechend vertritt der Autor die Auffassung, daß die zweitwichtigste Voraussetzung der Revolution im Militärwesen in Ungarn die allgemeine Verbreitung der Handfeuerwaffen war, die dem lokalen militärischen Bedarf entsprach und als Ergebnis einer inneren Entwicklung zu betrachten ist.

Йожеф Келеник

ЗНАЧЕНИЕ РУЧНОГО ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ В РАЗВЕРТЫВАНИИ РЕВОЛЮЦИИ В ВОЕННОМ ДЕЛЕ

Вооружение венгерских воинских частей в период пятнадцатилетней войны

Резюме

Автор статьи анализирует вооружение венгерских и иностранных воинских частей и показывает, что в период пятнадцатилетней войны 75—80% воинов императорской королевской армии воевало уже с огнестрельным оружием. Проведенный анализ данных более 100 крепостных архивов и детальное ознакомление с боевыми действиями венгерского воинства свидетельствуют о том, что созревшая к концу XVI столетия тактика, базияовшаяся на огневую силу, вытекала из специфических особенностей венгерского театра военных действий, а не из простого копирования или закупки современных западно-европейских способов ведения боевых действий. В соответствии с этим автор считает, что вторым наиболее важным условием революции в венгерском военном деле было массовое использование огнестрельного оружия как следствие местных военных запросов и как таковое — результат внутреннего развития.

KÖZLEMÉNYEK

CSONKARÉTI KÁROLY

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA HADITENGERÉSZETÉNEK HADMŰVELETEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN 1917—1918

Több mint két év után folytatjuk a cs. és kir. haditengerészet hadműveleteit bemutató munka közlését. Terjedelmi okokból, egyéb rövidítések mellett, a megelőző fejezetekből is ki kellett emelni a haditengerészeti repülés kérdéskörét; annak elemzése, mivel külön feldolgozást érdemel, ebből a részből is hiányzik. A hosszú szünet miatt az olvasók — különösen az új olvasók — segítségére és a munka korábbi fejezeteinek felelevenítésére felsoroljuk azokat a lapszámokat, amelyekben az e közleményben tárgyalt időszak előzményei találhatók: az 1984/2., 1986/2. és az átdolgozások, összevonások és rövidítések miatt már hosszabb kihagyás utáni 1989/1. szám. — *A szerk.*

A FOUCAULT francia tengeralattjáró elsüllyesztése

1916. szeptember 15-én reggel Durazzóból Kumborba tartva az L 132 jelű tengerészeti vízirepülőgép megfigyelője, Max Sewera fregatthadnagy egy vízfelszín alatt haladó, Cattaro felé igyekvő tengeralattjárót pillantott meg. A Cattarói-öböl (a továbbiakban: Öböl) bejáratát őrző Punta d'Ostro erődjétől mintegy 10 mérföldre délnyugatra voltak. Kumborban landolva a gép pilótája, Konyovics Demeter sorhajóhadnagy jelentette a tengeralattjáró felfedezését a cirkálóflottila-parancsnokságon. Itt közölték vele, hogy az csak ellenséges búvárhajó lehet s utasították, hogy kísérelje meg bombával megsemmisíteni. Konyovics — a kumbori tengerészeti repülőállomás parancsnoka — riasztotta az L 135 jelű repülőgépet, amelynek Walter Zelezny fregatthadnagy volt a pilótája és báró Otto Klimburg fregatthadnagy a megfigyelője, s velük együtt azonnal startolt. A gépeken 2—2 darab 50 kilós vízalatti és 4—4 darab kisebb bomba volt. A nagy bombákat úgy állították be, hogy 10 méteres mélységben robbanjanak.

Fél órai repülés után Klimburg látta meg először a víz alatt haladó búvárnaszádot. Zelezny 200 méterre ereszkedett, hosszában átrepült a búvárhajó felett. Ugyanakkor Klimburg kioldotta mindkét vízalatti bombáját. Mindegyik a tengeralattjáró mellett, balra, az orr és far magasságában robbant. A robbanás után a búvárhajó eltűnt, nyilván mélyebbre merült, de olajfoltok maradtak a felszínen. A repülők úgy gondolták, hogy legfeljebb könnyebb sérülést szenvedhetett, ezért úgy döntöttek, hogy tesznek egy felderítő utat, majd hazatérnek. Azonban, amikor már kissé eltávolodtak a helyszíntől, hatalmas örvényt kavarva felemelkedett a tengeralattjáró. Visszafordultak s az L 135 mélyrepüléssel föléje szállt, hogy megállapíthassa, valóban megsérült-e és milyen mértékben. Ekkor felcsapódott a tengeralattjáró fedélzeti nyílása, tengerészek ugráltak ki rajta, a fedélzeti géppuskához rohantak és heves soro-

zatokat küldtek a repülőgép felé. Az L 135 a kisebb bombái közül ledobott egyet, amelynek robbanása lesodort néhány embert. A búvárnaszád egyik tisztje azonban a géppuskánál maradt és tovább tüzelt. Csakhogy — amint később kiderült — ez a kisebbik bomba megadta a tengeralattjárónak a kegyelemdöfést. Többé nem lehetett a felszínen tartani. Lassan süllyedni kezdett. A legénység egymás után búvt elő és a vízbe vetették magukat. Mindez egyértelművé tette a repülők előtt a hihetetlent, azt, hogy sikerült elsüllyeszteniük egy víz alatt menetelő búvárhajót.

Konyovics ezután letette gépét a vízben úszók közelében. Példáját Zelezny is követte s a két repülőgép megkezdte az elsüllyesztett tengeralattjáró, a FOUCAULT személyzetének a mentését. Sikerült mind a 26 francia tengerészt biztonságba helyezniük, egyeseket már a vízbefúlás előtti utolsó pillanatban. Általában a gépek szárnyaiba és úszóiba kapaszkodtak. A búvárnaszád két tisztjét beültették a gépekbe. Megjegyzendő, hogy a FOUCAULT parancsnoka, Devin sorhajóhadnagy és a második tiszt — ő lőtt az utolsó pillanatig géppuskával — addig nem fogadott el semmilyen segítséget, amíg minden emberüket nem tudták biztos helyen.

A FOUCAULT személyzetének létszámát a különböző források eltérően közlik: Sokol 26 embert említ; E. Peter 2 tisztről és 27 legénységi állományúról beszél. A „Tenger" 1917. évi számában összesen 27 tengerészt ír. F. E. Bilzer szerint két tisztet és 25 tengerészt mentettek meg; a szeptember 22-én kiadott hivatalos jelentés ugyancsak 27 embert és két tisztet mond. Schupita alapvető művében nem szól a megmentett franciák számáról.

Ezután a két repülőgép a vízen bukdácsolva hazafelé indult a beléje csimpaszkodó franciákkal. Közben összetalálkoztak a riasztott és a tengeralattjáró fogadására kifutó 100 M torpedónaszáddal, amely átvette a francia legénységet. A repülők csak a két tisztet vitték magukkal Kumborba.

Nem a FOUCAULT az első hajó, amelyet repülőbomba süllyesztett el. 1915. február 6-án egy orosz repülőgép elsüllyesztette a Fekete-tengeren a török IRMINGARD gőzöst, cs. és kir. tengerészeti repülők elsüllyesztették a móló mellé kikötött brit B 10 tengeralattjárót és a ROSIE gőzöst, de a FOUCAULT volt az első, valódi hadihajó, amelyet nyílt tengeren, *víz alatti menetben* értek a végzetes bombák. Az a két brit tengeralattjáró, — a C 25 és a C 27 —, amelyeket német repülők bombáztak, csupán megsérült, de egyik sem süllyedt el (1916. december 12.).

Bár nem tartozik szorosan ide, a kép teljessebbé tételéért megemlítjük, hogy 1917 tavaszán az olasz GUGLIELMOTTI tengeralattjárót egy brit ágyúnaszád ellenségnek nézte és elsüllyesztette. Ugyanígy járt az olasz H 5, de ezt brit tengelalattjáró torpedózta meg. Az olasz W 4 tengeralattjáró Punta d'Ostro előtt futott aknára és semmisült meg 1917 áprilisában, 1916 júliusában pedig a brit H 3 búvárnaszád ütközött aknának és tűnt el örökre személyzetével együtt.[1]

1 A FOUCAULT elsüllyesztésének nagy az irodalma. Különálló tanulmányt írtak róla: *Pemsel, Helmut:* Die erste Versenkung eines Kriegsschiffes durch Flugzeugangriff. *Marine Rundschau,* 1974/7., 415—417. o., valamint *Sokol, Anthony:* Das Österreichisch-Ungarische Seeflugwesen. *Marine Rundschau,* 1976/5., 307. o. Megemlítik még műveikben *Schupita, Peter:* Die k.u.k. Seeflieger. Koblenz. 1983. 192. o.; *Peter, Ernst:* Die k.u.k. Luftschiffer- und Fliegertruppe Österreich-Ungarns 1794—1919. Stuttgart, 1981. 167. o.; *Bilzer, Franz:* Die Torpedoboote der k.u.k. Kriegsmarine von 1876—1918. Graz, 1984. 126. o.; *Sokol, Hugo Hans:* Österreich-Ungarns Seekrieg 1914—1918. Zürich—Leipzig—Wien, 1933. 438—439. o.; és A TENGER című folyóirat 1917. évi számának 237. lapján.

Montenegro kapitulációja után a cs. és kir. haditengerészet új feladatot kapott. Meg kellett szerveznie és biztosítania a Durazzóba irányuló utánpótlást, a katonaság oda- és a sebesültek visszajuttatását, mert a vasúti és közúti szállítás egyrészt a vasút szűk kapacitása, másrészt a közutak kiépítetlensége miatt másképpen megoldhatatlan volt.

A szállítóhajókat, különösen az ellenséges tengeralattjárók a kereskedelmi hajók elleni tevékenységének 1916. évi megélénkülése után, este indították, mert az éjszakai rajtaütéstől kevésbé lehetett tartani. Gyakran előfordult, hogy lassúbb járatú tehergőzösök valamelyik közbeeső kikötőben éjszakáztak, mert például a Fiume — Durazzó közötti, szigetek között kanyargó, félezer kilométeres utat képtelenek voltak egy éjszaka leforgása alatt megtenni. Az ellenséges tengeralattjáróveszély miatt egyébként is partközelben, a szigetek között jártak a hajók, ami azonban még a jó helyismerettel rendelkező kapitányok számára sem volt mindig könnyű feladat. Mindehhez hozzájárult az aknamezőkkel és torlaszokkal védett területeken való áthaladás, a „kapuk" megtalálása s nem utolsó sorban az ellenség által telepített, ismeretlen helyen lerakott aknákban leselkedő halálos veszedelem.

A csoportosan, konvojban járó gőzösöket a cs. és kir. haditengerészet könnyű egységei — torpedónaszádok, rombolók és felfegyverzett gőzösök (segédcirkálók) kísérték, innen az ilyen csoport magyar elnevezése: hajókíséret.

E hajókíséret azonban még nincs feldolgozva. Ami e tárgykörben rendelkezésünkre áll, az mindössze Suhay ezredes és Khuepach ellentengernagy statisztikai összeállítása, valamint Sokol és Martiny adatai. Ezekre támaszkodva kívánjuk érzékeltetni a hajókíséret tényeit. Martiny könyvében külön kiemeli, hogy a tengeralattjáróveszély miatt éjszakai hajózásra kényszerülő parancsnokok gyakran viharos, háborgó tengeren, értékes rakományokkal, roppant felelősséget vállalva irányították hajóikat, ami az örökös résen állás következtében súlyos idegfeszültséget okozott.

„Ezek az utak — írja Martiny Miklós hivatkozott könyvében — csendben végrehajtott hőstettek voltak; itt nem lehetett látványos harci babérokat aratni, . . ."[2]

A szállítóhajók és kísérőegységek személyzetén kívül természetesen az aknászok jó munkájáról sem szabad elfeledkezni, hiszen az ő lelkiismeretes helytállásuknak is köszönhető, hogy a Monarchia kereskedelmi hajóparkjának a vesztesége viszonylag kicsi volt.

1918. március 18-ról 19-re forduló éjszaka a Rodoni-fok közelében aknára futott a LINZ gőzös és perceken belül elmerült. A fedélzetén szállított 970 személyből (egy magyar menetszázad, kb. 500 olasz hadifogoly és néhány szabadságos katona) a BALATON romboló, valamint két torpedónaszád csak 342 embert tudott megmenteni.

1918. május 12-ről 13-ra virradóra Durazzo előtt torpedózta meg egy MAS a BREGENZ gőzöst. Az elsüllyedt hajón utazó 1203 ember közül a kísérő DUKLA romboló és két torpedónaszád 969-et mentett ki a tengerből.

2 *Martiny von, Nikolaus:* Bilddokumente aus Österreich-Ungarns Seekrieg 1914—1918. Graz, 1973. 218—282. o.

1918. augusztus 11-én Pago előtt egy tengeralattjáró két torpedója küldte a tenger fenekére az EUTERPE (ex GÖDÖLLŐ) gyorsgőzöst. A hajót kísérő MAGNET és két torpedónaszád csupán a szállított személyek felét — 925 embert, köztük 4 ápolónőt — mentették ki. A nagy emberveszteséget az okozta, hogy az egyik falépcső elszabadult, a betóduló víz fölemelte, s így elzárta a menekülés útját.

Az 1918. szeptember 26-án és 29-én két hajókaraván ellen intézett tengeralattjáró-támadás sikertelen maradt. Az ellenség torpedói célt tévesztettek.

Itt jegyezzük meg, hogy 1918. április 16-án a STREITER romboló konvojt kísérve összeütközött a PETKA gőzössel és megsérült, majd elsüllyedt. Sokol adata szerint az ütközéskor két matróz életét vesztette. (Így járt 1916. november 4-én a MAS 6 is.)

A szállítószolgálat teljesítményére álljanak itt az alábbi, bár hézagos adatok.[3]

Év	Szállítógőzösök útjainak száma Cattarótól		hossza mérföldben	Tehergőzösök által szállított mennyiség tonnában	Kísérőhajók útjainak száma Cattarótól		Kórházhajókon szállított betegek, sebesültek száma
	északra	délre			északra	délre	
1914	73	—	—	—	—	—	742
1915	181	—	—	—	—	—	—
1916	845	370	280040	1 088 288	500	400	12388
1917	536	933	248682	1 110 147	256	843	60287
1918	592	336	—	—	772	943	55345
Össz.:	2227	1639	—	—	1528	2186	128762

A teljesítmények bemutatása mellett a veszteségeket is összesíteni kell, bár a szövegben mindegyikről történt említés. A cs. és kir. haditengerészet szállításvezetőségéhez tartozó, hadiszolgálatot teljesítő teherszállító és személyszállító gőzhajók közül aknarobbanás vagy torpedótalálat következtében a következő egységek süllyedtek el, illetve szenvedtek olyan súlyos sérüléseket, hogy önsüllyesztést kellett rajtuk végrehajtani.

3 *Sokol:* i.m. 419., 424., 631., 634—635. o.

Az elsüllyedt hajó neve	A megtorpedózás időpontja	Aknára futás időpontja	Megjegyzés
1. KUPA	1915. XII. 29.	—	partra futott, roncs
2. ANDRÁSSY	—	1916. III. 31.	
3. DUBROVNIK	1916. V. 9.	—	
4. ALBANIA	1916. V. 12.	—	
5. LOCRUM	1916. VI. 5.	—	
6. ADELSBERG	—	1916. VI. 20.	
7. SARAJEVO	1916. VI. 26.	—	
8. ZAGREB	1917. I. 14.	—	
9. PELAGOSA	1918. II. 12.	—	
10. LINZ	—	1918. III. 18.	
11. BREGENZ	1918. V. 12.	—	
12. VILA	1918. VI. 30.	—	
13. EUTERPE (ex GÖDÖLLŐ)	1918. VIII. 11.	—	
14. GORIZIA	—	1918. VIII. 20.	
15. OCEANIA	—	1918. X. 4.	kórházhajó, partra futott, később a 16. sz. torpedónaszád felrobbantotta.
16. STAMBUL	1918. X. 2.	—	tüzérségi tűz
17. HERZEGOVINA	1918. X. 2.	—	tüzérségi tűz
18. BARON GAUTSCH	—	1914. VIII. 12.	saját akna
19. MARIA	—	1914. IX. 17.	saját akna
20. JOSEFINE	—	1914. IX. 17.	saját akna

Hadműveletek az Adria északi részén

Az olasz frontvonal déli szárnya az Adriára támaszkodott s ez magától értetődően meghatározta a cs. és kir. haditengerészet észak-adriai hadműveleteinek egyik fő irányát, azaz a hadsereg egyre erőteljesebb támogatását.

Ebben a tengerészeti repülők vállalták az oroszlánrészt. A trieszti, polai (St. Catarina), puntisellai, parenzói és cosadai tengerészeti repülőállomások és támaszpontok olyan közel feküdtek a fronthoz, hogy a repülőgépek hatósugara azt lehetővé tette. Bevetéseik ismertetését azonban — sajnos — mellőznünk kell, mert szétfeszítené e tanulmány megszabott terjedelmét, kereteit. A tengerészeti repülés harcainak ismertetését azért is mellőzhetjük anélkül, hogy észrevehetően fájdalmas hiányérzetünk támadna, mert működése ritkán kapcsolódott szervesen a felszíni hajók hadműveleteihez. De nem győzzük hangsúlyozni, hogy a repülők, mint legmodernebb és fejlődésben levő haderőnem,

rendkívül fontos feladatokat láttak el és áldozatos küzdelmük az ellenség egyre nyomasztóbbá váló légi túlerejével szemben még méltó megörökítésre vár.

Az 1917. május 12 — június 5., majd 1917. augusztus 17 — szeptember 12. között dúló 10. és 11. isonzói csatába a cs. és kir. haditengerészet hajói nem avatkoztak be, csupán a tengerészeti repülés gépei szórták bombáikat és géppuskatüzüket az olasz állásokra. Amikor azonban az osztrák-magyar hadsereg — német egységek segítségével — 1917. október 24-én indított offenzívája Rombon és Auzza között áttörte az olasz vonalat és megkezdődött az olaszok visszavonulása a Piave vonaláig, a cs. és kir. haditengerészet felszíni egységei is bekapcsolódtak a hadsereg támogatásába.

1917. október 27-én a 4., 6. és 9. számú torpedószázadok futottak ki a fenti céllal.

Másnap az ADMIRAL SPAUN gyorscirkáló, a 98 M, 99 M, 100 M, 87 F, 92 F és a 94 F torpedónaszádok kíséretében, tengerészgyalogos különítményt tett partra a Sdobba-kiszögelésnél, hogy segítsenek az utászoknak hidat verni az Isonzón, amelyen a hadsereg átkelve, tovább üldözheti a menekülő olaszokat. Ezután a Gradónál még védekező olasz egységek leküzdésére tettek partra egy másik különítményt. Ehhez az akcióhoz csatlakoztak még az ún. Lagunaflottilla LINZ, LACHS és STÖR nevű naszádjai, valamint két motorcsónak. A naszádokat a Dunáról szállították ide.

Októben 30-án Cattaróból Triesztbe érkezett a WIEN és BUDAPEST partvédő páncélos csatahajó, hogy részt vegyenek a Piave folyóhoz visszavonuló olasz erők leküzdésében. Közeben a Lagunaflottilla egységei állandó felderítő szolgálatot teljesítettek a part mentén, ahogyan a hadsereg nyomult előre, november 11-én már a Piave-torkolatáig. Ugyanekkor a Lagunaflottilla bárkáin megkezdődött a hadsereg számára hadianyag és egyéb utánpótlás szállítása. Október 24 — november 17. között összesen 466 vagon utánpótlási anyagot hajóztak ki, odaszállítottak 10 000 katonát, visszavittek 1000 sebesültet és beteget, vagyis az ún. „Isonzo-hadsereg" teljes utánpótlás-szükségletét a Lagunaflottilla biztosította, és emellett ellátta a megszállt területen a folyamrendőri és más hatósági feladatokat.

A haditengerészet erre alkalmas egységei megkezdték az elfoglalt tengerrész aknamentesítését, gyakran az olasz légierő támadásai közepette.

1917. november 16-án kifutott Triesztből a WIEN és BUDAPEST. Az öreg páncélosokat 14 torpedónaszád kísérte. A Piave közelében tüzet nyitottak Cortellazzo ütegeire, amelyek viszonozták a lövéseket. A több órás tűzharcban olasz repülők intéztek támadásokat a hajók ellen, de a hajókra vigyázó három saját tengerészeti repülőgép ismétlődő légicsatákban elűzte őket. Az ellenség részéről három, a saját részről egy gép kénytelen volt kényszerleszállást végrehajtani. Saját oldalon a kényszerleszállásra azért volt szükség, mert a légi csatában a pilóta — Röver tengerészzászlós — halálos fejlövést kapott. A gépet a sebesült Pintér repülőnegyedmester tette le a vízre. 13 óra 30 perckor vették észre a cs. és kir. egységek, hogy két MAS és két romboló-osztag közeledik feléjük. A csatahajók a közeledők felé fordultak és lőni kezdték az olaszokat. A két MAS mintegy 900 méterre közelítette meg a csatahajókat és kilőve 2—2 torpedót, visszafordult. Ezalatt újabb öt repülőgép támadta a cs. és kir. egysé-

geket, de bombáik a vízbe hullottak. A 10 óra 35 perckor kezdődött tűzpárbaj a csatahajók és a parti ütegek között 14 óra 30 perckor fejeződött be. A BUDAPEST a vízvonal alatt kapott egy találatot, de az övpáncélon nem tudott áthatolni a lövedék. A WIEN-t hét lövedék érte, de csak kisebb sérüléseket okozott. A Cortellazzo-ütegeknél három ember megsebesült. A kötelék ezután visszatért Triesztbe.

A WIEN és BUDAPEST csatahajó jelenléte nagy veszélyt jelentett az olasz frontra. Ezért 1917. december 9-én este kifutott Velencéből két torpedónaszád, mindegyik egy-egy MAS-t vontatva. Észrevétlenül jutottak el a Trieszti-öbölig, ahol a két torpedónaszád elengedte a két MAS-t — a 9-es és a 13-as számúakat —, amelyek villanymotorral, hangtalanul érkeztek el a Muggia előtti nagy mólóig. Itt Rizzo sorhajóhadnagy, a MAS 9 parancsnoka, fölkapaszkodott a mólóra és körülnézett, hogy hol van az őrség. Éjfél volt. Őrséget sehol sem látván mindkét MAS folytatta útját addig a védőhálóból és lehorgonyzott torlaszból álló zárig, amely a Muggiai öböl belsejében álló csatahajókat védelmezte. A két MAS személyzete külön erre a célra készített szerszámokkal átvágta a zárat. A művelet teljes két órát vett igénybe s ez alatt senki sem vette őket észre! Ezután a kinyitott részen tovább hajóztak. A kisebbik móló végén láttak egy kivilágított őrbódét. Hallották az őrszemélyzet beszélgetését, majd felkapcsoltak a parton egy fényszórót, amely azonban a torlaszon kívüli tengerrészt pásztázva végig, majd az is kihunyt.

Húsz percnyi lassú menet után Luigi Rizzo sorhajóhadnagy megpillantotta az első csatahajó árnyékát. Észrevétlenül közelítették meg 50 méterre, hogy meggyőződjenek róla, nem védi-e torpedóháló. A WIEN-t nem oltalmazta háló, ami nagy könnyelműségnek számított. Ezután eltávolodott a csatahajótól, megkereste a MAS 13-at, amely jelentette, hogy szintén megtalálta a másik kiszemelt csatahajót, a BUDAPEST-et. Előkészítették a torpedókat s külön-külön tüzelőállást foglaltak el a hajóktól 200 méterre. 1917. december 10-én, hajnali 2 óra 32 perckor mindkét MAS kilőtte torpedóit. Csak ebben a pillanatban vette észre a WIEN őrsége, hogy valami nincs rendben. Bekapcsoltak egy fényszórót, amely pontosan a MAS 9-re vetette fénycsóváját. De már elkéstek. Néhány másodpercen belül a MAS 9 mindkét torpedója csaknem egyszerre fúródott a hajókolosszus oldalába. Hatalmas robbanással szökött magasba a víz... Ekkor robbantak a MAS 13 torpedói is. Ezek azonban célt tévesztettek s a BUDAPEST mellett vágódtak a Riva-patak partoldalába. A WIEN öt perc alatt elsüllyedt. 46 tengerész meghalt, 17 megsebesült. A többieket a BUDAPEST mentőcsónakjai kihalászták. A két MAS sértetlenül tért vissza támaszpontjára.

A cortellazzói nehéz ütegek támadására legközelebb december 19-én indult el Polából egy kötelék, amely a következő egységekből állt: ADMIRAL SPAUN, BUDAPEST, ÁRPÁD, TRIGLAV II, LIKA II, DUKLA, TURUL, SCHARFSCHÜTZE, STREITER, valamint 21 torpedónaszád.

A hajók 8 óra 30 perckor nyitottak tüzet. Az akciót 9 vízirepülőgép biztosította és ugyancsak a repülők figyelték a találatokat is. Közben két repülőgépet lelőttek az olaszok. A gépek személyzetéből ketten meghaltak, négyen — köztük Mindszenty Árpád fregatthadnagy és Szenes repülőmester — súlyosabb sérüléseket szenvedtek. A kötelék délután Triesztbe hajózott, onnan 21-én Polába, ahol horgonyra állt.

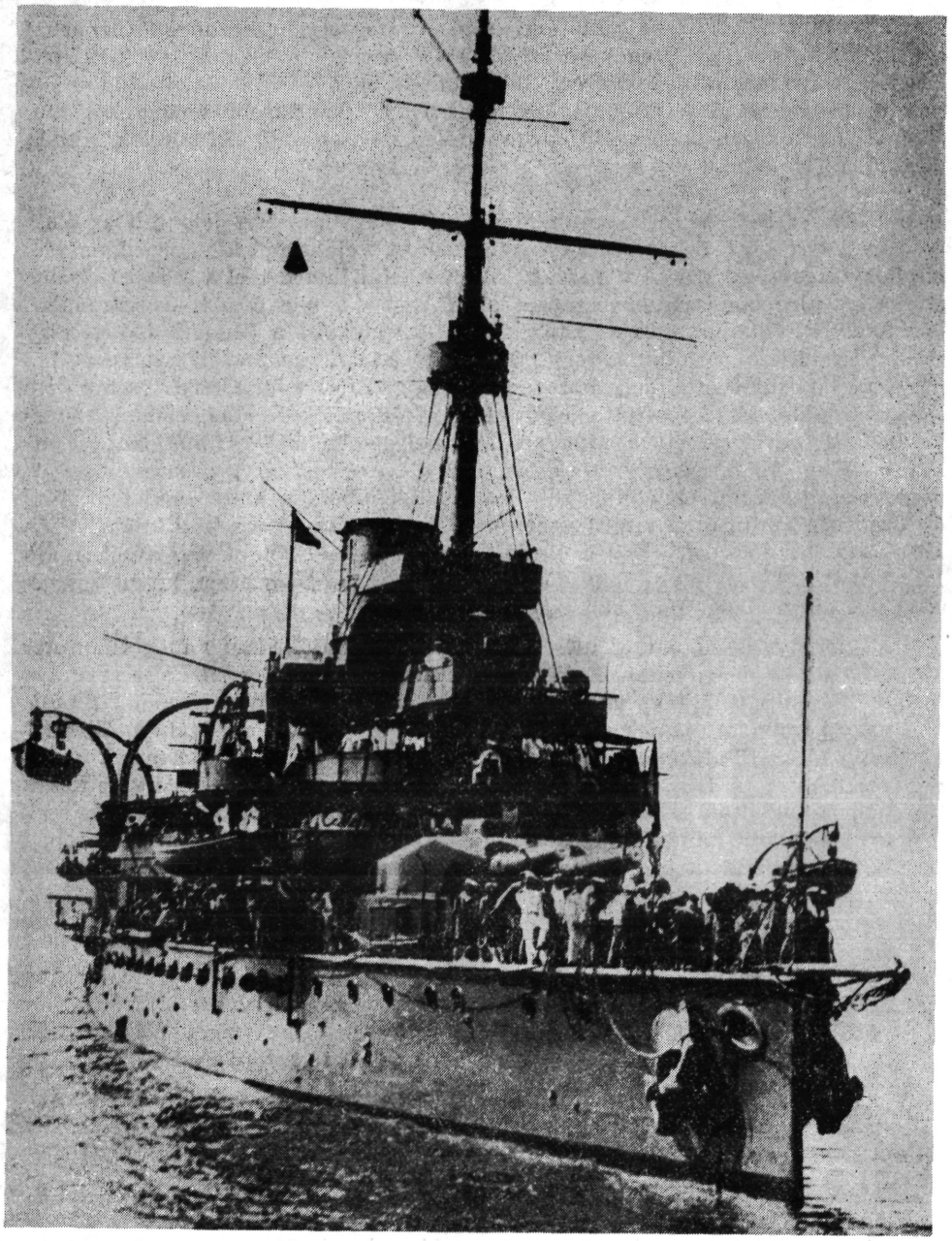

Az 1917. XII. 10-én elsüllyesztett WIEN partvédő páncélos csatahajó

Nagyobb hajók bevetésére ezen az északi frontszakaszon többé nem került sor. A hadműveleteket továbbra is a tengerészeti repülés, a Lagunaflottilla egységei, valamint különböző, partra tett tengerészkülönítmények folytatták. Ugyanakkor továbbra is fontos feladatot láttak el az aknászok. Ez utóbbiak 223 esetben futottak ki aknakeresésre, illetve aknatelepítésre, barikádépítésre. A Lagunaflottilla egységei 2850 utat tettek 1917 október-novemberben s ezalatt az aknász-egységekkel együtt mintegy 30 000 mérföldet hagytak maguk mögött. A Lagunaflottilla kötelékébe 1918. január 1-én a következő egységek tartoztak: 14 felfegyverzett gőzös, 3 ágyúnaszád, 4 őrnaszád, 15 tender, 33 motorcsónak, 50 csónak és 62 uszály. Az év végére az egységek száma némileg módosult (gyarapodott).

1918-ban a Lagunaflottilla a következő mennyiségű hadianyagot, élelmiszert és katonát szállította a Piave-frontra, illetőleg onnan vissza:

1918 március: 3500 t, 1200 fő katona
1918 április: 5100 t, 1100 fő katona
1918 május: 6889 t, 2232 fő katona
1918 június: 5143 t, 2023 fő katona
1918 július: 4000 t, 1500 fő katona
1918 augusztus: 7000 t, 2200 fő katona
1918 szeptember: 5500 t, 1600 fő katona

Az 1918 júliusában megindult offenzívában a cs. és kir. haditengerészet részéről a következő egységek vettek részt: a trieszti partvédő egységek, a tengerészeti műszaki század, a tengerész-híradó részleg, a tengerész-kerékpáros század, 50 fő tengerészgyalogos-különítmény, két 7 cm-es üteg, három tengerész-géppuskás század és egy tengerész táboriágyú-üteg.

Az offenzíva befejezésével a híradós, a kerékpáros és a tengerészgyalogos egységeket visszairányították Triesztbe.

„... A Lagunaflottilla a háború utolsó percéig végezte feladatát —, írja könyvében Martiny. — Még a front összeomlása után is mentette a menthetőt és a hadianyag Olaszországból történő visszaszállításával 1918 őszén kimagasló szolgálatot tett ..."[4]

A tengerészeti repülők, a rombolók és a torpedónaszádok együttműködése

Mint korábban leszögeztük, a tengerészeti repülés hadműveleteit nincs szándékunkban feldolgozni ebben a tanulmányban, de arról a speciális együttműködésről, amely a repülők és a kisebb úszóegységek között létrejött, nem lehet hallgatni, mert ez már szervesen hozzátartozik tárgyunkhoz. Olyan színfoltját adja a haditengerészet hadműveleteinek, amely sajátosan jellemezte a flotta szellemét és harcmodorát.

1917. július 28-án Triesztből, Polából és Parenzóból 21 tengerészeti repülőgép startolt s együttes támadást intézett Grado katonai célpontjai ellen. A légi rajtaütést három romboló és négy torpedónaszád biztosította, azaz a Grado előtti tengerrészen cirkált, hogy szükség esetén segítségére legyen a sérült s a

4 *Martiny:* i.m. 83. o.; *Sokol:* i.m. 473—495. o.

tengerre leszálló gépeknek. Erre azonban nem volt szükség, viszont a TURUL rombolót megtámadta egy tengeralattjáró, amelynek a torpedója azonban 15 méterrel a romboló orra előtt futott tovább.

A Velence elleni egyik legnagyobb légitámadást 1917. augusztus 14-én hajtották végre a vízirepülőgépek — 20 egység —, amelyet négy romboló és öt torpedónaszád fedezett. A tengerészeti repülőket még 20 tábori (hadseregbeli) repülőgép támogatta. Az akcióban részt vevő gépek közül egyet az elhárítás lelőtt, kettőnek motorhiba miatt le kellett szállnia a tengerre. Az egyik gép személyzetét egy másik repülőgép felvette, a másikét pedig a 90 F torpedónaszád mentette ki a közben ellenséges lövésektől is megsérült gépből.

A Jesi-i léggömbhangár, valamint Brindisi hadikikötője elleni légitámadásra 12 vízirepülőgép startolt Polából és Kumborból, 1917. augusztus 27-én. Egy gépet lelőttek, kettő eltűnt. Az egyik gép személyzetének a holttesteit az olasz parton vetette ki a tenger. Az akciót fedező öt romboló csak a harmadik gép roncsait találta meg.

Szeptember 29-én este Ferrarát bombázta négy vízirepülőgép. A biztosításukra a tengeren tartózkodó TURUL, VELEBIT, HUSZÁR és STREITER rombolók, valamint a 90 F, 94 F, 98 M és 99 M torpedónaszádok összetalálkoztak a SPARVIERO, GIUSEPPE ABBA, ORSINI, ACERBI, STOCCO, AUDACE, ARDENTE és ARDITO nevű egységekből álló olasz rombolócsoporttal. A tűzpárbaj 3000 méterről indult s fokozatosan 2000 méterre csökkent. Ekkor az olaszok vezérhajója, a SPARVIERO olyan találatot kapott, hogy ki kellett állnia a tűzvonalból, mire a többiek is abbahagyták az ütközetet és visszavonultak. A TURUL és a HUSZÁR antennáit érték találatok, a VELEBIT-en viszont tűz ütött ki s kormányhavariája keletkezett, ezért a STREITER vontatókötélre vette. Közben visszatért két olasz romboló, mert talán könnyű prédának tekintették a többiektől kicsit lemaradó VELEBIT—STREITER csoportot. A két romboló és a torpedónaszádok gyorstűzzel árasztották el az 1000 méterre közeledő olaszokat, mire azok a tüzet viszonozva visszafordultak. A 94 F-en egy, az olasz vezérhajón három ember sebesült meg. A cs. és kir. egységek ezután már zavartalanul folytathatták útjukat hazáig.

Az 1917. október 19-i, Ancona elleni légitámadás gépeit a DINARA és a STREITER, valamint négy torpedónaszád fedezte. Október 25-én a HUSZÁR két torpedónaszáddal, másnap a RÉKA három torpedónaszáddal állt szolgálatban a nyílt tengeren, hogy biztosítsa a repülők visszatérését.

1917. október 31-én a STREITER, a DINARA és a VELEBIT, november 2-án a DINARA három-három torpedónaszáddal járőrözött az olasz partok közelében, hogy az esetleg lelőtt repülőkön segítsen. November 5-én a TÁTRA, a CSEPEL, a BALATON és az ORJEN cirkált Olaszország délkeleti partvidéke előtt, hogy őrködjenek a propaganda-röpcédulákat ledobó repülőkre, másnap ugyanezzel a feladattal a HUSZÁR, a STREITER és a DINARA, valamint négy torpedónaszád állt a Velencei-öböl előtt. November 16-án a STREITER és a RÉKA járt ugyanezen a tengerrészen, az itt felderítő repülőket fedezendő. A november 21-én felszálló s a nem sokkal előtte telepített aknazárakat megfigyelő K 161 repülőgép nem tért vissza támaszpontjára. Az Ancona—Velence hajózóútvonalra kifutó STREITER és RÉKA hasztalan kereste, a kutatásukra felszállt két repülőgép pedig csak egy olasz aknát és mellette repülőgéproncso-

kat, furnirdarabokat talált. Ennél többet a másik csoport (TURUL, PANDUR, SCHARFSCHÜTZE és a 82 F) sem talált. November 24-én a TRIGLAV II, a DUKLA, a PANDUR, a SCHARFSCHÜTZE, a HUSZÁR és a STREITER Ancona és Rimini térségében cirkált; a VELEBIT két torpedónaszáddal ugyanezen a napon két propagandaútra induló repülőgépet fedezett. November 29-én és december 1-én a LIKA II, a TÁTRA, a CSEPEL és az ORJEN, december 5-én a DINARA és a PANDUR, december 9-én a DUKLA, a SCHARFSCHÜTZE és a HUSZÁR Porto Corsini térségében, a TÁTRA, a BALATON, a CSEPEL és az ORJEN pedig Manfredonia és Vieste előtt biztosította a repülőket. Ennél az akciónál két repülőgép kényszerleszállást hajtott végre, személyzetüket a TÁTRA és a CSEPEL vette fedélzetére.

1918. január 6-án a LIKA II, a DUKLA és két torpedónaszád, január 10-én a VELEBIT és hat torpedónaszád, január 15-én a TURUL és egy torpedónaszád várt a tengeren a repülők visszatérésére.

1918. február 4-én a LIKA II, a DUKLA, a STREITER, továbbá két torpedónaszád, február 6-án a TRIGLAV II és három torpedónaszád Malamocco és Velence, az UZSOK, a RÉKA és a STREITER pedig Ancona és Rimini előtt vigyázta a tengert. Február 24-én a Velence repülőtere elleni légitámadást a TRIGLAV II, a DUKLA és az UZSOK két torpedónaszád kíséretében fedezte. A február 26-i, a velencei tengerészeti szertár elleni nagyszabású támadást a LIKA II, a DUKLA, a RÉKA, a CSIKÓS és két torpedónaszád biztosította. Március 10-én a TRIGLAV II, a DUKLA és a 89 F biztosított. A következő napi légi rajtaütést hat torpedónaszád figyelte a nyílt vízen. Március 16-án ugyancsak a TRIGLAV II és a DUKLA, valamint két torpedónaszád járt Ancona és Porto Corsini előtt.

1918. április 6-án két torpedónaszád, április 8-án a LIKA II, az UZSOK és két torpedónaszád futott ki az Adria közepén kényszerleszállást végzett K 310 repülőgép személyzetének megmentésére. Április 12-én a VELEBIT és öt torpedónaszád, május 16-án egy torpedónaszád, június 9-én a DUKLA és az UZSOK őrködött Brindisi, június 16-án pedig a WARASDINER és két torpedónaszád Mestre előtt. Június 25-én a CSEPEL, az ORJEN és két torpedónaszád, a következő napon a BALATON, az USKOKE és ugyanaz a két torpedónaszád (a 80 T és a 83 F) várakozott a Velence fölé repülő gépekre. Ezen a napon — június 26-án — két saját repülőgép (A 64 és A 65) összeütközött és lezuhant, mindkét pilóta (Benkő Gyula és Ott Miksa repülőmester, illetve repülő negyedmester) életét vesztette. Junius 28-án az Anconát bombázó repülőkre a LIKA II, a DUKLA és a 84 F, június 30-án a Velencét támadó gépekre a CSEPEL, az ORJEN, továbbá a 81 T és 96 F vigyázott.

1918. július 1-ről 2-re virradóan a BALATON és a CSIKÓS romboló, a 83 F és a 88 F torpedónaszád futott ki Polából egy repülőtámadás biztosítására. Közben a BALATON-on az egyik kazán felmondta a szolgálatot s így a csoport nem tudta tartani az előírt 20 mérföldes sebességet. Éjfél után egy MAS támadt rájuk, de a BALATON-ra lőtt torpedója célt tévesztett. Már július 2-án, hajnali 3 óra 10 tíz perckor fényjeleket észleltek a nyomdokvonalukban, majd balról füstszálakat láttak. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy két olasz torpedóflottillával akadtak össze, amelyek az osztrák-magyar frontvonal elleni támadásra indultak. A sokszoros túlerőben levő olasz rombolók (ORSINI, SIRTORI, STOCCO, ACERBI, MISSORI, LA MASA, AUDACE) tüzet nyitottak, amit a

két cs. és kir. romboló tüstént viszonzott, s a távolság csökkenésével bekapcsolódott a tűzharcba a két torpedónaszád is. A BALATON — s egyúttal a csoport parancsnoka, lovag Friedrich Luschin von Ebengreuth fregattkapitány — megkísérelte az ellenség egységeit ügyes manőverrel széthúzni. Hamarosan az ellenséges vonal harmadik egységén — a STOCCO-n — tűz ütött ki, az leállt s mellé állt segítséget nyújtani az ACERBI is. Miután kölcsönösen kilőtték torpedóikat, az olaszok elfordultak és teljes sebességgel elhagyták a csata színhelyét a közben rendbehozott STOCCO-val együtt, amelyen sikerült a tüzet elfojtani. Még a csata alatt a CSIKÓS és a két torpedónaszád elszakadt — lemaradt — a gyorsabb BALATON-tól, amely így egyedül vívta harcát az ORSINI-csoporttal; a CSIKÓS a torpedónaszádokkal külön csatázott a MISSORI-csoporttal. Hajnalban azután egyesültek. Ebben az összecsapásban 2 db 10 cm-es és 15 db 7 cm-es löveg állt szemben az olaszok 30 db 10 cm-es lövegével. A BALATON orrát több találat érte. A CSIKÓS egy telitalálatot kapott a hátsó kazánházban. A 83 F egy, a 88 F ugyancsak egy találatot kapott, amely letépte az antennáját és a 83 F lobogórúdját. A BALATON-on és a CSIKÓS-on 2—2 ember, a 83 F-en egy ember sebesült meg könnyebben, míg a STOCCO-n ketten meghaltak és hatan megsebesültek. (Cosimus dei Medici gróf, korvettkapitány ezen a napon [július 1-én] vette át a CSIKÓS parancsnokságát, ez volt első kifutása a rombolóval.)

1918. július 7-én a LIKA II és a DUKLA fedezett egy légi felderítést. Július 11-én szintén a DUKLA futott ki testvérhajójával, az UZSOK-kal Bari elé. Itt az UZSOK ráakadt egy kényszerleszállást végzett olasz vízirepülőgépre, a 12-es számúra, amelynek két tisztből álló személyzetét foglyul ejtette, a gépet pedig bevontatta Cattaróba.

Július 17-én a CSEPEL, az ORJEN, a 83 F és a 96 F ügyelt a Chioggia, másnap ugyancsak a CSEPEL és az ORJEN, valamint a 85 F és a 97 F vigyázott az Ancona és Corsini fölötti felderítést végző repülőkre. Az ellenséges repülők többször támadták a hajókat, de bombáik nem találtak. A Corsinit július 25-én éjjel bombázó repülőket a CSEPEL, a BALATON és az ORJEN oltalmazta a tengeren. Az augusztus 1-én Brindisit fényképező repülőket az UZSOK és a DUKLA várta a nyílt vízen. Augusztus 11-én Barit derítette fel két repülőgép, ezeket a DUKLA és a LIKA II várta hiába. Mindkét gépet lelőtték még Bari közelében, személyzetük olasz fogságba esett. Közben a LIKA elveszítette a kormánylapátját és nehezen tudott hazavergődni. Augusztus 21-ről 22-re forduló éjszakán Porto Corsini repülőterét bombázta hét gép az ADMIRAL SPAUN gyorscirkáló és hat torpedónaszád őrködése mellett. Augusztus 26-án a 95 F várakozott az Alimini Piccolo repülőterét bombázó négy gépre, amelyek közül az egyik nem tért vissza, a másik kényszerleszállást végzett, de később egy tender bevontatta Durazzóba. Az 1918. szeptember 5-i, Ancona elleni bombatámadásra felszállt két repülőgépet a TÁTRA, a CSEPEL és az ORJEN kísérte.[5]

5 *Sokol:* i.m. 606—616. o.; *Bilzer* és *Schupita* hivatkozott műveinek vonatkozó részei.

Egy különös olasz kétéltű rövid kalandja

Az első világháború folyamán az olasz konstruktőrök több különleges kisméretű tengeri harceszközzel lepték meg a világot.

Ilyen volt a talán tengeri harckocsinak nevezhető úszóegységük, amelyet a velencei hajógyár főkonstruktőre, Attilio Bizio tervezett 1917-ben. A haditengerészet, amikor átvette, GRILLO-ra keresztelte. Mintájára még három hasonló készült, a PULCE, a LOCUSTA és a CAVALETTA. Hosszúságuk 16 m, szélességük 3,1 m, vízkiszorításuk 8 tonna volt. Akkumulátorok táplálta villanymotorok hajtották őket a vízen 10, lánctalpon 15 lóerővel. A hajócsavarokkal hajtott kétéltű a tengeren 4 mérföldes óránkénti sebességet ért el. Fegyverzete 2 torpedó volt. A szakirodalom a GRILLÓ-t tartja az első kétéltűnek. Rendeltetésük az volt, hogy bejussanak Polába és ott torpdóikkal minél több hajót süllyesszenek el.

Az első támadásra 1918. április 8-ról 9-re virradó éjszaka került sor. A négy kétéltűt torpedónaszádok kísérték csaknem a polai kikötő bejáratáig. Az akció azonban kudarcba fulladt, mert mire a kétéltűek elvergődtek a különböző védőtorlaszok és aknazárak között a horgonyzóhelyekig, megvirradt s visszafordultak.

Legközelebb két egységgel (CAVALETTA, PULCE) kísérleteztek, de ismét későn indultak s kivilágosodott. Balszerencséjüket még tetézte, hogy hazatértükben osztrák-magyar tengerészrepülők közeledtek feléjük, s hogy ne fényképezhessék le őket, mindkettőt elsüllyesztették.

Május 6-án este a GRILLO indult el, de torpedóvető készüléke elromlott s visszafordult. Kijavítása után május 13-án este ismét támadásra indult a velencei kikötőből Pellegrini korvettkapitány parancsnoksága alatt, hogy most már csakugyan a polai kikötőbe jusson. A GRILLO-t a MAS 95 és a MAS 96 kísérte, a PN 9 és PN 10 torpedónaszád vontatta s bizosította. A GRILLO május 14-én hajnali 3 óra 20 perckor érkezett az első hálótorlaszhoz, de ekkor felcsattant a bejárati erőd őrszemének kiáltása. A GRILLO azonban nem zavartatta magát s a lánctalpak fogai belekapaszkodtak a hálóba. Kezdett átmászni rajta. A meglepetés azonban nem sikerült. A VIII. számú őrhajó fényszórója megakadt a félig úszó, félig mászó különlegességen. Közben a GRILLO túljutott a záron. Amikor a másodikon akart átvergődni, elcsattant az első puskalövés, majd eldördültek a VIII. számú őrhajó, a SENJ őrnaszád és az V. számú tender 47 mm-es fegyverei. A GRILLO azonban nem torpant meg. Sorban átmászott a harmadik és negyedik torlaszon is. Már az utolsó, ötödik torlasz felé közeledett, amikor az őrhajók a közelébe értek. Először az V. számú tendert irányította parancsnoka, Jasper József tengerésztisztjelölt a GRILLO elé, hogy elállja az útját. Pellegrini korvettkapitány csak ekkor adta fel a reményt, hogy behatolhat a kikötő belsejébe. Parancsot adott a Kingston-szelepek kinyitására, hogy a GRILLO ne juthasson az ellenség kezére. Ugyanekkor utasítást adott a torpedók lanszírozására is. Csakhogy a kezelő matróz a nagy kapkodásban elfelejtett kibiztosítani. Ekkor egy lövedék csapódott a kétéltűbe s ez — a szelepeken át betóduló vízzel együtthatásban — megbuktatta a GRILLO-t s a torpedóvetésről többé már nem lehetett szó. A GRILLO percek alatt elmerült. Pellegrini korvettkapitányt három emberével — akik közül az egyik súlyosan megsebesült — kimentették a vízből és fogságba kerültek. (Érdekességként megemlítjük, hogy Jasper József, 1944-

ben m. kir. törzskapitány, a honvéd folyamerők 1/II. őrnaszádosztályának volt a parancsnoka.) A GRILLO-t kiemelték s megpróbálták lemásolni. Erre azonban a háború befejeztéig már nem került sor.[6]

A „korlátozott" és „korlátlan" tengeralattjáró-háború

A háború kitörése után az antant ki akarta éheztetni a központi hatalmakat es ezért lezárta a tengereket. Ugyanekkor Németországnak is az volt a törekvése, hogy Nagy-Britanniát és Franciaországot elvágja utánpótlási vonalaitól, de az ellenséges szállítóhajókkal szemben csak a tengeri hadijog által biztosított kobozási eljárással éltek.

1914. október 2-án Nagy-Britannia aknákkal elzárta az Északi-tengert és közölte, hogy az ottani hajóforgalmat csak brit felügyelet mellett garantálja. Válaszul Németország 1915. február 4-én hadműveleti területté nyilvánította az Anglia és Írország körüli vizeket s kijelentette, hogy minden, ebben a zónában található ellenséges kereskedelmi hajót felszólítás nélkül el fog süllyeszteni.

Mindezek az intézkedések eddig megfeleltek a nemzetközileg elfogadott tengeri hadijog rendelkezéseinek.

Miután erre a brit kormányzat utasította kereskedelmi hajóit, hogy semleges lobogó alatt járjanak, a német kormányzat felhívta a semlegeseket, hogy kerüljék a hadműveleti övezetet, hiszen a német tengeralattjárók nem tudhatják, hogy valóban semleges hajóval találkoznak-e, avagy hamisan fellobogózott ellenséggel.

Ugyanekkor a britek kezdték felfegyverezni kereskedelmi hajóikat, ami a csalárdul kitűzött semleges lobogó viselésénél is jobban sértette a tengeri hadijog nemzetközileg elfogadott elveit. Az ún. cirkálóharc szabályainak betartása — vagyis a semleges vagy a hadműveleti területen kívül feltartóztatott hajó megállítása, átvizsgálása, a rakomány megsemmisítése vagy elkobzása és az ellenséges hajó elfogása —, ha a megállított hajó történetesen fel volt fegyverezve, a gyanútlanul, felszínen közeledő tengeralattjáró pusztulásához vezetett, mint pl. 1915. augusztus 19-én (BARALONG-eset). Ennek ellenére a német flottaparancsnokság kitartott amellett, hogy a tengeralattjáróik tartsák be a kobozási előírásokat, mert el akarták kerülni Olaszország, de mindenek előtt az Amerikai Egyesült Államok hadbalépését, nem akartak okot szolgáltatni hadbalépésükre.

1916. február 18-án azután a németek bejelentették, hogy február 29-től a *hadműveleti területen,* amelyhez akkor már a Földközi-tenger is hozzá tartozott, minden felfegyverzett kereskedelmi hajót felszólítás nélkül elsüllyesztenek, bármilyen lobogó alatt jár is.

1916. augusztus 25-én a brit Admiralitás közölte, hogy minden teherhajót felfegyverzett.

A kereskedelmi hajók elleni tengeralattjáró-háború tehát korlátozottan 1915. február 18-án (német álláspont), vagy február 25-én (brit álláspont) kezdődött. Ez a később „korlátozott tengeralattjáró-háborúnak" nevezett időszak 1917. február 1-ig tartott.

6 *Sokol:* i.m. 627—629. o.

Miután a harcoló felek a szárazföldön képtelenek voltak egymást térdre kényszeríteni, s az idő nyilvánvalóan a központi hatalmak ellen dolgozott, Németország számára napról-napra sürgetőbbé vált a döntés kierőszakolása. Ha nem a szárazföldön, akkor a tengeren, mégpedig az antant utánpótlást szállító hajóinak teljes blokádjával, ezeknek a hajóknak a megsemmisítése útján. Felszíni flottájával azonban ez kilátástalannak tűnt, hiszen a brit és francia flotta sokkal erősebb volt. Németország csak a tengeralattjáróiban bízhatott. Az antant pedig minden eszközzel igyekezett megoltalmazni kereskedelmi hajóit, mint leendő győzelmének zálogát.

Ilyen meggondolások vezették Németországot, s különösen az új vezetés — Hindenburg és Ludendorff — sürgette a korlátlan búvárhajóharcot, amit azonban a német politikusok elleneztek, Ausztria-Magyarország politikai vezetése pedig határozottan tiltakozott a tengeralattjáró háború ilyen változata ellen. Január 8-án azután a német katonai vezetés döntött, s másnap a német kancellár is hozzájárult a korlátlan búvárhajóharc kihirdetéséhez, amit Vilmos császár még aznap aláírt.

Ausztria-Magyarország kormánya január közepén értesült a német döntésről, amely keresztezte politikai irányvonalát, hiszen az új uralkodó, IV. Károly király (aki I. Ferenc József halála napján, 1916. november 21-én elfoglalta a trónt, s december 30-án Magyarország királyává koronázták) arra törekedett, hogy kieszközölje a békét s közvetítőként lépett föl az ellenfelek között. Ezért IV. Károly vonakodott hozzájárulni a korlátlan tengeralattjáró-háborúhoz, de Berlin kész tények elé állította. Január 21-én Zimmermann német külügyminiszter és Holtzendorff tengernagy Bécsben nagy magabiztonsággal bizonygatták a húzódozó uralkodó, valamint a Monarchia vezető politikusai és katonái előtt — a megbeszélésen Anton Haus főtengernagy is jelen volt —, hogy már csupán ez a fajta búvárhajóharc hozhatja meg a győzelmet, vagy legalább a tisztességes békét. A január 22-i közös minisztertanácsi ülés kényszeredetten bár, de beleegyezett a búvárhajóharcnak ebbe a módjába.

1917. január 31-én a német kormány deklarálta, hogy február 1-től olyan hadműveleti területnek tekinti az Anglia, Franciaország és Olaszország partjai körüli vizeket, valamint a Földközi-tenger keleti és középső medencéjét, amelyben *minden hajót, ellenségeset és semlegeset egyaránt, figyelmeztetés nélkül elsüllyeszt.* Március 23-án a Barens-tengert is ilyen övezetnek nyilvánították. Egyéb vizeken a tengeralattjáró-háború a korábbi módon folyt. Ezt az 1917. február 1-től a háború végéig — pontosabban 1918. október 21-ig, amikor a németek megszüntetettnek nyilvánították a korlátlan búvárhajóharcot — tartó időt nevezi a történetírás a „korlátlan tengeralattjáró-háború" időszakának.[7]

Ezért vált az otrantói tengerzár a központi hatalmak számára elsőrendű fontosságúvá: a német tengeralattjárók zöme is az Adriáról — Polából és Cattaróból — futott ki a Földközi-tengerre, s érthetően befolyásolta a cs. és kir. haditengerészet hadműveleti terveit.

Az 1917. év elején még egy fontos esemény történt a cs. és kir. haditengerészet kebelében, amely bizonyos mértékben megváltoztatta a flotta hadműveleteinek tervezését: a nagy óvatosság és körültekintő előkészítés helyett támadó szellem érvényesült. Ugyanis az történt, hogy Anton Haus — 1916. május

7 *Vecseklőy József:* A csillagsávos lobogó nyomában. I—II., Budapest, 1985. 479—717. o., Különösen a 628—640. o.; *Sokol:* i.m. 332—336. o.

12-től — vezértengernagy (vagy főtengernagy, e rangra — „Grossadmiral" — nem alakult ki a megfelelő magyar elnevezés) a korlátlan tengeralattjáró-háborúval kapcsolatos tárgyalásról Polába utazva a vonaton meghűlt s 1917. február 8-án tüdőgyulladásban meghalt. IV. Károly ekkor a hajóhad élére Max Njegovan altengernagyot nevezte ki s előléptette tengernaggyá, a Hadügyminisztérium Tengerészeti Osztályának élére pedig Karl Kailer altengernagyot állította. Haus egyszemélyben töltötte be mindkét posztot. Kailer altengernagy azonban 1917. április 29-én meghalt, s ekkor az uralkodó ismét egyesítette a flottaparancsnoki állást a Hadügyminisztérium Tengerészeti Osztályának főnöki állásával s erre is Njegovan tengernagyot nevezte ki.

Cs. és kir. tengeralattjárók a korlátlan búvárhajóháború első évében

Először ebben az időszakban — 1917. január 23-án — a Leo Prasil sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt álló U 29 indult a Földközi-tengerre. A Polából kifutó naszád Lussin magasságában olyan viharba került, amely károkat okozott, s visszafordulásra kényszerítette. Az átvizsgálásakor vették észre, hogy a 21. és 22. borda közötti lemezen hiányzott egy szegecs, továbbá az akkumulátorhelyiség alatt lyukas volt a naszád teste. Csak a legénység lélekjelenléte mentette meg az elsüllyedéstől. Kijavítása után az Öbölbe ment, ahonnan február 17-én indult el ismét, s ezúttal el is érkezett a Messinai-csatornáig. Közben a pörgettyűs tájoló felmondta a szolgálatot, a mágneses iránytű megbízhatatlanná vált s ezért, a végig viharban megtett út után március 3-án befutottak az Öbölbe, majd onnan Polába, ahol egy hónapon keresztül javították a vihar okozta sérüléseit.

Az U 30 február 26-án indult el első Földközi-tengeri cirkálására Fähndrich Frigyes sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Jártak Sapienza, a Matapan-fok, Kréta és Taranto előtt, de ellenséges hajóval nem találkoztak. A háborgó tenger megrongálta a torony mellvédjét, leszakította az antenna árbocát, és egyéb károkat okozott. Március 16-án tért vissza. Sérüléseit hamar kijavították s március 31-én kifutott második útjára, hogy Kréta és Málta körül tevékenykedjék.

Az U 30 erről az akciójáról többé nem tért vissza, eltűnt. Valószínűleg műszaki hiba, vagy az Otrantói-szoros egyik hálója végzett vele, talán április 1-ről 2-ra virradó éjszaka. Fedélzetén a négy magyar tiszten kívül (Fähndrich, Tóth István sorhajóhadnagy, Ricsóváry Sándor és Bakay Gyula fregatthadnagyok) 17 tengerész volt.

A következő naszád, amely Földközi-tengeri portyára, egyúttal első harci bevetésre indult, az U 27 volt Robert von Teufl sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. 1917. április 2-án hagyta el az Öblöt. Már út közben, San Remónál kalandja volt egy ellenséges tengeralattjáróval, amelynek torpedóit csak nagy üggyel-bajjal kerülte ki. Április 5-én a Messinai-szorosban cirkált. 12-én, Augusta előtt, sikerült észrevétlenül megközelítenie a görög MERITOS gőzöst és egyetlen torpedóval elsüllyesztette. Április 16-án pedig, a Rizzuto-fok közelében egy másik görög gőzöst, a ZENOBIÁ-t süllyesztette el, amelynek gépüzemfőnökét kihalászták a vízből. Április 23-án vetett horgonyt az Öbölben.

Közben — április 4-én — az U 29 ismét kifutott s április 19-ig tartó útján Málta közelében, április 10-én, elsüllyesztette a brit DALTON-t, parancsnokát

elfogta, majd 15-én, Antikythera előtt az ugyancsak brit MASHOBRA gőzöst, amelynek a kapitányát szintén felvette és az Öbölbe szállította. Egyébként itt jegyezzük meg, hogy az U 29 parancsnoka, Leo Prasil sorhajóhadnagy volt az első, aki a cs. és kir. tengeralattjáróparancsnokok közül 1917-ben, tehát a korlátlan búvárhajóharc kikiáltása után először süllyesztett el ellenséges kereskedelmi hajót (április 10.).

1917 áprilisában fejeződött be az U 14 (ex CURIE) hosszúra nyúlt javítása, s április 24-én ez az egység is elindult a Földközi-tengerre. Április 28-án Sapienza-szigete előtt elsüllyesztette a brit TEAKWOOD teherhajót, s május 3-án egy konvojból kilőtte az olasz ANTONIO SCIESA gőzöst. Az U 14 (parancsnoka Georg von Trapp sorhajóhadnagy) május 21-én vetett horgonyt az Öbölben.

Az U 4 Rudolf Singule sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt 1917. április 29-től május 7-ig hajózott a Jón-tengeren, s május 4-én elsüllyesztette a két romboló által kísért olasz csapatszállító PERSEO gőzöst. Az U 4 május 7-én ért vissza.

Az U 29 május 8-án futott ki harmadik Földközi-tengeri portyázásra. Átvergődtek az Otrantói-szoros erős záróvonalán. Május 19-én Krétától nyugatra 80 mérfölddel két, rombolóktól kísért tehergőzös akadt az útjukba, közülük az egyiket, amelynek orrán és farán is volt egy-egy löveg, megtorpedózták és elsüllyesztették. A brit MORDENWOOD volt. A május 22-én megtorpedózott brit MARIE SUZANNE azonban a felszínen maradt, s két kísérőhajója miatt újabb támadást nem kockáztatott meg Prasil sorhajóhadnagy. Az U 29 május 25-én tért vissza; június 17-én futott ki negyedik portyázására és július 6-án érkezett vissza hazai kikötőjébe. Az U 29 ezen az útján az Otrantói-szorosban sem kifelé, sem visszafelé nem találkozott ellenséges hajóval, de a Földközi-tengeren sem állt módjában kilőni torpedóit. Az U 29 ebben az esztendőben (1917) többé nem futott ki akcióra. Polában dokba került, s legközelebb majd csak 1918-ban találkozunk vele.

A tengeralattjárók kifutását időrendben tárgyalva, most egy régi tengeralattjárót kell megemlítenünk, az U 4-et, amely május 21-én hagyta el bázisát, hogy megszokott területén, a Tarantói-öbölben figyelje és akadályozza az ellenség hajóforgalmát. Útja során torpedóval elsüllyesztette a francia ITALIA postagőzöst, amely Taranto és Korfu között látta el a szolgálatot. Másnap az U 4-et Singule sorhajóhadnagy visszavitte támaszpontjára, mert elfogyott az üzemanyaga.

Az U 27 május 23-án kezdte el második barangolását a Földközi-tengeren. Mint az U 29 és az U 4, az U 27 sem találkozott az Otrantói-szorosban őrhajókkal, nyilván a május 15-i, az ottani tengerzár szétzúzására vezetett cirkálóakció következtében (erre az akcióra később részletesen visszatérünk). Június 9-én robbantással elsüllyesztette a francia ROLAND barkot, majd június 11-én megtorpedózta a japán SAKAKI rombolót, amely azonban nem süllyedt el, noha a torpedó középen érte. Az U 27 június 15-én érkezett vissza honi kikötőjébe.

Az U 4 rövid ideig pihent, mert már június 10-én ismét Taranto felé indult. Június 19-én rövid egymás utánban két gőzöst sikerült torpedóval elsüllyesztenie Singule sorhajóhadnagynak. Az elsőt 13 óra 24 perckor, a másodikat 13 óra 49 perckor torpedózta meg. Mindkettő francia volt, nevük: EDOUARD

CORBIÉRE és CEFIRA. Az üzemanyag megint fogytán volt, s másnap visszaindultak.

Az U 31 — Franz Nejebsy sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt — először az olasz partok elé indult. E rövid, próbaútnak is tekinthető cirkálása május 29-től június 5-ig tartott, s utána Polába tért vissza. Első Földközi-tengeri útjára is innen futott ki június 19-én, de csak néhány mérföldnyire jutott, mert eltörött egy szivattyú, s még aznap visszatért Brioniba. Estére kijavították, s még aznap ismét elindult. Többször támadott, őt is támadták, de eredménytelenül. Július 6-án ért vissza az Öbölbe. Miután nyitott fedélzeti nyílásoknál sem süllyedt a hőmérséklet a naszád belsejében 31° Celsius — a gépházban 45° Celsius — alá, dokkba küldték.

Az U 28 (parancsnok Zdenko Hudecek sorhajóhadnagy) június 21-én hagyta el az Öblöt, hogy másodszor is elinduljon a Földközi-tengerre (először szolgálatba állításának napján, május 26-án indult el, de műszaki hibák miatt Korfu alól vissza kellett fordulnia). Ezúttal nem kellett megszakítania útját, amelyen két nagy gőzöst sikerült elsüllyesztenie. Az elsőt június 30-án Máltánál, a másikat Messina előtt. Az első a brit HAIGH HALL, a második az ugyancsak brit MONGARA volt. Az U 28 július 12-én ért haza. Ezen az útján 1952 mérföldet tett meg a felszínen és 157 mérföldet víz alatt.

Az U 28 indulását követő napon, június 22-én indult másodszor a Földközi-tengerre az U 14 és július 13-án érkezett vissza. Közben, július 4-én feltartóztatta a görög EPHTUPHIA vitorlást, rakományát a tengerbe szóratta, majd útjára bocsátotta, azután, ugyanezen a napon, torpedóval elsüllyesztette a MARIONGA GOULANDRIS görög gőzhajót, majd 8-án megtorpedózott egy hozzávetőleg 3000 BRT-s tehergőzöst, amely azonban vízen maradt. A hajó neve, nemzetisége napjainkig sem volt megállapítható. Közben a legénységéből kilencen megbetegedtek, három ember láza 40° Celsius fölé emelkedett, s Trapp sorhajóhadnagy ezért a tervezettnél előbb indult haza.

A Vio Gaszton sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt álló U 32 első útja a Földközi-tengerre vitt. Július 3-án este futott ki Polából. Még mielőtt elérték volna az Otrantói-szorost, egy tengeralattjáró három torpedót eresztett rá, de mindegyiket kikerülték. A parancsnok jelentésében külön kiemelte, hogy a szorosban nem volt őrség. A május 15-i rajtaütés óta még nem tudták pótolni a halászgőzös-flottillát. Július 15-én Máltától keletre torpedóval elsüllyesztették a lőszert szállító PORTO DI ADALIA olasz gőzöst, amelyet egy romboló őrzött. Az U 32 ezután hazatért s július 19-én vetett horgonyt az Öbölben, Gjenovic előtt.

Július 5-én az U 4 ismét elindult a Tarantói-öbölbe. Július 12-én, a Stilo-fok közelében megtorpedózta és elsüllyesztette a francia BERTHILDE gőzöst. Kapitányát foglyul ejtették, a mentőcsónakban ülő sebesülteket ellátták, majd magát a mentőcsónakot partközelbe vontatták. Másnap, műszaki hiba miatt a naszád 100 méterre süllyedt s csak úgy tudtak a felszínre jutni, hogy kioldották a fenéknehezéket. Ezután azonban többé nem merülhettek le, s így felszíni menetben utaztak a hazai kikötőig, ahova július 17-én futottak be. Ez volt Rudolf Singule sorhajóhadnagy utolsó útja az U 4-en, amelynek három esztendőn át volt a parancsnoka. Az U 4 nagyjavításba került s 1917-ben többé nem került bevetésre.

Az UB II-sorozat következő tagja, amelynek első útja ugyancsak a Földközi-tengerre vezetett, az az U 40 volt, amelyet az Osztrák Flottaegyesület építtetett. Parancsnokává Johann Krsnjavi sorhajóhadnagyot nevezték ki. Augusztus 5-én indult Brioniból. Bár út közben két repülőgép bombázta s az egyik üzemanyagtartálya megsérült, tele lett vízzel, folytatták útjukat s Málta körzetében torpedóval elsüllyesztették a brit GARTNESS tehergőzöst (augusztus 19.). Augusztus 29-én összetalálkoztak az U 32-vel. Vio Gaszton elmondta, hogy az Otrantói-szorosban az antant még nem állította helyre az őrszolgálatot, továbbá, hogy több konvoj vonul a közelben. Közölte még, hogy ismét megtiltották a tengeralattjárók reggeli kifutását az Öbölben (ha dél körül hagyta el a tengeralattjáró a bázist, este ért az Otrantói-szorosba). Időközben az antant tudomást szerzett a nappali kifutásokról és tengeralattjáróik az Öböl előtt lesben állva várták a kedvező alkalmat. Egy ilyen kifutáskor torpedózta meg a francia CIRCE tengeralattjáró 1917. május 24-én a német UC 24-et.

Ezután a két tengeralattjáró folytatta útját. Az U 32 szeptember 4-én ért haza, miután megállított, átvizsgált, majd útjára engedett egy görög hajót, amely sót szállított Tuniszból Pireusba. Az U 32-nek 1917-ben nem volt több útja a Földközi-tengeren.

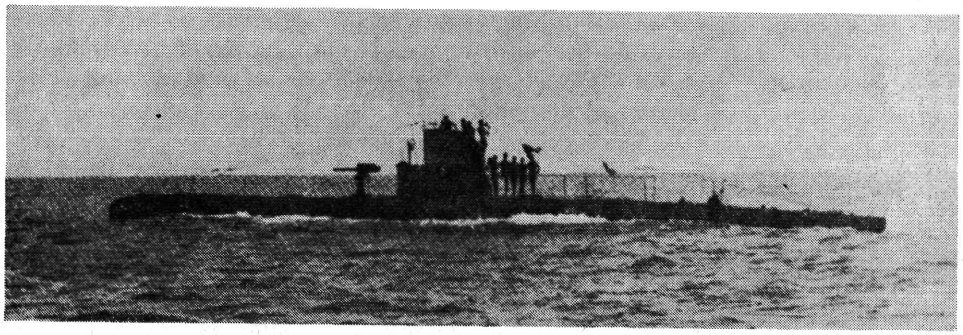

Az Osztrák Flottaegyesület által építtetett U 40.
A budapesti (óbudai) DGT hajógyár építette és Polában szerelték össze

Az U 40 az ismertetett találkozás után, augusztus 29-én megtorpedózott egy kb. 4500 BRT-s, ismeretlen nevű és nemzetiségű gőzöst, amely azonban nem süllyedt el. Hazatérőben, augusztus 31-én, az Otrantói-szorosban ők már találkoztak őrhajókkal. Krsnjavi sorhajóhadnagy 28-at számolt össze. Közülük az egyik üldözőbe vette, ezért visszafordult és csak másnap éjjel tudott átkelni a szoroson. Szeptember 3-án érkezett be az Öbölbe. Mivel a hőmérséklet ebben a naszádban is magas volt — 39° Celsius, illetve a gépházban 45° Celsius —, átvizsgálására dokkba került.

Az U 31 (parancsnoka Franz Nejebsy sorhajóhadnagy), a már ismertetett első Földközi-tengeri útján kívül 1917-ben mindössze még egyszer futott ki a távoli vizekre. Augusztus 6-án indult Gjenovicból. Másnap a felkelő nap felől, nehezen észlelhetően egy repülőgép támadt rá. 30 méteres mélységben jártak, amikor két bomba hullott mellékük, de kárt nem okozott. Másnap ugyanez

megismétlődött két francia géppel, alig tudtak gyorsmerüléssel az utolsó pillanatban eltűnni. A bajt tetézte, hogy a viharos tengeren nehezen merült a naszád. Az első két bombát még a felszínen kapták. A robbanásoktól kialudt a világítás és az egyik üzemanyagtartály léket kapott, Nejebsy sorhajóhadnagy azonban nem gondolt a visszatérésre. Augusztus 10-én Máltától keletre négy gőzösből álló konvojjal találkoztak, amelyet ugyanennyi őrhajó és egy brit romboló kísért. A 450 méterről indított torpedó eltalálta a lőszert szállító olasz LEALTA gőzöst, amely rövidesen elsüllyedt. Másnap újabb konvojra bukkantak, amelyet Nejebsy sorhajóhadnagy teljes erővel igyekezett utolérni. Amikor 800 méterre megközelítették a hajócsoportot, hatalmas ütés érte a tengeralattjárót, mert a parancsnok a célpontot figyelte s nem vette észre, hogy hátulról rájuk rohant egy romboló. A naszád orra a mélybe bukott, oldalára dőlt és csak 30 méteren tudták megtartani. Egy óra múltán emelkedtek a felszínre. A konvoj már messze járt. Megállapították, hogy a periszkóp elgörbült, tönkrement a parancsnoki híd. Hazaindultak, augusztus 13-án értek az Otrantói-szorosba, ahol repülőgép támadt rájuk. Mielőtt le tudtak volna merülni, a gép hirtelen megfordult és eltávozott, mert, ahogyan a helyzetet később rekonstruálták, a pilóta légvédelmi ágyúnak nézhette az elgörbült periszkópot. Az U 31 augusztus 15-én kötött ki támaszpontján. Október 26-ig a saját partok előtt járőrözött. 1917-ben többször nem indult a Földközi-tengerre.

Az U 28 augusztus 9-én indult el Gjenovicból. Augusztus 13-án az olasz „csizma" talpánál, a Stilo-foktól keletre torpedója eltalálta a két brit romboló kíséretében haladó brit MASTON gőzöst. Bár a rombolók hevesen bombázták a tengeralattjárót, Hudecek sorhajóhadnagy a helyszínen maradt. Négy óra múltán felmerült, s látta, hogy a hajó a tatjánál lesüllyedve, de vízen van, a legénység csónakokban, a rombolók pedig előkészültek a vontatáshoz. Ekkor Hudecek sorhajóhadnagy útnak indította második torpedóját, amely szintén talált, ugyanekkor a gőzös tüzet nyitott a tengeralattjáróra. Legénységének csak egy része ült a mentőcsónakokban, a löveg kezelőszemélyzete még a hajón maradt. Egy romboló is támadásra lendült. Az U 28 újabb négy órát rejtőzködött a víz alatt. Amikor a parancsnok ismét kilesett, a hajót még mindig úszva találta. Közben leszállt az éj s a tengeralattjárót is át kellett szellőztetni, ezért az U 28 látótávolságon kívülre húzódott. Amikor reggel visszatért, már csak két rombolót láttak az immár elsüllyedt tehergőzös helyén. A rombolók vad tüzeléssel kényszerítették a tengeralattjárót lemerülésre, amely ezután elhajózott a Messinai-szoros felé. Itt, augusztus 16-án, sikeresen megtorpedózta az ugyancsak brit BRADFORD CITY gőzöst, amelynek személyzetét kísérőhajója vette fedélzetére. Az U 28 augusztus 28-án kötött ki a gjenovici támaszponton. Ez alkalommal 1669 mérföldet tett meg felszínen és csupán 77 mérföldet víz alatt hajózva.

A kifutási időrendet tekintve legközelebb, augusztus 20-án, az U 14 indult harmadik nagy útjára. Augusztus 23-án elsüllyesztette a francia CONSTANCE gőzöst, amely szarvasmarhákat szállított, 24-én, a lőszerrel megrakott brit KILWINNING teherhajót, 27-én a brit TITAN és NARIN tehergőzösöket, ez utóbbi élelmiszert vitt, és augusztus 29-én az olasz MILAZZO gőzöst. A naszád legénysége ismét megbetegedett, közülük ketten bélhurutban. A hőmérséklet a naszádban nem szállt 45° Celsius alá s a parancsnok, Trapp sorhajóhadnagy haza irányította tengeralattjáróját, amely szeptember 1-én kötött ki Gjenovicban.

Az U 28 — még mindig Hudecek sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt — szeptember 25-én futott ki harmadik Földközi-tengeri bevetésére. Október 5-én két gőzösből és kísérőhajókból álló konvojjal találkoztak. A parancsnok hosszú ideig követte őket, majd az egyiket 500 méterről indított torpedóval eltalálta. A brit BONTNEWYDD gőzös csak hosszú idő múltán süllyedt el, személyzetét a kísérőhajók kimentették. Később a süllyedés helyén kihalásztak egy tengerész zsoldkönyvet, amelyet Port Said — Marseille közötti útra állítottak ki. A zsoldkönyv ma is látható a cattarói múzeumban. Az U 28 október 16-án tért vissza Gjenovicba.

És még maradjunk egy kicsit az U 28-nál, amelyet október 24-én Polába indítottak nagyjavításra s tornyának átépítésére. Innen december 22-én Brioniba ment, ahol felvett egy dereglyét, hogy azt a rajta levő torpedókkal az Öbölbe vontassa. Közben olyan nagy viharba került, hogy a dereglye felborult és a rajta tartózkodó Dvorsky torpedómester a tengerbe esett. Hasztalan keresték, holttestét csak két nap múlva találták meg.

December 24-én az U 28 torpedóvető gyakorlaton vett részt, s közben a szél a Fasana-csatorna egyik zátonyára sodorta. Mentés közben az ADRIA pénzügyőr motoros nekiütközött a tengeralattjárónak s benyomta az elöl levő olajtartályt. Az U 28 ismét visszatért Polába, ahol a horpadást kijavították, de 1917-ben már nem indult több bevetésre.

Az 1917. július 30-án a németektől megvásárolt UB II-típusú tengeralattjárók közül az U 47 parancsnokává Otto Molitor sorhajóhadnagyot jelölték, aki még sok javítani valót talált az elnyűtt tengeralattjárón s ezért csak ezek elvégzése után, szeptember 9-én indult el Polából új állomáshelyére, az Öbölbe, Gjenovic kikötőjébe. Menet közben vették észre, hogy hátsó üzemanyagtartálya ereszt. A hiba kiküszöbölése után, szeptember 26-án folytatta csak útját a Földközi-tengerre. Többször találkozott ellenséges tengeralattjárókkal. Október 2-án mindkét motor felmondta a szolgálatot. A mozdulatlanságra kárhoztatott tengeralattjáró a Málta-Kythera hajózóútvonalon feküdt. Mindenki a gépek helyrehozásán dolgozott. Hihetetlennek tűnik, mégis megtörtént, hogy 64 órán át küszködtek a motorokkal s közben egyetlen ellenséges hajó sem vette őket észre. Amikor az U 47 ismét mozgásképessé vált, megtámadott egy utasszállítót, de elvétette. Október 4-én a brit AGAMEMNON csatahajó ellen indult támadásra, de közben a motorok felmondták a szolgálatot, a naszádot alig lehetett víz alatt tartani. Molitor sorhajóhadnagy feladta a rohamot s az ellenség távoztával ismét hibakereséssel és javítással teltek az órák. Sikerült a naszádot rendbehozni, amikor egy 12 000 BRT-s gőzös közeledett egy rombolóval. A 700 méterről indított torpedó azonban elmerült futás közben. Ezután haza indult. Szerencsésen átvergődtek az ismét őrzött Otrantói-szoroson és már csaknem hazai vizekre érkeztek, amikor egy tengeralattjáró három torpedót eresztett az U 47-re. Mindegyiket sikerült a felszínen, manőverezve kikerülnie, hiszen alámerülésre már nem futotta volna az időből. A naszád október 17-én kötött ki Gjenovicban. Az U 47 ezután Polába került nagyjavításra s 1917-ben többé nem futott ki.

Az U 14 az 1917. évben utolsó Földközi-tengeri útjára október 15-én indult el. Október 19-én két különböző konvojból süllyesztett el két gőzöst, mindkettő brit lobogó alatt hajózott. Az első a GOOD HOPE, a második az ELSISTON volt. Október 29-én pedig elsüllyesztette a szintén brit EUSTON nevű teherhajót. Az U 14 november 4-én futott be az Öbölbe, az Otrantói-szorosban 26

őrhajót kerülve ki. Ezután Polában dokkba került, parancsnokát, Trapp sorhajóhadnagyot pedig a tengeralattjárós tisztképző alakulathoz vezényelték.

Az 1917 szeptemberében dokkba állított U 40 október 15-én, Durazzó érintésével indult újra az Otrantói-szoros felé, hogy az U 32-vel fedezzék a HELGOLAND gyorscirkáló és az őt kísérő I. Torpedóflottilla rombolóinak hadműveletét. A hajók a Valona—Brindisi vonalon cirkáltak, a két tengeralattjáró pedig ezalatt Saseno, illetve Brindisi előtt foglalt lesállást. Hajóforgalommal azonban sem a HELGOLAND-csoport, sem a tengeralattjárók nem találkoztak. A HELGOLAND-ot is csak repülőgépek támadták. Bombáik azonban a cirkáló mellé hullottak, mert a parancsnok, Heyssler sorhajókapitány gyors manőverezéssel kikerülte azokat s ugyanígy védte ki egy tengeralattjáró torpedótámadását is.

Az U 32-t az ellenséges rombolók és torpedónaszádok azonban felfedezték s Vio Gaszton sorhajóhadnagynak nehéz perceket, sőt órákat szereztek, mert csaknem egy teljes napon át üldözték. Október 20-án tért vissza támaszpontjára, ahonnan Polába került átvizsgálásra és tornyának átépítésére.

Kicsit megbolygatva az időrendet, még beszámolunk az U 32 ez évi utolsó útjáról, amelyre december 27-én indult, de még aznap visszatért, mert egyik motorja üzemképtelenné vált. Másnapra helyrehozták s Vio Gaszton sorhajóhadnagy közel négy hónapos kihagyás után ismét a Földközi-tengerre irányíthatta naszádját, ahonnan — különösebb események nélkül — 1918, január 21-én ért vissza az Öbölbe. Bár Málta és Alexandria között cirkált, ahol nagy volt a teherhajók forgalma, egyszer sem került kilövőhelyzetbe.

Az U 40 a Sasenónál felvett őrhelyéről nem tért haza, hanem folytatta útját Korfu felé s október 25-én már Port Said előtt járt, ahol a viharos tenger még 45 méteres mélységben is vadul táncoltatta. A vihar megrongálta a külső üzemanyagtartályokat, amelyek szivárogni kezdtek, s október 28-án elakadt, beékelődött a mélységkormány. Krsnjavi sorhajóhadnagy kénytelen volt haza indulni. Útközben a pörgettyűs tájoló is felmondta a szolgálatot. Az U 40 november 1-én kötött ki Gjenovicban, ahonnan dokkba került. Próbajáratait december elején fejezték be, s december 10-én küldtek ismét a Földközi-tengerre. Másnap, zuhogó esőben, felszínen haladva kelt át az Otrantói-szoroson. A Jón-tengeren elengedett egy kórházhajót és kikerült egy tengeralattjáró-vadászt. Másnap fogták azt az ellenséges rádióadást, amely róluk szólt és figyelmeztette az antant hajókat jelenlétükről. Krsnjavi ezért Málta közelébe irányította naszádját. Itt néhány napon belül három kórházhajóval is találkoztak, konvojt viszont csak egyet láttak, azt is elérhetetlen messzeségben. Málta és Alexandria között, időnként alámerülve töltötték a karácsonyt.

1918. január 1-jén, Málta közelében, 14 óra 25 perckor vett észre az őrszem egy két hajóból és egy kísérőegységből álló csoportot. Az U 40 14.35-kor lemerült, egy óra múlva futott ki a torpedó a vetőcsőből, telibe találta a brit SANDON HALL gőzöst, amely hamarosan elsüllyedt.

Másnap egy Málta-Alexandria vonalon közeledő konvoj észrevette és kísérőhajói hevesen bombázták a 30 méterre lemerülő búvárnaszádot. Január 3-án két hajókísérettel is találkoztak. Az első távoli volt, a másodikat, amely négy gőzösből és két tengeralattjáró-vadászból állt, az U 40 megtámadta. A 800 méterről indított torpedó 44 másodperc múlva talált. A rohamozó vadászok elől 50 méterre kellett lemerülnie. A találat után egy órával minden elcsendesedett,

s az U 40 felemelkedett. A süllyedés helyén egy romboló vesztegelt. Hamarosan az U 40 rádiósa lehallgatta az ellenség adásait, amelyek pontosan meghatározták a tengeralattjáró pozícióját s azt a helyet, ahol a SANDON-HALL-t elsüllyesztette. (A január 3-án elsüllyesztett hajó nevét és nemzetiségét napjainkig sem sikerült tisztázni).

Január 4-én a Málta-Kythera (Cerigo) vonalon jártak, de csupán távolról láttak hajókaravánt. 6-án géppuskatüzzel felrobbantottak egy elbitangolt Tosi-rendszerű aknát. Az Otrantói-szoroson 7-én keltek át. Hat halászgőzöst láttak, három tüzet nyitott a naszádra. Krsnjavi sorhajóhadnagy a felszínen akart elszökni előlük, de azok gyorsabbak voltak, le kellett merülnie. 12 óra 30-kor bújtak a víz alá, de a halászgőzösök még öt óra múlva is a közelükben cirkáltak s két repülőgépet is hívtak segítségül. Csak az éjszaka leple alatt tudták lerázni üldözőjüket. Január 8-án érkeztek vissza támaszpontjukra 2346 mérföld felszíni és 169 tengeri mérföld víz alatti menet után.

Az U 40 ezután két hónapra dokkba került, ahonnan 1918. márciusában indult legközelebbi, negyedik Földközi-tengeri útjára, de most térjünk vissza még az 1917. esztendő búvárhajós eseményeihez.

Az U 27 1917. november 7-én indult harmadik Földközi-tengeri útjára. (Előtte tett néhány rövid, part menti utat az Adrián.) Az időjárás kilenc napon át olyan viharos volt, hogy a naszádot még 50 méteres mélységben is alig lehetett megtartani. A Jón-tengeren a szél elérte a 10-es erősséget. Eltörött a pörgettyűs kompasz, a mágneses iránytű pedig megbízhatatlanná vált. Menet közben kikerülték egy tengeralattjáró két torpedóját, valamint gyorsmerüléssel egy francia repülőgép bombáit. Visszatérőben az Otrantói-szorosnál halászgőzösök nagy csoportjába ütköztek, de sikerült közöttük, a felszínen átsiklaniuk. Erről és általában az Otrantói-szoroson történő átkelésről Déry Ernő fregatthadnagy, az U 27 második tisztje a következőket írta:[8] „A gyors áthaladás sikere az éjjeli áttöréstől függött... A halászgőzösön szolgálatot teljesítő legénység nem mindig volt éber és íly módon sikerült az egyes sorok között levő száz méteres távközön átjutnunk. Ugyanis hosszú, unalmas és fáradtságos, veszélyes szolgálatot teljesítettek és időnként annyira kimerültek, hogy nem tudtak figyelni... az ellenőrzésre kirendelt harcegységek sötétben fényszóróval világítottak, rendszertelen időközökben különféle jelzőtöltényeket lőttek ki, hogy a tapasztalatlanabb tergeralattjáró-parancsnokokat megijesszék és alámerülésre, így elektromos energiájuk elfogyasztására kényszerítsék. Hamarosan rájöttünk, hogy ez a tűzijáték csak megfélemlítésre szolgál. Már tapasztalt, vén fókák voltunk és nyugodtan folytattuk utunkat a víz felszínén..."

Érdekes dolgot ír Déry arról a támadásról, amelyet a már említett tengeralattjáró hajtott végre ellenünk ezen az úton, mindjárt az első napon, valamivel Durazzo alatt: „... Szerencsénkre, az ellenséges tengeralattjáró parancsnoka, aki, úgy vélem, életében először hajtott végre torpedótámadást, nem tartotta be a támadás szabályait, tehát nem a nap irányából támadott, amikor is a visszaverődő fény elvakítja a megtámadottat és sem a periszkópját, sem annak hullámsávját, sem a kilőtt torpedó pályáját nem lehet látni, így torpedóit ki tudtuk kerülni. Ezen kívül a megközelítésünk alatt túl gyorsan haladt és periszkópját már 800 méterről észrevettük, mert nagyon fodrozta a vizet. Való-

8 *Vitéz Déry Ernő:* Tengeralattjárón a Földközi-tengeren. *A Magyar Haditengerészeti Egyesület Közleményei,* 1941/1., 1—2. o.

színűleg nem volt több torpedója, mert amikor 150 méterre megközelítettük egymást, nem lőtt többet. Nem állhattam meg, hogy a már tehetetlen tengeralattjárót, amely periszkópjával követett bennünket, meg ne bosszantsam azzal, hogy zsebkendőmet lobogtatva ne üdvözöljem . . ." (Az U 27 az egész idő alatt a felszínen maradt, míg az ellenséges búvárnaszád végig a felszín alatt manőverezett.) Az U 27 november 26-án érkezett vissza az Öbölbe, ahol december 31-ig dokkban volt.

A cs. és kir. haditengerészet által 1917. július 30-án szolgálatba állított U 43 parancsnokává Friedrich Schlosser sorhajóhadnagyot nevezték ki, akivel ide vezényelték az 1917. május 16-án elsüllyedt U 5 személyzetének életben maradt tagjait is (az U 5 szerencsétlenségére a megfelelő helyen még visszatérünk).

Mivel az U 43 — mint az U 47 —, ugyancsak leharcolt állapotban volt, dokkba került, ahonnan a szokásos próbajáratok után csak november 1-én futott ki, rövid, partközeli utakra. November 14-én az Öbölből az Adria déli szektorába indult. November 16-án megtámadta az olasz ORIONE gőzöst, amelyet egy LAMPO-osztályú romboló biztosított. Az U 43 jól irányzott torpedója célba talált. A gőzös azonban nem süllyedt el rögtön, egy NEMBO-osztályú romboló próbálta vontatókötélre venni, de a gőzös végül is a torpedótalálat után öt órával elsüllyedt. Az U 43 november 18-án tért vissza támaszpontjára.

Legközelebbi, dél-adriai cirkálására november 29-én indult el. A következő napon, déli 12 óra 5 perckor, Brindisi előtt, 18 méteres mélységben haladva, hatalmas robbanás rázta meg a búvárhajót. Azonnal betört a víz. A robbanás közvetlenül a váltás után következett be, s Muray-Printz Otmár sorhajóhadnagy, a naszád második tisztje, éppen csak elfoglalta helyét a periszkóp mögött. Nagyobb mélységbe akarta vinni a naszádot s megkopogtatta ujjával a mélységmérő üveglapját, mert az gyanús mozdulatlanságban állt a 17 méteren. Ekkor történt a robbanás, amelyet követően a parancsnok és a harmadik tiszt, Márton Kálmán fregatthadnagy is tüstént talpra ugrott. A villanymotorokat a legnagyobb erőre kapcsolták s megkezdték a merülőtartályokból kifúvatni a vizet. A két mélységmérő azonban továbbra is mozdulatlanul állt a 17 méteren. A harmadik, amely a toronyban volt, már 60 métert jelzett s többé nem is mozdult el onnan (ezek a tengeralattjárók elméletileg csak 50 méterre merülhettek le, addig garantálta a hajótest szilárdságát a gyár). Pedig az U 43 még tovább csúszott farral lefelé, olyan szögben, hogy az emberek már képtelenek voltak megállni a talpukon. Négykézláb csúszkálva igyekeztek megállítani a vízbetörést. Wilhelm Bouska gépmester így emlékezik vissza ezekre a percekre: „. . . A merülőtartály teljes hosszában felszakadt. Első ijedtségemben a tenyeremmel akartam elzárni a bezúduló víz útját, amely csaknem letépte az ujjaimat. A következő pillanatban megpróbáltam elzárni az egyik szelepet . . . A beömlő víz kezdte ellepni a villanymotorokat, le kellett azokat állítani. A naszád legalább 45°-os szögben szállt lefelé tovább. Hátul rövidzárlat keletkezett. Csak a vezénylőteremben és a torpedótérben működött még a világítás. A szelepet nem bírtam elzárni. Mellőlem eltűntek a fiúk, a vezénylőterembe és előre, az orrba mentek. Ekkor hangzott el a parancsnok kiáltása, hogy nyissam ki a hátsó sűrítettlevegő tartályokat. Ezt a parancsot még normális körülmények között is nehéz teljesíteni, mert a tartály olyan rossz helyen van. De lebuktam a víz alá és, óriási szerencsénkre, elsőre megragadtam a szelepnyitó kereket a sok egyéb csap és kerék között és kinyitottam. Hazudnék, ha azt állítanám, hogy

tudatosan cselekedtem. Ha először nem sikerült volna, másodszorra már nem állt volna módomban kísérletezni, nem lett volna hozzá erőm... aztán sikerült feljönnöm a víz alól, amely már teljesen olajos volt, égette a szemem, összeragacsozta a hajam, de mit számított mindez? volt már sűrített levegőnk a másik tartályban, volt reményünk a menekülésre, az életre..." Az U 43 belsejében mindössze 2 percen át viaskodtak az emberek a naszád megmentéséért, de ez a rövid idő ott a hajó gyomrában végtelennek tűnt. Két perc után, hála a tartaléktartályba préselt sűrített levegőnek, kezdtek felemelkedni, aztán felérkeztek a felszínre. Azonnal megkezdték az összegyűlt víz kiszivattyúzását, kézi erővel, mert a telepek rövidzárlatot kaptak. A villanymotorokat sem lehetett többé használni, így csak a felszínen indulhattak hazafelé. Már közel jártak a saját felségvizekhez, amikor, 21 óra 5 perckor, ragyogó teliholdnál, az őrszem elordította magát. A naszádtól balra, 25 méterre torpedó közeledett. A fedélzeten állók látták a torpedó ezüstösen csillogó nyomvonalát, amely egyenesen feléjük tartott, aztán éppen hogy csak elsiklott az U 43 orra előtt. Már december 1-e volt, amikor pirkadat előtt bevergődtek az Öbölbe.

A parancsnok jelentésében kiemelte a tisztek és a legénység derekas helytállását, de hogy a robbanást mi okozta: akna, torpedótalálat, vagy pusztán önmagától szakadt fel az I. számú merülőtartály, azt később, napjainkig sem sikerült megállapítani. Hogy a naszád milyen mélységbe süllyedt, a mérőeszközök hibája miatt megállapíthatatlan volt, de a hajótest horpadásai arra engednek következtetni, hogy túlhaladhatta a 100 métert (a parancsnok egy későbbi cikke szerint elérte a 160 métert is).

Az U 43 ezután Polába került generáljavításra, ahonnan csak 1918. február 14-én érkezett vissza az Öbölbe, de akkor már új parancsnok irányítása alatt Schlosser sorhajóhadnagynak ugyanis, aki 1917. május 16-án egyszer már elsüllyedt az U 5-el, úgy tűnik, elege volt az elsüllyedésből, kihajózott s a tengeralattjáró parancsnokokat képező iskolának lett a vezetője.

És most, az időrendet ismét kissé megbolygatva, nézzük, mi történt az imént többször is emlegetett U 5-el.

Az U 5 1916. augusztus 26-án avval a céllal futott be Polába, hogy ott különböző javításokat végezzenek el rajta. A javítások alaposan elhúzódtak s végül is több mint nyolc hónapra kiesett a hadműveletekből.

1917. május 5-én tartották merülési próbáit, majd néhány rövid próbajárat után, május 16-án, támadási gyakorlatokra indult a Fasana-csatornában. A kiszemelt hajó a KVARNER polgári gőzös volt, amelyre gyakorló torpedót kellett volna kilőnie. Az U 5 fedélzetén négy tiszt és 19 főnyi legénység tartózkodott, amikor, víz alatti menetben, 9,5 méteren, 11 óra 25 perckor a naszád hátsó részén, bal oldalt, erős robbanás történt. A víz hatalmas erővel tört be több helyen, elárasztotta a villanymotorokat. A parancsnok, Schlosser sorhajóhadnagy, azonnal parancsot adott a felemelkedésre, minden tartályból kinyomatta a vizet és bekapcsoltatta a fenékszivattyúkat. A naszád erre föl is emelkedett, rövid ideig a felszínen maradt, majd lassan süllyedni kezdett. Egy perc múltán rövidzárlat keletkezett, a baloldali villanymotort teljesen ellepte a víz. Elhangzott a hajó elhagyására utasító parancs. És most átadjuk a szót Muray-Printz Otmár sorhajóhadnagynak, a naszád második tisztjének: „... Óriási robbanás rázta meg a hajót. Hátulról víz ömlött a naszádba. A levegőállomásra rohantam, hogy a sűrített levegővel kifúvassam a vízballasztot.

72 légpalackunk volt, kezemet felsebezte a sok, erősen becsavart szelep. Ezek a tartalék légpalackok arra az esetre voltak, ha az elektromos berendezés felmondaná a szolgálatot, ami a jelen esetben be is következett. A hajó lassan emelkedni kezdett. A parancsnok már a toronyban volt és elrendelte, hogy tömítsük a léket. Nemsokára láttuk, hogy ez lehetetlen. Visszakiáltottam, hogy nem megy a dolog. A parancsnok nem hallotta meg, ezért felkúsztam hozzá és majd megállt a szívverésem, mert a naszád már megint süllyedt, a torony csapóajtaja már megint csak öt centiméternyire állt ki a vízből. És lent a hajóban még tizenkét ember tartózkodott. A többiek már kiugráltak a torony csapóajtaján át. És egymás után jöttek a fiúk és vetették magukat a vízbe. Sorra segítettem nekik, mialatt a hajó fara egyre mélyebbre süllyedt. Már a vízben álltam, bekiáltottam a toronyléken, van-e még odalent valaki? Nem kaptam választ. A hajó egészen megdőlt, a víz átcsapott a torony tetején. Lábam alól kisiklott a hajó, úszni kezdtem, és éreztem, hogy valaki mozog alattam. Lebuktam, megkerestem a fuldoklót, felhoztam és beemeltük egy mentőcsónakba. Csak később vettük észre, hogy egy zászlósunk és öt emberünk hiányzott..."

A búvárok nyomban a süllyedés helyére siettek és kopogtatással kapcsolatot teremtettek a bentrekedtekkel. A naszádot azonban nem tudták rögtön kiemelni, mert még nem szerelték föl rá azokat a füleket, amelyekbe az emelőcsigát bele lehet kapcsolni: a próbajáratoknál kerülni akartak minden súlytöbbletet.

Az U 5-öt végül is csak június 23-án emelték ki, mert olyan mélyen süllyedt bele az iszapba, hogy a búvárok csak június 19-én voltak képesek a naszád alatt csatornát ásni az emelőlánc számára. Amikor kiemelték, a naszád orrában hat halottat találtak. Ezen a helyen az elsüllyedéskor levegőbuborék képződött. Oda menekültek, ott érte őket utol a halál. A nyomokból látszott, hogy a torpedóvető csövön keresztül akarták elhagyni a tengeralattjáról. Haláltusájukban teljesen elgörbítették a fedőlemez vastag acélkarját, mégsem sikerült kinyitniuk. Heinrich Münzendorfer tengerészzászlóst és a legénység öt tagját, — Benczúr István torpedómestert, Brandics László torpedóoktatót, Dangl János elektromestert, Josef Callasch negyedmestert, Ouczikus Iván torpedóoktatót — a polai tengerésztemetőben helyezték örök nyugalomra.

Az U 5 — bár az Arzenálban kijavították és 1918. augusztus 27-én gróf Alfonz Montecuccoli sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt szolgálatba helyezték — többé nem vett részt hadműveletben. Iskolahajó lett belőle s a háború végéig Brioniban állomásozott. Eredeti legénységét Schlosser sorhajóhadnaggyal és Muray-Printz Otmár sorhajóhadnaggyal együtt 1917. július 15-én, mint arról fentebb beszéltünk, átvezényelték az U 43-ra, amelyen másodszor is átélték az elsüllyedés, a közelítő halál minden borzalmát...

Az U 10 az 1915. évi szolgálatba állításától mindig az Adria északi szektorában működött, s elsősorban Brioniban állomásozott. A szigetek között látott el őrszolgálatot, s legfeljebb Velencéig hajózott.

1918. július 7-én azzal a paranccsal futott ki, hogy Margherita és Cortellazzo között foglaljon el figyelőállást. Július 9-én, Caorlétól 6 mérföldre, 16 óra 30 perckor, 11 méteres mélységben hatalmas robbanás reszkettette meg a naszádot. A világítás kialudt. Az U 10 néhány másodpercen belül nekiütközött a tengerfenéknek. A mélységmérő 19 métert mutatott. A parancsnok — Ulmansky

János sorhajóhadnagy — telefúvatta a merülőtartályokat sűrített levegővel és a tengeralattjáró lassan felemelkedett. Megállapították, hogy aknának ütköztek. A hajó átvizsgálása után nyilvánvalóvá vált, hogy a legénység képtelen rendbehozni a búvárhajót. Időközben a robbanástól a hajtógépek is felmondták a szolgálatot, az U 10 mozgásképtelenné vált. Jelzéssel sürgős segítséget kértek a caorléi jelzőállomástól, amely ekkor már az osztrák-magyar csapatok kezében volt.

A betörő víz miatt egyre nehezebb volt a felszínen tartani a búvárnaszádot, megindult a sósavgőzképződés is. 18 óra 20 perckor ért a tengeralattjáróhoz a PM 2 jelű kis naszád, majd kevéssel később két torpedónaszád, amelyek vontatókötélre vették az U 10-et. Az egyre viharosabbá váló tengeren azonban a vontatókötelek elpattantak, ezért Ulmansky sorhajóhadnagy kiadta a parancsot a tengeralattjáró elhagyására. Ezután az U 10, Caorlétól 2 mérföldre keletre, lassan elmerült.

Az U 10-et július 25-ére a HERKULES műhelyhajó kiemelte és Triesztbe vitte. A kiemelési munkálatokat a CSEPEL romboló és két torpedónaszád biztosította. Triesztben felmérték a károkat és megállapították, hogy a naszádot újjá kell építeni, olyan súlyos károkat szenvedett. A munkát megkezdték, de a háború végéig már nem tudták befejezni.

Az U 11 Johann Krsnjavi sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt 1917-ben jobbára csak az Adria északi részén és a saját partok közelében látott el őrszolgálatot. Közben háromszor volt parancsnokváltás a búvárhajón. (L. Müller, W. Pfeifer, Hornyák Jenő sorhajóhadnagyok). A helyzet 1918-ban is ugyanez volt, még parancsnok is három követte egymást.

Az U 14 1918 augusztusáig dokkban állt. Augusztus 3-án futott ki először Hugo Pistel sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt, partközeli próbajáratra. Még tartottak a próbajáratai, amikor — szeptember 24-én — összeütközött a TERGESTE gőzössel. Csak könnyebb sérüléseket szenvedett, s október 9-én ismét kifuthatott. Október 16-ig tartózkodott Durazzo előtt. Legközelebb 1918. október 22-én hagyta el a Cattarói-öblöt s Antivari előtt őrködött. November 1-én érkezett vissza támaszpontjára, s vetett horgonyt Gjenovicban.

Az U 15 néhány napi dokkolás után 1917. január 20-án hagyta el a Cattaróiöbölben fekvő gjenovici tengeralattjárós támaszpontot Otto Molitor sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Többször őrködött Albánia előtt, ellenőrizte a Brindisi-Otranto hajózóutat, márciusban a Valona-Brindisi útvonalat, torpedót lőtt ki brit cirkálóra és francia rombolóra, sikertelenül. Közben elromlott a tájolója s a STREITER romboló jött ki eléje, hogy március 22-én bekísérje az Öbölbe. Itt nagyobb javításra bocsátották s legközelebb csak június 6-án indulhatott ismét, már Rzemenowsky Ferenc sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. A Jón-tengert és a Tarantói-öblöt kereste fel. Június 28-án Otto Molitor sorhajóhadnagy parancsnokságával az albán vizeken őrködött s nagyjából a déli Adrián maradt az 1917. év második felében, valamint 1818-ban is. Különösebb, említésre méltó esemény a megszokott hétköznapi, szürke szolgálat ellátásán kívül nem történt az U 15-el. Csupán egy szomorú eseményt lehet feljegyezni: 1918. július 26-án, San Giovanni di Medua kikötőjében Jurcsa Edvárd I. osztályú matróz a naszád fedélzetéről a vízbe esett, s két órán át tartó kutatás után sem akadtak rá. Holttestét másnap találták meg a parton.

Az U 17 is Gjenovicban állomásozott, ahonnan 1917-ben általában az Albánia előtti tengerrészre járt ki őrködni gróf Attems Albert sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Többször támadták ellenséges repülőgépek. Csak egy ízben járt az Otrantói-szorosban, 1917. augusztus 15—18. között. Ekkor már Hermann Riegele volt a parancsnoka. Megtorpedózott egy gőzöst, amely azonban nem süllyedt el. 1917. november 22-én Wladimir Pfeifer sorhajóhadnagy vette át a búvárnaszád parancsnokságát. Ezután is a déli Adrián s Albánia előtt látott el őrszolgálatot. Több említésre méltó esemény az U 17-el nem történt. 1918 júniusában Polába vezényelték s ott maradt a háború végéig.

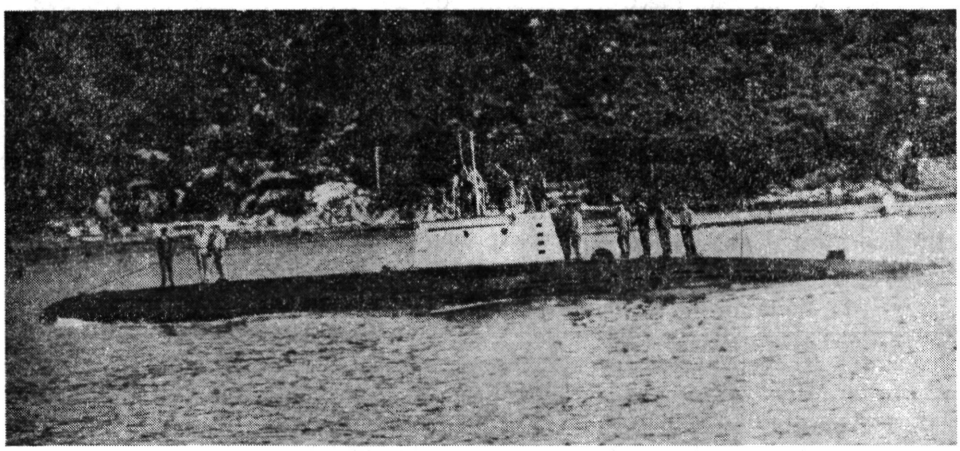

Az U 15, amely 1916. VI. 23-án elsüllyesztette
az olasz CITTA DI MESSINA gőzöst és a francia FOURCHE rombolót.
Parancsnoka akkor a budapesti Fähndrich Frigyes sorhajóhadnagy volt.

Miután Rudolf Singulét, ezt a kiváló tengeralattjáró parancsnokot kinevezték a tengeralattjáró-parancsnokokat képző iskolához kiképző tanárnak, helyét az U 4-en Rzemenowsky Ferenc sorhajóhadnagy vette át. 1917. január 7-én indult el Polából az Öbölbe, ahonnan január 30-án futott ki cirkálásra a Tarantói-öböl felé. Többször támadott meg gőzösöket, tengeralattjárót és rombolót, ám eredményt nem ért el. Február 4-én érkezett vissza Gjenovicba, majd február 20-án ismét elindult, ezúttal a Jón-tengerre. Február 21-én Sasenótól 12 mérföldre északnyugatra voltak, amikor számtalan robbanást és erős lövöldözést hallottak. Valószínűleg ekkor támadták meg és süllyesztették el a február 20-án az U 4-el együtt indult U 23-at, amelynek 21 főnyi személyzete — közöttük három tiszt — lelte ott halálát. Az U 4 gépzavarai miatt visszatért az Öbölbe. Mivel a viharos tengerjárás meglehetősen megrongálta a felépítményt, javításba került, s innen március 25-én indult a déli Adriára. Ezután többször kifutott még az albán vizekre, majd július 5-én Novigrádba helyezték, ahol parancsnoki kiképzőhajó lett. Itt szolgált a háború befejezéséig. 1918. november 1-jén — utolsó útja befejeztével — Fiumében vetett horgonyt.

A továbbiakban visszatérünk a Földközi-tengeren, elsősorban a kereskedelmi hajók elleni hadműveletekben részt vevő tengeralattjárókhoz.

1917. december 29-én Teufl sorhajóhadnagy átadta az U 27 parancsnokságát Holub József sorhajóhadnagynak, aki az U 22-ről érkezett. Az U 27 negyedik Földközi-tengeri útjára 1918. január 10-én indult. Többször találkoztak ellenséges hajókkal, elsősorban kórházhajókkal. Január 22-én azután egy 18 egységből álló hajókaraván került az útjukba, amely cikk-cakkban haladt és a háborgó tenger hatalmas hullámai csaknem lehetetlenné tették a támadást. A parancsnok mégis megkísérelte, amit Déry Ernő fregatthadnagy, második tiszt így írt le: „... A biztosított menetet a kereskedelmi hajókkal egyenlő számú romboló kísérte. A konvoj felett repülőgép keringett. Az egész menetből először ezt vettük észre, ez hívta fel figyelmünket hajókaraván közeledésére. A menetet az élen egy külön biztosított kiscirkáló vezette. A csoport egyenesen felénk tartott. Támadást határoztunk el és a menet közepén haladó két nagy kereskedelmi hajót szemeltük ki. A hozzájuk férkőzés nem volt könnyű. Mintegy 30 méterre merülve átbújtunk a külső biztosítást végző hadihajók alatt, majd periszkópmélységre emelkedtünk és rövid egymásutánban (11 órakor és 11 óra 10 perckor) két torpedót lőttünk ki, a felsőt és az alsót. Torpedóink találtak és a kiválasztott két kereskedelmi hajó örökre elmerült a hullámsírban. Sikeres támadásunk délelőtt 11 órakor zajlott le, de üldözőink még este 6 órakor is a nyomunkban voltak és így csak éjjel jöhettünk a felszínre ..."[9]

A konvojból kilőtt hajók brit lobogót viseltek. Nevük: ANGLO CANADIAN, 4239 BRT és MANCHESTER SPINNER, 4247 BRT. Az elsőnél hárman meghaltak, a másodikon senki.

Az U 28-at az ADRIA nevű pénzügyőr motorossal történt havariája után kijavították, s 1918. január 6-án Polából indult el a Földközi-tengerre Zdenko Hudecek sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Január 12-én felszíni támadással, 21 óra 15 perckor megtorpedózta és elsüllyesztette a 2723 BRT-s olasz BOSFORO gőzöst, amelyen 26 ember vesztette életét. A hajó állatokat szállított, a tengeralattjáró személyzete tisztán hallotta az állatok bőgését.

Január 13-án a Messinai-csatornában egy romboló és őrhajó által kísért brit gőzöst — a 3811 BRT-s, felfegyverzett RAPOLLO-t — süllyesztették el 460 méterről lanszírozott torpedóval. A hajón egy ember vesztette életét. Január 21-én 11 egységből álló konvojból süllyesztették el a WEST WALES 4331 BRT-s brit gőzöst, majd később, felemelkedve, tűzpárbajt vívtak egy fegyveres halászgőzössel. A brit gőzös egyébként még 20 órán át a felszínen maradt a torpedótalálat után. Az U 28 legénysége a süllyedés helyén térképeket és titkos iratokat, parancsokat halászott ki a vízből. Miután több torpedójuk nem maradt, hazamentek. Január 25-én, az U 27-el egy időben érkeztek meg gjenovici támaszpontjukra.

Az U 47 a szükséges és elhúzódó javítások elvégzése után 1818. január 3-án indult második Földközi-tengeri útjára Otto Molitor sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Január 12-én felszíni támadással 200 méterről, éjfél előtt 2 perccel megtorpedózta és elsüllyesztette a 1535 BRT-s francia MICA gőzöst, amely késve vette észre támadóját s csak akkor nyitott tüzet, amikor a torpedó már elindult végzetes útjára. Január 17-én megállított egy vitorlást, amely azonban üres volt, de mivel sebesen közeledett egy őrhajó, elengedte. Az U 47

9 Uo.

január 24-én ért vissza az Öbölbe. Innen javítások elvégzésére Polába irányították, ahonnan csak hónapok múlva indult következő nagy portyázására.

Néhány nappal azután, hogy az U 47, az U 27 és az U 28 befutott Gjenovicba. 1918. február 1-én kitört a Cattarói-öbölben a közismert matrózlázadás s ezért néhány hétre megbénult a tengeralattjárók harctevékenysége, csak az U 4 volt a lázadás ideje alatt — január 30 — február 4 között — a nyílt tengeren. A lázadás után Cattaróból először az U 4 és az U 23 indult bevetésre (február 20.), majd február 24-én az U 28, február 25-én az U 32 és február 26-án az U 27.

Az U 28 — Hudecek sorhajóhadnagy a parancsnoka — kikerült rombolókat és őrhajókat, elrejtőzött a repülőgépek elől s nagy keservesen átvergődött az Otrantói-szoros egyre szigorúbb zárművein. Március 2-án nagy meglepetés érte az U 28 és az U 27 legénységét: reggel 5 óra 40 perckor, Málta közelében véletlenül összetalálkozott a két tengeralattjáró. Az U 28 március 6-án megállított egy vitorlást. Olasz legénységét beültették mentőcsónakjába s hozzáfogtak a vitorlás felrobbantásához. Amikor a háborgó tengeren felborult a mentőcsónak, Hudecek sorhajóhadnagy elrendelte a legénység kimentését, majd, amikor kiderült, hogy nincs több mentőcsónakjuk, a hat olasz tengerészt visszarakta a vitorlásra és útjára engedte. Mindez a korlátozatlan búvárhajóháború idején! A vitorlás neve: ANGELINA E ANINA BLIGNONE volt. Március 8-án megtámadta az U 28-at egy gőzös. Ugyanennek a napnak az estéjén kilenc gőzösből álló konvojjal találkoztak, amelyet öt kis hadihajó kísért. Jól irányzott kettős lövéssel sikerült az U 28-nak két hajót megtorpedóznia. Az egyik a brit, 4257 BRT-s felfegyverzett UGANDA teherhajó, a másik, amely csak másnap délelőtt süllyedt el, az ugyancsak brit, felfegyverzett 3050 BRT-s AYR tankhajó volt. A tankhajó helyét mintegy 4 mf^2-es olajfolt jelezte. Az UGANDA-n egy ember meghalt. Március 11-én a brit STOLT NIELSEN 5684 BRT-s tehergőzöst süllyesztette el az U 28 torpedója. Még egy torpedót kilőttek, amely azonban nem talált, majd hazatértek. Az U 28 március 17-én kötött ki Gjenovicban.

Másodszorra, február 25-én, a Vio Gaszton sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt álló U 32 hagyta el Gjenovicot. A szokásos eseményeken kívül úgynevezett rendkívüli esemény ezen az úton nem történt, pedig több mint egy hónapot töltöttek a nyílt vízen. Március 26-án érkeztek haza.

Február 26-án futott ki az U 27. Náluk sem volt különösebb esemény, hacsak nem az, hogy — mint említettük — Máltától keletre összetalálkoztak az U 28-al. Az U 27 március 22-én ért vissza támaszpontjára.

A rendbehozott U 40 1918. március 5-én indult következő Földközi-tengeri cirkálásra, immáron negyedszer próbálva ott katonaszerencsét. Parancsnoka még mindig Johann Krsnjavi sorhajóhadnagy volt. Csak március 19-én került a búvárnaszád olyan helyzetbe, hogy támadást kísérelhessen meg egy öt hadihajóval kísért, nyolc gőzösből álló hajókaraván ellen, Máltától délnyugatra. A kilőtt torpedó elsüllyesztett egy kb. 4500 BRT-s, ismeretlen nevű és nemzetiségű teherhajót. Másnap, március 20-án a lőszert szállító 2282 BRT-s ANTONIOS THUPILATOS görög tehergőzöst süllyesztette el a kora hajnali órákban, felszíni torpedótámadással. Március 23-án 12 teherhajóból álló karavánnal találkozott az U 40. Hat hadihajó kíséretében vonultak, Szicíliától délre. A 400 méterről indított torpedó belefúródott egy 5000 BRT-s gőzösbe, amelynek sem ne-

vét, sem nemzetiségét (lobogóját) nem sikerült azóta sem megállapítani. A hajó a találat után négy órával süllyedt el. Mint a másik két hajó elsüllyesztése után, ezúttal is fogták a máltai rádió adását, amely figyelmeztette a hajókat az U 40 jelenlétére, illetve pontosan meghatározta az elsüllyesztett hajó pozícióját. Az U 40 április 2-án futott be az Öbölbe. Ezután dokkba került. Amikor augusztusban elindult a Földközi-tengerre, menet közben több hibát vett észre Krsnjavi sorhajóhadnagy a naszádon, ezért visszafordult. Először az Öbölben, majd Polában állt javítás alatt. Október folyamán csak rövid próbajáratra indult Polából Novigrádba, majd onnan Fiumébe, ahova 1918. október 26-án érkezett. Az U 40 többé nem futott ki.

A Budapesten (Óbudán), a DGT hajógyárban épített U 41-et 1918. február 19-én állították szolgálatba s március 17-én indult első útjára, amely egyúttal a Földközi-tengeri első portyázása volt. Parancsnoka Edgar Wolf sorhajóhadnagy.

Az U 41 többször került lanszírozó helyzetbe, de torpedói mindig célt tévesztettek. Április 2-án baloldali dízelmotorja felmondta a szolgálatot, ezért visszafordult s április 5-én este befutott az Öbölbe. Javítóműhelybe került, majd rendbehozva, merülőpróbán, 50 méteres mélységben vízbetörést észleltek s ezért augusztus végéig dokkban állt.

Az U 29 — parancsnoka Leo Prasil sorhajóhadnagy — nagyobb javítás után 1918. március 25-én indult ez évben először bevetésre, Földközi-tengeri cirkálásra. Másnap, még az Adrián, rárohant egy olasz romboló, amelynek hajócsavarja éppen elérte a hidat s kissé megrongálta. Az U 29 nem tudott elég sebesen mélyebbre merülni a periszkópmélységről (12 m). Miután a romboló nem kezdte bombázni, feltehetően véletlenül száguldott el éppen fölöttük s nem a vízből kinyúló periszkóp csalta oda. Április 4-én, már a Jón-tengeren, megtorpedózott egy hozzávetőlegesen 8000 BRT-s gőzöst, amely egy romboló kíséretében haladt. A felfegyverzett gőzös valószínűleg elsüllyedt. Amikor egy óra múlva az U 29 felemelkedett, már sehol sem látta a gőzöst, sem a rombolót. Viszont a süllyedéskor a helyszínen mindig található tárgyakat sem látott a búvárhajó legénysége. Ez is egyike a felderítetlen eseteknek. Másnap, már a Földközi-tengeren, elhibáztak egy teherhajót, a kísérőegységek támadása elől 52 méteres mélységre kellett menekülniük. Április 15-én érkezett vissza erről az ötödik útjáról Gjenovicba. Ez volt az U 29 utolsó nagy cirkálóútja a Földközi-tengeren.

Az U 43 — emlékezetes 1917. november 30-i kalandja után, amikor hajszál híján elsüllyedt — a javítások elvégzése után, 1918. február 17-én indult el első Földközi-tengeri bevetésre, Hornyák Jenő sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Járt Málta közelében és Kréta szigeténél. Több támadást kivédett, de említésre méltó események nem történtek. Hazatérőben, március 17-én, leadta az ismertetőjelet Rodoni és Punta d'Ostronak. Ezután parancsot adott az ismertető fények bekapcsolására, de ebben a pillanatban felbukkant a DINARA romboló, amely ellenséges tengeralattjárónak nézte az U 43-at és rárontott. Mire felismerte, hogy saját búvárhajóról van szó, már késő volt. Összeütközött az U 43-al, majd a romboló nyomdokvonalában haladó 100 M torpedónaszád hátulról belefutott a DINARA-ba. A rombolót a 100 M bevontatta, az U 43 önerőből jutott el az Öbölbe, ahonnan nagyjavításra Fiumébe ment. Rendbehozatala után visszatért az Öbölbe, ahonnan október 6-tól 14-ig az albán vizeket ellenőrizte. Legközelebb október 20-tól 29-ig tartózkodott a

nyílt tengeren. Az U 43 személyzete tehát az utolsó pillanatig híven és becsülettel látta el a szolgálatot Hornyák Jenő sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. A beosztott tisztek is magyarok voltak: Márton Kálmán és Bassányi Barnabás fregatthadnagy, Matisz Gyula tengerészzászlós.

Április 22-én hajnali 2 óra 30 perckor egyszerre két tengeralattjáró hagyta el a gjenovici bázist és indult a Földközi-tengerre, az U 27 és az U 28.

Az U 27 — Holub József sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt — néhány napos cirkálás után lesállást foglalt el Cerigottónál. Április 29-én ágyútűzzel elsüllyesztették a 40 BRT-s MARIA görög vitorlást, de előtte négy főnyi legénységét beültették a csónakjukba. Már folytatni akarták útjukat, amikor Hardy Kálmán fregatthadnagy (később, 1942—1944-ben a m. kir. honvéd folyamerők parancsnoka) észrevette, hogy a görögök csónakja egyre mélyebbre merül. Az U 27 a csónak mellé állt s látták, hogy a négy görög már derékig ül a vízben. A görögöket a tengeralattjáró felvette a fedélzetére. Május 1-én az olasz S. NICOLA vitorlást tartóztatták fel. Rakományából — szentjánoskenyér volt — átvettek néhány ládányit, majd lövegtűzzel ezt is a tengerfenékre küldték, három főnyi legénységét pedig ugyancsak felvették, mert ennek a vitorlásnak egyáltalán nem volt mentőcsónakja. Mivel hét embert már nem tudtak elszállásolni az amúgy is szűk búvárhajón, kikötöttek Unia-Nisi szigetén (Kréta közvetlen közelében) s a foglyokat élelmiszerrel és ivóvízzel bőségesen ellátva kihajózták. Május 3-án megint két vitorlás akadt az útjukba. A PANAGHIA-t meglékelték, a másikat, a PANAGHIA legénységével együtt, mivel üres volt, tovább engedték. És most átadjuk a szót Déry Ernő fregatthadnagynak, az U 27 második tisztjének (Déry később a m. kir. folyamerők őrnaszádezredének, majd a Szertárnak volt a parancsnoka 1943-ig, nyugdíjazásáig.)

„... Kedvenc vadászterületünk az Égei-tenger volt. A Kréta északi partján fekvő Candia várostól északra néhány mérföldnyire kicsiny sziklasziget emelkedik ki a vízből, úgy 60 méter magasságban. A sziget neve Ovo. Rajta a vízimadarakon kívül más élet nem volt. A sziklák védelmet nyújtó takarásában húzódtunk meg. A legmagasabb szirtre megfigyelőt állítottunk mert tudtuk, hogy Krétától északra halad a Málta-Matapan-fok-Szaloniki, valamint az Alexandria-Szaloniki útvonal. Ezért leshelyünk közelében sűrű hajóforgalomra számítottunk. Feltevésünkben nem is csalódtunk, de egyúttal kellemetlen érzéssel kellett megállapítanunk, hogy búvóhelyünk szomszédságében, egy másik szigeten, francia hidroplánok és brit torpedórombolók állomásoznak, hogy a nekik oly fontos víziutat biztosítsák. Valahányszor éber őrszemünk hajó közeledését jelentette, kifutottunk..."

Közbevetőleg: a jelzőállomást Ovo szigetén május 5-én rendezték be. Másnap a jelzésre kifutva egymás után három görög vitorlást fogtak el és robbantottak föl: az AGIOS DIMITRIOS, a TAXIARCHIS és EVANGELISTRIA nevűeket. Mindhárom bort vitt, amelyből így bőven jutott az U 27 legénységének.

„... A britek és a franciák arra következtettek, hogy a közelben álladóan tartózkodik egy tengeralattjáró. Sűrű légi felderítésbe kezdtek, de a közeledő repülőgépeket kiállított őrszemünk mindig idejében jelentette. Kellő időben lemerülhettünk és csak akkor jöttünk ismét a felszínre, amikor a repülők már eltávoztak. Idővel rejtekhelyünkön takaros kis raktárt rendeztünk be. Különféle nemzetiségű vitorlásoktól és gőzösöktől élelmiszert és italokat zsákmányoltunk, amelyeket mostohább időre számítva, elraktároztunk.

Déry Ernő fregatthadnagy, az U 27 második tisztje

Az antantnak külön hírszolgálata volt, amely az ellenséges tengeralattjárókról beérkezett híreket nyilvántartotta és továbbította az illetékeseknek. Ha búvárnaszádjainkat valahol észrevették, helyét a földrajzi hosszúságának és szélességének közlése mellett tudtul adták összes hajóiknak, amelyek azután így a megadott pontot gondosan elkerülték. Figyelték tengeralattjáróink rádióadásait is és ennek alapján bemérték helyüket. Ennek azonban néha mi is hasznát vettük. Rossz időben, amikor sem csillagászati, sem földi helyzetmeghatározás nem volt lehetséges, úgy segítettünk magunkon, hogy néhány percig rádiójeleket sugároztunk. Kis idő múltán már jött angolul a pontos helyünk („enemy submarine . .''). Ilyen lehallgatott hír segítségével süllyesztettük el egyszer [mikor?, melyiket? nincs tisztázva, elképzelhető, hogy Déry egy másik útján történt, talán a következőn — Cs. K.] egy angol gőzöst. Máltától délkeletre álltunk és a lehallgatott hírben közölt pont tőlünk északkeletre, kb. 100 mérföldre volt. Ez csak a Matapan-fok — Málta hajóútvonalon lehetett. Tudtuk, ha a biztosított menet kelet felé halad, akkor nem érhetjük utol. Ha azon-

ban nyugati irányba tart, úgy még találkozhatunk vele. Azonnal elindultunk északnyugati irányban, ahova megérkezve keletről füstfelhőt vettünk észre, majd később kibontakozott egy hajó körvonala. Pár órával később a gőzös sorsa beteljesedett. Hazai kikötőnkben tudtuk meg, hogy az általunk elsüllyesztett hajó eredetileg 10 egységből álló biztosított menethez tartozott, amelyből a németek már kilencet elsüllyesztettek. Az angol hírszolgálat pedig minden alkalommal jelentette az elsüllyedés helyét. Ezek a közlések vezettek bennünket a tizedik nyomára . . ."[10]

Egy másik visszaemlékezés szerint az Ovo-szigeten őrszolgálatra kihajózott két altiszt, Anton Tschernutter és Behenszky csak két napra elegendő élelmet és vizet kapott, mert a parancsnok másnap vissza akart értük jönni. Csakhogy tengeralattjárójukat szemük láttára érte több ellenséges hajó támadása, így nem tudott visszatérni a szigetre, mert kénytelen volt mindig tovább menekülni. Végül csak május 10-én reggel 8 órakor pillantották meg, hat napi gyötrő várakozás és szomjazás után. Közvetlenül előtte határozták el, hogy ha reggel 9 óráig nem jön értük, mivel sem vizük, sem élelmük nem maradt, átúsznak Krétára. Az U 27 végül is déli 1 órakor kötött ki és fedélzetére vette a két félig éhen- és szomjanhalt altisztet, akik három napi szolgálatmentességet kaptak, hogy kellőképpen kipihenjék magukat és rendbejöjjenek . . .

Hazatérőben, május 14-én, 0 óra 10 perckor érkeztek az Otrantói-szorosba. A szokott módon éjszaka a felszínen haladtak, mert végig lemerülve nem lett volna elegendő a búvárnaszád belsejében az oxigén. A lemerülést csak a legvégső esetre tartogatták. 5 óra 30 perckor, már a Linguetta-fok magasságában, egy rombolót pillantottak meg. Le kellett merülni, mert világosodott. Csakhamar egész rombolócsoport közeledett. A parancsnok támadást határozott el. Az U 27 11 óra 35 perckor lőtte ki maradék torpedóját, amely 25 másodperc múlva robbant. A brit romboló, a PHOENIX, perceken belül elsüllyedt. Nyolc perc múlva kezdtek hullani az első vízibombák, de akkor már lent voltak a megnyugtató 50 méteren. Az egyik bomba robbanása, emlékezik vissza Déry Ernő, „megrázkódtatta a hajót, kioltotta a villanyvilágítást, megállította a pörgettyűs tájolót és a naszád belsejében olyan porfelhő keletkezett, hogy még a bekapcsolt szükségvilágítás mellett is alig láttunk. A közvetlen közelünkben felrobbant bomba, amint azt később otthon megállapítottuk, a torony külső falán vastag, szürkésszínű lerakódást okozott . . . Midőn este a vízszintre emelkedtünk periszkópunkkal, több mint 30 ellenséges egységet számoltunk össze, amelyek nagy félkörívben, nem messze tőlünk, lassú menetben észak felé haladtak. Először leállítottuk a gépeket, majd jobbra kitértünk az albán partok felé. Így szabadultunk ki az üldözők gyűrűjéből s most már szabadon folytattuk utunkat hazáig . . ." ahova május 15-én érkeztek meg.

Az U 27 ezen az útján 2020 mérföldet tett meg a felszínen és csak 50 mérföldet víz alatt.

Az U 27 ezután június 12-ig Albánia előtt cirkált, majd néhány napra dokkba került.

Mint említettük, 1918. április 22-én két tengeralattjáró hagyta el Gjenovicot. Az egyik az U 27, a másik az U 28 volt. Ez volt az U 28 hatodik — és egyben utolsó — Földközi-tengeri útja, amely azonban csaknem balul ütött ki. Amikor

10 Uo.

április 28-án, Máltától északra megtámadott egy gőzöst, az időben észrevette és rárohant, hogy eltapossa. Csak hajszálon múlt, hogy kisebb sérülésekkel megúszták. Tönkrement a periszkóp és a parancsnoki torony fedelét nem lehetett többé felnyitni. Kénytelenek voltak visszafordulni és a szükségperiszkópot használva hazaértek. Május 1-jén vetettek horgonyt Gjenovic előtt. Mint később kiderült, az ártatlan teherhajónak nézett gőzös tengeralattjáró-vadászatra átalakított hajó volt.

Az U 32 — már Otto Kasseroller sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt — 1918. május 8-án indult következő hosszú útjára a Földközi-tenger térségébe. Május 13-án a Matapan-foknál feltartóztatta, majd felrobbantotta a JULIA görög vitorlást, legénységét mentőcsónakba rakta és kivontatta a legközelebbi partra! Néhány órával később egy másik, ismeretlen nevű vitorlást süllyesztettek el ágyútűzzel. Május 20-án az AGHIOS DIONISIOS és az ANGELIKI nevű görög vitorlásokat küldték a tengerfenékre, ugyancsak tüzérségi tűzzel. Május 21-én egy nyolc gőzösből álló hajókaravánból süllyesztették el torpedóval a 3592 BRT-s brit CHATMAN felfegyverzett tehergőzöst. Az afrikai partok előtt összetalálkoztak a német UB 48-cal (június 3.), majd haza indultak. Június 6-án reggel érkeztek vissza honi kikötőjükbe, 1780 víz feletti és 140 mérföld víz alatti megtett úttal a hátuk mögött.

Az U 32 a háború hátralevő napjait Durazzóban töltötte, onnan futott ki őrjáratokra szeptember 6-ig, akkor Polába irányították s bizonytalan időre szolgálaton kívül helyezték.

Az U 47 április 4-én új parancsnokot kapott báró Hugo von Seyffertitz sorhajóhadnagy személyében, s ő indult el vele május 2-án a búvárnaszád harmadik Földközi-tengeri útjára. Másnap az őrszem egy kötött léggömb közeledését jelezte. Ezeket a léggömböket hajók vontatták és hosszú kötélen engedték a magasba. Kosarában ült a megfigyelő, aki messziről észrevette a tengeralattjárót. Az U 47 lemerült és csak két óra múlva emelkedett ismét föl. Éppen kiszellőztették a naszádot, amikor a léggömb ismét megjelent és sebesen közeledett. Gyorsan lemerültek. A vízibombák jócskán az U 47 mellé estek. Május 10-én öt gőzösből, egy jachtból és négy őrhajóból álló hajókísérettel találkoztak. Az 1000 méterről indított torpedó eltalálta az 5251 BRT-s brit ITINDA gőzöst, amely kigyulladt, majd lassan elsüllyedt. Helyét csak roncsok jelezték. A következő napokban Málta-Port Said vonalon, majd a Messinai-szorosban cirkáltak. Május 23-án haza indultak. Korfu magasságában látták meg az első két őrvonalat. Egy órai vakmenet után, 16 óra 10 perckor periszkópmélységre emelkedtek. Hét halászgőzösből álló őrlánc úszott lassan keletről nyugat felé. Két óra múlva a parancsnok ismét kidugta periszkópját. Tőlük nyugatra öt halászgőzösből álló zárólánc haladt északkelet felé. Három másik őrhajót periszkópmélységben kellett kikerülni. Ezután ismét vakon meneteltek észak-északkelte felé. 20 óra 45 perckor adott legközelebb parancsot Seyffertitz a felemelkedésre. 21 óra 45 perckor pillantották meg balról, majd két perc múlva jobbról a másik halászgőzöst. Nem merültek le, mert a naszád belsejében már nagyon elhasználódott a levegő. Ezt a kockázatot azért kellett vállalni, mert számítani kellett arra, hogy hajnaltól biztosan lemerülve lesznek kénytelenek utazni. 22 óra 15 perckor útjukat halászhajók egész sora keresztezte. Vakmerően átsiklottak közöttünk. Mögöttük várakozott egy romboló, kék jelzőlámpája éppen az orruk előtt világított, mellette két motorcsónak. 300 méterre voltak

tőlük. még mindig a felszínen folytatták útjukat. Jobbról újabb motorcsónak közeledett, amely váratlanul vörös jelzőrakétát lőtt a magasba, majd megszólaltak géppuskái. Az U 47 gyorsmerüléssel igyekezett a mélybe. Néhány percen belül hullani kezdtek a mélységi bombák. Két és fél óra után igen közeli, erős csavarzörejt hallottak. Reggel 5 órakor megkísérelték a felemelkedést, de máris ellenséges motorosnaszádok közeledtek. Tüstént lemerültek, hogy legközelebb csak déli 12 órakor dugja ki periszkópját a parancsnok. Mögöttük egy romboló volt, amely azonnal lőni kezdte a periszkópot. Amikor a parancsnok 17 óra 10 perckor ismét körülnézett periszkópjával — a naszádban már elviselhetetlenné vált a levegő —, a romboló még szívósan a nyomában haladt. 20 óra 35 perckor már nem lehetett tovább kibírni, az emberek sorra rosszul lettek, fel kellett emelkedniük. Szerencséjük volt. A romboló éppen akkor fordult vissza és nagy erővel távolodott. A szolgálatot Csicsery László sorhajóhadnagy, második tiszt vette át és vitte a búvárhajót honi kikötőjébe, ahova május 25-én futott be. Ezen az útján 1872 mérföldet tett meg a felszínen és 168 mérföldet a felszín alatt.

Ezt az utat azért írtuk le ilyen részletesen, hogy bemutassuk, milyen veszélyes és idegtépő vállalkozás volt az Otrantói-szoros zárvédelmén az áthaladás, s miért voltak fontosak az otrantói tengerzár elleni vállalkozások.

Az U 47 két napos rövid albániai őrszolgálat után dokkba került, ahonnan legközelebb július 25-én futott ki, hogy a Laghi-foknál várakozzon egy olasz akció megakadályozására. Július 26-án, éjfél után 25 perccel, a Rodoni-foknál, meglátott egy holfényben fürdő tengeralattjárót. Lemerülve igyekezett a közelébe jutni, de közben a francia tengeralattjáró, a LE VERRIER is észrevette s megindult feléje. Seyffertitz pont 1 órakor lanszírozott. 15 másodperc múlva erős lökés érte az U 47-et. Minden, ami nem volt rögzítve, szétrepült, a világítás kialudt. Az történt, hogy a francia tengeralatti naszád észrevette a feléje futó torpedót, azt kikerülte, de arra már nem maradt ideje, hogy ő is lanszírozzon, ezért rántott az U 47-re, hogy akár önmaga feláldozásával is, de elpusztítsa. Az U 47 azonban gyorsabban merült, mint ahogyan azt a parancsnok várta, s így a LE VERRIER csak hozzákoccant, majd súrolta. Az összeütközés következtében elgörbült és beszorult az U 47 periszkópja, a torony csapóajtaja és megsérült a jobboldal. Az U 47 ezután visszatért az Öbölbe, onnan Polába vezényelték, ahol megkezdték a károk kijavítását.

A cs. és kir. haditengerészet parancsnoksága júniusban nagyszabású hadműveletet tervezett az otrantói zárrendszer szétzúzására. A kifutó kötelékek biztosítására a következő tengeralattjárók foglaltak 1918. június 9-én lesállást: az U 47 Albánia előtt, az U 28 Brindisinél, az U 29 és az U 31 az olasz partok előtt, az Otrantói-szoros közelében. Miután az akciót — amelyet később tárgyalunk — lefújták, a tengeralattjárók bevonultak bázisukra.

Az U 29 a háború végéig a saját partvidék előtt látott el őrszolgálatot. Parancsnokságát a megbetegedett Leo Prasil sorhajóhadnagytól Friderich Sterz sorhajóhadnagy vette át augusztus 14-én, majd őtőle szeptember 29-én Robert Dürrigl sorhajóhadnagy. A búvárnaszád ezekben a hónapokban szakadatlanul szolgálatban volt.

Az U 28 júliusban az albán partvidék előtt járőrözött Rzemenowsky sorhajónagy parancsnoksága alatt egészen augusztus elejéig, onnan Polába irányí-

tották. Augusztus 13-án megérkezett s megkezdték alapos átvizsgálását, rendbehozatalát. A háború végéig többé nem állt szolgálatban.

Az U 31-el 1917 őszén különös és felderíthetetlen baleset történt. Október 26-án a bergudi kikötőben, a nyolc méteres vízben elsüllyedt. Egy ember tartózkodott a naszádban, akit másnap, amikor az U 31-et kiemelték, még életben találtak és sikerült megmenteni. A naszádot ezután a Danubius Hajógyárban rendbehozták, az elektromos készülékeket mind ki kellett cserélni s így csak 1918. május 20-án indulhatott következő Földközi-tengeri útjára. A különböző tartályok azonban szivárogtak, ezért visszafordult és másnap ismét az Öbölben volt. Átvizsgálták, kijavították, majd azt követő első bevetése — már Hermann Rigele sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt — az említett 1918. június 10-re tervezett akcióban való részvétele volt, amikor is az olasz partok előtt foglalt el figyelőállást.

Második Földközi-tengri portyázására 1918. június 16-án indult el az U 31. Motorhavaria miatt azonban ismét vissza kellett fordulnia és csak június 18-án indult el megint. Ezúttal június 22-ére eljutott Málta közelébe. Ezután Afrika északi partjai előtt cirkált. Július 7-én megállította, majd felrobbantotta az olasz GIUSEPPINO PADRE vitorlást, amely mazsolát szállított. Hat főnyi legénységét csónakba ültették és útjukra bocsátották. Az U 31 július 10-én ért vissza Gjenovicba. Ezután a saját partok előtt látott el őrszolgálatot.

Az U 27 — az előző útját követő javítások és karbantartások elvégzése után — 1918. június 22-én indult el következő, hetedik nagy Földközi-tengeri útjára. Június 30-án haladt át az Otrantói-szoroson. Fanónál húsz halászgőzöst számoltak össze s több kötött léggömböt láttak, amelyeket rombolók vontattak. „... Amikor a léggömböt észrevettük — írja Déry Ernő már többször idézett visszaemlékezésében —, mintha mi sem történt volna, zavartalanul folytattuk utunkat. Mihelyt az ellenséges megfigyelő a léggömb kosarából meglátott minket, rombolóját azonnal felénk irányította. A romboló nagy sebességgel közeledett, aminek az lett a következménye, hogy a léggömb mind lejjebb és lejjebb kényszerült, végül már a vizet verdeste. Elképzelhető, hogy mit érzett a kosárban a megfigyelő! Ugyanakkor bennünket is elvesztett a szeme elől... !"

Július 5-én a Kalamata-öbölben megállították a görög EVANGELISTRIA vitorlást, meglékelték és úgy süllyesztették el. Egy másik vitorlást átvizsgálása után elengedtek, mert tele volt utasokkal. Ugyanezen a napon átvizsgálás után felrobbantottak még két vitorlást, az AGIA TRIAS-t és a PANGHIÁ-t. Egy további utasszállító görög vitorlást viszont továbbengedtek. Július 6-án elsüllyesztették a SAN NICOLA olasz vitorlást, amely ágyúval is fel volt szerelve. Július 9-én a korábban már ismert Ovo-szigeten tanyáztak. Innen kifutva süllyesztették el a görög TREIS ADELPHOI sónert. Mialatt evvel foglalatoskodtak, füst jelent meg a horizonton. Lemerülve vártak. Hamarosan megjelent egy furcsa kis gőzös. Orrára a spanyol nemzeti színeket festették, tatján a spanyol kereskedelmi, főárbocán a spanyol hadilobogó. Felemelkedtek és egy eléje küldött ágyúlövéssel feltartóztatták. Fedélzetén találták Don Andreas Lopez de Vega követ, meghatalmazott minisztert, aki Alexandriába tartott egy bécsi és egy berlini menlevéllel. Útjára engedték. (Később, július 11-én ezt a ROBERTO nevű gőzöst a német U 93, von der Lücke sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt, elsüllyesztette.)

Július 10-én elsüllyesztették a borral, illetve olajjal megrakott görög AGIOS GEORGIOS és AGIOS LOVKAS vitorlásokat. Másnap üldözőbe vettek egy vitorlást, de nem érték utol, mert csak egy motorral tudtak menni (a másik motort javították, kiégtek a kipufogó szelepei). Később elsüllyesztették az AGIOS KONSTANTINOS és MARIGO nevű görög vitorlásokat, majd visszatértek Ovo-szigetére. Július 14-én feltartóztattak, majd eleresztettek egy üres francia vitorlást (EVANGELISTRIA). Július 25-én a parancsnok, Holub sorhajóhadnagy elhatározta, hogy — mivel már több mint egy hónapja voltak úton — hazatérnek. Déry így emlékezik: „... Indulás előtt ellenőriztettem a különböző üzemanyagtartályokat és nagy meglepetésünkre rájöttünk, hogy kenőolajunk majdnem elfogyott. Hogy miért? Sohasem sikerült megállapítanunk. Feltételezzük, hogy az újonnan behajózott gépész valószínűleg a fenékvíz kiszivattyúzásakor eltévesztette a szelepállomásnál a szelepeket és miközben a fenékvizet akarta kiszivattyúzni a tengerbe, a kenőolajat távolította el a tartályból. A hiány olyan nagy volt, hogy ilyen körülmények között még egy géppel sem lettünk volna képesek elérni a Bocchét. Azt viszont tudtuk, hogy a szövetséges Törökországhoz tartozó Beirutban német tengeralattjáró-támaszpont van. A parancsnok úgy döntött, hogy Beirutba megyünk. Sajnos kenőolajkészletünk odáig sem tartott ki és így szerencsésnek mondhattuk magunkat, hogy az Égeitengeren elsüllyesztett vitorlásokból tekintélyes mennyiségű olivaolajat és vitorlafelszerelést zsákmányoltunk. Azt a körülményt is számbavettük, hogy a Földközi-tengeren ebben az évszakban állandó a nyugati szél és így lehetőségünk lesz vitorlával haladni. Így indultunk tehát július 25-én kelet felé. Az olivaolajat megfelelő keverékben próbáltuk használni, azonban csakhamar kitűnt — amit különben is sejtettünk —, hogy ez a Diesel-motorokhoz nem alkalmas, mert a dugattyúgyűrűk hamar elvesztették rugalmasságukat. Addig, amíg a tartalék dugattyúgyűrűk tartottak, pótolhattuk őket, de csakhamar a tartalék is elfogyott. Most már csak a vitorlázás maradt hátra, mert a víz színén nem akartuk villanymotorjainkat használni.

A teljesen kitolt periszkóphoz, mint árbochoz, felerősítettük a vitorlát és ha kedvező volt a szél, jól haladtunk. Reméltük, hogy senkivel sem találkozunk. Hogy a villanyfogyasztásunk minimális legyen, kikapcsoltunk a segédképek világítását. Viszont a pörgettyűs tájolót nem állítottuk le. A villanytűzhelyen csak reggelit és ebédet főztünk. A naszád vitorlával óránként 5 mérföldet tett meg.

Már utazásunk második napján nagy izgalomban volt részünk, mert Krétától délre járva három japán rombolóval találkoztunk, amelyek 2 mérföldre haladtak el mellettünk, anélkül, hogy ezt a furcsa vitorlást alaposabban szemügyre vették volna. A következő három napban időnként az egyik motor is segített a vitorlának. Éjszaka különböző javításokat végeztünk.

A szíriai partokról nem lévén térképünk — eszünk ágában sem volt eredetileg Beirutba mennünk —, meglehetős bizonytalan érzéssel hajóztunk arra a vidékre. A beiruti rádióállomással hiába próbáltunk összeköttetésbe lépni, nem válaszolt. Mint később kiderült, vették a hívásunkat, de nem válaszolhattak, mert nem ismerték a kódolásunkat és nem tudták, hogy szövetséges naszádról van szó. Ezért Beiruttól északra, Ras el Sukah előtt megálltunk. Másnap, július 31-én a partközelben hajóztunk s tevekaravánoktól tudtuk meg, merre fekszik Beirut. Biztonság kedvéért már előzőleg török lobogót vontunk

fel, nehogy tűz alá vegyenek bennünket. Ekkorra már leszereltük vitorlánkat és mivel kenőolajunk teljesen elfogyott, akkumulátoraink segítségével futottunk be Beirutba és kikötöttünk a mólón. Hamarosan két német és két török tiszt jött az U 27 fedélzetére, majd a cs. és kir. konzul is meglátogatott bennünket. Feltártuk helyzetünket, de Beirutban mindössze 600 liter kenőolaj volt. Megígérték, hogy hozatnak Tripoliszból, addig várjunk. Augusztus 10-én kaptuk meg az olajat, addig a motorokon dolgoztunk. Az eredeti tömítőgyűrűk helyett öntöttvas lámpaoszlopból esztergályoztunk dugattyúgyűrűket. Bár volt olajunk, hazaindulásunkról mindaddig szó sem lehetett, amíg a megérkezésünkkor azonnal igényelt tömítőgyűrűk meg nem érkeznek. Kényszerű veszteglésünket arra használtuk fel, hogy rövid portyákra indultunk. Repülőjelentések szerint Famagusta (Ciprus) kikötőjéből konvoj futott ki. Találkoztunk a két gőzösből és egy kísérő torpedónaszádból álló kötelékkel. Éjszaka volt, nem merültünk le, hanem így laszíroztunk. A második torpedó talált, a felső csődöt mondott. A másik gőzös kísérőjével együtt eltűnt a feneketlen sötétségben. Mi pedig leállítottuk egyetlen működő motorunkat és vártunk. Hajnalban, nagy meglepetésünkre, annak a helynek a közvetlen közelében, ahol tegnap az egyik gőzöst elsüllyesztettük, megpillantottuk a másikat. A horizonton pedig a torpedónaszád vesztegelt. Nyugodtan álltak, mintha mi sem történt volna. Gyanúsnak találtuk az esetet. Tüzet nyitottunk. Tüzéreink lövedékei jól ültek, de a gőzös nem viszonozta. Ezután torpedóval elsüllyesztettük. A látóhatáron várakozó torpedónaszád tüzet nyitott, ezért lemerültünk. Amikor egy idő múlva felszínre emelkedtünk és a süllyedés helyére mentünk, láttuk, hogy mindenféle úszkál a vízben, mint például ládák, egy egész kecskenyáj, tutajok stb. Ezekből a darabokból és egy mentőövből állapítottuk meg, hogy ez a hajnalban megtorpedózott hajó a két löveggel felfegyverzett brit ANHUI volt. Hogy az este elsüllyesztett hajónak mi volt a neve, sohasem sikrült megtudnunk. Később kiderült, hogy az ANHUI legénysége az esti támadáskor megijedt, az éjszaka leple alatt egyszerűen elhagyta hajóját és a torpedónaszádon keresett menedéket. Még néhány napig cirkáltunk, közben egy teljes napon át javítottuk motorunkat. 18-án futottunk be Beirutba . . ."[11]

Déry nem említi, de a parancsnok jelentéséből kitűnik, hogy a kapott szezámolaj nem vált be. Olyan sűrű volt, hogy a motorok leálltak és Beirutba ismét villanymotorral érkeztek.

Néhány napig a motorokkal bíbelődtek, a parancsnok pedig olaj után futkosott. Végül a német U 65 adott 1,5 tonna kenőolajat.

Szeptember 7—10. között Tripolisz előtt álltak, 11-én megállították, majd Beirutba vontatták a francia ANTOINETTE kis vitorlást.

Szeptember 12-én — miután otthonról megérkeztek a tömítőgyűrűk —, haza indultak. Útközben a következő hajókat süllyesztették el: szeptember 14-én az AGIOS NIKOLAOS görög vitorlást, szeptember 17-én a PORTARITISSA és a SOFIA olasz vitorlásokat, szeptember 18-án az ADELPHOTIS és AGIA AMMA görög vitorlásokat, 19-én az ugyancsak görög AGIOS SPIRIDION vitorlást. Szeptember 20-án a Matapan-fok közelében, reggel 7 órától 15 óra 30 percig az AGIOS NICOLAOS, AGIOS SPIRIDION, PROF. ELIAS, THEOLOGOS, DRAGONOS nevű görög vitorlásokat, valamint két kisebbet süllyesztett el

11 Uo.

az U 27. A két kisebbnek nem volt neve. E kettő és a DRAGONOS személyzetét a tengeralattjáró a fedélzetére vette, mert nem volt mentőcsónakjuk, és később egy arra haladó személyszállító vitorlásnak, illetve egy halászvitorlásnak adta át.

Az Otrantói-szorosban számtalan romboló, zajfogóval és hálóval felszerelt halászgőzös között igyekezett az U 27 átevickélni. Sietniük kellett, mert a távírászmester megbetegedett és egyre növekvő lázát semmiféle gyógyszer sem csillapította. Közben elromlott a fenékszivattyú. Az éjszaka leple alatt haladó tengeralattjárót 3 óra 15 perckor fedezték fel, akkor lemerülve folytatta útját. Csak 11 óra 30 perckor tudott ismét a felszínre emelkedni.

Az U 27 1918. szeptember 26-án délben vetett horgonyt Gjenovic előtt. Felszínen megtett 4200 mérföldet, víz alatt 70-et. Összesen 97 napot tartózkodott távol honi kikötőjétől, a leghosszabb ideig minden cs. és kir. tengeralattjáró közül.

A parancsnok részletes összefoglalójából: „... A hőmérséklet a legénységi helyiségekben 35°, a gépházban 55°-ig emelkedett. A páratartalom 100%-os volt, ezért a víz állandóan csöpögött a falakról, csövekről... A rossz szakácsnak sikerült az egyébként nehezen elrontható ételeket teljesen ízteleníteni... A hajón sokat szenvedtünk a férgektől. Ennek ellenére ember és anyag megnyugtatóan kitartott..."

Az U 27 október 5-én Polába indult, hogy ott generáljavításnak vessék alá. Többé nem futott ki.

Az U 41 augusztus 29-én indult el Brioniból második Földközi-tengeri bevetésére. Szeptember 13-án, Máltától keletre öt gőzösből álló konvojjal találkozott, amelyet hat hadihajó kísért. Itt két torpedóval elsüllyesztette az AMIRAL CHARNER 4604 BRT-s francia teherhajót. Szeptember 26-án pedig a fiumei Wolf Edgar sorhajóhadnagy következő torpedója is talált, s elsüllyesztette a két gőzösből és két kísérőhajóból álló menetből az egyik teherhajót Kephaloniától 80 mérföldre nyugatra. Nevét, lobogóját a két kísérő romboló heves és szívós támadása miatt nem tudta a parancsnok megállapítani. Szeptember 28-án érkezett vissza az Öbölbe. Közben elromlott a búvárhajó rádiója s csak 30 mérföldre tudott sugározni. A háború végéig az albán vizeken őrködött s bázis-kikötője Durazzo volt.

Az U 47 1918. szeptember 19-én az albán vizeken őrjáratozott. Másnap hajnalban, azaz még inkább éjszaka, éjfél után 56 perccel egy idegen, mérete után ítélve ellenséges tengeralattjáró tűnt elő. 14 perc múlva lemerült, lanszírozott, de torpedója nem talált. Később felemelkedve folytatta útját. 2 óra 3 perckor újból meglátta az iménti tengeralattjárót. Üldözőbe vette. 3 óra 10 perckor kilőtte torpedóját. Derékban találta el a tengeralattjárót, amely nyomban elsüllyedt. Az U 47 két perc múlva felemelkedett és túlélők után kutatott. S ekkor a parancsnok, Seyffertitz sorhajóhadnagy kis híjján kővé meredt. Valaki németül kiáltozott segítségért. Seyffertitz megdöbbent, mert úgy vélte, szövetséges német tengeralattjárót süllyesztett el. A fedélzetre tóduló tengerészek közül többen is a vízbe vetették magukat, hogy kimentsék az esetleg fuldokló németet. Egy percen belül az U 47 fedélzetén állt az elsüllyesztett tengeralattjáró egyetlen túlélője. Arcából, szájából vér szivárgott és francia tengerésztiszti egyenruhát viselt. A francia CIRCE tengeralatti naszádot süllyesztették el. A kimentett fregatthadnagy, Lapereyre, a toronyban állt és a

robbanás a nyitott fedélzeti ajtón kivetette a tengerbe. Az U 47 ezután Durazzó felé folytatta útját. Közben összetalálkozott az U 43-mal, átadta neki a franciát, s tovább cirkáltak, majd Durazzóban vetettek horgonyt szeptember 21-én. Az U 43 Gjenovicba ment. Itt a francia tiszt elmondta, hogy várandós felesége most érkezik Brindisibe. Ha megtudja — márpedig megtudja —, hogy a CIRCE elsüllyedt, elvetélhet. Ezért kérte, értesítsék életbenmaradásáról Brindisit. A cs. és kir. tengeralattjáró flottilla parancsnoka, Thierry Ferenc sorhajókapitány teljesítette kérését és nyílt szövegű táviratot küldtek a francia parancsnokságnak...

Augusztus 28-án a cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság (AOK) elrendelte az albániai területek kiürítését, mégpedig a tengeren át. Ez volt a háttere annak a támadásnak, amelyet 1918. október 2-án hajtott végre az antant flotta 3 olasz és 3 brit cirkálóval, 8 brit rombolóval, 7 olasz torpdónaszáddal, 11 amerikai tengeralattjáróvadásszal és 4 olasz MAS-sal. A rajtaütést csatahajók és nehézcirkálók, számtalan kísérőhajó és tengeralattjáró biztosította. A felderítést előzőleg 34 repülőgép végezte.

Durazzo kikötőjének védelméről akkor már csak csekély erők gondoskodtak. A város és a kikötőművek lövése október 2-án 10 óra 20 perckor kezdődött. A kisebb egységek annyira megközelítették a kikötőt, hogy a durazzói erődök is tüzet nyithattak, ugyanekkor a cs. és kir. egységek — DINARA, SCHARFSCHÜTZE rombolók, a 87 F torpedónaszád — tűzpárbajt vívtak a brit rombolókkal. A tűzharcba a négy MAS is bekapcsolódott, de torpedóik célt tévesztettek. A kikötőben tartózkodó STAMBUL gőzös kigyulladt és elsüllyedt, a HERZEGOVINA úgyszintén, a GRAZ tehergőzös csak jelentéktelen sérüléseket szenvedett.

Javában tombolt a csata, amikor az U 31-nek — parancsnoka Hermann Rigele sorhajóhadnagy — sikerült a brit cirkálókat megközelítenie. Ekkor észrevették periszkópját és lőni kezdték. Később a cirkálók irányt változtattak és így a menetet záró WEYMOUTH pontosan a tengeralattjáró elé került. 11 óra 40 perckor az U 31 egyszerre indította mindkét torpedóját, amelyek eltalálták a WEYMOUTH farát és azt teljesen leszakították. Ennek ellenére a cirkáló úszóképes maradt s társai a tüzet beszüntetve, elvontatták. E torpedótalálatnak köszönhetően az antant haditengerészeti egységei több támadást nem vezettek a Monarchia partvidéke ellen a háborúban s így sikerült Albániából Durazzón át kivonni a saját megszálló erőket, mert a kikötőberendezések épségben maradtak (a britek elvonulásával a többi egység is beszüntette a kikötő lövését, anélkül, hogy feladatát befejezte volna).

A cs. és kir. tengeralattjáróknak ez volt az utolsó olyan akciója, amely az ellenségnek súlyos veszteséget okozott s amely a cs. és kir. haditengerészet konkrét eredményének könyvelhető el.

Utoljára 1918. október 29-én futott ki harcfeladattal tengeralattjáró, az U 29. Október 31-én befutott Antivariába, ahonnan november 1-én érkezett vissza támaszpontjára, Gjenovicba s rákötött a MONARCH csatahajóra. Ugyanezekben az órákban érkezett vissza járőrszolgálatból az U 14 is, tehát utolsóként ez a két búvárhajó — az U 29, Dürrigl sorhajóhadnagy és az U 14, Hugo Pistel

sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt — fejezte be a háborút, s tett pontot a cs. és kir. haditengerészet tengeralattjáró flottillája történetének végére.[12]

A SZENT ISTVÁN csatahajó pusztulása

A cattarói matrózlázadás leszerelése után IV. Károly király leváltotta Maximilian Njegovan tengernagyot a haditengerészet parancsnoki beosztásából s helyére — István főherceg javaslatára — harminc sorhajókapitányt és 18 tengernagyot megelőzve, előléptette az energikus és jó csatavezető nagybányai Horthy Miklós sorhajókapitányt ellentengernaggyá és 1918. február 27-én kinevezte a cs. és kir. flotta parancsnokává.

1918 elején a központi hatalmak katonai vezetői — a katonai helyzet, pontosabban a frontok állása alapján — még úgy gondolták, mód nyílik, ha nem is a győzelem kicsikarására, de legalább egy megegyezéses fegyverszünetre, s annak alapján elfogadható békekötésre. Ahhoz azonban, hogy az ellenfelek azonos pozícióból tárgyalhassanak, az utolsó pillanatig kellett harcolni, erőfeszítéseket tenni, erőt demonstrálni. Ennek egyik, s talán legfontosabb eszköze volt a búvárhajóharc folytatása, fokozása a végső erőkig, valamint feltétele, hogy a német és cs. és kir. tengeralattjárók minél nagyobb számban és a legkisebb kockázattal juthassanak ki a Földközi-tenger térségébe, ahol az antant az utánpótlás oroszlánrészét szállította.

Ezért Horthy ellentengernagy kidolgozott egy, az eddigieknél sokkal nagyszabásúbb hadműveletet, amelynek a célja az Otrantói-szorosban ismét kiépített tengerzár tökéletes szétzúzása volt. Az 1917. május 15-i és a többi rajtaütés tapasztalatai alapján sikert csak akkor remélhetett, ha a legnagyobb erőkkel, a rendelkezésre álló legütőképesebb egységekkel hajtja végre ezt az akciót. Így kerültek bele a meglepetésre alapozott tervbe a dreadnought-típusú, legújabb csatahajók — a TEGETTHOFF-osztály egységei. E tervben közrejátszott Horthynak az az elképzelése is, hogy az 1918-ban, a kikötőben veszteglő csatahajókon meglazult fegyelmet csak akkor tudja helyreállítani, ha azoknak a legénysége is szagol némi puskaport. Ahogyan önéletírásában megfogalmazta: „... Azokat, akik még sohasem hallották az ágyúgolyók fütyülését, fel kellett rázni fásultságukból. Ezért elhatároztam, hogy a flottát kiviszem másodszor is az otrantói zár áttörésére..."[13]

A gondosan kidolgozott terv szerint két gyorscirkálónak (NOVARA, HELGOLAND) két-két rombolóval (TÁTRA, CSEPEL, TRIGLAV II, LIKA II) június 11-én napfelkeltekor a Fano — Santa Maria di Leuca közötti vonalon kellett elfoglalnia állását. Az ADMIRAL SPAUN és SAIDA gyorscirkálóknak négy torpedónaszáddal ugyanakkor Otranto előtt kellett várakozniuk. Ezeknek az egységeknek lett volna a feladatuk, hogy napfelkeltekor elkezdjék az Otrantói-szorosban őrszolgálatot ellátó ellenséges egységek lövését. A feltételezhetően riasztott antant hadihajók támadása elől visszavonulva, a minden valószínűség szerint cirkálókból álló ellenséges köteléket a megadott helyen várakozó saját csatahajók elé kellett volna csalniuk. Ezek, a gyorscirkálók visszavonulását fe-

12 *Aichelburg, Wladimir:* Die Unterseeboote Österreich-Ungarns. I—II., Graz, 1981. 247—441..o. Muray-Printz Ottmár elbeszélését idézi *Kertész K. Róbert:* Hajók és hősök. Budapest, é.n., 101. o.
13 *Gosztony, Peter:* Miklós von Horthy. Göttingen, Zürich, Frankfurt, 1973. 16—17. o.

dező egységek, a VIRIBUS UNITIS (ez volt a vezérhajó, ezen vonta föl a flotta-parancsnoki lobogóját Horthy), a BALATON, az ORJEN és négy torpedónaszád; a PRINZ EUGEN, a DUKLA, az UZSOK és négy torpedónaszád; az ERZHERZOG FERDINAND MAX, a TURUL és öt torpedónaszád, az ERZHERZOG KARL, a HUSZÁR, a PANDUR és három torpedónaszád; az ERZHERZOG FRIEDRICH, a CSIKÓS, az USKOKE három torpedónaszáddal; a TEGETTHOFF, a VELEBIT négy torpedónaszáddal és végül a SZENT ISTVÁN öt torpedónaszád kíséretében, a 41° szélesség és a 17°, illetve 18° hosszúság különböző perc-pontjain álltak volna. Az akcióban volt még három tengeralattjáró és minden csoporthoz tartozott két repülőgép, ezeken kívül 18 repülőgép volt hivatva visszaverni az ellenséges repülők támadását. A gyorscirkálóknak és az ERZHERZOG-osztálynak észrevétlenül kellett eljutniuk Bocche di Cattaróba s csak ezután indulhattak a dreadnoughtok. Mindez így meg is történvén, június 8-án este kifutott Polából a VIRIBUS UNITIS és a PRINZ EUGEN a kísérőhajókkal. Őket 24 óra múlva követte a SZENT ISTVÁN és a TEGETTHOFF, ugyancsak a kísérőegységekkel, biztosított menetben. A június 9-én este, 22 óra 25 perckor[14] a polai kikötőből elinduló kötelék a következő alakzatot vette föl: az élen menetelt a VELEBIT romboló. Mögötte 1000 méterrel a SZENT ISTVÁN, amögött 800 méterrel a TEGETTHOFF. A csatahajókat jobbról a 77 T, a 76 T és a 81 T, balról a 79 T, 87 F és a 78 T torpedónaszádok biztosították, kb. 800 méteres távolságban haladva a csatahajóktól. A kötelék 17,5 mérföldes óránkénti sebességét 2 óra 20 perckor a turbinák bemelegedése miatt 12 mérföldre csökkentették. Jó öt órai nyugodt menet után, már június 10-én, valamivel 3 óra 30 perc előtt a SZENT ISTVÁN őrtisztje, Szentgyörgyi Titz-Szégner Jenő sorhajóhadnagy éjszakai fényerős távcsővel ellenőrizte a kísérőegységek pozícióját. Ekkor a kötelék sebessége fokozatosan 14 mérföldre emelkedett.

Pontosan 3 óra 30 perckor, Premuda szigetétől 9 mérföldre délkeleti irányban, a SZENT ISTVÁN csatahajó jobb oldalát az első, majd a második kazánház magasságában rövid egymásutánban két torpedó ütötte át, átszakítva a két kazánházat elválasztó vízhatlan válaszfalat is. A kötelék az északi szélesség 44° 16' és keleti hosszúság 14° 23' pozícióban volt ekkor. A két vízoszlop 100—200 méteres magasságba csapott föl és a hajó azonnal megdőlt 10 fokkal,

14 A SZENT ISTVÁN csatahajó elsüllyesztésének időpontját a különböző források eltérően adják meg. *Sokol* alapvetőnek tekinthető és gyakran hivatkozott munkájában az 553—563. lapokon tárgyalja az esetet és itt az elsüllyedés időpontját június 11-ben jelöli, noha a VIRIBUS UNITIS-csoport kifutási dátumát június 8-ra teszi s utána írja, hogy ezek indulása után 24 órával futott ki a SZENT ISTVÁN-csoport. Véleményünk szerint Sokol sajnálatosan elnézte a SZENT ISTVÁN-csoport indulási idejét, vagy sajtóhiba került a könyvébe s a későbbi szerzők automatikusan átvették tőle a június 11-i dátumot, mint a SZENT ISTVÁN megtorpedózásának időpontját. Nyilván e kritikátlan időpontátvétel következménye *Kopeczky Győző* ide vonatkozó június 11-i dátuma is. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1987/4., 768. o.); bár néhány Magyarországon is ismert, vagy legalábbis hozzáférhető könyv a helyes időpontot adja (pl. *P. Handel—Mazzetti:* Die österreichisch-ungarische Kriegsmarine vor und im Weltkriege. Klagenfurt, 1925. 124. o.; *Bayer von Bayersburg:* Unter der k.u.k. Kriegsflagge. Wien, 1959. 32. o. stb.). A SZENT ISTVÁN csatahajó megtorpedózásának helyes időpontját csalhatatlanul az akcióban részes úszóegységek hadinaplói, hajónaplói alapján, valamint a vonatkozó korabeli hivatalos jelentésekből lehet és kell megállapítani. Az osztrák *Marine-Gestern, Heute* című folyóirat 1979. évi 1. és 2. száma részletesen tárgyalja az akciót és idézi egyrészt a SZENT ISTVÁN — és az egész csoport — parancsnokának, Heinrich Seitz sorhajókapitánynak június 13-án kelt jelentését, másrészt a biztosító torpedónaszádok hadinaplóit, továbbá Rizzo korvettkapitány és más korabeli olasz parancsnokságok jelentéseit. A folyóiratnak ugyanez a két száma közli *Karl von Lukas:* Der Untergang der „SZENT ISTVAN" című elemző tanulmányát is és a megtorpedózás időpontja mindenütt egyöntetűen 1918 június 10., 3 óra 30, illetve 3 óra 31 perc. (Ez utóbbi a TEGETTHOFF parancsnokának, Heinrich Pergler von Perglas sorhajókapitánynak június 12-ről keltezett jelentésében). Mindezek alapján fogadtuk el tényként a június 10-i dátumot.

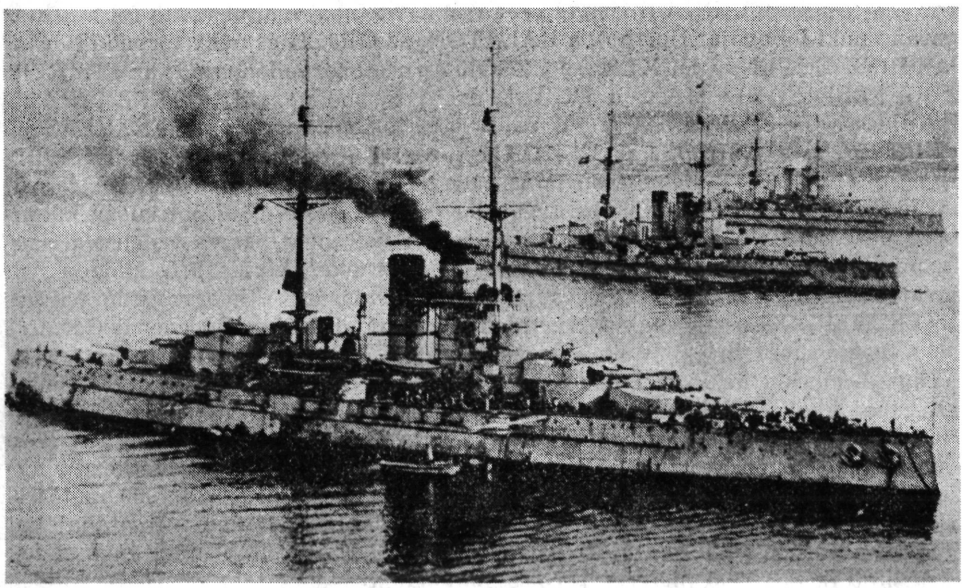

A SZENT ISTVÁN csatahajó

a jobb oldalára. Mindkét lék 5—6 méterrel volt a vízvonal alatt. A hajó leállt és megkezdődött az elkeseredett küzdelem a csatahajó megmentéséért...

...1918. június 9-én két MAS-t vontatott ki Anconából két olasz torpedónaszád (OS 18 és OS 15, a vontatott MAS-ok: a 15. és 21. számúak), hogy az Osztrák-Magyar Monarchia partjának közelében, pontosan a Premuda sziget fölött fekvő Gruiza és Selve sziget között vegyenek föl lesállást és fürkésszék ki az ottani hajóforgalmat. A két MAS éjfélkor foglalta el kijelölt helyét s ott várakoztak június 10-én, hajnali 2 óra 30 percig. Ekkor hazaindultak, hogy 4 óra 15 perckor egyesüljenek avval a két torpedónaszáddal, amely vontatta őket.

Rövid gazdaságos menet után a WIEN elsüllyesztése óta előléptetett Luigi Rizzo korvettkapitány, a MAS 15 és az egész vállalkozás parancsnoka, jobbról füstoszlopot vett észre. „... Mivel kizártnak tartottam — írja jelentésében —, hogy torpedónaszádjainkat keresi a minden valószínűség szerint ellenséges hajó, mert azoknak akkor már a találkozási ponton kellett lenniük, csak azt gondolhattam, hogy a Gruiza sziget figyelőállomása fedezett fel és riasztva az ellenséget, amely most engem keres, rám vadászik..." Rizzo korvettkapitány megfordult, hogy megküzdjön az őt kereső ellenséggel. De mekkora volt a csodálkozása, amikor néhány perc múlva kiderült tévedése és két hatalmas csatahajó árnyékképe bontakozott ki előtte a hajnali derengésben. Rizzo támadást határozott és az élen menetelő SZENT ISTVÁN-t választotta ki magának. A bátor korvettkapitánynak sikerült a 77 T és a 76 T torpedónaszádok közötti képzeletbeli vonalat észrevétlen átlépnie! Pedig a két torpedónaszád között alig volt 500 méter a távolság! Vétkes hanyagság volt a torpedónaszádok részéről, hogy a MAS 15 ennyire megközelíthette a csatahajót,

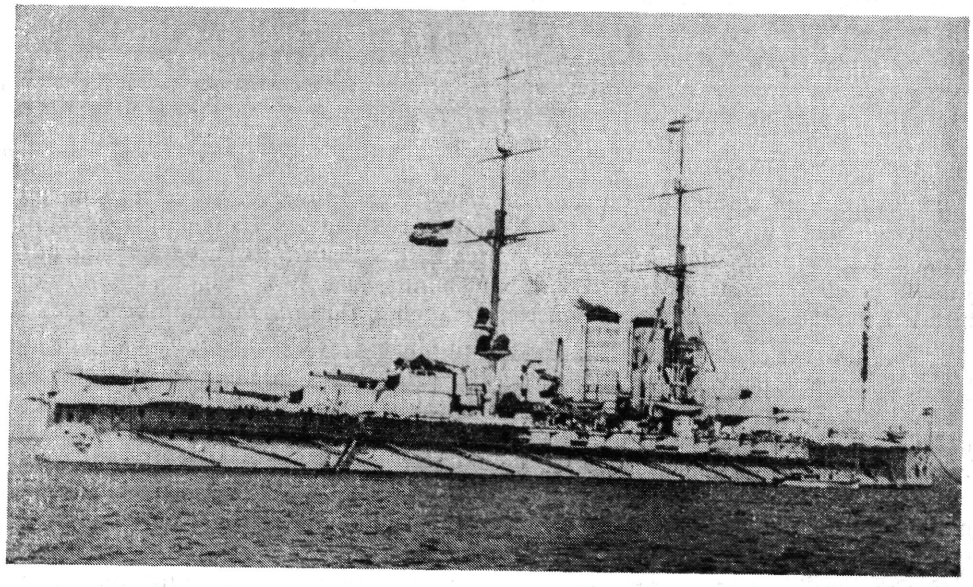

A TEGETTHOFF csatahajó

igaz, az ún. „kutyaőrség" idején, amikor a legnehezebb az éberség. Rizzo 300 méterről lőtte ki mindkét torpedóját, majd ki igyekezett a naszádok veszedelmessé válható közelségéből s megállt, figyelve az eredményt, amely néhány másodpercen belül bekövetkezett. A két robbanás csaknem egybeolvadt. Csak ekkor vette észre először a 76 T a tőle mintegy 400 méterre veszteglő két olasz MAS-t, nyitott tüzet rájuk és vetette magát utánuk. Az olasz motorcsónakok azonban sokkal gyorsabbak voltak és eltűntek a hajnali derengésben. (A MAS 21 a TEGETTHOFF-ra célozta torpedóit, ám azok nem találtak. S ezt a motorcsónakot sem vette észre időben egyetlen torpedónaszád sem.)

Mint köztudott, s az ismert filmfelvételek is tanúsítják, a SZENT ISTVÁN még órákig a víz színén maradt, de végül is június 10-én, 6 óra 12 perckor, örökre eltűnt a hullámsírban. Vele pusztult négy tiszt és a legénységből 85 ember. A sebesültek száma 29 volt.

A SZENT ISTVÁN csatahajó pusztulásával kapcsolatban sok a vita, híresztelés, gyanúsítgatás; árulásról is suttogtak annak idején, amit a VELEBIT-en az induláskor felrobbant lőszer, mint baljós előjel is igazolt. E feldolgozás szerzőjének meggyőződése, hogy a szerencsétlenség fő oka a torpedónaszádok szakadatlan szolgálata következtében a legénység fáradtsága volt, amit tetézett háborús fásultsága is. Mindazonáltal érdemes és fontos lenne a magyar szempontból különösen érdekes SZENT ISTVÁN-eset tisztázása, a különböző álláspontok szintézise, hiszen vannak, akik a csatahajó elsüllyedésének okát a magyar gyárban, illetve a SZENT ISTVÁN tervezési-építési hibájában látják. Egy vita hasznos lehetne, de ezeknek az okoknak a felderítése és feldolgozása nem e tanulmány feladata.

A SZENT ISTVÁN elsüllyedése után Horthy ellentengernagy az akciót lefújta, mert a meglepetést már nem lehetett biztosítani, holott a tervezéskor ezt tekintette a siker első számú biztosítékának.[15]

Zárszó

1918. október 29-én a zágrábi Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa, amely az alakulóban levő új délszláv állam kormányzati szerveként működött, megállapodott IV. Károly királlyal a hadiflotta további sorsáról. Ennek értelmében az uralkodó október 30-án elrendelte, hogy a hajóhadat minden tengerészeti intézményével egyetemben a flottaparancsnok adja át.

A haditengerészet hivatalos átadására október 31-én került sor a VIRIBUS UNITIS parancsnoki hajó fedélzetén. A jegyzőkönyv aláírása után, 16 óra 45 perckor, 21 ágyúlövés kíséretében bevonták a csatahajón — vele egy időben a Polában horgonyzó többi úszóegységen is — az Osztrák-Magyar Haditengerészet piros-fehér-piros lobogóját. A hajóhad parancsnoka, Horthy Miklós, 1918. október 31-től altengernagy[16] — törzsével és a VIRIBUS UNITIS díszlobogójával együtt — partra szállt. Ezután, szintén 21 ágyúlövés közepette, felvonták az új délszláv lobogót.

A Cattarói-öbölben állomásozó hajókon ugyanerre az aktusra november 1-én került sor.

November 1-én reggel 8 órakor minden hajón felsorakozott a legénység. A MONARCH csatahajó árbocára felkúszott a lobogó bevonására felhívó kék-sárga jelzőlobogó. Azután felharsant a kürtjel, amely fegyverbe szólította az őrséget. A MONARCH tatfedélzetén felsorakozott a zenekar. A kormányos altisztek minden hajón és naszádon a lobogókötelekhez léptek és levették sapkájukat. Az őrtisztek „őrség készen!"-t vezényeltek s bevonták a kék-sárga jelzőlobogót. A kürtösök ezután elfújták a „kivitelezés, végrehajtás!" jelet. Az őrség leemelte válláról fegyverét és csőre töltött. A jelzőmatrózok a parancsnoki hídakról a „bevonni!" vezényszót kiáltották. Az őrtisztek tüzet vezényeltek. Az őrség elsütötte fegyverét, a kürtösök fújni kezdték a díszjelet, majd a zenekar rázendített a himnuszra. Mindenki a lobogó felé fordult és tisztelgett. S ebben a pillanatban dördült el az első ágyúlövés, amelyet szabályos időközökben követett a többi. Összesen 21 ágyúdörejt visszhangoztak az Öböl körüli hegyóriások. És ezalatt lassan, ünnepélyesen megkezdték a kormányos altisztek a lobogó bevonását. A himnusz és a díszjel elhangzása után, de még a lobogó bevonása alatt a kürtösök elfújták az „Imához!"-t, majd utána a zenekar rázendített az „Ima csata előtt"-re.

A szertartás 9 órakor befejeződött.

Ezután — ugyancsak 21 ágyúlövés mellett — felvonták a MONARCH-on a délszláv lobogót.

A tisztek „oszolj!"-t vezényeltek.

Ekkor, az Öböl bejáratában feltűnt egy tengeralattjáró, a szolgálatból lassan befutó U 14, árbocán még a piros-fehér-piros lobogóval. Hídján a parancsnok, Hugo Pistel sorhajóhadnagy, mellette második tisztje, Ilosvay Sándor fregatt-

15 A *Marine-Gestern, Heute* hivatkozott, 1979. évi 1. és 2. száma.
16 *Gosztony:* i.m. 17. o.

hadnagy és harmadik tisztje, Egwin von Schaure fregatthadnagy, fedélzetén pedig a tisztelgő sorfalat álló legénység gyűrött, elnyűtt, olajos egyenruhában. A flotta szegény ördögei. . .[17]

Így ért véget a Cattaróí-öbölben a cs. és kir. haditengerészet története.

Jegyzéke azoknak a parancsnokságoknak, amelyek 1918. évi október hó 31.-én a jugoszláv államnak átadattak.

I. Hajóhad-parancsnokság.

1. Hajóhad.
2. Tengeralattjáró-iskola és vezetőség.
3. „ állomás a Cattaroi-öbölben.
4. „ kereső hajóraj.
5. Repülőszak vezetősége:
   a) Repülő-szertár.
   b) „ iskola.
   c) Tiszti repülő-tanfolyam.
   d) Repülő-állomás Polában.
   e) „ „ Triestben.
   f) „ „ Sebenicoban.
   g) „ „ a Cattaroi-öbölben.
6. Jelző- és távírószak vezetősége:
   a) Gyűjtőállomás Polában.
   b) „ Triestben.
   c) „ Sebenicoban.
   d) „ a Cattaroi-öbölben.
7. Torpedószak vezetősége:
   a) Torpedó-iskola.
   b) „ szertár.
   c) „ kísérleti állomás.
   d) „ vetőállomás Polában.
   e) „ „ „ Sebenicoban.
   f) „ „ „ a Cattaroi-öbölben.
8. Tengeri aknaszak vezetősége.

II. Kikötői tengernagyi hivatal Polában.

a) Tengervédelmi parancsnokság.
b) Tüzérségi iskola.
c) Tengeri zárlatparancsnokság, tengeri aknaraktár.
d) Tengerészeti helyparancsnokság.
e) A kikötői tengernagyi hivatal és a várparancsnokság törvényszéke.
f) Tengerészeti tábori posta.
g) Matróz-hadtestparancsnokság.
h) Gépészeti iskola.
i) Tengerészeti elemi és polgári fiú- és leányiskola.
j) Vízrajzi intézet.
k) Tengerészeti kórház.
l) „ élelmező-hivatal és vágóhíd.
m) „ ruházati
n) „ foghúz.
o) „ szertár.
p) Tengerészeti szárazföldi és vizi építészeti hivatal.
q) Tengerészeti lőszertelep.
r) „ építő-vezetőség főközpontja.
s) „ műszaki ellenőrző-hivatal.
t) „ főlelkészi hivatal.
u) „ posta- és táviró cenzurahivatal.
v) „ gőzmosó-intézet.
w) „ műszaki bizottság.
x) „ nyilvántartó-hivatal.

III. Szigetparancsnokság és zárlatkülönítmény Lussinban.

IV. Tengerészeti kerületi parancsnokság Fiumeban.

a) Tengervédelmi parancsnokság.
b) Cirkáló-gőzösök csoportparancsnoksága.
c) Révészeti állomás.
d) Tengeri építészeti vezetőség.
e) „ szállítás-vezetőség.
f) Tengerészeti kiegészítő-parancsnokság.

V. Tengerkerületi parancsnokság Triestben.

a) Tengervédelmi parancsnokság.
b) Tengeri aknász-osztag.
c) Laguna-flotilla.
d) Tengeri építészeti vezetőség, San-Marcoban.
e) „ „ „ San-Andreán.
f) Tengerészeti zászlóalj.
g) „ kiegészítő-parancsnokság.

VI. Tengerkerületi parancsnokság Sebenicoban.

a) Tengervédelmi parancsnokság.
b) Tengeri aknász-zárlatosztag.
c) „ kiegészítő-parancsnokság.
d) „ építészeti vezetőség.
e) „ tartalékkórház.

VII. Kikötői tengernagyi hivatal a Cattaroi-öbölben.

a) Tengervédelmi parancsnokság.
b) Tengeri aknász- és zárlatparancsnokság.
c) „ szertár.
d) „ építészeti hivatal fióktelepe.
e) „ élelmező-hivatal.

VIII. Hajó- és vasútállomás-parancsnokság Spalatóban.

IX. Tengerészeti állomásparancsnokság Gravosában.

X. Irányító tiszt Zara-ban.

A magyar béketárgyalások (Bp., 1921). Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről. A XXXI. jegyzék 1. melléklete.

17 *Trapp, Ritter, Georg von:* Bis zum letzten Flaggenschuss. Salzburg—Leipzig, 1935. 247. o.

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

BARSI JÓZSEF: UTAZÁS ISMERETLEN ÁLLOMÁS FELÉ, 1849—1856

Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata.

Sajtó alá rendezte, az arcképsorozatot feldolgozta, a jegyzeteket összeállította Simon V. Péter. Az arcképsorozatot fényképezte Vékás Magdolna

A sok 1948—1958 között keletkezett börtönnapló és emlékirat mellett tanulságos olvasmány lehet az 1849 utáni kötélkorszak egyik legjobb emlékiratának, Barsi (Neumann) József munkájának újabb kiadása.

Barsi József bicskei plébánost még 1848 december végén tartóztatták le a cs. kir. hatóságok, azzal az indokkal, hogy a szószékről kihirdette az OHB kiáltványait. Előbb a pesti Újépület foglya volt, majd amikor 1849 április végén a cs. kir. csapatok kénytelenek voltak kiüríteni a fővárost, fogolytársaival, köztük Batthyány Lajossal, Károlyi Istvánnal, Zerdahelyi Edével előbb a laibachi, onnan a pozsonyi, majd az olmützi várba szállították. Szeptember elején visszaszállították őket Pestre az Újépületbe, ahol tanúja volt az első, legsúlyosabb megtorlási hullámnak.

Barsit és társait október 25-én szállították el Pestről előbb a József-laktanyába Budára, majd másnap Pozsonyig gőzhajón, onnan pedig vasúton Olmütz várába. Itt töltötte aztán fogságát 1856 tavaszáig, amikor társai nagy részével amnesztiával szabadult. A jórészt polgáriakból álló csoporthoz 1849 novemberében egy újabb csoportot hoztak. 1850 januárjában ismét egy, nagyobbrészt tiszántúliakból álló fogolyszállítmány, a hónap végén pedig a szabadságharc magas rangú katonáiból álló csoport érkezett. Barsi szerint szinte minden héten hoztak egy-két új foglyot. A magyarok mellett csehek és olaszok is raboskodtak a várban. Az első elbocsátásokra 1854 áprilisában került sor, ezután nagyobbrészt katonák maradtak a börtönben néhány olyan polgári személlyel, mint Madarász József, Boczkó Dániel, Neuwirth Adolf és természetesen maga Barsi is.

Barsi kötete talán az egyik legkitűnőbb börtön-emlékirat az 1849 utáni időszakból. Szerzője sztoikus nyugalommal viselte a több mint hét éves megpróbáltatást, s fogolytársaihoz hasonlóan igyekezett minden helyzetben feltalálni magát. A foglyok nyelvet tanultak, nyelvet tanítottak pl. a cseh foglyoknak, angol könyveket fordítottak, festegettek, írtak. Nem voltak ritkák a politikai és katonai viták, de ezek sohasem torkolltak személyeskedésbe, haragba; a foglyok tisztában voltak egymásrautaltságukkal. A börtönkoszton a foglyok úgy javítottak, hogy szép lassan beletanultak a szakácsmesterségbe; ez is az idő eltöltésének egyik módja volt. A várudvar egy szögletében kertészkedhettek is; igyekeztek tehát minden módon elviselhetővé tenni sorsukat.

Hosszan lehetne sorolni Barsi emlékiratának értékeit. Kultúrtörténeti érdekességű az a lista, amelyet a foglyok által énekelt nép- és műdalokról, illetve olvasmányaikról állított össze. Az utóbbi listából kiderül, hogy ha nem is teljesen, de nyomon tudták követni a hazai és a külhoni szellemi élet fejleményeit; jellemző példa, hogy hozzájutottak a Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar emléklapok 1848—49 c. folyóirat füzeteihez, vagy Kemény Zsigmond két röpiratához, a Forradalom után-hoz és a Még egy szó a forradalom után-hoz.

Barsi munkája ma is élő olvasmány. A jegyzetek jól illeszkednek a munkához és a helymeghatározások magyarázatát foglalják magukba. Talán két helyen hiányolhatunk egy-egy jegyzetet. A 98. oldalon Barsi szól egy Görgei táborában szolgált női főhadnagyról. Itt valószínűleg a híres Mária főhadnagyról, azaz Lebstück Máriáról van szó. A 126. oldalon szó van „közéletünk egyik legrokonszenvesebb elméjéről", aki Nem hiszek Istenben címmel írt verset, mire megszületett az ellenvers is: Én hiszek Istenben. Földy János naplójának 1851. szeptember 17-i bejegyzéséből kiderül, hogy a keltezés sorrendje éppen az ellenkező. A „Hiszek egy Istenben" c. verset egy Felsőbányai álnevű költő írta, a „Nem hiszek Istenben"-t pedig a Barsi emlékiratában is több helyen említett Szontágh Pál. Szintén Földy naplójából állapítható meg a 117. oldalon említett fogolyszállítmány érkezésének időpontja, 1850. január 8.

A kötet következő tematikai egysége Berzssenyi Lénárd honvédezredes olmützi rajzait tartalmazza, Simon V. Péter bevezető tanulmányával, az olmützi foglyok névjegyzékével, illetve a képeken megörökített személyek életrajzi adataival. Kétségkívül fontos vállalkozásról van szó, hiszen az egyes börtönök fogolylistái közül mindmáig csupán a kufsteinié készült el, s ez sem teljesen pontos; az arcképcsarnok viszont 1848—49 szereplőinek legtöbb személyt megörökítő gyűjteménye, s a képek hátlapján olvasható feljegyzések miatt forrásértékű az illető személyek életútjára nézve. Az olvasóban azonban a bevezető után néhány kétség is megfogalmazódik, s e kétségeit csak erősítik a rövid életrajzok.

Az első ilyen megjegyzés magának a kötetnek a szerkesztésére vonatkozik. A jegyzetanyag ugyanis négy helyen található, úgy, hogy Barsi szövegét követik a rá vonatkozó jegyzetek, Simon V. Péter tanulmányát annak hivatkozásai, végül a képeket és életrajzokat még két különálló jegyzetapparátus támogatja. Ez a kötet használhatóságát csökkenti, hiszen legalább a Barsi szövegére, illetve a képekre és életrajzokra vonatkozó hivatkozásokat célszerűbb lett volna egységesen a kötet végére helyezni. Az utolsó két jegyzetanyag ugyanis külön közli a képekre és az ábrázolt személyek autográfjaira vonatkozó, valamint a Simon V. Péter által írott életrajzokra vonatkozó jegyzeteket. A kötet áttekinthetőségét tovább csökkenti, hogy a két jegyzetanyag között helyezkedik el a felhasznált irodalom jegyzéke is.

A szerkesztés amúgy sem erőssége a sajtó alá rendezőnek. Előszava 1849. júniusával indul, azzal a nappal, amikor Berzsenyi visszautasítja a Görgei által felajánlott hadtestparancsnokságot, folytatódik 1849. október 7-ével, majd visszaugrik Berzsenyi ifjúkorára és szabadságharc alatti tevékenységére. Simon V. Péter nem elégedett meg Berzsenyi tevékenységének egyszerű leírásával, hőse belső indítékaira is kíváncsi volt. Pszichologizáló előszóval van tehát dolgunk, de véleményem szerint ez esetben kevéssé szerencsés a pszichologizálás.

Simon V. Péter előszavából ugyanis egy állandóan bizonytalankodó, vívódó Berzsenyi Lánárd képe bontakozik ki — ha a tények alátámasztanák ezt az értelmezést.

Berzsenyi 1825 óta szolgált a 9. (Miklós) huszárezredben, 1848-ban alakulatát hazavezényelték. 1848 augusztusától osztályával Körmenden állomásozott, s az ezred pótlovazását és újoncozását szervezte. 1848 októberében részt vett a Jellacic által Sopron és Vas megyéken keresztül hazaindított Todorovic-féle hadosztály elleni hadműveletekben, meglehetős sikerrel. Ezután az 5. huszárezred pótlovazásával bízták meg, majd csatlakozott Görgei feldunai seregéhez. Budapesten átvezényelték a 8. (Coburg) huszárezredhez, s így részt vett a Perczel-hadtest 1849 január végi ellentámadásában. Simon V. Péter szerint „A móri csatában szétszórt hadtest zilált állapota és a Coburg-huszárok hazatérésének kalandos története csak tovább fokozta Berzsenyi belső bizonytalanságát". Majd „tovább fokozódott Berzsenyi bizonytalansága a tavaszi hadjáratot előkésztítő kápolnai csata kudarca és a Dembinskit leváltó tiszafüredi tiszti zendülés láttán. Szinte bizonyosra vehető. hogy ezek a február végi, március eleji események érlelték meg benne azt az elhatározást, hogy megválik a csapattiszti szolgálattól, kiválik a dinasztiával szembeforduló forradalmi háborúból. Március elsején beteget jelentett, s betegszabadságát a VII. hadtest kórházának igazgató törzsorvosa március 25-én újabb négy héttel meghosszabbította. (...) A betegszabadság lejártával mégis visszatért szolgálati helyére. Elhatározásának indokait nem ismerjük. Valószínű, hogy a tavaszi hadjárat sikerei átmenetileg feledtették kételyeit, s arra sem láthatott reményt, hogy a kormány hozzájárulna nyugdíjazási kérelméhez, hiszen már az előző évben határozat mondta ki, hogy a magyar hadsereg tisztjei a háború bevégeztéig csak rendkívüli esetekben szerelhetnek le. Nyilván hozzásegítette belső válsága leküzdéséhez a belénevelt katonás fegyelem is".

Mindez szép, csakhogy hiba van a kréta körül. Egyrészt a szerző nem hoz bizonyítékot Berzsenyi bizonytalankodása mellett. Másrészt a tények azt mutatják, hogy a bizonytalankodó tisztek 1849 január elején minden következmény nélkül elhagyhatták a hadsereget; ha tehát Berzsenyi valóban bizonytalan volt, akkor nyugodtan mehetett volna. Az első téli sikerek után azonban nem kilépésekkel, hanem inkább visszalépésekkel találkozunk. A betegszabadságnál pedig fel sem merül a szerzőben az a lehetőség, hogy Berzsenyi esetleg — beteg volt? A kórisme ugyanis olyan betegséget ír le, amit azon a kemény télen könnyen megkaphatott egy huszártiszt: arcüreggyulladás és hörghurut. A Dembinski leváltása körüli mozgalom okozta sokkhatással az a baj, hogy Berzsenyi március 1-jén kért betegszabadságot, Dembinskit viszont március 3-án váltották le. Ami az említett határozatot illeti, ha Berzsenyi ki akart lépni, vagy nyugalmaztatni akarta magát, ezt 1849 áprilisában is nyugodtan megtehette.

Berzsenyi ezután visszatért a VII. hadtestbe, Görgei volt hadtestébe, ahol előbb ezredparancsnok, majd hadosztályparancsnok lett. „Az új környezet merőben alkalmatlan volt arra, hogy az ingadozó Berzsenyit eltökéltebbé tegye. A VII. hadtest szelleme volt a legkevésbé forradalmi Görgei egész hadseregében, itt láttak napvilágot azok a nevezetes határozatok, amelyek a Függetlenségi Nyilatkozatot semmisnek nyilvánítva a Debrecen elleni fegyveres fellépésre próbálták rábírni Görgeit. A gyakori tiszti gyűlések feszült hangulata, az április 14-ét követő újabb lojalitási krízis, a Haynau alá rendelt százhetvenötezer fős osztrák és csaknem kétszázezer főnyi orosz hadsereg együttes tá-

madása a Berzsenyinél erősebb személyiségeket is próbára tette". Berzsenyi tehát ezért nem vállalta volna el a Görgei által neki felajánlott hadtestparancsnokságot.

Nos, ami a nevezetes határozatokat, pontosabban előterjesztéseket illeti, ezek nem a VII. hadtest körében születtek. A két ilyen értelmű előterjesztést Molnár Ferdinánd alezredes fogalmazta, aki március végétől szolgált az egész hadsereg vezérkarában. Az első előterjesztés megfogalmazásakor Léván a III. (Damjanich) hadtest tisztjei voltak nagyobb számban találhatók; a VII. hadtest tisztjeinek véleményét megtudakolandó másnap akart Nagyodra és Zsemlérre utazni Ludvigh János kormánybiztos. A „gyakori tiszti gyűlések" kitétel igazolhatatlan; két ilyen tiszti gyűlésről tudunk, azonban mindkettő még Berzsenyi szolgálatába állása előtt volt. Mindezek alapján valószínűbbnek tartom, hogy Berzsenyi nem „óvatosságból" utasította vissza a hadtestparancsnokságot, hanem azért, mert katonai szakértelmét nem tartotta elegendőnek e feladat ellátásához — ahogy ezt a visszautasító levélben teljes joggal meg is írta. Szerintem nem kell feltétlenül mögöttes tartalmat keresni ott, ahol a túlbonyolítottnál egyszerűbb magyarázat is rendelkezésre áll.

Az előszóval szembeni kételyeinket tovább növeli néhány elírás, pontatlanság és csúsztatás. A honvédzászlóaljak nem az önkéntes nemzetőrség felszámolásával jöttek létre; csupán az önkéntest nemzetőrzászlóaljak egy része átalakult honvédzászlóaljjá. A feldunai hadseregből Schwechat után nem váltak ki a nemzetőrök, csak egy töredékük; még december közepén is önkéntes nemzetőrzászlóaljak tették ki a létszám felét. Felesleges külön említeni a Maximilian főherceg-svalizséreket és a Kress-könnyűlovasokat, hiszen a könnyűlovas és a svalizsér ugyanaz. Az áruló magyar főparancsnok neve nem Ottlinger, hanem Ottinger. Nem állja meg a helyét az a feltételezés, hogy ha Berzsenyi elfogadja a II. hadtest parancsnokságát, a tizennegyedik vértanú lett volna „az aradi magyar Golgotán". A II. hadtest ugyanis Komáromban maradt, parancsnoka pedig szabad elvonulást kapott. Téves az a megállapítás, hogy Buda ostroma stratégiailag indokolatlan volt, s a „reális katonai célok megsemmisülését", illetve a katonai és politikai vezetés ellentétét sejtette. Görgeinek Komárom felmentése után nem volt lőszere; Komárom alatt álló hadseregének létszáma és tüzérsége a Bécs előtt álló osztrák hadseregének a felét sem érte el. Az egyetlen reális katonai cél ebben a helyzetben Buda visszavétele volt. S ebben pedig a politikai és a katonai vezetés nézetei — különböző meggondolások alapján ugyan, de — megegyeztek. Gyönyörű az a felsorolás, hogy „beteget jelentett Vetter, passzívvá vált Mészáros, leköszönt Gáspár"; csakhogy Vetter valóban beteg is volt, s júniustól újra szolgált; Mészáros május elejéig ellátta a hadügyminisztérium ügyeit, július elejétől ismét aktív szolgálatot vállalt, Gáspár pedig nem köszönt le, csupán békealkalmazásért folyamodott.

Igen szép, gondos munka viszont a Berzsenyi-képek útjának nyomon követése. A hagyaték viszonylag teljesen maradt fenn, csupán négy kép tűnt el az idők folyamán a 133-ból. Ezek ismeretlen személyeket ábrázolnak, noha egyikük kiléte a Kacziány-féle rossz reprodukció alapján is megállapítható, mivel a kép grafikus változatát Gracza György közölte Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története c. munkája III. kötetében a 405. oldalon. Endreffy Károly honvéd századosról van szó.

A képek közlésénél Simon V. Péter előbb a kép keletkezési idejét, minőségét (eredeti vagy másolat), technikáját és őrzési helyét közli. A következő egységben a kép hátoldalán található, sok esetben autográf feljegyzés szövegét olvashatjuk, a harmadik egységben pedig az ábrázolt személy hosszabb életrajzával ismerkedhetünk meg. 128 különböző nemzetiségű, korú és szerepű személyiség életrajzát olvashatjuk itt, s némi áttekintést kapunk ezáltal a magyar szabadságharc tömegbázisáról is. Vannak közöttük katonatisztek, újságírók, tanárok, papok, képviselők. Nem kis fáradságot és utánajárást igényelt tehát, hogy az ábrázolt személyek mindegyikéről valamilyen pályakép születhessen. S bár a honvédtisztek nagy részénél Bona Gábor köteteinek köszönhetően ez nem jelentett megoldhatatlan feladatot, a polgári személyek esetében jókora munkát igényelt. Ilyen információtömegnél természetesen becsúszhatnak hibák és pontatlan megfogalmazások, amelyek közül most néhányra felhívjuk a figyelmet.

Barthos Sándor életrajza szerint a 24. zászlóalj a tavaszi hadjáratot követően beolvadt a 6. huszárezredbe. Ez lehetetlen. Valószínűleg arról van szó, hogy a zászlóalj az erdélyi hadseregbe, azaz a VI. hadtestbe olvadt be. Czillich Ede életrajzában, s máshol is olvashatjuk „a tavaszi hadjárat hadrendje" meghatározást. Ez pontatlan, hiszen egy hadrendnél meg kell adni annak dátumát, mert a hadrend a tavaszi hadjárat elején és végén jelentősen különbözött. Dipold Antal életrajzában Klapka György már „a tiszafüredi hadrendben" tábornokként szerepel, holott ekkor még ezredes volt. A Dobay József életrajzában említett Kittsee neve magyarul Köpcsény. Szintén az ő életrajzában olvashatjuk, hogy az erdélyi magyar hadsereg decemberben Kolozsvárra szorult vissza „és súlyos védekezőharcot folytatott". Holott Kolozsvárra már november 20-án bevonultak a cs. kir. csapatok. A vízaknai csata nem január 21-én, hanem február 4-én volt; január 21-én Nagyszeben első, sikertelen ostroma zajlott le. Haczell Márton életrajzában „harminc-negyven főnyi radikális csoport"-ról olvashatunk, Sillye Gáborében negyven-ötven főről. A Horváth János életrajzában szereplő Kmety György 1849 áprilisában még csak ezredes, nem tábornok. A Hunyadi Eduárd életrajzában szereplő szabadcsapat neve Hunyadicsapat. A Koncz György nevében szereplő Károlyfehérvár valójában Gyulafehérvár. Kossuth Sándor segédtisztjének neve nem Matolcsay, hanem Matolay Viktor. Kovácsy József életrajza szerint a 7. zászlóaljat az OHB 1848 őszén feloszlatta, mert bűnösnek találta Eszék feladásában. Eszéket azonban csak 1849 februárjában adták fel; a 7. zászlóalj viszont Lipótvárban adta meg magát. Kovácsy születési ideje bizonytalan, hiszen ha 1850-ben azt írja magáról, hogy 39 éves, akkor 1811-es vagy 1812-es születésű lehettett. Máriássy nehezen vehette át 1848 júliusában a katonai érdemjel 3. osztályát, hiszen ez az érdemjel ekkor még nem létezett, s Máriássy is csak Buda ostroma után kapta meg. Máriássy hadosztálya élén nem lehetett ott a tápióbicskei, isaszegi és komáromi csatákban, mert 1849 március közepén betegszabadságra ment, s csak Buda alatt vette át újra hadosztályát. Mezey Károly nem Vácott, hanem még Pesten leckéztette meg a Vilmos-huszárezred kilépett tisztjeit. A Móricz Dénes életrajzában említett aradi ostromsereg parancsnoka nem Gál Sándor, hanem Gaál Miklós volt; Gál Sándor az erdélyi hadseregben szolgált. Psotta Móric életrajzában túlzó az a megállapítás, hogy az 5. tüzérezred „egyöntetűen csatlakozott a honvédhadsereghez", hiszen a tüzérezred egy része osztrák oldalon szolgálta végig a szabadságharcot, magyar oldalon pedig jobbára felügyelet alatt dolgo-

zó hadifogolyként ténykedett. Ferdinand Querlonde du Hamel életrajzában érthetetlen az a kitétel, hogy a 40. zászlóaljjal két hónapig fedezte Görgei visszavonulását; hiszen a visszavonulás csupán két hétig tartott, s Querlonde a visszavonulás szempontjából irreleváns hadszíntéren ténykedett. Rómer életrajzánál hol Ferenc, hol Flóris a keresztnév. Ezt illett volna megmagyarázni. Sebesy Kálmán halálozási évszáma 1886. Sillye életrajzában félreérthető az a kitétel, hogy „kiáltványai hatására tömegesen jelentkeztek az újoncok az önkéntes Bocskay-gyalogcsapatba... és a kerületben szerveződő 52—53. sz. honvédzászlóaljba"; hiszen e két zászlóaljat a Bocskai-csapatból szervezték át. Wunder életrajzában téves az a kitétel, hogy „a Schwarzenberg-gyalogság Görgey feldunai seregébe került, Wunder is itt lépett elő főhadnaggyá 1849. január 14-én", ugyanis a 19./3. zászlóalj ekkor még nem a feldunai (később VII.) hadtestben szolgált, hanem a bánságiban (a későbbi III-ban).

Az olmützi foglyok névjegyzékében is találunk egy-két tévedést, illetve pontatlanságot. Madarász József testvére, László, nem volt rendőrminiszter, még ha alárendeltjei ezt a titulust használták is. Niczky Kristóf nem volt Sopron megyei kormánybiztos; az Niczky Sándor volt. A 131.-ként szereplő Meszlényi keresztneve nem Ödön, hanem Jenő; Ödön már 1849 márciusában meghalt. A polgáraik közt szereplő Choremizky Miklós vezetékneve helyesen Cseremiszky.

Mindezek persze apróságok, de arra mutatnak, hogy az ilyen kiadványok esetében is szükség van szakmai lektorálásra.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Simon V. Péter Barsi József emlékiratának és Berzsenyi Lénárd képeinek, illetve az olmützi fogolynévsornak a közzétételével hasznos munkát végzett. Reméljük, hogy előbb-utóbb megjelenik a másik olmützi festőfogoly, Tóth Ágoston ezredes emlékirata és képeinek gyűjteménye és talán egyszer lesz pontos kiadása Földy János és a többiek naplójának és emlékiratának is.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

MÓRICZ LAJOS

ADATOK ÉS EMLÉKEK AZ EGYKORI 1. MAGYAR HEGYIDANDÁR MEGALAKULÁSÁRÓL, ÉLETÉRŐL ÉS HARCAIRÓL

A második világháborúban résztvevő magyar haderőről megjelent publikációk gyakran megemlítik a hegyi csapatokat, közöttük az 1. hegyidandárt. A szerzők általában elismerő hangon szólnak a „hegyiekről", dicsérik szervezettségüket, szakmai tulajdonságaikat. Az eddig megjelent írások azonban nem közölnek részleteket a hegyi csapatok, illetve a hegyidandárok megalakulásáról, békeéletéről és harcairól.

Ez azért is sajnálatos, mert bennük, mint cseppben a tenger, tükröződik az egész magyar haderő második világháborús történetének több fontos sajátossága és eseménye. A hadseregfejlesztés, a felvonulás, a Galiciában folyó harcok, a Kárpátok védelme, a kormányzói proklamáció okozta megrendülés, a nyilas hatalomátvétel utáni átszervezés, a német kötelékbe sorolások, a románok elleni harcok, a szlovák területen való működés, részvétel a Tavasz ébredése nevű hadművelet kudarcát követő utóvédharcokban a Dunántúlon és végül a fogságba esés az ország nyugati szélén — mind olyan mozzanatok, amelyek feltárása és bemutatása nélkül aligha írható meg a közelmúlt magyar hadtörténelme.

Ez az írás az 1. hegyidandárról kíván szólni, a levéltári adatok, a különböző könyvészeti anyagok és a birtokomban levő korabeli napló alapján.

Az 1. hegyidandár megalakulása és élete 1944 tavaszáig

Magyarországnak a hegyiharc körülményeinek megfelelő szervezésű és felszerelésű alakulatai 1939-ig nem voltak. A Kárpátalja visszacsatolása után merült fel az igény arra, hogy a magas hegyek között vívandó harcban is alkalmazható, speciális csapataink is legyenek.

A magyar honvédség hadrendjébe 1939 őszén került az 1. hegyidandár három hegyivadász zászlóaljjal és néhány dandárközvetlen alegységgel.

A HM 39.000/eln. 1./a-1939 szám alatt megjelent hadrendi táblázat szerint az 1. hegyidandár-parancsnokság állomáshelyéül a Latorca folyó melletti *Szolyvát* jelölték ki. Az 1. hegyizászlóalj az Ung folyó völgyében levő *Perecsenyben*, a 2. a dandárparancsnokság székhelyén, *Szolyván*, a 3. pedig a Felső-Tisza völgyében levő *Rahón* került elhelyezésre. A dandárközvetlen alegységek — egy páncéltörő század, egy motorkerékpáros szakasz, egy páncélgépkocsi-szakasz, egy lovasszázad, egy híradószázad, valamint a szűk dandárvonat — a *Munkácson* levő laktanyákban kaptak helyet.

A hegyi csapatok alakulásáról a Magyarország hadtörténete 2. kötetének 297. oldalán a következők olvashatók: „A VIII. hadtest megalakítása után hozták

létre a hegyidandárokat, három zászlóaljjal és zászlóaljanként egy-egy hegyiágyús üteggel". (Csak egy dandár létesült 1939-ben. — M. L.) „Ezek fegyverzete meghaladta a gyalogságét. A hegyivadász-század 16 golyószóróval (a gyalogos nyolc) és három nehézgéppuskával rendelkezett, géppuskás századainak 12 géppuskája (a gyalogságnak kilenc) volt."

Az 1. hegyidandárt a Románia elleni mozgósítás és felvonulás közvetlenül nem érintette. Ám megállapítható, hogy *az Észak-Erdélybe történő bevonulás után* végrehajtott szervezési változások — miként azt a HM 40.400/eln. 1./a.-1940 szám alatt elkészült hadrend is bizonyítja — az 1. hegyidandárra is kiterjedtek. A változások a következőkben foglalhatók össze:

— a dandárparancsnokság Szolyváról *Máramarosszigetre* települt;

— felállításra került *Nagybányán* egy új (a 4.) hegyizászlóalj;

— megalakították *Máramarosszigeten* a hegyi tüzérosztály-parancsnokságot, amely megkapta a zászlóaljaknál levő hegyi ütegeket;

— Munkácsról *Máramarosszigetre* költözött a hegyi híradószázad, a hegyi utászszázad és a dandárvonat;

— Munkácsról *Nagybányára* költözött a hegyi lovaszszázad, a motorkerékpáros- és páncélgépkocsi-szakasz.

Első alkalommal az 1941. június 22-ét követő napokban (a pontos időpontot eddig nem sikerült feltárni) *mozgósították az 1. hegyidandárt*, amikor a magyar vezérkar a Szovjetunió elleni háborúban való részvétel céljából megalakította az ún. Kárpát-csoportot, amelybe a gyorshadtesten kívül besorolta az 1. hegyidandárt és a 8. határvadászdandárt.

A felvonulás során, az időveszteség elkerülése érdekében, az 1. és a 2. hegyizászlóaljat alárendelték a 8. határvadászdandár parancsnokának, helyettük az 1. hegyidandár parancsnoka két határvadász-zászlóaljat kapott.

Az 1. hegyidandár parancsnoka (Felkl Jenő vezérőrnagy) 1941. július 1-jén 7 órakkor indította meg csapatait a Tatár-hágón át Mikulicsin irányába. A lerombolt műtárgyak miatt a dandár fő feladata azonban nem a visszavonuló szovjet csapatok üldözése, hanem a műtárgyak helyreállítása, majd a Dnyeszteren túlra előretört gyorshadtest utánszállítási útvonalának biztosítása lett. A dandár csapattai 1941 decemberében tértek vissza békehelyőrségeikbe, anélkül, hogy valamilyen harci tapasztalatot is gyűjtöttek volna.

A hegyi csapatok „béke"-életéről ezideig nem kerültek elő érdemleges levéltári anyagok. Ezért itt, saját naplóimra támaszkodva, személyes emlékeimre utalok. Az első benyomásokat a hegyiekről akkor szereztem, amikor 1943 januárjában magashegyi síkiképzésen vettem részt a Ludovika Akadémia hallgatóinak egy csoportjával Tiszaborkút mellett a 3. hegyi zászlóalj síterepén. Később pedig, amikor a végzős hallgatókkal 1943 nyarán „harcászati út" keretében végigutaztuk az Ung, a Latorca és a Tisza folyók völgyét, az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágóig, végképp kialakult bennem az a vágy, hogy a hegyi csapatokhoz kerüljek.

Bár tanulmányi eredményeim (rangszámom) alapján akár budapesti beosztást is kérhettem volna, én a kárpátaljai Szolyva helyőrségben lévő 2. hegyizászlóaljhoz helyeztettem magam. (Szolyvát „ly"-nal írtuk akkor, ellentétben a Magyarország hadtörténete című művel, amely következetesen „j"-vel írja e városka nevét.)

1943. szeptember 19-én jelentkeztem szolgálattételre Szolyván. Akkor szereztem tudomást, hogy a zászlóalj néhány napon belül áttelepül az erdélyi Naszód nevű városkába. Első csapattiszti feladatomul a zászlóalj vasúti szállításának megszervezését és végrehajtását kaptam, amit csak a zászlóalj tiszthelyetteseinek közreműködésével sikerült szabályszerűen megoldanom, mert a tisztikar tagjai a szolyvai ismerőseiktől búcsúzgattak.

A 2. hegyizászlóalj Naszódra költözése szerves része volt az 1. hegyidandár megerősítésére, átcsoportosítására és a IX. hadtestnek történő átalárendelésére, valamint egy újabb — a 2. hegyidandár felállítására irányuló intézkedés végrehajtásának.

A 2. hegyidandár a 8. határvadászdandárból alakult meg, úgy, hogy megkapta az 1. hegyidandártól az Ung folyó völgyében fekvő, Perecseny községben elhelyezkedett 1. hegyizászlóaljat.

Az 1. hegyidandárnál az intézkedések kapcsán 1943 őszén a következők történtek:

— A dandár állományába két újabb hegyizászlóalj került. Az öt hegyizászlóalj mindegyike kapott egy-egy páncéltörő századot. Módosult a dandár elhelyezése. A 2-es zászlóalj *Naszód*, a 3-as *Rahó*, a 4-es *Aknaszlatina* (Nagybányáról átköltözve), a 12-es *Borsa*, és a 33-as *Borgóprund* (3. százada Nagyilva) helyőrségekben kezdte el az új kiképzési évet. Kapott a dandár egy hat löveges légvédelmi üteget, amely *Ungváron* települt. A dandár önálló páncéltörő ütege megszűnt, a zászlóaljak egy-egy páncéltörő ágyús szakaszt kaptak, 2—2 löveggel.

— A parancsnokság Máramarosszigetről *Besztercére* költözött. Ott alakult meg a dandár második ágyús tüzérosztálya is, 3 üteggel.

— A korábbi laktanyáikban maradtak: az 1. hegyi tüzérosztály, az 1. hegyi utászszázad, az 1. hegyi híradószázad és a dandárvonat Máramarosszigeten; az 1. hegyi lovasszázad *Nagybányán.*

Az 1. hegyidandár-parancsnok hadműveleti alárendeltségébe került ebben az új elhelyezési körletben a 62. portyázó osztály (Kisilva) és annak portyázó századai, valamint a Nagyborgón, Nagyilván, Óradnán, Tihucán és Borsán működő erődalakulatok.

A 2. hegyivadász-zászlóaljat Naszódon a megszüntetett román gimnáziumban helyezték el. (Ennek hatására Dél-Erdélyben elvették a magyaroktól a nagyenyedi tanintézetet.) A zászlóaljhoz Kolozsvárról — Gyurich Árpád alezredes személyében — új parancsnok érkezett. Én a 2. század beosztott tisztje lettem. Parancsnokom Borsos Balázs főhadnagy volt, aki 1939-től egyfolytában a zászlóaljnál szolgált és igazi hegyi embernek számított. Tőle a bevonult újoncok kiképzését kaptam feladatul, amelyhez rendelkezésemre állt egy segédlet, amely foglalkozási napokra bontva részletezte a kiképzési anyagot és a követendő oktatási módszereket, a gyalogságra vonatkozóan. A hegyi sajátosságokra azonban nem utalt a segédlet. Ezekre Borsos, illetve a gyakorlati tapasztalatok hívták fel a figyelmemet.

Október közepe táján egyhetes „kis-kihelyezésre" a Radnai-havasokba vonultunk. Festőien szép volt a táj, amely persze nem volt berendezett gyakorlótér. Ám így is minden katonai tevékenység sokszorta nehezebb volt ott, mint a közepesen átszeldelt terepen. Menetelni általában csak egyes oszlopban lehetett. A málhás állatokat hosszabb száron kellett vezetni. Gyakrabban kel-

lett megállni a felszerelés és a málha megigazítására. Rohamozásra szinte egyáltalán nem nyílt mód. Fölfelé, vagy lefelé szökellni a meredek hegyoldalakon alig lehetett. Leginkább csak kúszással volt megközelíthető az „ellenséges" tüzelőállás. Ezen a kihelyezésen érzékeltem először, hogy az akkoriban használt magyar sisakban felfelé lőni végkép nem lehet, mert nagyméretű hátsó része felfelé nézéskor előre billentette a „vaskalapot". A gyalogsági ásóval pedig egyszerűen lehetetlen a köves talajon történő beásás. Az is keserű tapasztalat volt, hogy ilyen hegyekben éjszaka már október végén sem lehet felmelegedni egyetlen pokróc alatt.

1944 januárjában — Borsos főhadnagy tiltakozása ellenére — elvezényeltek az 1. hegyidandárnak Aknaszlatinán, a 4. hegyivadász-zászlóalj keretében létrehozott „karpaszományos" iskolájára oktatótisztnek. Ez a tartalékos tiszti iskola eltért a szokásostól. Nem csak a sorbehívással bekerült, érettségizett fiatalok részére szerveződött, hanem azoknak az érettségizett tartalékosoknak a részére is, akik valamilyen ok folytán még nem teljesítettek katonai szolgálatot és csak most kerültek behívásra. Az iskola hallgatóinak zöme 35 év körüli volt, akik három hetes újonckiképzés után kerültek a sóbányájáról nevezetes Aknaszlatinára.

A kiképzési terv hat hónapra szólt. A karpaszományosok képzéséhez, vagyis a tartalékos tisztképzés első évfolyamához (a második „évfolyamra" fél év eltelte után került volna sor) nem volt olyan részletesen kidolgozott segédlet, mint az újonckiképzésre. Így a „nagybani" időelosztás alapján magam állítottam össze az egyes napok tananyagát. Szolgálati szabályzatot, gyakorlati szabályzatot (ez volt a raj, a szakasz és század harctevékenységét összefoglaló szabályzat), fegyvertant, tereptant oktattam, síkiképzést tartottam a karpaszományosoknak, de mint az iskola egyetlen beosztott tisztje, még sok minden mással is foglalkoztam. Az iskola parancsnoka (Papp Domonkos százados) nem tartott órákat, inkább csak ellenőrzött.

Az aknaszlatinai helyőrség hadseregszerte hírhedt volt durva légköréről. Az ott állomásozó 4. hegyivadász-zászlóalj parancsnoka, a sánta Balbach László alezredes, közismerten goromba, sőt kegyetlen ember volt. Előszeretettel tartott tisztigyűléseket éjszaka, szombat este vagy vasárnap. Papp százados, mint fiatal házasember, nehezen viselte el az alezredes „kínzásait"; engem azonban ez nem idegesített túlságosan, mert Aknaszlatinán a laktanyaiakon kívül senkit sem ismertem. Minden figyelmemet a kiképzésre fordítottam.

Különösen sok munkával járt a síkiképzés, mert a karpaszományosok közül csak néhánynak volt megelőzően síléc a lábán. Néhány napos gyakorlás után már egy kihelyezésre is sor került. A kihelyezés színhelyének közelébe vasúti szállítással jutottunk el. Onnan, kétméteres hóban, hósarusok által taposott nyomon, sílécen kellett felkapaszkodnunk a táborhelyül megjelölt tisztásig. Minden felszerelést magunk vittünk, az egyénit és az alegységit egyaránt. A legnehezebbek a fortyogó gulyással teli termoszládák voltak, amelyeket, a közösségi szellemet erősítendő, én magam is vittem. Bevallom, hogy csak a megszégyenüléstől való félelmem miatt nem tettem le már az első méterek után az erőmet meghaladó terhet. A nagy fáradtsággal elért táborhelyen, 20 fokos fagyban, finn típusú jégkunyhókat építettünk. Reggelre azonban azokban is kegyetlenül hideg lett. Csontkeménnyé fagytak a katonakenyerek, de a rajtunk levő köpenyek is.

Nappal a sízést gyakoroltuk, majd a rajvédelem és a rajtámadás tárgyköreit vettük át hóleplekben, síléceken. Ez már vidámabban ment, mert azokban a napokban ragyogóan sütött a nap. Az éjszakák azonban továbbra is kínzóan hidegek voltak. Végül kibírtuk az egyhetes kihelyezés fáradalmait és jó hangulatban búcsúztunk el a táborhelyünk közelében magasodó 1900 méter magas Pop Iván csúcstól. A hazatérés vasúton történt. Ettől az időtől kezdve az iskola hallgatóit már hegyivadásznak szólítottam.

Ezzel kapcsolatosan tudni kell, hogy a hegyidandár zászlóaljait 1943-ban tisztelték meg a hegyivadász elnevezéssel. Azt megelőzően csak „hegyieknek" nevezték őket. A rendfokozat nélküli katonákat itt-ott vadászoknak kezdték hívni. A jó humorúak hamarosan a tiszti rendfokozatokat is vadászosították: vadnagy, fővadnagy, szarvados, őznagy, alzergedes és zergedes — így hangzott javaslatuk. A tábornoki rendfokozatra tiszteletből nem tért ki a „félhivatalos" javaslat. A katonák egymás között az 1. hegyidandár parancsnokának a vaddisznó címet adományozták.

A hegyivadász-zászlóaljakat a felső vezetés segítette abban, hogy nevük, tekintélyük legyen az egész hadseregben. A zászlóaljak ruházatában is kifejezésre jutott a megkülönböztetés. Ernyős (simlédéres) sapkát kaptak, a sapka baloldalát havasi gyopár díszítette. Vasárnap fajdkakastollat lehetett a sapka mellé tűzni. Ez is növelte a hegyivadászok önbecsülését és tekintélyét. Sínadrág és szakszerűen megvasalt hegyi bakancs tartozott az öltözékhez. A tisztek szövetből készült rövid körgallért hordtak.

A hegyivadász-zászlóaljak vegyes nemzetiségűek voltak. Állományukba a magyarokon kívül ruszinok és románok is tartoztak. A nemzetiségi katonák hazulról magukkal hozták a hegyi ismereteket. Kiválóan tudtak tájékozódni és nagyszerűen bírták az emelkedőket. Egy-egy komolyabb kapaszkodónál átvették a Budapestről és a Nyírségből bevonultak hátizsákjait, fegyverzetét, hogy segítsenek rajtuk. Lehet, hogy ez is, de még bizonyára sok más is hozzájárult ahhoz, hogy a jó szellem és az összetartozás érzésének fokát illetően a hegyivadász-zászlóaljaknak nevük, hírük volt.

1944. március 15-én elrendelték az 1 .hegyidandár mozgósítását. A tartalékos tiszti iskola azonnali hatállyal feloszlott, mindenki bevonult eredeti beosztásába. Én is búcsút mondtam Aknaszlatinának és visszatértem vonaton Naszódra. Itt már nagy volt a sürgölődés. Tele volt a városka katonákkal. Engem a 40 géppisztolyosból álló felderítő szakasz parancsnokává neveztek ki. Nagyon büszke voltam tűzerős szakaszomra, tudtam, hogy a géppisztoly nagyszerű fegyver.

Már negyedik napja tartott a mozgósítás, amikor hírül vettük, hogy a németek a Tisza vonaláig megszállták az országot. Vérig voltunk sértve. Hangosan és durván szidalmaztuk „fegyverbarátainkat". Sehogy sem tudtuk megérteni, hogy Horthy kormányzó miért egyezett bele ebbe. Borsos szerint a „Főméltóságú Úr már öreg és erősen befolyásolható". Beláttam, hogy ebben lehet valami, „mert hiszen hogyan következhetett volna be ez a súlyos megszégyenítés"?

Mivel Erdélybe nem jöttek be a németek és munkánk is nagyon sok volt, néhány nap elteltével valahogy elterelődött erről a politikai kérdésről a figyelmünk. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy ezekben a napokban szállították el a városka zsidó lakosságát. A hír az elszállításról engem a gyakorlótéren ért.

Lóra szálltam és bevágtattam a városba. Egyenesen az elszállítást vezető csendőrszázadoshoz mentem. „A naszódi zsidók igen rendesek, magyar érzelműek, minket jól fogadtak, méltánytalanság őket kitelepíteni" — jelentettem neki. A csendőrtiszt válasza kurta volt. — „Hadnagy úr, maga ehhez nem ért. Erről nem tárgyalunk. Végeztem." És én megszégyenülten eltávoztam. A korábbi századparancsnokhoz mentem panaszkodni, aki csupán annyit mondott, hogy ezt a kérdést eldöntötték a nagyok, mi itt nem „ugrálhatunk".

A mozgósítás nyolcadik napján megszemlélte zászlóaljunkat Lóskay Ferenc vezérőrnagy, a dandár parancsnoka. A látottakkal meg volt elégedve, de a szemle után úgy intézkedett, hogy a visszamaradó részleghez a pótkeret parancsnokon kívül is be kell osztani egy hivatásos tisztet, mégpedig a legfiatalabbat. Így maradtam én Naszódon, amikor a zászlóalj a következő napon elvonult a harctérre. „Maradt itthon kettő-három nyomorult..." jutott eszembe az első világháborús katonanóta. Azokban a napokban úgy éreztem, hogy valami borzasztó és jóvátehetetlen mellőzés ért. Néhány nap elteltével azután megbékéltem sorsommal. Ezt elősegítette, hogy újabb tartalékosok vonultak be és belőlük megalakult a 2. hegyivadász pótzászlóalj. A parancsnok a művelt, halkszavú, félkezű Izay János százados lett. Rám az egyik századparancsnokság jutott. A fő figyelmet a kiképzésre fordítottam. A tartalékosok katonai ismereteit igyekeztem felfrissíteni.

Az 1. hegyidandár harcai a Kárpátokban 1944 áprilisától október 15-ig

Az Északkeleti-Kárpátokba irányított katonavonatok az 1. hegyidandárhoz tartozó alakulatokat Körösmező és Rahó állomásokig szállították. Onnan gyalogmenetben kellett az 1. magyar hadsereg tervezett támadásával kapcsolatos megindulási körletet elfoglalniuk. (Az 1. magyar hadsereg mozgósításáról, felvonulásáról és erről a támadásról részletesen ír Jolsvay Viktor szolgálaton kívüli vk. ezredes A Magyar Királyi 1. Honvéd Hadsereg története című tanulmányában, amely a dálnoki Veress Lajos vezérezredes kiadásában megjelent Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920—1945) címet viselő könyvben jelent meg.)

Az 1. hegyidandár megindulási körletét a Tatár-hágó északi oldalától húzódó Prut nevű folyó völgyében — Vorokta és Mikulicsin települések körzetében — jelölték ki. A hegyivadász-zászlóaljak április 6. és 12. között lépték át a Kárpátoknak azt a gerincét, ahol az országhatár húzódott. Az út eleinte havas, majd a megindult gyors hóolvadás következtében mélyen sáros volt. A békehelyőrségekből a zászlóaljak után küldött síléceket nem lehetett használni.

Ölvedi Ignác Az 1. magyar hadsereg története című könyvében a hadsereg felvonulása végrehajtásának leírása során említést tesz az 1. hegyidandárról. A könyv 73. oldalán olvashatjuk: „A Kárpátok havas, jeges útjain nehezen ment az átkelés. Csak a hegyivadász csapatok birkóztak meg időre a feladatokkal. A 33. hegyivadász-zászlóalj például április 4—5-én érkezett meg Rahóra vasúti szállítással, de alegységeinek egy része már 12-én Gyelatyinnál harcba lépett. A hadsereg alárendeltségébe utalt csapatok közül április 9-re az 1. hegyidandár újabb részei érték el Gyelatyint, a dandár zöme előremozgásban volt

Gyelatyin, Mikulicsin, Vorohta és a Tatár-hágó körzetébe"... „1944. április 16-án az 1. hegyidandárbeliek feladták Gyelatyint, déli irányba vonultak vissza és ott átmentek védelembe".

Az 1. hadsereg támadása április 17-én 14 órakor indult meg. Ennek keretében a 2. hegyidandárnak sikerült ugyan újból elfoglalnia Gyelatyint, de a hozzá csatlakozó 1. hegyidandár előretörése a Prut folyón való átkelés nehézségei és a Kolomeától keletre levő repülőtér elleni támadás során elszenvedett nagy veszteségei miatt április 26-án végképp elakadt.

Ezt követően az 1. hegyidandárt kivonták a német XI. hadtest alárendeltségéből és a magyar VI. hadtest parancsnokának rendelték alá. Farkas Ferenc altábornagy, a hadtest parancsnoka az elért terepszakasztól 8—10 km-re Dny-ra jelölte ki a dandár védelmének szakaszát. A védőszakaszt az előrejutott századok fedező biztosítása mellett kellett a dandárnak elfoglalnia.

A védelem kiépítésére és a védelmi harc megvívására vonatkozóan a VI. hadtestparancsnokság részletes „Emlékeztetőt" adott ki a csapatoknak. Ebben különösen aláhúzta a nehézfegyver-tüzelőállások jó megválasztásának fontosságát és a tűzrendszer gondos megszervezésének a szerepét. Előírta azt is, hogy még a századok is rendelkezzenek tartalékkal a vonalba beékelődött ellenség késedelem nélküli visszavetése érdekében. (Az Emlékeztető tartalmát részletesen ismerteti vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes Harcok a Tatár-hágó körzetében című írásában, amelyet az Amerikai Magyar Kiadó 1953-ban Kölnben, német nyelven jelentetett meg.)

A támadás és a védelembe való átmenet során elszenvedett veszteségek pótlására az otthon megalakult pótzászlóaljak június elején kaptak parancsot. Zászlóaljanként 200 katonát és öt tisztet kellett felkészíteniök és útbaindítaniok.

A 2. hegyivadász-zászlóaljhoz induló pótlás — az akkori nevén menetszázad — parancsnoka én lettem. Június 10-én indultunk el először Naszódról. A debreceni pályaudvart ért bombatámadás után azonban visszafordultunk. Ez sok bonyodalommal járt, mert már el voltak foglalva a laktanyai helyeink. Furcsa helyzetünk tíz napon át tartott. Akkor hagytuk el végérvényesen Naszódot. A kezdetben rövid vasúti szerelvény útközben egyre hosszabbodott, mivel hozzánk csatolták a többi zászlóalj számára útbaindított pótlást is. Mivel én voltam a szerelvényen az egyetlen hivatásos tiszt, az egész szállítmány parancsnoka is én lettem. A csapi állomáson szereztünk tudomást arról, hogy az amerikaiak és az angolok partra szálltak Normandiában. Egy német vonat erősen italos utasai arról biztosítottak bennünket, hogy most már gyorsan szétverik az ellenséget.

Az országhatárt Lavocsnénál léptük át, majd Lvov (akkori nevén Lemberg), Sztaniszlau, Gyelatyin, Mikulicsin volt az útvonalunk. Mikulicsinben kiraktunk és innen már gyalogmenetben vezettem a menetzászlóaljat Berezov-Nizni-ig, ahol a dandár 1/c osztálya (hadtápvezetési pontja) volt. A község szélén szépen gondozott magyar katonatemetőt találtunk. Egyforma sírok, fakeresztek, mindegyiken egy-egy sisak. Rossz érzés fogott el a sok sír láttán. Lehetett ott vagy 60—80 is.

— Mi is ide kerülünk? — kérdezték itt is, ott is.

— Ha lesz lehetőség a hátraszállításra — válaszolt egy tartalékos tisztes, aki már járt a harctéren.

Nem szóltam rá a kommentátorra, mert ilyesvalami bennem is megfogalmazódott.

A község túlsó szélén elterülő réten a dandár szállásmestere (mai értelemben a parancsnok hadtáphelyettese) üdvözölt bennünket, majd közölte, hogy néhány héten át harctéri tapasztalatokkal rendelkező oktatók keze alatt tökéletesíteni fogjuk katonai ismereteinket a közelben levő kiképző táborban. Ezt én eleinte magamra nézve indokolatlannak tartottam, mert úgy véltem, hogy korszerű kiképzést kaptam a Ludovikán, de később meggyőződtem a felkészítés és a harctéri körülmények fokozatos megismertetésének hasznosságáról. E vélemény kialakulását az is segítette, hogy huszonötödmagammal elküldtek 10 napos tanfolyamra a 7. német páncéloshadosztályhoz. Ott jól berendezett gyakorlótéren sajátítottuk el az akkor egészen modern kézi páncéltörő fegyverek a „Panzer-Faust" (páncélököl) és a „Panzerschreck" (páncélrém) kezelését. Mindkettő tökéletes fegyvernek tűnt technikailag, de sikeres alkalmazásuk vasidegzetű katonákat feltételezett, mivel 50 méteren belül voltak csak hatásosak. A németek a fegyverek kezelésének megtanításán kívül gyakoroltatták velünk a gyalogság és a páncélosok együttműködésének bevált módszereit is.

A tanfolyam végeztével végre megkaptuk beosztásunkat. Én az akkor dandártartalékban levő 2. hegyivadász-zászlóalj 2. századának parancsnoka lettem. Az eredeti parancsnok, Borsos főhadnagy — aki Naszódon is felettesem volt —, tífuszgyanúval kórházba vonult. A zászlóalj parancsnoka: Gyurich Árpád alezredes barátsággal üdvözölt, csakúgy mint a zászlóalj többi tisztje, akik több mint három hónapja voltak már kint a fronton. Mindenki az otthoni helyzet és a naszódi ismerősök felől érdeklődött.

Századom akkor a második lépcsőben, az elől védő századok mögött 3—400 méterre húzódó dombvonulaton építette ki állásait. Először ezeket jártam végig, majd a szárnyak biztosítását ellenőriztem. Ellátogattam a lovak, a szekerek és a konyha hátrább elhelyezkedő körletébe is. (A századnak 67 hegyi málhás lova volt.) A század katonái közül többeket ismertem még Naszódról.

Ezekben a napokban az első vonal helyzete rendkívül csendes volt. Alig akadt valami harchoz hasonló tevékenység. Nappal csak néha szólalt meg egy-egy golyószóró. Éjszaka néhány világító rakéta röppent fel, az is csak ritkán. A különleges nyugalomból egyesek arra következtettek, hogy bizonyára valamilyen fegyverszüneti tárgyalások vették kezdetüket. Erről beszéltek széltében hosszában. A katonák arca ragyogott, mint akik valamiféle titok ismerői. „Én viszont sajnálnám, ha még a tűzkeresztségen sem esnék át" — írtam a naplómba. Magyarázatul pedig ezt: „egy hivatásos tisztnek mégis csak tudni kellene, hogy milyen is a háború a maga valóságában".

Június 22-én valami mégis történt. Századommal átvezényeltek az ún. Kövessy-csoporthoz, amely Jablonov községgel szemben védett. A Dubowy magaslaton tartalékként helyezkedtünk el. A következő napon végigjártam a 33-as hegyivadász-zászlóalj első vonalát. Ízlelgettem a harcteret. Az egyik géppuska tüzelőállásában megláttak a túlsó oldalról és egy rövid sorozat fúródott közel a fejemhez az agyag mellvédbe.

1944. július második felében nagyerejű támadás érte az 1. magyar hadsereg balszárnyán elhelyezkedő VII. hadtest csapatait. A magyar hadosztályok dél, illetve délnyugat irányába, azaz a Kárpátokba igyekeztek visszavonulni. A visz-

szavonulás menekülésszerűvé vált és egészen Gyelatyinig folytatódott. „Onnan — olvashatjuk a Magyarország hadtörténete 2. kötetének 387. oldalán — a 27. könnyú hadosztály, az 1. hegyidandár, a 24. és a 25. gyaloghadosztály, valamint a 18. tartalékhadosztály július 26—27-én visszahúzódott a Hunyadi-állásba, a 2. hegyidandár pedig Mikulicsinban foglalt állást, hogy védje a Tatár-hágóhoz vezető egyetlen útvonalat."

A visszavonulás alatt elfoglalt ún. felvételi állásban estem át a tűzkeresztségen. Olyan támpontot kellett egy félnapon át védenünk, amelyet szüntelenül lőtt és két ízben is igyekezett birtokba venni a visszavonuló zászlóaljat üldöző szovjet osztag. A rohamok visszaveréséért, az esti órákig való kitartásunkért és az azt követő sikeres visszatérésért elismerést kaptunk Gyurich Árpád alezredestől. Ezt komoly dolognak tartottuk, mert a 45 év körüli, tapasztalt parancsnok részt vett már az első világháborúban is és a zászlóalj tisztjeinek körében szaktekintélynek örvendett.

Az 1. hegyidandár új védőállása már magas hegyekre támaszkodott. A mi zászlóaljunk a visszavonulás fedezésével kapcsolatos feladatok sikeres teljesítése után tartalékba került. Alig telt el azonban két nap, máris harci feladatot kapott a tartalék. „Verd vissza századoddal a 12-esek védőállásába a Rotundul magaslaton beékelődött ellenséget. Már itt is van Kovács alezredes egy tisztje, aki a megindulási terepszakaszra elvezet" — igazított el déltájban zászlóaljparancsnokom és azzal útnak is indított. Elérve a támadás megindításához alkalmas körletet, jelentkezett nálam egy tüzérzászlós és azt kérdezte, a támadás alatt hová lőjön a rendelkezésemre bocsátott négy hegyi ágyú. Először nem tudtam, mit válaszoljak, de azután, amikor elgondoltam, hogy századommal hogyan is lehet elfoglalni a kisebb facsoportokkal borított hegyet, már tudtam, hová kell lőniük.

A feladatot, a tüzérségi tűzcsapásokkal támogatva, jól sikerült teljesítenünk. Két foglyot is ejtettünk. Már sötét volt, amikor Kovács alezredes a Rotundulról a délelőtt folyamán megfutott század parancsnokával feljött hozzám a tetőre és megköszönte a segítséget. Hajnalban indultunk vissza a saját zászlóaljunkhoz, hogy ott kipihenjük magunkat. A pihenő csak estig tartott.

„Holnap hajnalban el kell foglalni a Dzemir 1026-os magaslatot" — így szólt az újabb parancs és arra az én századomat jelölte ki Gyurich alezredes. Megerősítésül négy géppuskát és azt az ígéretet kaptam, hogy — szükség szerint — támogatni fogja a támadást a zászlóalj nehézfegyver századának további 8 géppuskája és egyetlen működőképes aknavetője. Készenlétben lesz az esetleges beavatkozásra a zászlóalj-felderítőszakasz is.

Öt kilométerre volt tőlünk a nagyrészt füves, kisebb erdőparcellákkal borított Dzemir nevű, 1026 méter magas, kettős kúp. Távolról olyan volt, mint egy kétpúpú teve. Nekünk a nyak felől kell majd megrohamozni a púpokat.

Éjfél után két órakor indultunk el. Az esti órákban kitört vihar akkorra már elcsendesült, de nagyon sárossá tette a szekérutat. A koromsötét éjszakában a katonák egymás köpenyszíját fogták, hogy el ne szakadjon az oszlop. Amikor megvirradt, ennek ellenére hiányzott Kassa hadapródőrmester szakasza. Hogyan is fordulhatott elő, pedig Kassa tapasztalt szakaszparancsnok és már április óta kint volt a harctéren? Sűrű köd ereszkedett le. A Dzemir teljesen elrejtőzött előlünk. Végképp nem lehetett megállapítani, hogy van-e ott valamiféle erő. Úgy kell tehát felkapaszkodni rá, hogy ne érjen meglepetés. Ha Kas-

sa itt lenne, kétoldalról közelíthetnénk meg a csúcsot, így csak balról fogom megkerültetni egy szakasz erővel — mégpedig Bakos zászlós szakaszával — én pedig a géppuskákkal szemből fogom biztosítan ia feljutást, ha egyáltalán lehet majd látni valamit. A Mátis-szakaszt tartalékban hagytam a hegy Rotundul felé eső oldalán húzódó szekérút mentén, védve ezzel a jobb oldalamat.

A balra kiküldött osztagnak fél hatkor kellett volna felérnie a felénk eső kúpra. Elérkezett ez az idő, de a megbeszélt zöld rakéták csak nem röppentek fel. Már háromnegyed hat, hat, negyed hét és még mindig nem történt semmi. Nem bírtam tovább a várakozást, ezért elhatároztam, hogy kis törzsemmel, a géppuskákkal és a tartalékszakasz egyik rajával magam vágok neki az emelkedőnek.

Óvatosan lopakodtunk előre a magas, harmatos fűben. Ritkább lett a köd, időnként láthatóvá vált a Dzemir. A védők is megláttak bennünket. Tüzelni kezdtek. Fedeztük magunkat. Néhány percre földhöz szegezett engem is egy golyószóró tüze, közvetlenül mellettem lapultak az egyik megerősítésül kapott géppuskás raj katonái. Engem figyeltek. Elszégyelltem magam, hogy úgy lapulok, mint egy béka. Erőt vettem magamon, felemeltem a fejem és tűzparancsot adtam a géppuskának arra, hogy rövid sorozatokkal lője a facsoport tövénél levő állásokat. Az izgatott irányzó rövid sorozatok helyett egyszerre kilőtt egy egész hevedert.

Amikor végre elhallgatott a géppuska, „Hajrát" kiáltottam és pisztolyt rántva felugrottam. Kis csoportom minden tagja követett, a négy géppuska újból tüzelni kezdett. Erre tőlünk balra is felhangzott a „Hajrá" kiáltás. Hatott a személyes példa. Előttem senki sem volt. Pillanatok alatt fenn voltunk a kúpon. Egy lövészgödörben két hősi halált halt szovjet katona feküdt golyószóróik mellett. Gondolkodásra azonban nem volt idő, mert Bakos zászlós szakaszával már futottunk tovább a nyergen keresztül az előkúp felé. A négy, magát megadó ukrán katonának éppen csak intettünk. Lihegve, teljesen átizzadva értük el a másik kúpot, de onnan már nem tüzeltek ránk. Csak Kassa hadapródőrmester eltévedt szakaszának emberei ijesztettek meg bennünket, akik isten tudja hogyan kerültek az előkúp oldalába. A lövések zaja jelezte nekik az irányt, úgy találtak ránk — jelentette Kassa.

Amint tehettem visszatértem a holttestekhez. Ezt megelőzően nem gondoltam arra, hogy valakinek is a halálát fogom okozni, még ha közvetetten is. Elhatároztam, hogy illő temetést rendezek a hősi halottaknak. Ott ásattam meg a sírt, ahol rájuk találtunk. A harcelőőrsben levők és az őrszemek kivételével összehívtam a század tagjait a sír köré. Néhány szót szóltam arról, hogy a hazáért harcolni milyen nagy dolog. Ez a két szovjet katona is a hazájáért halt hősi halált. Az egyik szakasszal dísztüzet is lövettem tiszteletükre. A fakeresztekre cirill betűkkel írtam fel a katonakönyvből megtudott adatokat.

A Rotundul és a Dzemir magaslatok elleni támadás megszervezéséért és végrehajtásáért Gyurich alezredes tolmácsolta a dandárparancsnok elismerését. Bakos zászlóst és néhány katonát kitüntetésre terjesztettem fel.

A sikeres támadások után védelemre rendelkeztünk be a Dzemir magaslaton. Kitűnő helyen voltunk. Előttünk mély völgy terült el. Közvetlenül nem voltunk harcérintkezésben a szovjet csapatokkal. Az ő állásaik a völgy túlsó oldalán, tőlünk 3—4 km-re húzódtak.

„A Hunyadi-állásba visszavonult magyar csapatokra súlyos nyomás nehezedett. Tíz napon át az állás összes magaslata heves támadások célpontja volt, a szovjet erők a Tatár-hágó eléréséért küzdöttek" — olvasható, jól jellemezve az akkori helyzetet, Dombrády Lóránd—Tóth Sándor A Magyar Királyi Honvédség 1919—1945 című könyve 333. oldalán.

Általánosan fogalmazva egy hadseregparancs is megemlékezik a Hunyadi-állás egyes elvesztett támpontjainak a visszafoglalásáról. Ölvedi Ignác Az 1. magyar hadsereg története 1944. január 6-tól október 17-ig című könyvében a hadseregparancsból a következő mondatot idézi: „Augusztus 10-ig a csapatok visszafoglalták a július 30-a óta elvesztett támpontokat, s ezzel a Hunyadi-állás ismét a VI. hadtest birtokába jutott". (116. o.)

Itt szükséges megemlíteni azt, hogy július 27-én különösen erős támadást vert vissza az 1. hegyidandárral együttműködve a bal szomszéd 25. gyaloghadosztály a Rokieta átjáró körzetében, amelynek elvesztése a szovjet csapatoknak a Prut folyó völgyébe és a Tatár-hágó északi kijáratához való kijutását tette volna lehetővé.

Augusztus elején, amikor nyugalom volt már a mi frontszakaszukon, a balszárnyunkhoz csatlakozó 25. gyaloghadosztály katonáit a Dunántúlról beérkezett 10. hadosztályosok váltották fel. A csatlakozó század parancsnoka többször is járt nálam, hogy a csatlakozási kérdéseket és a közöttünk levő hézag lezárásának részleteit megbeszéljük. Találkozásaink alkalmával szomszédom felajánlotta, hogy két szép magyar síkvidéki lovat adna egy kis hegyi málhás lóért, mert a dunántúli lovak itt neki nem felelnek meg. Létre is jött egy 4:2 arányú csere, amit a két század-szolgálatvezető bonyolított le.

Augusztus 24-én fontos hír jutott el hozzánk. A zászlóaljparancsnokság a századparancsnokoknak telefonon tudomására hozta, hogy a románok kiléptek a háborúból. Nagy lett az izgalom. Sejtettük, hogy ez ránk nézve sem marad hatástalan és éreztük, hogy a mi életünkben is hamarosan jelentős változások fognak bekövetkezni. A legénység, de még a tisztek is, az országhatárra való visszavonulás szükségességét hangoztatták. Volt, akiben felmerült, hogy most visszaszerezhetnénk Dél-Erdélyt. Ez a gondolat is tetszett sokaknak.

Szeptember 9-én érkezett meg a visszavonulási parancs. A Prut folyó völgyébe kellettt hátramennünk, ahonnan már látszott a Hoverla 2056 méter magas gránittömbje, az akkori államhatár egyik uralgó magaslati pontja. Zászlóaljunk 1. és 3. százada, a 33. hegyivadász-zászlóaljat megerősítendő a Zabie-i völgy lezárására kapottt parancsot.

Az én századom téli szállások építéséhez kezdett. A közeli fatelepről kisvasút szállította a házak építéséhez szükséges fát. A következő napokban kopácsolás és nótaszó tölötte be a kies fekvésű völgyet. A jó hangulatú munkának néhány nap múlva azonban vége szakadt. Fel kellett készülni az indulásra. Megtudtuk, hogy az előttünk emelkedő 1586 méter magas Kosztrica csúcsot és a Maris-gerincvonalat, ahol a 3. hegyivadász-zászlóalj véd, támadják a szovjet csapatok. A testvérzászlóalj megsegítésére már bevetették a dandár kiképzőzászlóaljját, az ún. rohamzászlóaljat. Feszülten vártuk az első vonalból érkező híreket. Ezek azonban nem voltak biztatóak, sőt hamarosan bennünket is felrendeltek a Kosztricára. Az ottani erők parancsnokává Gyurich alezredest nevezték ki.

Mialatt kapaszkodtunk felfelé a nehéz, meredek hegyi úton, sok sebesültet hoztak velünk szemben és egyre erősödött a harci zaj. Kassa hadapródőrmesterrel a század élén mentünk. Arról beszélgettünk, hogy vajon végrehajtható lesz-e a dandárparancsnokságnak az a parancsa, hogy karácsonyig a zászlóaljak minden tisztje és hadapródja legalább három hét szabadságot töltsön otthon. Kassa szeptember végén indulna, és novemberben kerülnék sorra.

Felérve a havasi legelő szegélyéhez láttuk, hogy az előttünk kb. 4—500 méterre emelkedő, üdezöld gyepszőnyeggel borított kúpról éppen visszafelé húzódnak sajátjaink, majd nagy csoport szovjet katona tűnik fel nyomukban. Egy ismeretlen magyar főhadnagy századával ellenlökésre indult, de néhány lépés megtétele után megtántorodott, majd hanyatt esett: haslövést kapott. Már haldoklott, amikor az egészségügyiek hordágyra rakták és megindultak vele a völgy felé. Ám nem sokáig figyelhettem a hordágyon fekvő főhadnagyot, mert egy szakaszomat Gyurich alezredes a 3-as hegyiek megerősítésére előre rendelte és arra kellett intézkednem.

Közben beesteledett. Hideg, fagypont körüli hőmérsékletű, csillagos éjszaka köszöntött ránk. Hajnali 4 órakor századom megmaradt részlegével engem is bevetettek. A 3. zászlóalj jobbszárnyán kb. 300 métert haladtunk előre, amikor a váratlanul erős tűz a jól belátható havasi legelőn földhöz lapított mindenkit. Beástuk magunkat, de ennek ellenére sokakat találtak el a Kosztrica tetejéről tüzelő szovjetek. A nap folyamán négy halottunk és tizenhárom sebesültünk lett.

Sötétedés után egy-egy üres lövészgödörbe vonszoltuk az élettelen testeket. Ez lett a sírjuk. A betemetett gödrök tetejébe sapkát tettünk. S, hogy azt ne vigye el majd az őszi szél, szuronnyal a hanthoz rögzítettük. (A hegyivadászok — büszkeségből — soha nem tették fel a sisakot, így nem is kerülhetett a sírra sem.) Tisztességes temetésre, emlékbeszédre, dísztűzre az adott helyzetben nem is gondolhattunk. Pedig megérdemelte volna minden elesett katonám az ilyen végtisztességet.

Kassa hadapródőrmestert és Mátis zászlóst is hordágyon vitték el. (Lehet, hogy ők hazakerültek szeptember végére, mert sebesülésük nem volt életveszélyes.) Ott búcsúztam el a ruszin nemzetiségű Zsába tizedestől és az angyalföldi vagány Suhajda honvédtől a két legtapasztaltabb hegyikatonától is. Egyikük láb, — másikuk csípőlövést kapott. Kilenc sebesült saját lábán jutott el a segélyhelyig, ők aknaszilánkoktól sérültek.

Először éreztem a háború folyamán teljes kiszolgáltatottságot, céltalanságot. Katonáimnak sem tudtam a korábbiakhoz hasonló határozottsággal parancsokat osztogatni. Nem volt lelkierőm a további előrenyomulás erőltetéséhez. Ezt egyébként egyetértő arckifejezéssel fogadták.

Másnap hajnalban a tőlünk balra kb. 3 kilométerre húzódó völgyben dörögni kezdtek az ágyúk. Déltájban a szovjet tüzérség szinte már a hátunk mögött szólt.

Szeptember 20-án este kaptuk meg a visszavonulási parancsot.

A visszavonulást a sokszor gyakorolt és eddig mindig bevált módszerrel hajtottuk végre. A Hoverla irányában ereszkedtünk le a lejtőről. A völgybe érve egy faházikóban találtam a zászlóaljparancsnokot. Több napos szakállal az állán, idegesen és elkeseredetten tájékoztatott a többi századot ért súlyos veszteségről és arról, hogy feladatul kaptuk a Hoverla irányában húzódó völgy lezárását.

Már elhelyezkedtünk az új védelmi „terepszakaszon", amikor a 2. hegyidandár egyik zászlóalja (szám szerint az 1-es, melynek parancsnoka, Móricz őrnagy volt) jött előre a védőkörlet gerincét képező kocsiúton azzal, hogy lehetővé tegye a mi zászlóaljunk visszavonását.

Másnap elrendelték visszavonulásunkat az országhatárra. Ez mindannyiunkat felvillanyozott. Bármennyire is nehéz volt a Hoverla meredeken emelkedő tömbjének megmászása, vidáman, énekelve léptük át szeptember 24-én reggel 10 órakkor az államhatárt. Úgy éreztük, ha megfogyatkozva is, de harcképesen tértünk vissza a Tatár-hágói hídfőből, ahol kemény küzdelemben volt részünk.

Az ország területén először a határ mentén húzódó ún. Szent László-vonal egy részének védelmére kaptunk feladatot. (E mögött volt az Árpád-vonal.)

Az itt kiépített védelem a nekünk kijelölt szakaszon műszakilag elég jó volt, de élőerő alig volt az első vonalban. A két kilométerre elnyúló védőkörletünkben egyedül voltam a 60 katonámmal. A hézagokban csak a határőrök járőröztek. Két nap múlva parancsot kaptunk arra, hogy vonuljunk be Havasalja községbe. A védőállást csodálkozásunkra senki sem vette át tőlünk. A határon csak egy határportyázó őrs maradt. A völgyekben levő hidakat az utászok robbantáshoz készítették elő.

Havasalján már sorakozva várt ránk a zászlóalj többi alegysége. Sötétedett, amikor hozzájuk csatlakoztunk és megindultunk. Meredek szerpentinen, sűrűsödő ködben, fagypont alatti hőmérsékleten emelkedtünk fölfelé. Rajtunk kívül sok más alakulatot is erre az útra irányítottak, ezért nagy volt a torlódás. A vaksötétben 1-1 kényszermegállás után mindig akadtak, akik elmaradtak, elaludtak az út mellett. Nehéz volt fenntartani a rendet, együtt tartani a századot. Teljes felszereléssel nagyon fárasztó volt a másfélezer méternél magasabb útszakasz leküzdése. Éreztük, hogy ritkább a levegő, gyorsabban vert a szívünk.

Az egész éjszaka tartó menet után másnap reggel a Hoverla Tisza-gátjának páratlan szépségét szinte alig tudtuk értékelni. Pedig csodálatos volt az elénk táruló kép. A nap a még homályban levő Hoverla vöröses-barnás sziklafala mögül éppen akkor tűnt fel. Előttünk eleinte enyhén, majd meredekebben lejtő harmatos gyepszőnyeggel, lejjebb alacsony bokrokkal, később fenyőfákkal borított hegyhát húzódott. Mélyen a völgyben, átlátszó párafátyollal fedve, meg-megcsillant a sötét erdőkkel övezett víztároló. A partján felépített épületek, de maguk az erőművi berendezések is, játékkockáknak tűntek a szerpentin legmagasabb pontjáról.

Délután 3 órakor érkeztünk Tiszabogdányba. Reméltük, hogy megfelelő szállásunk lesz, de csalódtunk, mert a katonákkal tömött községben szabad férőhely már nem volt. A polgári lakosságot a katonák kiszorították házaikból. Egy útkarbantartó század könyörült meg rajtunk végül, megfelezve a maga körletét velünk.

Tiszabogdányban egy napot pihentünk. Ott tudtuk meg, hogy az 1. hegyidandárt kivonták az első vonalból és az 1. hadsereg tartalékaként átcsoportosításra kerül a Latorca és az Ung folyók völgyébe.

Három napos gyalogmenet, majd vasúti szállítás következett. Éppen az indulásra vártunk egy Máramarossziget közelében levő kis falu vasútállomásán, amikor visszatért zászlóaljunkhoz a már hónapokkal ezelőtt kórházba került

Borsos főhadnagy. Újból ő lett a 2. század parancsnoka. Engem a felderítőszakasz parancsnokává neveztek ki. Sajnáltam otthagyni a századparancsnoki posztot, de beláttam, hogy Borsosnak nagyobb jussa van hozzá. Azzal bíztattam magam, hogy a tűzerős felderítőszakasz élén állni sem utolsó dolog.

A vasúti szállítás után néhány napot az Ungvártól északra fekvő Nevickeváraljján töltöttünk. Furcsának tűnt, hogy itt már németek is voltak. A júliusi tanfolyam óta nem láttunk németeket. Össze is különböztünk velük rögtön. A beszállásolásra számításba vehető jobb házakat mind maguknak akarták fenntartani.

Napjaink itt főleg a lezajlott harccselekmények értékelésének jegyében teltek. Ehhez jelentős segítséget adott a dandárparancsnokság által összeállított és nekünk is megküldött írásos anyag, amely részletesen ismertette az 1. hegyidandár tevékenységét a határ tavaszi átlépésétől a hadseregtartalékba kerülésig. A közel fél éves időszak eseményeit összefoglaló és értékelő okmány nem szűkölködött szép jelzőkben és dicsérő megjegyzésekben. Jó érzéssel olvastuk, hisz zászlóaljunkról is több elismerő kitétel volt benne. (Ezt az írásos anyagot a Levéltárban ez ideig nem sikerült fellelni. Elvi részeire azonban emlékeztetnek azok a gondolatok, amelyek a VI. hadtest parancsnokának [Farkas altábornagynak] az ezeréves határok megvédésére vonatkozó Felhívásában és az 1944. augusztus 11-én kiadott parancsában is helyet kaptak. (Ismerteti e két okmány tartalmát az egykori parancsnok Harcok a Tatár-hágó körzetében című írásában.)

Az Ung völgyében töltött pihenőnk idején az erdélyi harcok eseményeiről mind több nyugtalanító hír érkezett hozzánk. Nyilvánvalóvá vált, hogy a Dél-Erdély ellen indított német-magyar támadás elakadt, sőt menekülésszerű visszavonulássá változott. Ezzel kapcsolatosan több kérdést tettünk fel zászlóaljparancsnokunknak, de ő sem tudott válaszolni.

Október 9-én parancsot kapott zászlóaljunk, hogy meneteljen Ungváron keresztül Csapra, majd Záhonyon át Tiszabezdédre, ott szemrevételezzen védőállást és legyen kész annak elfoglalására egy Nyíregyháza felől Csap felé irányuló szovjet előretörés esetén.

Október 10-én délután mentünk át a záhonyi Tisza-hídon. Kissé elfogódottan néztük a sík vidéket. Hegyhez szokott szemünknek idegen volt ez a táj. Hogyan szervezhető itt meg a védelem? Milyen támpontok építhetők ki? A tűzrendszer hogyan alakítható? Ilyen és hasonló kérdések merültek fel bennünk.

A nap már lenyugodott, amikor Tiszabezdéd főterén megálltunk. A község lakossága összefutott, körbevették a katonákat. Az asszonyok fiaikat keresték köztünk, s mikor nem találták, kérték a tiszteket, szállásoljanak be hozzájuk katonákat, hogy legalább így emlékezhessenek gyermekükre. A községben az élet még nyugodt volt. Folyt az almaszüret. A házak udvarán nagy prizmák magasodtak finom Jonathán almából. Ebben az évben nem volt hová elszállítani az értékes gyümölcsöt, bennünket kínáltak vele a bezdédiek.

Négy napon át szerveztük a védelmet a kapott parancs szerint. Október 15-én, vasárnap, ragyogó napsütésre ébredtünk. Délelőtt, amikor az ünneplőbe öltözött falusiak kijöttek a templomból, a zászlóaljparancsnokságra hívattak.

Az irodává átalakított iskolateremben Gyurich alezredes közölte az egybegyűlt tisztekkel a rádióban hallott szenzációs hírt a fegyverszünetről.

— Éljen a béke! — tört ki önkéntelenül néhányunkból, majd arról kezdtünk beszélni, hogy túléltük a háborút és ez a legnagyobb boldogság.

— Várjunk csak ezzel a lelkesedéssel! — csendesítette le a hangos tiszteket Borsos. — Le kell tennünk a fegyvert, de azt, hogy hogyan, még nem tudjuk. No meg azt is a jövő fogja eldönteni, hogy milyen magatartást fognak tanúsítani a németek.

Borsos nagyon fontos problémára mutatott rá: nem volt szabályozva a „hogyan". Enélkül pedig aligha lehet ilyen bonyolult feladatot jól megoldani. A hadsereg erejének éppen a módszer ismerete az egyik forrása, s most éppen ez hiányzik.

Ennek megállapításánál tartottunk, amikor megszólalt a telefon. A parancsnokot kérték a készülékhez. Lőcsey vezérkari százados, a dandárparancsnokság hadműveleti osztályának vezetője arra adott parancsot, hogy a Lónya és Benk község körzetében levő tiszai kompokon ne engedjük át a visszavonuló német osztagokat.

— No lám, mégiscsak sor kerül a tennivalók megszabására — nyugtázta a helyzetet Gyurich, majd a kapott feladat teljesítésével megbízott engem, illetve a felderítő szakaszt. Én erre elbúcsúztam a tisztgyűléstől és máris rohantam az embereimhez.

Havasi hadnagy, az 1. század parancsnoka utánam kiáltott.

— Remélem, nem fogtok lőni szövetségeseinkre?

Erre már nem válaszolhattam, mert a katonák gyors összeszedése volt a fő feladatom. Talán 20 perc sem telt el, amikor a lovak megrántották a szekereket, megindultunk a 10—12 km-re levő kompok felé. Hat szekéren 6—6 felderítő. Énekelve tettük meg az utat. Örültünk a bejelentett fegyverszünetnek, de a kapott feladat is felvillanyozta szakaszunkat. Azt ugyan sejtettük, hogy a meghatározott Tisza-szakaszon nem fogunk találkozni nagy német kötelékkel, de hogy lesz valamilyen csetepaté, abban biztosak voltunk.

Egy óra sem telt el az indulás óta, amikor a kompokhoz értünk. Áthúztuk őket az innenső oldalra, majd rajokra oszolva elhelyezkedtünk az átkelőhelyek közelében levő házakban.

Aznap, meg a következő három napon, többször is hívták a németek a kompokat, de azok nem mozdultak. Volt szövetségeseink kiabáltak, káromkodtak, egyikük egy géppisztolysorozatot is küldött az egyik kompőrház felé, de céljukat nem érték el. Ezzel valamit törlesztettünk a nevickeváraljai sértésből.

Bár a benki református pap rádiója révén már 15-én délután tudomást szereztem a fegyverszüneti parancs hatálytalanításáról és a Szálasi-féle hatalomátvételről, én hivatalosan arról nem vettem tudomást. A szomszédban levő Mándok község postájáról felhívhattam volna ugyan a zászlóaljat, de nem tettem. Feltehetőleg attól féltem, hogy mindazok az álmok, amelyek a háború befejezésének reménye kapcsán szövődtek bennem, hirtelen szertefoszlanak.

Három nap elteltével vége szakadt az álmodozásnak. Beállított a zászlóaljparancsnokság lovasküldönce. „Azonnal vonuljon be Csapra. További parancsot ott kap" — ez állt a nekem címzett és Gyurich alezredes által aláírt parancsban.

Az 1. hegyidandár a nyilas hatalomátvételtől 1945. április 1-jéig

Az 1. hegyidandárt hadseregtartalékként érte a nyilas hatalomátvétel. A Vereckei-szoroson át ezt követően meginduló szovjet támadás elhárítására az 1. hegyidandárnak a Latorca-völgyében levő zászlóaljait a 13. gyaloghadosztály megerősítésére használta fel a hadseregparancsnokság. A Tiszabezdéden tartózkodó 2. hegyivadász zászlóaljat is előre parancsolták.

Személyes emlékeim ezekkel az eseményekkel kapcsolatosan:

Október 18-án este hagytuk abba a kompok őrzését és indultunk el Benkről Csapra. Ott két katona várt. Tőlük megtudtuk, hogy zászlóaljunk zöme már az előző nap elindult Munkács felé, nekünk az üzenik, igyekezzünk utánuk.

Az éjszakai szekerezés után fáradtak voltunk. Pihenőt rendeltem el. A közelben találtunk egy üres pajtát és hamarosan már aludtunk is. Déltájban indultunk tovább. A zászlóaljat Munkácsváralján értük utol.

Megérkezésünk nem váltott ki a zászlóaljparancsnokságból különös érzelmet. Az volt a benyomásom, hogy ha nem jöttünk volna, talán nem is keresnek. A segédtiszt (Sziksz Tibor főhadnagy) fásultan közölte, hogy mindenkinek le kell tennie az új esküt, ez a feltétele annak, hogy a zsoldjegyzékbe felvegyék. Mivel a zászlóalj tisztjeinél az eskü letétele már megtörént, tőlem csak egy aláírást kért. Arra a kérdésemre, hogy mit jelent az eskünek a hungarista állameszmével kapcsolatos kitétele, Gyurich alezredes csak a vállát vonta meg.

Energikusnak csupán Havasi hadnagy tűnt. „Megmenekültünk a fegyverletétel szégyenétől!" — ezzel köszöntött. Ám az ő szavai is elakadtak, amikor még azon az éjszakán századát gépkocsikon előre vitték az első vonalba. A zászlóalj többi része gyalogmenetben tartott ugyanoda. Később a gépkocsik bennünket is felvettek és Szolyván keresztül Aklos községig szállítottak, ahol a 7. magyar gyalogezredhez rendeltek bennünket, amelynek arcvonalába több ponton beékelődtek a támadó szovjet osztagok.

A szállító sofőröktől arról értesültünk, hogy az 1. hegyidandárt eredetileg Budapestre tervezték szállítani a Vár védelmére, ezt a tervet azonban időközben „módosították". Így történt, hogy a főváros helyett Aklos község lett a kirakó körzet.

A következő napon zuhogó esőben „gerincmeneti" támadással helyreállítottuk a 7. ezred eredeti védőállását. A támadást Borsos főhadnagy vezette, mert Gyurich alezredest hirtelen elhelyezték tőlünk.

A 23-án és 24-én hajnalban végrehajtott rohamok után csend lett az erdős hegygerincen. Az eső is elállt. Olyan szép őszi napsütés volt, hogy szinte el is felejtkeztünk arról, milyen körülmények között vagyunk. Estefelé a jó kilátást biztosító gerincvonalról, amelyről a Kárpátok nagy területére lehetett ellátni, megdöbbentő kép tárult elénk. A Vereckei-hágó felől jövő út telis-teli volt kivilágított gépjárművekkel. Szinte összefüggő fényfüzért alkottak a gépkocsilámpák. Óriási erő közeledett, amely, ereje tudtában, már a fényálcázással sem törődött.

Éjfél tájban tiszti futár érkezett zászlóaljunkhoz. Sürgős visszavonulási parancsot hozott. A parancs fedőneve „Tiszamozgás" volt. A Tisza vonaláig történő általános visszavonulásra utalt ez a fedőnév. Lóskai tábornok ebben a parancsában arról tájékoztatott bennünket, hogy a szovjet csapatok Máramaros-

sziget felől Munkácsot veszélyeztetik és ezért a Latorca völgyében harcoló 13. gyaloghadosztálynak és az 1. hegyidandárnak, hogy a bekerítést elkerüljék, sürgősen vissza kell vonulnia Csap közelébe.

Szinte percek alatt kiürítettük az állásokat és a különböző felszerelési cikkeket vállra véve megindultunk hátrafelé a völgybe, ahol a hadtápunknak lennie kellett volna. Valaki azonban a szekereket és a lovakat Szolyvára irányította. Így a nehézfegyvereket és a lőszeresládákat továbbra is kézben, illetve vállon kellett vinnünk. Embertelenül nehéz feladat volt és ezért még az anyagra olyan nagyon vigyázó Borsos sem lepődött meg, hogy reggelre, amikor a lovakat és a szekereket megtaláltuk, a lőszeres ládák nagy része hiányzott. Természetesnek vette ezt a veszteséget.

Egész napos menet következett. Mögöttünk egyre erősödött a harci zaj. Beregszentmiklós határában egy vezérkari tiszttől azt a parancsot kaptuk, hogy térjünk le az útról és Kislécfalva magasságában állást foglalva, biztosítsuk a még elől levő csapatok visszavonulását.

Már reggel volt, amikor a parancs végrehajtása során a megadott kisebb hegygerinc mögé értünk. Régi hegyi szokás szerint a hegy lábánál pihenőt tartottunk. A lovakról lekerültek a málhanyergek, a nehézfegyverek. A hét nap óta egyfolytában tartó mozgás következtében az emberek a földre rogytak és már aludtak is. Hozzávetőlegesen egy óra tel el, amikor az éppen indulásra készülő század tüzet kapott.

— Partizánok! — kiabálták az erdőből, ahol géppisztolytűz fogadta a menetelőket. Kitört a pánik. Az álmukból felriadt emberek a hadseregszerte oly annyira rettegett hírre csőre töltötték puskájukat és lövöldözni kezdtek. Ki a levegőbe, ki a hegyoldal felé. Ebből olyan csatazaj lett, hogy a lovak megvadultak, fülsiketítő nyerítéseket hallattak, s többen közülük elszabadulva vágtáztak a földre rakott ládák, lőszerrakaszok között. Hogy voltaképpen mi is a helyzet, senki sem tudta, csak azt látta, hogy imént megindult század hanyatt-homlok özönlik vissza és magával sodorja a többi alegységet is. Néhány parancsnok, köztük Havasi is, „állj" és „feküdj" vezényszavak ordításával akart gátat vetni a menekülésnek, mindhiába.

Talán félórát sem tartott a harci zaj, aztán minden elcsendesedett. A földre rakott és a századok által otthagyott felszerelés mellett harmincan maradtunk. Közülünk hárman lőtt sebbel az egészségügyi kocsi alatt felállított hordágyakon nyögtek.

— A kijelölt védőkörletet ilyen csekély erővel nem lehet elfoglalni. Visszavonulunk Beregszentmiklósra — határozott a megmaradt tisztekkel egyetértésben Borsos, akiről pontosan nem is tudtam, hogy hol húzta meg magát, amikor „az ég zengett".

Megkezdtük az ottmaradt lovak felmálházását. Persze mindent nem tudtunk rájuk rakni, mert az elszabadult állatok itthagyott terhe is tetemes volt. Furcsa menetoszlopunkat, amelyben több volt a ló, mint az ember, a partizánok a továbbiakban nem zavarták. Egy helybeli pásztor szerint „már el is vonultak Kislécfalva környékéről, mert már egy másik alakulat ellen készítenek elő rajtaütést". Ez — ahogyan ezt a későbbiekben megtudtuk — a 4. hegyivadászzászlóaljat érte.

Beregszentmiklós határában előkerült vagy száz emberünk, de még így is csak egy „málhásállat-oszlop" benyomását keltettük. A korábbi harci sikereire büszke 2. hegyivadász-zászlóalj nem volt többé.

Késő éjszaka értünk be Munkácsra. Bár alig vonszoltuk magunkat, egy szuszszanásra sem állhattunk meg, mert a visszavonulókat siettették a tábori csendőrök. Ha megállunk, elvágják utunkat a Máramarossziget felől előretörő szovjet harckocsik, amelyek hajnalra biztosan Munkácson lesznek — így indokolták a siettetést.

Hajnalodott, amikor Munkácsváralján, Zrínyi Ilona egykori várának tövében lerogytunk. Egy idegen alakulat szakácsai mozgókonyhájukról babgulyást kínáltak. Annyi erőm sem volt, hogy odamenjek érte. Valamilyen falnak dőltem és már aludtam is.

A budapesti rádió jól ismert hangjára ébredtem. A ház ablakán áradtak ki a reggeli torna pattogó vezényszavai és a mozgás ütemes végrehajtását segítő akkordok. Mindez olyan meglepő volt, hogy bár alig alhattam másfél órát, teljesen éber lettem. A többiek még aludtak. Felálltam, megmozgattam elgémberedett tagjaimat. Elmentem a füstölgő mozgókonyháig, ahol forró katonakávét lehetett kapni. Megittam egy egész csajkára valót. Amikor visszatértem a nyitott ablakú házhoz, a rádió már operettzenét közvetített.

Elővettem a térképtáskában hordott naplómat. Leírtam az előző napi eseményeket, a pánikot, a zászlóalj szétesését és a Munkácson keresztül végrehajtott menetet. A reggeli tornát közvetítő rádió adásával kapcsolatosan pedig a következőket rögzítettem: „A front összeomlott, a magyar hadsereg menekül, a budapesti rádió meg úgy tesz, mintha minden rendben lenne".

A naplóírásnak gránátbecsapódások vetettek véget.

— Föl, tovább, már Munkácson vannak az oroszok! — kiáltotta a félelemtől sápadtan Borsos főhadnagy és mi rátértünk a Csap felé vezető országútra, amely tömve volt szekerekkel és menekülő katonákkal.

A délelőtti órákban szovjet csatarepülők többször is rácsaptak a végeláthatatlanul hosszan húzódó menetoszlopokra. A repülők közeledtére az út árkában, meg úthoz közel eső szalmakazlak tövében kerestünk menedéket, de így is borzalmas perceket éltünk át. Úgy féltünk, mint még soha. Most először kaptunk ilyen erős légitámadásokat. A gépágyúk sok veszteséget okoztak. Nálunk is történtek sebesülések, az utakon maradt lovak és szekerek összegabalyodtak, sok ló elpusztult. A légitámadás szokatlan volt számunkra, hegyi harcokban csak ritkán tűnt fel egy-egy felderítőgép.

Az egyik légitámadás alatt hallottam a felderítőszakasz katonáitól, hogy a zászlóalj Bereg megyéből behívott emberei már otthon vannak és sajnálják, hogy ők nem idevalósiak, mert ez esetben most nem kellene az életükért rettegniök. E szavak értelmét csak a légitámadás elmúltával fogtam fel. A katonák tehát úgy döntöttek, hogy ha már nem tettük le szervezetten a fegyvereket — ahogy erről október 15-én szó volt —, akkor most ők a lakóhelyük közelében megteszik azt parancs nélkül is.

Jolsvai Viktor szkv. vk. ezredes: A Magyar Királyi 1. Honvéd Hadsereg története c. — már korábban is említett — tanulmányában azt írja, hogy a Kárpátokból történt visszavonulás során a legnagyobb veszteségek a 13. és a 16. hadosztályokat és az 1. hegyidandárt érték. Az 1. hegyidandár, bár sokat szen-

vedett az október 25-ei harcokban, még rendelkezett egy zászlóaljnyi erővel. Alakulatainak nagy része feloszlott. A menekülő embereket a rendészeti szervek igyekeztek megállítani.

Saját feljegyzéseim is alátámasztják Jolsvai vk. ezredes megállapítását.

A Csapra vezető utat tábori csendőrök állták el. A számunkra kijelölt védőszakaszhoz úgy kísértek, mint a foglyokat. Az elrendelt beásás alig haladt, így másnap hajnalra, amikor a szovjet tüzérség elkezdte „verni" a környéket, még nagyon kicsik voltak a mellvédek és a teknők. Ez nagy árat követelt. Sokan meghaltak, de sebesülések is nagy számban fordultak elő. Miután minden sebesültet két-három katona vitt hátra a segélyhelyre, a dél felé meginduló roham már csak néhányunkat ugrasztott ki a védőállásból. A Latorca folyó felé húzódtunk vissza, amely a támadási iránytól oldalt kanyarodott. Találtunk néhány csónakot, azokon jutottunk el késő éjjelre Bottyán községbe, ahol elhatároztuk, hogy most már mi is befejezzük a háborút.

Az arcvonal alakulása azonban nem vette figyelembe ezt az elhatározásunkat. Egy német ellenakció következtében Csapról kiszorultak a szovjetek, s a front az Ungvár és Csap között húzódó vasútvonal mentén merevedett meg. Bottyán község, ahova elsodródtunk, szerencsétlenségünkre, a német-magyar arcvonal mögé esett. Így már másnap ránk találtak. A csendőrök nagyon fenyegetőztek a hadbírósággal, de ahhoz túl sokan voltunk, így hát inkább az arcvonalra küldték az összeszedett embereket. A nagyobb felelősségre vonástól tartva teljesítettük a parancsot.

November 1-je volt, s a fegyverletételnek tehát minden eshetősége elszállt. Naponta kaptunk hadbírósági végzést követő kivégzéseket ismertető hivatalos tájékoztatókat. Lóskai Ferenc vezérőrnagy helyett a nyilas érzelmű Baráthosi Lajos ezredes lett az 1. hegyidandár parancsnoka. Úgy tűnt, hogy az 1. magyar hadseregnél megszilárdultak az októberben szétzilálódott parancsnoklási viszonyok. A nyilas Honvédelmi Minisztérium ezidőtájt már olyan magabiztos volt, hogy november elején a két hegyidandárból hegyihadosztályt kívánt létesíteni. Ez azonban nem sikerült. A dandárokat nem lehetett kivonni a harcból a megfelelő időben. Erre az időre különben is olyan nagy veszteségek érték, hogy már a dandárjellegük is kérdésessé vált. A Csapról Ungvár felé menő vasútvonal mentén, a teljesen sík területen egyfajta állóvédelem alakult ki. A két fél gyalogsági tűzzel igyekezett egymást pusztítani. A kisebb vállalkozások csupán arra korlátozódtak, hogy a senki földjén szárazabb helyeken levő tanyákat ellenőrizzük, nem foglalták-e el azokat a szovjetek. A tüzérség, amelynek tüzét kölcsönösen a templomtornyokból vezényelték, azonban gyakran adott le váratlan tűzcsapásokat a felfedezett célpontokra.

Két hét elteltével a szovjeteknek a szárazabb helyen lévő Nagyrát község felé indított erőteljesebb támadása kapcsán a hegyieket végül mégis csak kivonták erről a síkságról és gyalogmenetben hátrairányították a Hernád völgyébe.

A Csap környéki harcokra utal a Magyar Királyi Honvédség 1919—19454 című könyvük 385. oldalán Dombrády Lóránd és Tóth Sándor is: „... nehéz körülmények között bontakozik ki a 2. Ukrán Front jobbszárny-csapatainak támadása is. A 40. hadsereg (parancsok F. F. Zemacsenko vezérezredes) alárendeltségében a 4. román hadsereggel Csap—Polgár közötti szakaszon napokon át

kemény küzdelmet vívott, hogy hídfőt vegyen birtokba a Tisza jobb partján. Vele szemben a 4. német hegyihadosztály és a zászlóaljanként német ezredekbe beosztva harcoló 1. hegyidandár lezárta az Ung és Latorca közét, a 16. és 24. magyar, valamint a 15. német gyalogosztály és a 3. német hegyihadosztály pedig szívósan védte a Tisza vonalát. A 40. hadsereg egységei egészen november 20-ig az elfoglalt hídfőben harcoltak. Erőfeszítésük azután vált eredményessé, hogy a 4. Ukrán Front 18. hadseregének Kassa, 17. lövészhadtestének Csap és Sátoraljaújhely felé mért csapása tért nyert. Ez elől az Ung és Latorca közét lezárva tartó német—magyar csapatok fokozatosan húzódtak a Ronyva mögött kiépített Róza-reteszállásba. November 26-án a 16. gyaloghadosztály hosszas és nagy veszteségekkel járó harcok után kiszorult Csapról és visszavonulásra kényszerült a Bodrog és Ronyva mögé."

Ennek az összefoglaló értékelésnek az a része, amely arra utal, hogy az 1. hegyidandár zászlóaljai már ekkor német csapatokba beosztva harcoltak volna a 40. hadsereg csapatai ellen, szerintem nem állja meg a helyét. Egyébként is a 17. szovjet hadtest támadott a Latorcától északra a Ronyva felé. Az összefoglalót hiányosnak is érzem abban a tekintetben, hogy nem szól a 40. szovjet hadsereg és a 4. román hadsereg a Tisza jobb partján elfoglalt hídfőből kiinduló támadásának fő irányáról, amelynek célja feltehetően a Hernád völgye, vagyis a Róza-reteszállás megkerülése volt.

A 12-es hegyieknél előfordult tömeges átállás (vagy, ahogyan akkor mondták — szökés) miatt több tiszt hadbíróság elé állíttatott. Zászlóaljunk kivonása az arcvonalból november 16-án este kezdődött el. Közben megtudtuk, hogy a közeljövőben összevonják a 2. és 12. hegyivadász zászlóaljak maradványait, és hogy az eddigi harcokban elért sikerei miatt az új zászlóalj is a 2. hegyivadász zászlóalj nevet fogja viselni.

Két napon át egyfolytában tartó menettel értünk el az Abaúj-megyei Telkibányára, ott egy napot pihentünk, majd Boldogkőváraljára irányítottak minket, ahol valóban újjászervezték a zászlóaljat. A tizenkettesek belénk olvadtak, de még más feltöltést is kaptunk. Én a 2. század 2. szakaszának lettem a parancsnoka. A század parancsnoka Borsos Balázs lett, akit ezekben a napokban léptettek elő századossá.

November 28-án este Felzmann István alezredes, a létszámában feltöltött 2. hegyivadász zászlóalj új parancsnoka, tisztigyűlést hívott össze. A magas, beesett arcú, erősen őszülő tiszt — néhány általános eligazító szempont vázolása után — bejelentette, hogy eredménnyel járt a magyar hadsereg októberben megbomlott egységének megszilárdítása; a magasabb parancsnokok sorából eltávolították mindazokat, akik nem bíznak feltétlenül a német hadsereg győzelmében. A zászlóalj tisztikarának a tájékoztatását hallgatva az volt a benyomása, hogy az új zászlóaljparancsnokot sem hatja át az optimizmus helyzetünket illetően. (Felzmann alezredest ezután csak decemberben láttam.)

Másnap hajnalban elrendelt riadó után századunk Gibárt községbe menetelt, ahol német gépkocsik vártak. Még teljesen sötét volt, amikor a berakodással elkészültünk és megindultunk. Azt hiszem, kevés kellemetlenebb érzés van a háborúban, mint a gépkocsin való szállítás. Gyorsan rohanni a bizonytalanság felé, vagy talán úgy is mondhatnánk, hogy a biztos rossz felé, mert hogy rossz, az kétségtelen, ugyanis ha a helyzet jobb lenne, akkor ráérnénk gyalogmenetben is útba indítani az erősítést.

A gépkocsik reflektorai csak néha-néha gyulladtak ki, különben sötétben haladtunk. Szentisvánbaksa község előtt gépkocsiról szálltunk. Géppuskásaink a minket szállító német gépkocsik oldaláról lelopták a hosszúnyelű szerszámot. Ezeknek már nem kellett oktatni az ásó szükségességét. Sorakoztunk, majd megindultunk Alsódobsza felé. A Hernád mellett vezetett az utunk. Virradatkor tüzérségünk erős tüzelében kezdett. Azt mondták, hogy a felderítés eredménye szerint az ellenség ma hajnalban nagyszabású támadásba kezd és ezt már megindulása előtt szeretné szétverni a német tüzérség.

Alsódobszán kaptuk a további parancsot. E szerint a mi századunk a 81. német gyalogezred III. zászlóaljnának alárendeltségébe került. Ez meghökkentett bennünket, mert még olyan esetről nem hallottunk, hogy magyar századot német zászlóaljnak rendeltek alá. Borsos százados jelentkezett a német zászlóaljparancsnoknál, Henze századosnál. A német parancsnok, aki korábban a döberitzi tiszti iskola tanára volt, őszintének tűnő barátsággal köszöntötte a magyar századot. Hangsúlyozta, hogy ő csak kérni fog tőlünk, de parancsot nem ad. A magyar század ügyeit Borsos százados teljes önállósággal fogja intézni. Ez a fogadtatás némileg enyhítette a nemzeti büszkeségünkön esett sérelmet.

Mélyen felázott sáros úton értünk fel a Hernádot keletről szegélyező dombokra. Először egy német tüzérségi tüzelőállás környékén várakoztunk. Több tüzérségi gránát robbant körülöttünk, de senkit sem értek el a szilánkok. Délután egy német zászlóalj jobbszárnya mögé vonultunk. A „Pincék" területén rendezkedtünk be védelemre.

Sötétedés után azonban az első vonal visszavonult. Mi újabb felvételi állás elfoglalására kaptunk parancsot. A Tetétlen nevű magaslaton elhelyezkedett német nehéz páncéltörő ágyúk előtt rendezkedtünk be. A következő napok során többször ért bennünket tüzérségi tűzcsapás. Ezek egyike alkalmával megsebesült Havasi hadnagy: az ő rajai felett is én vettem át a parancsnokságot.

December 3-án déltájban erős tüzérségi tűz zúdult ránk. Összedűlt a fejem felett levő kukoricagúla, tele lettem földdel. Néhány percen belül, hurrá kiáltásokkal, nagy csoportokban, románok támadtak ránk. Arról az elmúlt napokban értesültünk ugyan, hogy a szovjetek oldalán románok is vannak, de az, hogy éppen velünk szemben, az váratlan volt. Sokat azonban nem értem rá ezen meditálni, mert sokan és erősen tüzelve rohamozták tüzelőállásainkat. A túlerőre való tekintettel elrendeltem a rajok visszavonulását a kb. 300 méterrel mögöttünk keresztben húzódó fasorig. Én szökelltem utolsónak vissza. Elérve a fasort láttam, hogy kevesen álltak meg ott, mert a tőlünk jobbra levő német század is visszavonult. A fasorban körülöttem csoportosulók tüzükkel azonban mégis megállásra kényszerítették a támadókat. Az Istenhegyen elhelyezett német nehéz páncéltörő ágyúk néhány perc múlva repeszgránátokkal lőni kezdték a románokat, akik ettől teljesen megzavarodtak és futni kezdtek hátra. Ezt látva megindultunk az elhagyott állások visszafoglalására. 20 fogoly, sok fegyver és szerelvény jutott kezünkbe. Ezeket a németek vették át tőlünk.

December 10-én vasárnap a német parancsnokság a felderítés adatai alapján tudatta velünk, hogy 9 órakor a románok ismét támadni fognak. Pontosan a jelzett időben megkezdődött a tűzelőkészítés és utána a nagyerejű roham.

A támadás súlya tőlünk balra a kúp-pont felé irányult. Nem volt más választásunk, mint újból a hátsó fasorba visszahúzódni. Ezt azonban nagyon lőtték a támadók, ezért kb. 100 m-re hátrább levő elhagyott aknavetőállásba rendeltem alegységemet. A német nehéz páncéltörő ágyúk a december 3-án bevált módszer szerint kezdték lőni a Tetétlent. Vérfagyasztó érzés a gránátok sebes sistergése, amint a fejünk fölött alig néhány méternyire száguldanak el. Kb. 11 órakor már újból a mienk volt az első fasor, de most már jóval kevesebben voltunk. Védőkörzetembe ezért németek is kerültek, hogy a megfigyelés hézagmentes legyen.

December 13-án este egy német hírvivő parancsot hozott, hogy alegységemmel jelentkezzem a német zászlóaljparancsnokságon. Ott már várt Borsos. Henze mindkettőnket tájékoztatott arról, hogy visszavonulunk. A Hernád völgyében már a hátunk mögött dörögtek az ágyúk.

Századunk a sötét éjszakában indult el a Kiskinizs felé. Itt sokáig vártunk, míg besorolhattunk. Óriási torlódás volt a kanyargós útrészen. Borsos százados könnyű kis hintóval előre ment Abaújszántóra, hogy az ott lakó nagyszüleitől elbúcsúzzék. Mi meneteltünk tovább. Szántón keresztül hajnalra Pere községet értük el, ahol azonban a hídon már nem engedtek át, ezért Gibártnál léptük át a Hernádot és jutottunk Encsre. Itt megállítottak. Nem tudtuk, meddig maradunk, egyenlőre csak az udvarokba álltunk be. A község izgatottan várta a fejleményeket. Idegesen érdeklődtek a front helyzetéről. Ugyanakkor kissé szánakozva néztek ránk, a leharcolt, sáros, piszkos csapatra. Engem később beinvitáltak egy házba, ahol fűtött szobában töltöttem néhány órát.

Hajnalban jött meg a továbbindulási parancs. A német zászlóalj után mi is megindultunk. A helyzetről kapott tájékoztatás szerint a Baktától keletre levő magaslatokat a román csapatok elfoglalták. A magyar 24/I. zászlóalj és a német 81. gyalogezred támadni fog, hogy megakadályozza a románok előretörését a baktai völgy felé. Mi a 81/III. zászlóalj tartalékaként szerepeltünk. A német rajok virradatkor indultak meg. A szőlők kunyhóiban várakoztunk. Később láttuk, hogy a magyar támadó csoport több mint száz román foglyot kísértet hátra. A németek felől sebesültek támolyogtak vissza. Ebből arra következtettünk, hogy szovjet csapatok is lehetnek velünk szemben.

Henze százados, miután a jobbszárny bizonytalan helyzetéről jelentést kapott, kis törzsével maga indult a helyzet felderítésére. Engem is magával vitt. Erdőben, rombusz alakzatban mentünk az első vonalban levőkig és onnan a jobb szomszédig. A hézag azonban több volt mint egy kilométer, ezért Henze a mi századunkat is „megkérte", hogy jöjjön előre. Én futottam vissza a századért és vezettem a megjelölt terepszakasz felé. Borsossal, aki már reggel visszatért közénk, haladtunk előre, az ő kezében pisztoly, az enyémben géppisztoly. Lassan, óvatosan, egyik fától a másikig mozogva lopakodtunk előre. Az erdő felső szegélyét elérve megláttuk a németek jobbszárnyát. Éppen visszafelé húzódtak. Borsos kirohant az erdőből és a megrendült németeket visszavezette helyükre. Ekkor kezdődött meg a tető „veretése". A fák recsegtek, ágak zuhantak le. A gránátok közvetlen közelünkben robbantak. A kicsit hosszabbra sikerült lövések vérfagyasztó süvítéssel siklottak el fejünk felett, hogy hátrább valamelyik fa ágai között robbanva, kettéhasítsák annak törzsét. Lassan hullani kezdett a hó. A katonák ásóval, szuronnyal, tíz körömmel kaparták a keményre fagyott földet, hogy valami kis fedezéket készítsenek. Én is ezen munkálkod-

tam, különösen azután, hogy egy tenyér nagyságú repesz az arcom mellett csapódott a földbe. Borsos alig, hogy visszajött a németektől, beugrott az erdőből nyíló vízmosásba. Újból megzendült a környék. Recsegett, ropogott minden, még a föld is remegett.

„Borsos százados úr megsebesült" — kiáltott valaki. Sapka nélkül, arcát a friss hóba ejtve feküdt parancsnokom. Hiába szólítottam, ráztam, nem felelt. Meghalt. Tehetetlennek, és kiszolgáltatottnak érzem magam. Hosszú percek múltak el, míg rádöbbentem, hogy most már én vagyok az egyetlen tiszt a századnál. Át kell vennem a parancsnokságot.

Amikor végre elcsendesedett a tűz, parancsot adtam a sebesültek hátraindítására. Borsost Lacza őrvezető vette a hátára. A többi halottat a helyszínen temettük el. Összesen húszan maradtunk.

20 óra után egy német küldönc szóbeli visszavonulási parancsot hozott. Egyben jelentette, hogy már két órája keres minket.

Azonnal elindultunk. A német zászlóalj harcálláspontját már üresen találtuk. Forró községből a sebesültekkel leküldött katonák és a németek már tovább mentek. A falu szélső házában azonban a szakácsok megvártak és jó vacsorát adtak. Tőlük tudtuk meg, hogy az állomáson egy gőz alatt álló mozdony áll. Ezen jutottunk el Garadnáig, ahol utolértük a század szekereit és sebesültvivőit. Hajnalban indultunk tovább. Útközben érdeklődtem a 81. német gyalogezred felől, de csak Hidasnémetin tudtam meg, hogy Buzitádon van az ezredparancsnokság új harcálláspontja. Már szürkület volt, amikor Buzitádra értünk. Századom az iskolában helyzekedett el. Éjfélkor nagy mozgásra ébredtünk. A németek sietve hagyták el a falut. Mi is riadóztunk, megindultunk Makranc felé.

Századomból a Tiszaluc községből bevonultak lemaradtak. Bosszankodtam miattuk, de igazából irigyeltem is őket, hogy ilyen jó időpontot találtak. Makrancon egy gépkocsivezetőtől megtudtam, hogy Buzitádot megindulásunk után fél órával a románok elfoglalták. Hajnal volt, mikor Szádudvaron elszállásoltuk magunkat. Alighogy lepihentem, kerestek. Kas őrnagy, a hegyidandár utász századának parancsnoka érdeklődött, hogy hogyan kerültünk ide. Miután elmondtam a lényeget, közölte: ezennel megszűnik a németekhez való tartozásunk és újból a dandárnak vagyunk alárendelve. Utasított, hogy minél előbb induljunk meg és jussunk át a Szádalmás-Hárskút szerpentinen, mert a szovjet és román csapatok dél felől támadják ezt az útszakaszt. Nagy nehezen átvergődtünk a túlzsúfolt úton, s a Szilicei fennsíkon és Krasznahorka-Váralján át a Sajó folyó völgyében szlovák területre jutottunk. Az úton békebelien öltözött szlovák csendőrökkel és fináncokkal találkoztunk. „Furcsa, hogy más ország területén járunk. Méghozzá olyan vidéken, ahová még nem ért el a háború vihara" — jegyeztem fel naplómba.

Kora délelőtt értünk Nagyveszvéresre, ahol rátaláltam a 2. hegyivadász zászlóalj összeverődött részlegeire. Visszaérkeztem azok körébe, akiktől november végén szakadtam el.

1944. december 20-án a községben levő hadtápnak leadtam a század felesleges lovait. A felszabaduló lovászokból, lóvezetőkből egy szakaszra való erőt lehetett összehozni. A következő három nap békebeli életet éltünk. Délelőtt kiképzés a falu melletti dombokon, délután anyagkarbantartás volt napirenden. Még az idő is kedvezett, a kora téleleji nap ragyogóan sütött.

A Nagyveszvéresen elhelyezett híradóktól megtudtam, hogy a IX. hadtest-parancsnokság Dobsinán van. Ott szolgált a bányám, aki ugyancsak hadnagy volt. A Torda környéki harcok után hívták be a törzshöz az egyik vezérkari tiszt személyi segédtisztjének. A zászlóaljparancsnok engedélyével motorkerékpáron robogtam Dobsinára. Bátyám mint igazi frontharcost mutatott be a törzs tisztjeinek. (A IX. hadtest parancsnoksága az erdélyi harcok után már nem rendelkezett csapatokkal, az 1. hadsereg tartalékában volt.)

A parancsnokságnál „békebeli" formaságok voltak életben. Öncélú katonáskodás folyt. Mindenki „pattogott". Pontosan be kellett tartani a referáda időt. Bátyám engem is csak ebben az időben tudott bemutatni a főnöknek. Mindez nagyon furcsának, sőt nevetségesnek tűnt számomra. Erről szóltam is az étkezdében és azt is elmondtam, hogy mi ott elől nem nagyon bízunk a győzelemben. Bátyám igyekezett társai előtt valahogyan kimagyarázni helyzetértékelésemet, mondván, hogy bizonyára nem kaptuk még meg a csapatoknál a megfelelő tájékoztatást a németek Ardennekben kibontakozó, nagy sikereket hozó támadásáról.

Alighogy visszatértem Dobsináról, parancsot kaptam, hogy menjek századommal Krasznahorka-Váraljára. A szakaszkörletekben előkészített karácsonyfákat átadtuk szlovák házigazdáinknak, mi pedig megindultunk. Hajnali 2 órakor érkeztünk meg.

Néhány óra múlva ott arra utasítottak, hogy a század egy részével meneteljak tovább Hárskútra, ahol a leventeköteles fiúk összefogdosásában kell közreműködnünk. A falu határához érve — nagy megkönnyebbülésünkre — megváltozott az elgondolás.

„Az egész századot előre kell vonni a Szilicei fennsíkra, ahol a Hegyi-tanya épületében fogunk elhelyezkedni a Felzmann alezredes parancsnoksága alatt tevékenykedő harccsoport tartalékaként" — így szólt a dandárparancsnokság hadműveleti osztályvezetőjének (Szilágyi vezérkari százados) személyesen adott utasítása.

A tanyát, amelyet a Hárskúttól kiinduló, sokat kanyargó szerpentinen lehetett megközelíteni, a fennsíkot védő kötelék parancsnoksága foglalta el. Egy nagyobb lakóházból és két hosszú istállóépületből állt. Az egyik istállóban kaptunk helyet.

Délután magas szemlélő érkezett a Hegyi-tanyára. Az 1. magyar hadsereg nyilas, s e mellett kegyetlen ember hírében álló parancsnoka, László altábornagy jött ki egy német ezredes társaságában Felzmann alezredes harcálláspontjára. Látogatásának célja egyrészt a tőlünk jobbra védő német zászlóalj parancsnokának a leváltása, aki állítólag tiszteletlenül viselkedett a magyar harccsoportparancsnokkal, másrészt a 24. magyar hadosztály védelmének átszervezése volt, mivel az a döntésnek megfelelően átveszi a hegyidandár védőszakaszát és így az egész fennsíkot fogja védeni.

Amikor a szemlélők eltávoztak, már leszállt az este. Karácsony éjszakája volt. A rózsaszín nyomjelzős lövedékek és az ott felröppenő világító rakéták helyettesítették a karácsonyi gyertyák és csillagszórók fényét. Az első vonalban a helyzet nyugodt volt. Ne is legyen semmi mozgás, hogy a másnapra tervezett leváltás simán megtörténhessen — mondta az egyik meglátogatott hegyivadász századparancsnok.

A következő nap délelőtt (december 25-én) közölte velem a harccsoport-parancsnok, hogy a fennsík 704-es magassági pontja ellen, amely a napokban a románok kezére került, keleti irányból támadást szervez Hadvári vezérkari őrnagy csoportja. Ehhez a támadáshoz kell nekünk a mi oldalunkról (nyugatról) csatlakoznunk. A parancsot kiadó Váry alezredestől azt az ígéretet kaptam ,hogy a támadási cél elérése után a 12-es ezredtől érkezők azonnal leváltanak.

Amikor este megindultunk, kihaltnak tűnt minden. Hóval borított mélyedések, kisebb emelkedők, tisztások, cserjések váltakoztak. Óvatosan haladtunk előre. Két-három perc elteltével hangos, román nyelvű tűzparancs után négy golyószóró kezdte ontani ránk a tüzet, s néhány világító rakéta is felröppent. Mindenki fedezék mögé bújt. Nem volt sok idő a gondolkodásra. Teli torokkal „hajrát" kiáltottam. Példámat, ha sokan még félve is, de követték. Néhány pillanat múlva viszont egetverő és félelmetes hangzavar támadt. Katonáim felugrottak és törtetni kezdtek a nem túl mély hóban előre. Röviddel ez után elcsendesedtek a golyószórók, de akkor már üres árkokon, elhagyott hátizsákokon, fegyvereken ugráltunk keresztül. A hajrázás nem szűnt. Futottunk tovább előre. Elértünk a fennsík meredek sziklafalához. Itt már csak bokrok voltak. A körvédőképesség figyelembevételével helyezkedtünk el. Beásni nem tudtuk magunkat, mert a vékony hóréteg alatt sziklás volt a talaj. Tízen hiányoztak a századból. Megsebesültek? Vagy a tömött hátizsákok vonzották őket? (Ez az utóbbi feltevés igazolódott be.)

— Jöhet a 12. gyalogezred megfelelő százada, hogy leváltson minket — gondoltuk. Mi a támadási célt elértük, most rajtuk a sor. Ám az ígért váltás csak 28-án este következett be.

Késő éjszaka volt már, amikor végre levergődtünk a Hegyi-tanyához, ahol most már csak a 24. magyar hadosztály 12. gyalogezredének törzse volt. Innen Krasznahorka-Váraljára, majd másnap Rekettyeújfalura, újév másnapján pedig az ismerős Nagyveszvéresre irányítottak, ahol végre megkezdődött a zászlóalj feltöltése, illetve újjászervezése. Új parancsnokot neveztek ki Nagy Sándor főhadnagy — eredetileg is hegyi szakképzettségű tiszt — személyében. A megújított zászlóaljban ismét a 2. század parancsnoka lettem.

Január 8-án arról értesültünk, hogy az 1. hegyidandár-parancsnokság Sajókazáról Breznóbányára települt át. Négy feltöltött hegyivadász zászlóalja azonban az 1. hadseregparancsnok parancsára a Szilicei-fennsíkon védő 24. hadosztály mögött maradt, biztonsági okból, Lőcsey vezérkari százados parancsnoksága alatt. Ezt a hírt keserű szájízzel vettük tudomásul.

A zászlóaljaknak a terv szerint január 21-ig kellett befejezniök az új állomány átképzését és az összekovácsolást. Azonban már január 13-án berendelték zászlóaljparancsnokunkat a 24. hadosztályparancsnoksághoz, ahol közölték vele a felderítés adatait, mely szerint a román csapatok a közeli napokban nagy erejű csapást fognak mérni a Szilicei-fennsíkon levő magyar erőkre abból a célból, hogy ott a védelmet áttörve a Sajó völgyébe jussanak és elfoglalják Rozsnyót. „Fel kell készülnünk a közeli alkalmazásra" — szólt a parancs.

14-én este rendelték el a riadót. Gépkocsik érkeztek értünk a községbe. Három fordulóval vitték zászlóaljunk harcos állományát előre a már ismerős Hárskút községbe. Innen már gyalogmenet következett. A fennsíkra felérve jobbra tértünk le az útról. (Két és fél héttel ezelőtt a fennsíknak az úttól

balra eső területén működtünk.) Már virradt, amikor megállttuk. A 24. hadosztályparancsnokságról kiküldött tiszt közölte velünk, hogy tüzérségi tűzelőkészítés után a fennsíkon befészkelődött ellenség ellen támadtunk. A zászlóalj kétlépcsős harcrendet vett fel. Ezt követően másfél óra is eltelt, de még mindig egyhelyben vártunk. Végül mégis csak megzendült az ég. Nyilván a pontatlan álláspontmeghatározás miatt mi is benne voltunk saját tüzérségünk szórásában. Talán ez volt a legborzasztóbb a háborúban, mikor akaratlanul egymást pusztítottuk. Újonnan alakult zászlóaljunk ezzel már a harcbalépés előtt elvesztette lelkierejének nagy részét. Nem voltunk beásva, támadáshoz készültünk. Ennek következtében ötven körül volt a halottak és a sebesültek száma.

A támadás a rendeződés végrehajtása után fél órás késéssel indult meg. 5—600 méterre jutottunk csupán előre az erős tűz miatt. Minden következő fa elérése, minden előreugrás újabb és újabb lelkierőgyűjtést kívánt. Szerencsére olyan helyen akadtunk el, ahol néhány nappal előbb egy magyar zászlóaljparancsnoki harcálláspont lehetett. Gyorsan hagyhatták el ezt a helyet, mert még pokrócokat is találtunk az árkokban.

Támadásunkat követően kétnapos nyugalom következett. Saját parancsnokságunknak bizonyára nem volt több ereje a betörés teljes felszámolásához. A harmadik nap délutánján egyre erősödő harci zaj hallatszott jobbra és balra. Úgy ítéltem meg, hogy zászlóaljunkat teljesen bekerítették. Hívtam Nagy főhadnagy telefonját, de az nem felelt. A központ a harccsoportparancsnokságot kapcsolta. Neki jelentettem megállapításaimat. Eleinte hitetlenkedett, de aztán hirtelen felkiáltott: „Jézus Mária, már itt is lőnek!" „Törjenek ki!" Ezután megszakadt a beszélgetés. Kiugrottam a fedezékből. Éppen jókor, mert a ritkás erődben a mi irányunkban is feltűntek az előrenyomuló román katonák. Egy sűrű cserjés felé vettem az utamat, a szakaszok követtek. A tüskéktől összekarcolva, megtépve, de teljes létszámmal kijutottunk a gyűrűből. A zászlóalj másik két századának zöme fogságba esett.

Az éjszakát a Hegyi-tanyán töltöttük. Itt hallottuk, hogy a román csapatok áttörték a 24. hadosztály állásait és kijutottak a Sajó völgyét délről kísérő sziklafal széléhez. „Holnap az összes megmaradt erővel ellenlökést kell végrehajtani a műút felől" — szól a parancs. Mások mellett az én századom is bevetésre került. Reggel 9 óra tájban indultunk meg a kijelölt készenléti helyről. Alig tettünk meg 500 métert, amikor a közvetlen közelemben egy gránátvetőből kilőtt gránát robbant. Rövid időre minden elsötétült előttem.

Néhány perc elteltével lábra álltam, átadtam a parancsnokságot helyettesemnek, majd véres homlokkal, szilánkoktól feltépett bal karral elindultam a segélyhely felé. Zászlóaljparancsnokom azonnal rendelkezett gyors hátraszállításom érdekében. A zászlóalj-segélyhelyen bekötöztek, majd több más sebesülttel együtt szekéren levittek a Hárskúton települt ezred-segélyhelyre. Eközben elvesztettem az eszméletemet. Arra ébredtem, hogy sebesültszállító gépkocsin visznek Rozsnyón keresztül a nagyveszvéresi hadosztály-segélyhelyre. Emlékszem, hogy rettenetesen sok sebesült feküdt egy iskolai tanteremben és a folyosón. Amikor engem éjfél előtt néhány perccel a műtőasztalra tettek, hallottam, hogy aznap az 1086-ik sebesültként vettek nyilvántartásba. 1945. január 19-ét írtak. A szilánkok kioperálása céljából 21-én hajnalban Dobsinára szállítottak. Itt alighogy végrehajtottak egy műtétet rajtam, megint szállítás követ-

kezett, mert a román előretörése miatt a kórház maga is hátratelepülni kényszerült.

A hazánkban megjelent hadtörténelmi művek a Hernád, a Sajó és a Bódva folyók körzetében lefolyt harcokról igen csak szűkszavúan szólnak. Az általam ezideig fellelt legkonkrétabb említésük A magyar királyi honvédség című könyv 416. oldalán olvasható: „... E szerint a 27. szovjet hadsereg főerői a Sajó, részei a Bódva völgyében támadtak. Velük szemben a XVII. német hadtest a 3. és 4. hegyivadász hadosztállyal, valamint az 1. magyar hegyidandárral a Sajó és a Hernád között... védett."

Az idézett szövegnek a német csapatokra való utalása bizonyos kétségeket támaszt bennem, miután csak a hegyi hadosztályokat említi meg. Naplóm és az annak alapján készített vázlatok ugyanakkor a 81. német gyalogezredet (vagyis nem hegyi ezredet) jelölik meg az ott harcolók közül, amely nyilván egy gyaloghadosztályhoz, nem a hegyi hadosztályok valamelyikéhez tartozott. Nem teljes az idézetben adott felsorolás abból a szempontból sem, hogy nem szerepel benne a magyar 24. hadosztály, amely ugyancsak ott harcolt.

A decemberben és januárban e térségben lezajlott harctevékenységről a Nagy Honvédő Háború története 1941—1945 című kapitális szovjet mű IV. kötetében az olvasható, hogy a Hernád völgyében, majd Rozsnyó irányában a 4. román hadsereg és a 40. szovjet hadsereg részei támadtak. Mindkét seregtest a 2. Ukrán Front állományába tartozott és annak jobbszárnyán helyezkedett el. A 4. román hadseregtől északabbra a 4. Ukrán Front seregtestei tevékenykedtek. Az említett mű idézi a szovjet főhadiszállás 1944. december 31-i direktíváját, amely a Szilicei fennsíkon folytatott harctevékenységek szélesebb keretére utal. Ezek szerint: „Abból a célból, hogy a 4. Ukrán Front balszárnyának és a 2. Ukrán Front jobbszárnyának csapatai elérjék a Poprád és a Garam folyó vonalát, a frontok belső szárnyain levő seregtesteknek egybehangolt csapásokat kell mérni a 4. Ukrán Front erőivel Szmolnik-Spisska Nova Ves (Igló) irányában Kosicét (Kassát) megkerülve, a 2. Ukrán Front erőivel pedig Roznavára (Rozsnyóra) és Dobsinára."

A román csapatok tevékenységéről részletesebben az általam megismert forrásmunkák nem szólnak. Gosztonyi Péter Vihar Kelet-Európa felett (Népszava, 1990.) című tanulmánykötetének egyik részében is — amely A román csapatok Magyarországon 1944—1945-ben címet viseli — csak egy halvány utalást találunk az ebben az irányban működő román csapatokra, de minden konkrétum nélkül.

Itt tartom szükségesnek szólni az 1. hegyidandár békehelyőrségeiben megalakult *pótalakulatok* sorsával kapcsolatos adatokról.

A Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára 1961-ben megjelentetett anyagának (Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1939—1945) 309. oldalán az Irattárban levő veszteségi kartonok alapján összeállított táblázatban az alábbi adatok szerepelnek:

„Az 1. hegyi táb. pótdd.-t (2. 3. 4. hgyv. és a 20. hv. pótzlj.) 1944. augusztus közepén szervezték meg. Az erdélyi harcokban elszenvedett nagy veszteség után maradványai a Felső Tiszától Szlovákia területére sodródtak.

Útvonaluk: 1944. IX. 15. Szászrégen; IX. 23.: Tordatúr; X. 4. Kolozsvár; X. 20. Tokaj; X. 21. Nyíregyháza; X. 25. Beregleányfalu; XII. 4. Monok;

(Abaúj T.) XII. 13. Monaj; XII. 14. Alsólánc; XII. 13. Sátoraljaújhely; XII. 15. Felsőgagy (Abaúj T.) Forró; I. 2. Rozsnyó; I. 16—19. Hárskút (rozsnyói járás); I. 23. Besztercebánya; II. 12. Trencsénteplic; III. hó elején a 2. hgyv. zlj. részei Sopron környékén tűntek el."

Saját emlékeim, bár nem mondanak ellent ezeknek az adatoknak, de nem is erősítik azokat. Naplómban nem szerepel egyetlen olyan utalás sem, hogy 1944/45 telén hegyi pótalakulatokból származó katonák kerültek volna hozzánk, vagy Hárskútra. Az is hihetetlennek tűnik számomra, hogy a 2. hegyivadász zászlóalj (nyilván a pótzászlóalj) részei Sopron környékén tűntek volna el.

Valamivel hihetőbbnek tűnik az 1. póthegyidandár sorsát illetően az a megállapítás, amely a Magyarország hadtörténete 2. kötetének 411. oldalán olvasható, mely szerint: „A volt 2. magyar hadsereg alakulatai közül a 25. gyalog-hadosztályt november közepén kivonták az arcvonalból. Feltöltésére a Dunántúlra irányították a 7. tábori póthadosztállyal együtt, amelybe beolvasztották az 1. és a 2. póthegyidandár maradványait." Ehhez az a megjegyzésem, hogy a hegyieknek csak nagyon kis része sodródhatott a Dunántúlra.

Visszatérek emlékeimhez, 1945. év első felének történetéhez.

Az operáló asztalról január 21-én hajnalban egy zsúfolt mentőkocsiba préseltek fel, mert a kórház éppen áttelepülőben volt. Havas, először felfelé, majd lefelé vezető szerpentinen jutottunk egy vasútállomásra, ahol vonatra raktak. A vonat útja a hegyek között Besztercebányán és Zólyomon át Trencsénbe vitt. A partizánok ebben az időben nap mint nap robbantgatták a katonai szállítmányokat és a vasútvonalakat. A marhavagonokból álló, sebesülteket szállító szerelvényünket azonban nem bántották. A trencséni vasútállomásról egy vagonnyi sebesült tisztet Trencsénteplicbe szállítottak és itt a magyar hadsereg reprezentatív hadikórházában, az úgynevezett Gumipalotában helyeztek el. Ez a kórház tele volt a legkülönbözőbb címen „gyógykezelés alatt álló" ezredesekkel és alezredesekkel. Igazi háborús sebesült érkezésünkig alig akadt. Már az első napon hallottunk arról, hogy német szemlélők várhatók, akiknek minket fognak mutogatni.

A trencsénteplici hadikórházban elsőrendű volt az ellátás. Aki nem hallgatott rádiót, azt képzelhette, előkelő szanatóriumban gyógyul, a világban béke van, az emberek jólétben élnek.

A trencsénteplici tiszti hadikórházból 1945 februárjának közepén bocsátottak el. Ekkorra már jól begyógyultak szilánk ütötte sebeim. A minden kényelmet biztosító szanatóriumtól nehéz volt megválni. Nem tudtam, hogy mit hoz a jövő. Abban azonban bíztam, hogy vissza tudom verekedni magam a hegyivadászokhoz, ahol ismerőseim voltak és ahol viszonylag biztonságban érezhettem magam.

A zsolnai személyirányító állomáson valóban meghallgatták kérésemet és egy morvaországi járásba irányítottak. Ott találtam rá egykori zászlóaljamra, amelyet január végén vontak ide hátra újabb feltöltésre. Az 1. hegyidandár további alakulatai ugyancsak ezen a környéken voltak akkor még.

A zászlóaljnál sok új emberrel találkoztam. Örömömre azonban változatlanul helyén volt Nagy Sándor főhadnagy, zászlóaljparancsnok, aki ekkor már tapasztalt vezetőnek számított és néhány olyan tiszt is, akivel még a békeidő-

szakból eredt ismeretségünk (Havasi hadnagy, Benyó zászlós). Bár visszatérésemre nem számítottak, újból én lettem a 2. század parancsnoka. A legénység döntő része új volt. Különböző megszűnt alakulattól kerültek a zászlóaljhoz. Haditapasztalata csak keveseknek volt.

Néhány kiképzéssel eltöltött nap után — március elején — azt a parancsot kaptuk, hogy meneteljünk a Kiskárpátokon, Galántán, majd a Csallóközön át a Dunántúlra, azzal a céllal, hogy ott csatlakozzunk a németek nagy tavaszi támadásához.

Hét napon át naponta 32—34 km-t kellett megtennünk. Sok lábfeltörés jelezte a nem mindennapi teljesítményt, ám a hangulat mégsem volt rossz, mert hazafelé vitt az út.

Győrön haladtunk keresztül, amikor megtudtuk, hogy a szovjet csapatok megállították a németek ellentámadását és friss erők bevetésével támadásba lendültek. Ezért tehát mi védeni fogunk — kaptuk a parancsot.

A helyzet ellentmondásosságát jelezte, hogy legalább egy tucat Párduc típusú német harckocsi mellett mentünk el és egy német tiszt a csodafegyver közeli bevetésének emlegetésével üdvözölte zászlóaljunkat Győr elhagyásakor. A németek győzelmét ennek ellenére akkor már igazán senki sem hitte. Azt, hogy mi vár ránk, és hogy ezután mi lesz, alig sejtettük. Fáradtan meneteltünk a Rába töltésén dél felé. Megéheztünk, nyomta lábunkat a kapca. A mielőbbi megérkezés, mosdás és jóízű vacsora volt a közvetlen vágyunk.

Az 1. hegyidandár fő ellenállási vonalát a Rába balpartján jelölték ki. Az én századomat a folyótól keletre levő Marcal-csatornához rendelték, azzal, hogy egy szakasszal még azon is túl foglaljunk hídfőállást. A folyóvédelemnek ez a módja elvben ismert volt előttem, de a valóságban első ízben találtam magam ilyen feladattal szemben. Az akadémián tanult elvek alapján munkálkodtam azon, hogy a védelmet és annak tűzrendszerét a lehetőségekhez képest jól megszervezzem. Ám tapasztaltam, hogy ez képtelenség, mert a zászlóalj egész védőkörletében csak egy páncéltörő ágyú volt. A bennünket támogató tüzérségnek pedig alig volt lőszere. Erről az üteg parancsnokától, Papp Albert hadnagytól értesültem.

Még folyt az állások kiépítése, amikor jelentették nekem, hogy a tétlesvári hídnál keresnek. A vendég, aki a IX. hadtestparancsnokság gépkocsijával odaérkezett, a bátyám volt. Búcsúzni jött.

— Úgy összeomlott a németek dunántúli támadása, hogy Bécsig meg sem tudnak majd állni — így mondta. A hadtest vezérkari főnök máris parancsot adott a csomagolásra. Fájó szívvel és nagy aggodalommal váltunk el egymástól.

Vitéz Koeves Toronyi Ferenc volt vk. őrnagy (a bátyám által említett hadtest vezérkari főnök) Elfelejtett seregtestek című visszaemlékező írásában arról olvasunk, hogy „A IX. hadtest parancsnokságot március közepén Szlovákiából áthelyezték Győr területére." „Innen irányítottuk a 27. gyaloghadosztály és egy hegyidandár harcait. Majd a Szent László hadosztályt is alánk rendelték, de mire Pápára mentem utánuk parancsnokat adni, eltűntek. Az orosz támadás lendülete azonban túlhaladott minden rendszeres és következetes intézkedést."

1945 március második felében szépen tavaszodott. A vidék békés hangulatot árasztott. A hídfőállás területéhez kapcsolódó tétlesvári gazdaságban azonban mégsem folyt a szokásos tavaszi munka. Az intéző fő gondja nem a vetés, hanem a versenylovak elszállításának megszervezése volt. A lovak idegesen

dobogtak a szállítókocsik pallóján, mintha éreznék, hogy aligha látják viszont csempézett istállóikat.

A tétlesvári gazdaság udvara néhány nap múlva már nem a lovak dobogásától, hanem a faszéngázzal üzemeltetett tehergépkocsik pöfögésétől volt hangos. A Pápa felől menekülő németek a közeli úton igyekeztek a Marcal-csatornán, majd a Rábán átvezető hidakon nyugatra. Mi egyre nagyobb keserűséggel néztük, hogy mi mindent visznek magukkal szövetségeseink.

Védelmünket egy erős szovjet csapás néhány óra alatt felgöngyölte. Nemcsak a Marcaltól, hanem a Rábától, majd a Hanság-csatorna vonaláról is visszavetett bennünket.

Így jutottunk el Mosonszentjánosra, ahol 1945. március 28-án este az 1. hegyidandár vezérkari főnöke, Szelepcsényi vezérkari őrnagy, zászlóaljunk egybegyűlt tisztikarának azt a kérdést tette fel, hogy hajlandók vagyunk-e szembefordulni a németekkel. Igenlő válaszunkat örömmel vette tudomásul, de meghagyta, hogy várjuk meg az erre vonatkozó parancsát. A közelben levő német csoportokat csak akkor fegyverezzük le, ha a megbeszélt jel eljut hozzánk. Még tájékoztatott arról is, hogy a szovjet parancsnoksággal felvette az összeköttetést, ahol tudomásul vették az 1. hegyidandár elhatározását, miszerint nem hagyja el az ország területét és hajlandó szembefordulni a németekkel.

Szelepcsényi vezérkari őrnagy bejelentése nagy izgalmat keltett. A szembefordulás addigi életünk legveszélyesebb pillanata, így érezte ezt mindenki, viszont nincs más reális alternatíva. Az ország területét nem hagyjuk el. Ausztriában nincs semmi keresnivalónk. A szembefordulás persze nem lesz sima ügy. A németek bizonyára lőni fognak bennünket. A szovjetek magatartása is kétséges. Ilyen és ehhez hasonló gondolatok foglalkoztattak szinte mindenkit. Sokat találgattuk, hogy miként alakulhatott ki a szembefordulásra vonatkozó elhatározás a dandárparancsnokságon. Ki volt a kezdeményező? Szelepcsényi az értelmi szerző, mert Baráthosi ezredes, a parancsnok nyilas . . .

A vezérkari őrnagy által jelzett parancs késett, sőt március 30-án délután megrökönyödve láttuk, hogy 50 egynéhány német harckocsi halad át védőállásunkon és tör előre Bősárkány felé. Honnan kerültek ezek elő? Ilyen körülmények között reális-e a szembefordulás? Talán helyesebb lenne „lelépni?" Tarr őrmesterrel, a század szolgálatvezetőjével latolgatni kezdtük a Fertő nádasaiba történő „költözködést." Úgy képzeltük, hogy a következő napokban sorra kerülő visszavonulásnál az egész századdal odamegyünk. Időközben azonban újból feltűntek a német harckocsik az úton, de most már visszafelé. Számuk erősen megfogyatkozott. A távolban égő harckocsik füstje emelkedett a magasba.

Besötétedéskor parancsot kaptunk, hogy vonuljunk a Mosonszentjánostól nyugatra levő Jessze-majorba, az egyik, névről jól ismert, Habsburg-főherceg uradalmának központjába. Ez a major kisebb falunak is beillett, ennek ellenére már zsúfolt volt, amikor odaértünk. Éjjel 2 órakor hivatta a tiszteket a dandár tüzérparancsnok, Kossuth Sándor ezredes (a legendás hírű család tagja). Közölte, hogy az ország nyugati határához érve beszüntetjük a harcot, szembefordulunk a németekkel, bevárjuk a szovjet csapatokat és átállunk. A tisztek közül, aki akar, mehet Ausztriába.

— No végre, itt a parancs. Tudtuk, vártuk, hogy elhangzik. Óriási izgalmat keltett a bejelentés. Megtörtént, amire egyénileg nem tudtam, de a katonáimmal szembeni felelősségérzetem miatt nem is akartam rászánni magamat. Most végre a parancsnokság adott utasítást. Így a jó. Az ilyen megoldás méltó a hegyidandárhoz.

Visszatérve századom katonáihoz, naplóm tanúsága szerint, a következő parancsot adtam ki:

— „A fasorban és a szalmakazlak előtt beássuk magunkat. Olyan alaposan, hogy egy lépést sem sodródhatunk tovább hátra. Magyarország területét nem hagyjuk el."

Senkit sem kellett nógatni a munkára. A lövészgödrök gyorsan mélyültek. Már pirkadt, amikor Havasi Béla hadnagy, zászlóaljunk első századának parancsnoka megkeresett és közölte, hogy ő mégsem fordul szembe a német szövetségesekkel. Kért, hogy tartsak vele, hiszen iskolatársak voltunk, azonos nevelést kaptunk. Javaslatát visszautasítottam, de őt lebeszélni az Ausztriába távozásról nem tudtam.

Gosztonyi Péter neves történész Vihar Kelet-Európa felett címen 1990-ben megjelent tanulmánykötetében több olyan megállapítást tesz, amelyek témánk szempontjából igen érdekesek. Íme néhány idézet:

A 65. oldalról: „... Hitlernek 1945 első hónapjában komoly katonai tervei voltak a Duna-medencével. Ha nem is a Kárpátokig, de a Duna vonalát Esztergomtól a Dráváig — Budát beleértve — vissza akarta foglalni. Ebből a célból 1945 februárjában a már a Dunántúlon meglévő 2 német és 1 magyar hadsereg mellé egy 4. hadsereget is átcsoportosított."

A 76. oldalról: „... Wöhlernek (a német hadseregcsoport parancsnokáról van szó)... zseniális ötlete támadt: miért vállalná magára a magyarországi front összeomlásáért a felelősséget? Legyen ez csak a magyarok »bűne«. Ekkor már eldöntött dolog volt, hogy Szlovákiából a Dunántúlra kerül az 1. magyar hadsereg, amely 4, illetve 5 seregtestből (hadosztályból) állott." (Ezek közül az egyiknek az 1. hegyidandárt tarthatták, a többi hadosztályokról akkor semmit sem tudtam, de most is csak a 27. gyaloghadosztályról és a Szent Lászlóról tudok. Talán a Szlovákia területén április 6-án átállt 24. magyar hadosztályt is ide sorolhatjuk. — M.L.)

„A németek terve az volt, — így beszélték azt meg Szálasival —, hogy a dunántúli arcvonalat teljes egészében átadják az 1. magyar hadseregnek. Próbáljon az saját földjén rendet teremteni. Így legalább ők, a németek megszabadulnak a Führer előtt a vereség következményeitől."

A könyvből megtudhatjuk, hogy László Dezső vezérezredes az 1. magyar hadsereg parancsnoka, Csettkey László vezérkari ezredes véleményét elfogadva, nem vállalta el ezt a kilátástalan feladatot.

A 78. oldalról: „... A Vörös Hadsereg magyarországi offenzívája a Dunától északra és délre eső területeken sikert sikerre halmozott. A szovjet páncélosok előtt feltűnt Pozsony. A Dunántúlon pedig egyes orosz ékek április első napjaiban az osztrák-magyar határ közelébe értek." (A mi terepszakaszunkon április 1-én történt meg ez — M.L.)

A már többször említett Dombrády—Tóth-könyv 435. oldalán ez áll:

„Az 1. hegyidandár március 26-án visszavonult Rábaszentmihály—Máriahida—Árpás körzetébe, melyet rövid ideig tartott, majd hónap végére Moson-

szolnoknál az osztrák határra szorult." (Itt két hiba van. Máriahida helyesen Mórichida, Mosonszolnok — Mosonszentjános). Az idézett könyv 442. oldalán az 1. hegyidandár további sorsáról a tényeknek megfelelően ez olvasható:

„Az 1. hegyidendár zöme, több mint kilencezer ember, a Mosonszentjános melletti Jessze-majornál Kossuth Sándor ezredes dandár-tüzérparancsnok és Szelepcsényi Tibor vk. őrnagy vezetésével szervezetten átállt a szovjet csapatokhoz." (Ez április 1-én a kora reggeli órákban történt. Ezért furcsa, hogy erről a tényről a május 8-ai események között tesz említést a könyv. — M.L.)

A szovjet harckocsik április 1-én virradat után egy órával tűntek fel. Mi Jessze-major északi részén levő, emeletnyi magas szalmakazlak környékén voltunk beásva. Körülöttünk német harckocsik álltak. Amikor észrevették a szovjet harckocsikat, csak egy-két lövést adtak le és máris megindultak hátrafelé. Velünk nem törődtek. A major szélén levő magyar katonák izgatottan, fehér kendőket lobogtatva várták a fejleményeket. Az élen támadó szovjet harckocsizók „Igyitye damoj!" (Menjetek haza!) felszólítás hangoztatásával Mosonszentjános felé irányítottak hátra, miután a fegyvereket letetették velünk.

A községig terjedő sík területen egy támadó szovjet hadosztály harcrendjében jöttünk hazafelé. Katonai szemmel nézve páratlanul szép kép tárult elénk. A teljes sebességgel előretörő harckocsialegységeket szétbontakozott lövészszázadok követték. A hézagokban páncéltörők nyomultak előre. Az első lépcső mögött aknavetők, majd újabb lövész alegységek következtek, ezek mögött egy-egy terepjáró rádiós gépkocsi haladt. Tüzérütegek vonultak tüzelőállásba. Önjáró és gépvontatású légvédelmi ágyúk lőttek a fel-feltűnő német repülőgépekre.

Mosonszentjános szegélyén újabb gyalogsági kötelékek tűntek fel, ők már teljesen kiépített lövészgödrökben álltak. A község szélén levő szeszgyár mögül, fülsiketítő hangot hallatva, tüzelni kezdtek a sorozatvetők, a „katyusák"; a község mögül nagy űrméretű lövegek lőtték a visszavonuló németeket. Ez a látvány meggyőzte az akkor átállt tiszteket, hogy nemcsak érzelmileg, hanem a realitások figyelembe vételével is helyes lépés volt, amikor megtagadták a Szálasi-kormány további szolgálatát.

Mosonszentjános községbe érve a hegyidandár embereit beterelték a szeszgyár udvarára. Megkezdődött a fontosabb beosztású tisztek kihallgatása. Mivel ilyenekből elég sok volt, már délutánra járt az idő, amikor sorakoztattak és elindítottak bennünket Bősárkány felé. Elől ment a 2. hegyivadász-zászlóalj. A mellettünk hintón elhaladó Kossuth ezredest megéljeneztük. Nótaszóval meneteltünk, amiben az is kifejezésre jutott, hogy feloldódóban van az a belső feszültség, ami a szembefordulás és az átállás kapcsán mindenkit eltöltött. Örültünk, hogy szerencsésen alakultak a körülmények és lényeges veszteség nélkül oldódott meg hosszú idő óta vajúdó problémánk. A bennünk kavargó érzések még nem fogalmazódtak szavakká, mondatokká, csak a katonadalok vidám éneklésében éreztették hatásukat.

A Hanság-csatornánál a zöldsapkás kísérők (később megtudtuk, hogy határőrök) letereltek bennünket egy mellékútra, mert a híd fel volt robbantva és szükséghídon lehetett csak a csatornán átjutni. Míg vártunk, a híd előtt egy parancsnoki gépkocsi állt meg. Magas rangú utasa oroszul tudó tisztet keresett.

Én léptem hozzá. Azt kérte, hogy mutassam meg a térképen azt a helyet, ahol átálltunk. Míg kerestem az orosz feliratú térképen Jessze-majort, közben már mondtam is, hogy ez a hely egészen közel van a német határhoz. A tábornok menten kioktatott, hogy az nem német, hanem osztrák határ. Az átállás helyét megtalálva a tábornok ráírt valamit a térképére és azt mondta, hogy átállásunkkal lényegesen kedvezőbb helyzet alakult ki Bécs felé tartó támadásukhoz. A tábornok, akit a kísérők „haditanácstag elvtársnak" szólítottak, kezét nyújtva búcsúzott tőlem. Visszatérve az enyéimhez alig győztem válaszolni az érdeklődőknek.

Bősárkány községhez közeledve az úton mellettünk folyamatosan vonult előre a szovjet tüzérség, a ragyogó kék égen pedig állandóan láthatók voltak a vörös csillagos csatarepülőgépek. A falvakban és az útkereszteződésekben forgalomszabályozók „dolgoztak," többségükben lányok. Érdeklődésünket felkeltette, hogy az út két oldalán feliratos táblák és jelszavakat feltüntető transzparensek voltak. Tőlem kérdezte mindenki, hogy mi van rajtuk. Az ellenség teljes megsemmisítéséről, a biztos győzelemről beszéltek a táblák és Sztálint, továbbá a hadvezéreket, főként Malinovszkij marsallt — mert hiszen ebben a sávban ő volt a főparancsnok —, valamint a kommunista pártot éltették.

A bősárkányi éjszakázás után Győrbe menetelnünk. Itt a fogolytáborrá alakított laktanyában Kossuth ezredes kérte a tábor parancsnokát, hogy az 1. hegyidandárt adja át az akkor megalakulófélben levő demokratikus magyar hadseregnek, mert mi hajlandók vagyunk részt venni a német hadsereg elleni harcban. A kérésünket meghallgató szovjet őrnagy üdvözölte elhatározásunkat, de közölte, hogy az ügyet végérvényesen csak Budapesten lehet megoldani, ezért útba indított bennünket a fővárosba.

Megörültünk a hírnek. Győrt is nótaszóval hagytuk magunk mögött. Jókedvűen meneteltünk. A pihenők alkalmával a lakossággal is szót tudtunk váltani. Az élet mindenütt kezdett visszatérni a normális kerékvágásba. Emlékszem, hogy az egyik községen áthaladva tapsolva köszöntöttük a harcok során megrongált házak tetején dolgozó cserepeseket. Ők meg elismeréssel néztek bennünket, a lépést tartva haladó, rendesen felöltözött magyar hegyivadászokat.

Budapesten a Manci-hídon mentünk keresztül. Bár ide már régen nem repültek be a német repülők, mégis sok légvédelmi ágyú volt a híd körül. Konvojunkat a Ferenc József lovassági laktanyába irányították, ami a Kerepesi út és a Hungária körút sarkán helyezkedett el (ma rendőrlaktanya). A laktanyaudvaron egy szovjet alezredes üdvözölt bennünket, mint az új demokratikus hadsereg kötelékét.

Négy napja lehettünk már a laktanyában, amikor alapos egészségügyi vizsgálatnak, fürdetésnek vetettek bennünket alá. Bár tiltakoztunk, de kopaszra nyírtak. Ez a közeli szabadulás reményét erősen elhalványította. A hadifogoly logika szerint, ha az új hadsereg átvenne bennünket, akkor a tisztek haját bizonyára meghagyták volna.

Időközben újabb és újabb hadifoglyok érkeztek a táborba. Egyikükben felfedeztem Havasi Béla hadnagyot, akit Ausztriában fogtak el a szovjet csapatok. Egykori iskolatársam elmondta, hogy amikor fogságba esett, már fegyvere sem volt, mert az osztrák határ átlépésekor a németek a magyarokat, mint megbízhatatlanokat, lefegyverezték. Teljesen össze volt törve, hogy az általa mindig magasztalt fegyverbarátok ezt tették vele.

Néhány nap múlva a kőbányai pályaudvaron vonatra rakták a hegyidandár tisztjeit. Bíztunk abban, hogy Debrecenbe visznek. Szajol után azonban tapasztaltuk, hogy vonatunk nem fut be a „civis" városba. „Elvisznek bennünket Szibériába, ahonnan csak évek múlva térünk vissza, ha egyáltalán visszatérünk" — vélekedtek többen az idősebb tisztek közül.

A hangulat nyomottá vált. A szépen induló kibontakozás lehetősége szertefoszlott. A vonat Aradon, Brassón keresztül a romániai Foksány városába vitt. Itt volt a 2. és 3. Ukrán Front által ejtett foglyok nagy elosztótábora.

Végeredményben itt ért véget az 1. hegyidandár élete.

Utószó

Az egykori 1. hegyidandárra utaló adatok rendszerzése, valamint az egyik zászlóalj életének és útjának naplófeljegyzésekre épülő bemutatása, úgy vélem, nem volt hiábavaló. E sajátos magyar katonai kötelékről az eddig megjelent publikációkhoz képest feltehetőleg teljesebb kép alakul ki, ami elősegítheti a további kutató munkát, és remélhetőleg ösztönözni fogja a még élő résztvevőket visszaemlékezéseik megírására.

Kéri Kálmán, az egykori 1. magyar hadsereg vezérkari főnöke szerint, harcképességét tekintve, az 1. hegyidandár a hadsereg egyik legjobb köteléke volt. Azzá tette szelleme, a hegyiharc sajátosságainak jó ismerete, megfelelő felszereltsége és a parancsnoki kar jó vezetőképessége.

Ezt igazolta a Kolomeáig való előretörés, a Jablonov térségében folytatott védelem, a Hunyadi-állásba való szervezett visszavonulás, az ottani állások megvédéséért folyó sikeres harc és a Tatár-hágói hídfőben vívott küzdelem.

1944. október 15. után a dandár tovább élt. László altábornagynak, az új hadseregparancsnoknak a Vereckei-hágó védelmére és a Latorca-völgyi harcokban való részvételre irányuló parancsait a hegyivadászok teljesítették. Az ott bekövetkezett vereség után a dandár ugyan megrendült, de nem bomlott szét. A nyilas vezetés új parancsnok (Baráthosi Lajos ezredes) kinevezésével és szigorú megtorló intézkedésekkel igyekezett helyreállítani a dandár harcképességét. November második felében a 2. hegyidandárnak az 1. hegyidandárba való beolvasztásával, majd pedig a feltöltött zászlóaljaknak német kötelékekben, román erők ellen történő alkalmazásával újból megnőtt a hegyiek önbizalma. Ez folytatódott december végén és január első felében is, amikor a Szilicei-fennsíkon a támadó román erők előrejutását több esetben sikerült feltartóztatniok.

A szlovákiai harcokból kivont és újból feltöltött dandárnak a Dunántúlra való átcsoportosítása új reményeket ébresztett. Ám a dunántúli alkalmazás a további harc teljes értelmetlenségére ébresztette rá a katonákat. A haza már nem volt tovább védhető. Ezért állt át a dandár az osztrák határ előtt szervezetten a szovjet csapatok oldalára. Az 1. hegyidandár tisztjei és katonái a kezdeti biztató jelek ellenére azonban végül mégis hadifoglyokká váltak.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KEMÉNY JÁNOS

KISS JÓZSEF LEVELEI, 1847—1849

Kiss József, a magyar szabadságharc honvéd hadnagya — aki katonai pályájának végén az olasz királyi hadsereg alezredese volt — 1825. szeptember 21-én született Földesen (Szabolcs vm.), kisnemesi családban.[1] Az iskoláit Földesen kezdte, majd a debreceni református gimnáziumba került. 1842-től a debreceni református főiskola hallgatója volt. 1847-ben fejezte be a tanulmányait, kitűnő eredménnyel.[2] 1847 októberében Nagyváradra ment, a Bihar vármegyei jegyzői hivatalnál kapott állást.[3] A munkája révén tanúja lett a vármegyében dúló politikai harcoknak. Kezdettől az ellenzékkel rokonszenvezett, ezt híven tanúsítják az apjához írott levelei.

1848 novemberében önkéntesként beállt a honvédseregbe. Nemcsak a lelkesedés vitte a honvédek közé, sorsát és lehetőségeit is végiggondolva lépett katonai pályára. „Illy forrongós időben polgári pályán előhaladást reményleni bajos dolog. Eljártam eszemmel minden féle állomásokat, sehol megnyugodni nem tudtam. S utóbb a katonai pálya nyilt föl szemeim előtt, jó és rossz óldalaival. (...) Elgondoltam: hogy két körülményt lehet felvenni a haza mostani életében, vagy azt, hogy kiviva függetlenségünket, megalapithatjuk nemzeti létünket, s (...) ekkor (...) könnyen lehető hogy minden féle alkalmazásoknál tekintetbe vétethetik a hazáért tett szolgálat; — vagy azt a körülményt lehet felvenni, hogy bukni fog a nemzet, — akkor jobb nem élni akár melly pályán. (...) Négy év nem a világ, kivált háborus időben, s ha valaha most lehet e pályán kilátás nem a fegyveres béke idején." — írta apjának az 1848. október 15-i levelében. Valószínűleg nem sejtette, hogy az elhatározása döntően meghatározza majd az életét. Mert bár a magyar szabadságharc szolgálatában alig egy fél évet tölthetett, életének következő húsz évét hivatásos katonaként élte le.

1848-ban a 44. honvédzászlóalj 5. századában, tizedesként kezdte a szolgálatot.[4] 1848 decemberétől a Bihar megyei számfeletti újoncokból megala-

1 Apja Kiss Mihály (1798—1870) — aki nemesi mivoltát hangsúlyozva használta a galambosi előnevet —, anyja Sápy Ágnes (1803—1871). Kiss Mihály ifjú korában kisebb hivatalokat töltött be, előbb Miskolcon, majd Földesen és a környező községekben, volt tanító és községi jegyző, végül 1840 körül a debreceni városi tanácshoz került, mint pénztárnok. Haláláig itt dolgozott, mindvégig a gazdasági ügyeknél maradva. Fokozatosan emelkedett a ranglétrán, a halála előtti évtizedben városi szenátorrá is megválasztották. Három gyermekük közül József volt a legidősebb. Sándor fiuk 1827-től 1885-ig, Mária leányuk — aki Katona Zsigmond gyógyszerészhez ment feleségül — 1831-től 1908-ig élt.

2 A Kiss Józseffel kapcsolatos okmányokat l. Bács-Kiskun Megyei Levéltár (BKML), Katona család iratai, Kiss József által írt és vele kapcsolatos egyéb tárgyú iratok, 1846—1898.

3 Kiss József alezredes életrajza — A nép barátja (Röpív Báthory Sándortól) Debrecen, 1861. 3. o.; A róla nyomtatásban megjelent életrajzokat l. még: Halálozás — *Kecskeméti Lapok*, 1898. június 12. 5. o., Galambosi Kiss József — Kecskemét, 1898. június 12. 1. o. és *Váry István*: Emlékezzünk régiekről. — *Kecskeméti Lapok*, 1938. június 5. 3. o.

4 BKML Katona-család ir. Kiss József levele édesapjának, 1848. november 4. — Ebben a levelében 44. honvédzászlóaljat ír, a november 29-i levélben pedig a névtelen honvédzászlóaljhoz kéri címezni a leveleit. Ennek az lehet az oka, hogy 1848 novemberében és decemberében az országban még javában folyt a honvédzászlóaljak szervezése, és ugyanazon a számon az ország különböző pontjain alakultak zászlóaljak. Az átfedéseket utólag megszüntették, így Kiss József zászlóalja 1848 decemberében véglegesen az 55-ös sorszámot kapta, a 44-es a szombathelyi honvédzászlóalj lett. L.: Kossuth Lajos 1848—49-ben. IV. k., Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Bp., 1953. 942. o.

kított 55. honvédzászlóalj tagja, Ihász Dániel őrnagy parancsnoksága alatt.[5] A zászlóaljat 1849 januárjában Erdélybe vezényelték és Bem parancsnoksága alá helyezték. Az 1849. február 9-i piski-csata volt az első ütközet, amelyben részt vett. A tűzkeresztség igen jól sikerült a számára. A szakaszával fél óráig sikerült feltartania egy zászlóalj Sivkovich-gyalogságot. E helytállásáért és azért, hogy a hídfőhöz két alkalommal is ő vitt segítséget, amivel jelentős mértékben hozzájárult a győzelemhez, Bem tábornok még a csatatéren tizedesből hadnaggyá léptette elő.[6] Részt vett Szeben visszafoglalásában is, 1849 márciusában.[7]

A szebeni győzelem után a zászlóalját a Verestoronyi-szoros védelmére rendelte ki Bem.[8] Innen tudósította Kiss József a *Honvéd* című lapot a határszéli havasokban meghúzódott oroszok március 28-án történt kiveréséről.[9] A váltakozó szerencsével folyó csatározások után végül a Lüders parancsnoksága alatt álló orosz—osztrák túlerő 1849. július 20-án a Havasalföldre, a török fennhatóság alatt álló román fejedelemségbe szorította a Verestoronyi-szoros védőit,[10] akikkel Kodri bej Kineninél letétette a fegyvert.[11]

Kiss József számára így ért véget a magyar szabadságharc, amely után több mint 18 évet töltött emigrációban. 1850-ben belépett a török hadseregbe, ahonnan 1859-ben őrnagyként távozott. 1860 nyarától a szárd, majd pedig az olasz királyi hadseregben szolgált Türr István törzstisztjeként. 1868 nyarán — alezredesként — kérte a nyugdíjazását, és még ez év őszén hazatért Magyarországra. Itthon a Ferenc-csatorna Rt. igazgatója lett — a részvénytársaság elnöke Türr István volt —, egészen az 1898. június 4-én Budapesten bekövetkezett haláláig.[12]

*

Az alábbi levelek a Bács-Kiskun Megyei Levéltár őrizetében vannak, a Katona család fondjában, ahová Kiss József húgának, Katona Zsigmondné Kiss Máriának a közreműködésével kerültek.

A leveleket a keletkezésük időrendjében, betűhíven[13] közlöm, a közérdeklődésre számot nem tartó részek — általában a családtagok és ismerősök felőli érdeklődő sorok és tudósítások, valamint a Kiss József által kért dolgok megküldésével kapcsolatos részletek — kihagyásával. A kihagyásokat a szokásos módon — (. . .) — jelölöm.

5 L. az előbbi jegyzetet. Forrásaim szerint tehát az 55. honvédzászlóaljat Nagyváradon, Ihász Dániel őrnagy parancsnoksága alatt állították fel. Más forrás szerint a zászlóalj felállítása Pesten történt, Ihász Dániel és Baróthy László őrnagy parancsnokságával. L.: Kossuth Lajos 1848—49-ben. V.k., Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Bp., 1955. 916. o.

6 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 1849. február 1..

7 Uo. 1849. március 18-i levél.

8 *Kovács Endre:* Bem a magyar szabadságharcban. Bp., 1979. 172. o.

9 *Honvéd,* Kolozsvár, 1849. április 3., 82. sz. 323—324. o.

10 *Hegyesi Márton:* Biharvármegye 1848—49-ben. Nagyvárad, 1885. 240. o.; ***Kovács Endre:*** i.m. 286—288. o. Július 21-ét adja meg a kiszorítás dátumául: *Pap János—Szalczer Sándor:* A magyar emigránsok Törökországban 1849—1861. Pécs, 1893. 7. o. és *Veress Sándor:* A magyar emigratio a Keleten. Bp., 1879. I. k., 25. o.

11 *Pap—Szalczer:* i.m. 7—9. o.

12 Kiss József életének a fegyverletételt követő eseményeiről l. a 3. sz. jegyzetet, valamint: *Ács Tivadar:* Magyarok és a Risorgimento. A magyar légionisták életrajzgyűjteménye. Bp., 1961. 68. o. és *uő.:* A genovai lázadás. A Magyar Nemzeti Igazgatóság regénye, 1859—1861. Bp., 1958. 152—153. és 654. o.

13 A szigorúan betűhív közléstől csupán annyiban térek el, hogy 1. nem teszem ki az *a* és *s* betűk melletti — egyébként következetlenül alkalmazott — aposztrófokat; 2. a hosszú és tagolatlan mondatokat néhol — a könnyebb megértés kedvéért — vesszőkkel tagoltam, illetve mondatokra bontottam, anélkül, azonban, hogy ez bármiféle tartalmi változtatást okozna a szövegben; 3. a hosszú magánhangzókról a sietség miatt lemaradt — és másutt kitett — ékezeteket pótotam. A szöveg egyéb következetlenségein nem változtattam.

1. levél[14]

Váradolaszi[15], 1847. október 7.

Kedves Édes Atyám,! s Édes Anyám!

(...) Itt most olly politicai forrongás van hogy eszökbe sem jut más csak az, valjon Beőthy[16] és Thurzó[17] — kit az ellenzék akar, — vagy Papszász[18] és Reviczky[19] lessz e követ? Ámbár minden jobb gondolkodásu, még a Conservativek elfogulatlanabbjai is a két előbbit akarják, még is minthogy hir szerént Reviczky 16,000 pengőt ajánlott kétes a dolog. De azért mi nem esünk kétségbe, mert az ellenzéknek is van pénze, most jött haza Pestről Lukács Gyuri[20] a Magyar országi oppositio[21] főnökétől, Batthyanyi Kázmértól[22] 10,000 pengőt, s olly igéretet hozva hogy ha többre lessz szükség csak irjanak. Mindenütt az egész országba minden jobb honfinak leghőbb ohajtása hogy minden megyéből ellenzéki követ menjen, miután a kórmány minden indigenat[23] katona tisztet meg hitt, és ha most az ellenzék bukik akkor az Isten tudja mit érünk. Hogy milly forrongás lessz most az ország gyülésen, abból is

14 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 2. sz. levél. Kiss József elküldte apjának az ellenzéki követválasztási dal szövegét. — „E követ választási dalt azért írom és küldöm, hogy meg ítéltessék minő forrongás van itt most. Septemberi közgyűlésünk után így írt Tisza a kormányhoz, „ismét fellépet Beőthy és hívei olly elszántan törnek előre hogy ha onnan felül segély nem jő nincs erőnk feltartóztatni" — írta a levélben, amelynek hiányzik az eleje, ahol a levél dátuma volt. A tartalomból ítélve 1847 szeptembere után, de ahhoz közel íródott. A levéltöredék itt, az október 7-én kelt levél mellett található. A dalszöveg a következő:

Követválasztási Dal

Ad notám Télen nyáron puszta sat.

A pokol feltárta torkát ellenünk
Sírja szélén tántorog ős nemzetünk
Fől barátim itt a végső viadal
A kappan tollas hondulók
Szivtelen fajzatival.

A szabadság zászlója leng felettünk
Intésénél lángoljon sziv érzetünk
És rivaljuk a zsarnokok fülébe
Hogy él erény él hon szerelm
a nemesek szivébe.

Rivalgásunk nemzet kőltő szózata
Harsogjon szét e megye határiba
S kiáltsa még a vész is a Tiszának
Hogy erődusan élnek még
Védői a hazának.

Szabadbirtok népszabadság küzd-jelünk
Harczra készülj ármány szövő ellenünk
Huhogja el sőtét kebled bus dalát
Mely hütlenül puszta czimért
Kész eladni a hazát.

S legyen a dal halálod bus nótája
Lefoljt már a hon gyilkosok órája
A szabadság zászlója leng felettünk,
A vén győző Beőthy Ödön
S Thurzó János követünk.

Zászlónk alá romlatlan honfi társam
A hü honfit csoportosan hadd lássam,
Hiszen itt van nemzet védő istenünk,
A vén győző Beőthy Ödön
S Thurzó János követünk.

Hadd lakja el Papszász halotti torát
Reviczkyvel hadd készítsen lakomát
Sziv és ész kell a megye követének
Szegény Papszász, Reviczkyről
Ki tenne fel illyeket.

Intő zászlónk vér pezsdítő jelszava
Tetre hiv fel, tetre szólit a haza
Nemzetünk ditsőségére pártfelek
A vén bajnok Beőthy, s Thurzó
Mint követek éljenek.

15 Nagyvárad, vagy Várad (Bihar m., Oradea Mare, Varadin, — R) egyik városrésze.

16 *Beőthy Ödön* (1706—1854), a reformkori ellenzék egyik vezéralakja. 1826-ban táblabíró Bihar vármegyében, 1830-ban a vármegye országgyűlési követe. 1832-ben a Báródság főkapitánya. Az 1832—36-os országgyűlésen Bihar megye követeként az ellenzék vezetői közt foglal helyet. 1837—1845 között a vármegye első alispánja. 1839-ben és 1843-ban ismét országgyűlési követ. 1848-ban a vármegye főispánja, augusztusban kormánybiztos. Feladata a nemzetiségek kibékítésére irányuló alkudozások vezetése. Decemberben Erdélybe nevezik ki teljhatalmú kormánybiztosnak. Feladata a hivatalok rendezése. Számfeletti huszárezredes. 1849 áprilisában kiszemelt bukaresti konzul. Később a berettyóújfalvi kerület országgyűlési képviselője, júniusban pedig a hétszemélyes tábla első alelnöke. Emigrál, Hamburgban hal meg.

17 *Thurzó János* (1796—1864). Az 1848. május 23-i tisztújítás alkalmával Bihar vármegye alispánjává, a június 26-i gyűlésen a megye első alispánjává választják. Ezt a tisztséget tölti be 1849-ben is.

18 *Papszász Lajos*, 1845—1848 között Bihar vármegye első alispánja. 1847—48-ban a vármegye országgyűlési követe.

19 *Reviczky Menyhért* 1847-től 1848 márciusáig Bihar vármegye országgyűlési követe. 1853-tól Észak-Bihar vármegye főnöke, 1860 áprilisáig.

20 *Lukács György* (1820—1892). 1838-ban ügyvédi vizsgát tett. 1841-től a Bihar vármegyei közélet tevékeny résztvevője, Csengery Imrével együtt a vármegyei ifjúság vezetője. Az 1845. december 18-i, vérengzéssé fajult vármegyei közgyűlés egyik sebesültje. A Pesti Hírlap levelezője. Az 1848. március 27-i váradi népgyűlés határozatainak szövegezője. 1848-ban a Belügyminisztérium vármegyei osztályának vezetője. A Honvédelmi Bizottmány ülésein a belügyminisztert képviselte, követte a kormányt Debrecenbe. 1861-ben Nagyvárad polgármestere, 1865-ben a város országgyűlési képviselője. 1867-ben ismét polgármester. 1867—1875 között a Bihar megyei balközép párt vezére. 1875-ben miniszteri tanácsos a Belügyminisztériumben, majd ugyanitt államtitkár.

21 Ellenzék, ellenpárt (lat.)

22 *Batthyány Kázmér gróf* (1807—1854). Baranya vármegye főispánja, főkormánybiztos. 1849. április 16-tól a Szemere-kormány külügyminisztere. Kutahiában Kossuthtal együtt volt internálva. 1851-ben Párizsba megy, ott is hal meg.

23 Honosított, nemesített (lat.)

meg lehet itélni hogy Apponyi[24] 100,000 ft-ot akar Zalába küldeni Deák[25] megbuktatására, miből semmi sem lesz. Én ezeket Beöthy Ödön szájából hallottam, ő pedig Batthyányi leveléből tudja, mert a Kis ur a Casinoba ebédel ha Váradon van, mert ez az ellenzék szállása, mint a Conservativeké a Zöldfa. Ez az állása a dolgoknak, s nem tudni szánja e vagy kárhoztassa az ember az oly honfit, ki sem képességet nem érez magában arra a nagyszerü hivatásra követnek lenni (Reviczky) pénzét hona romlására forditni van lelke, mert a mostani ország gyüléstől élet és halál függ. (...)

hü fijok
Kiss J.

2. levél[26]

Váradolaszi, 1847. december 14.

Kedves Édes Atyám Uram!

(...) Gyülésünk elég zavarosan és lármásan elkezdődöt, csak Isten óvhat egy mult dec. 18kától.[27] Két nap alatt még egyebet nem tettünk, mint Dráveczky Lajos[28] istentelenségeinek felfedezgetésit halgattuk. — Hire van hogy a Conservativek Papszászt, mint a ki liberalis utasitásához hiven ragaszkodik vissza hivni akarják, anyit adatokból tudunk, hogy fent a két követ meghasonlott, s egymást gyakran le szavazzák. Nem álhatom itt meg hogy nehány sorba meg ne jegyezzem, hogy menyit képes Tisza[29] ki állani, valoban az ember szinte hinni kéntelen Dersy Antal bátsinak azon állitását, mit nekem mondott, hogy Tisza anyit szenved Biharba, mint a Krisztus egykor szenvedett. Az eset ez: Drávetzkyt el választják táblabirónak. Ekkor fel áll Gozman János tiszti ügyvéd [Bihar megye csekei kerületének képviselője]. Conservativ ember vagyok ugymond, és bár a Conservativek választottak az általok behozott paraszt nemesekkel táblabirákat, kéntelen vagyok ellent mondani Dráveczky elválasztásának, mert én oly egyént, ki itt e terembe karperecz sikkasztás, Weselényi pénze ellopása, templom rablásal vádoltatott, s ki földhöz ragadt szegény lévén könnyen meg vesztegethető birámnak ismerni nem akarom. — Draveczky rágalomnak kiáltja mind ezt, s gazembernek azt, ki róla illyeket mond, s be nem bizonyitja. Ekkor Ambrus[30], az ellenzék egyik kitünö bajnoka fel áll, ő mond Draveczkyvel egyett ért, ki más becsületébe gázol a nélkül, hogy azt bebizonyitná gaz ember. De azért Gozman nem gazember, hiszen ö és mi mindjájan Tisza Lajos úrtól hallottuk ezeket Dráveczkynek mondatni 10 évvel ez előtt e teremben, midön Draveczky ellenzéki vólt, Gozman tehát a fő isp. helyettest utánnozta csak, és ha valaki e teremben más becsülete sértése, s annak be nem bizonyithatása miatt a gaz ember nevet érdemli az nem Gozman, nem ám kiált Bernát[31] hanem Tisza ez. Szörnyü zugás lett, probálták Tiszát menteni, de maga is elismerte hogy mondta. Egyébiránt Draveczky ellen vizsgálatot rendeltek. Igy fojnak itt a dolgok, pofa kell ehez. (...)

hü fia
Kiss József

24 *Apponyi György gróf* (1808—1899). Az 1839—40. évi országgyűlésen a konzervatív párt egyik vezére a főrendiházban. 1844-től alkancellár a bécsi udvari kancellárián. 1846. április 5-étől főkancellár. A vármegyei adminisztrátori rendszer kiépítője, a polgári reformtörekvések ellensége. 1848. március 13-án lemond az udvari kancellári állásról. 1849. február 12-től a bécsi ellenforradalmi csoport elnöke. 1861-ben királyi biztos, majd 1863-ig országbíró. Részt vesz a kiegyezés előkészítésében.

25 *Deák Ferenc* (1803—1876). Jogtudós, közíró, a zalaszentgróti kerület országgyűlési képviselője. A Batthyány-kormány igazságügyminisztere. A Magyar Tudományos Akadémia igazgató tagja. 1861 után ismét országgyűlési képviselő, a kiegyezés szószólója.

26 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 9. sz. levél.

27 1845. december 18-án a vármegyei közgyülésen fegyveres hajdúk támadtak a Beöthy vezette ellenzékre. Haláleset nem történt, de többen megsebesültek.

28 Bihar vármegyei táblabíró.

29 *Tisza Lajos* (1798—1856). 1825-ben Bihar vármegye aljegyzője, 1829-ben főjegyzője. 1823—33-ban első alispán. Az 1832—36-os országgyülésen a vármegye országgyűlési követe. 1837—1841 között ismét első alispán, 1841-től 1848-ig főispáni helytartó.

30 *Ambrus László* (sz. 1790). Az 1848. május 23-i Bihar vármegyei tisztújításon fizetéses bíróvá választják. 1849-ben a nagyváradi vegyes rögtönítélő vésztörvényszék elnöke. 1849—1852 között Olmützben, 1852-től Josephstadtban raboskodik.

31 *Bernáth József*, 1839-ben Bihar vármegye országgyűlési követe, 1841—1845 között másodalispán. 1848. október 30-án népfelkelési kormánybiztosnak nevezik ki. 1848—49-ben a székelyhídi kerület országgyűlési képviselője.

3. levél[32] Váradolaszi, 1848. január 12.

Kedves Édes Atyám Uram!

(...) A mult héten kedden szerdán uriszékre voltam az öreg Csengerivel[33] Diószegén[34]. — Azért a múlt gyülés rövid rajzát kissé későn ugyan, de még is közlöm.

Ez a Bihar vármegye küzdtére a leg egyenetlenebb harczok egyikének. Itt szellemi erőknek anyagiakat állítnak ellenébe, s el keseredett harcz vívatik az istentelenség és a honnak ohajtva várt felvirágoztatása fölött. Ne hidje Édes Atyám uram hogy részrehajlás beszél belőlem, ki itt forogva részre hajló tud lenni az gazember, mert tisztán lehet látni mindent, s ki részre hajló, meg van pártérdektől vakitva.

Gyülésünk a mint elkezdődőt, mindjárt lehetet látni hogy a Tisza-párt gonoszságon töri fejét, mert 300 paraszt cortest hoztak, melly a gyűlés 5 napjain ben volt, melly cortes 600 pengő forintjába került a Govorikoknak, ennek felét az ujonnan választott törvény széki táblabirákra kivetették. E kortes csapat bevetetésének pedig következő czéljai voltak. 1) Táblabírákul oly egyének választása kik azt sem tudják micsoda fán terem a magyar törvény mint p. Govrik az öreg [Govrik Márton; 1845-től Bihar megyei alszolgabíró]. — 2) Megbuktatni a Hevesi sérelmet. Ugyan is midőn Govrik szolgabírót a parádi fördőbe meg verték, az egész Govrik-had Bécsbe futott, hogy Heves megye nem tart a dologba nyomozást, és Ő felsége szokás szerint biztost nevezett ki, a Hevesiek folyamodtak, hogy ez törvénybe ütköző tény, s nem bóldogulván sérelmül kívánták felterjeszteni, s Bihart is felhivták hogy pártolja, s adja utasításul követeinek, de ledorongoltatott. Ez első nap történt. Másnap meg lévén már a táblabirák választva Gozman nevü tiszti ügyész Dráveczky ellen kifogást tett hogy ő mint a kit Tisza ez előtt egy nehány évvel a már megirtam bünökkel vádolt[35] törvény széki táblabíró nem lehet, ebbe vizsgálatot is rendeltek. — Ekkor fel került az ügye Lukács Antalnak, ez egy becsületes és gazdag ember volt, s néhány évekkel ez előtt a kir. fiscus[36] mint hamis bank-jegy készitőt perbe fogta, minden javait, mely többre ment 50 ezernél el foglalta, s most koldusbotra van jutva, később a septemviratus[37] ártatlannak ítélte, mind a mellett javai máig sem adattak vissza, ez aztán a köz bátorság, mit a Status[38] egyes polgárának vagyona és személyére nézve nyujt, — pedig a vagyon és életbiztosítás eszméje rejlik a Status nevezet alatt, leg alább az észjog azt tartaná, meg a magyar alkotmány is. Ez sérelmnek terjesztetett fel. Ezután tárgyaltatott, a H. Tanács[39] intézvénye, melly már ötödik izben ir le hogy a „Pesther Zeitung" ot ismerje el Bihar megye hivatalos lapnak a csőd-hirdetményekre nézve, s a hirdetési dijakat szedje be számára, e tárgy vitatása közben anyira elhagyták Tiszát ügyfelei, hogy csak Ravazdy[40] és Bodó[41] vóltak mellete, a többi mint a hazai nyelven mint diplomaticai polczu nyelveni sérelmet tekinté az intimatumot[42], ez is sérelemnek ismertetett el. — Továbbá 1 pengő frtra emelték fel az irnokok díját. Végre szolgabírákat nevezett ki Tisza, Kenyerest a Szalontai bírót és Kuthy Károlyt, amazt hogy Szalontát magának biztosítsa a jövő tiszt-ujitásra.

Hogy Bihar megyéhez mérve az egész hon állására vonatkozólag a jelen ország gyűlésre nézve hirlapokbóli tudomásához Édes Atyám Uramnak némi adattal szolgáljak ide zárom Szabo János barátomnak ország-gyülési tudósításait,[43] csak hogy kérem É. Atyám Uramat legyen szives vissza küldeni, mert meg akarom tartani. (...)

Kedves Édes Atyám Uramnak

szerető fia
József

32 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 12. sz. levél.
33 *Csengery Imre:* nagyváradi ügyvéd, Kiss József hivatali főnöke.
34 Bihardiószeg (Bihar m., Diosig, — R)
35 L.a. 2. számon közölt, 1847. december 14-én kelt levélben.
36 Királyi kincstár (lat.)
37 Hétszemélyes tábla (lat.)
38 Állam (lat.)
39 Helytartótanács
40 *Ravazdy István.* Táblabíró, 1832—1834 között Bihar vármegye országgyűlési követe, 1849—1860 között Dél-Bihar vármegye főnöke.
41 *Bodó János.* 1849—1850-ben Bihar vármegye harmadalispánja.
42 Intézkedést, rendelkezést (lat.)
43 A tudósítás nincs a levél mellett.

4. levél[44] Váradolaszi, 1848. február 15.

Kedves Édes Atyám Uram!

(...) A gyülés foly a mult egész héten meg ezen a héten hétfőn kedden, arról foly a vita hibás e Reviczky, az ellenzék részéről 205 szónok szóllott a miből látható, milly óriásilag felül mulja intelligentia tekintetében a pecsovics pártot,[45] a Conservativek behozták szokás szerint a corteseket huszon öt garassával és kurta voxra[46] akarták keritni a dolgot mi még eddig nem sikerült, volt szerencsém hallani debreczeni senator, s a mult gyülésen alkotott táblabiró Nánásyt a leg pecsovicsabb szellembe nyilatkozni, s ezt oly pisszegés és kiabálás követte, hogy lehet protestáns ember a haladás ellensége, hogy egy királyi városi ember pecsovics az érdemes ur pedig el sem pirúlt hanem midőn kiálták, hogy a kurta vox nem megy, akkor kezdet véleménye motiválásául motyogni valamit. (...)

Kedves Édes Atyám Uramnak

hü fia
József

5. levél[47] Váradolaszi, 1848. március 22.

Kedves Édes Atyám Uram!

„Nagy időket élünk, szépet és dicsőt, egy pillanatban századok születnek meg" igy kezdte a tegnap tartott nagyszerű fákjás zenekor beszédét Beőthy tiszteletére Szacsvay Imre[48], és méltán olly időket értünk, midőn a lángoló hazafiság ki vívta diadalát: a pesti pontokat illetőleg ide zárom nyomdánkban kiszült magyarázatát.[49] A fáklyás zene olly nagyszerűen ment végbe, minöt alig képzelhet ember 200 fáklya, mellyek közől magam is tartottam egyet. Éljen a király és haza ez hangzott Varadon egész éjen át. Azonba ha a lángoló tűz, a lelkesedés meg kapott Beőthy és Szacsvay lelket rázó szavaira, ma nem biránk az öröm miatt magunkkal, szárnyat kívánnék e levélnek, hogy szálna mint a gondolat. — Március 22[kén] meg érkezett hivatalos levele Gr. Batthtyány Lajosnak, mint ő felségétől kinevezett első ministernek, mellyben tudatja nincs többé administrator, minister társai Kosuth Szemere Deák s többiek. — Ezt tudva, ezt érezve, s át gondolva hogy a mi századok óta anyi hő kebelnek forró imája vólt, hogy az ügynek, mellyért anyi lángoló hazafi mártyrjává lőn nekünk a gondviselés meg engedte, halandó embernek csak imádkozni lehet.

Egyébiránt Biharba általános a kibékülés, a napokban tartott conferentiában mellynek végzését ./. alatt fent csatoltam[50] meg történt mit nem hivénk lehetönek. Érdekes vala látni folyni az öröm könyeket, hallani Toperczert[51] ki mondá én decemberi napok egyik halálra szánt áldozatja méltó vólnék arra mit szenvedtem, ha meg nem botsátanék, kitsintől nagyig mindenki az egyenlöség jelét nemzeti szalagot hord, melly olly kapcs lön, hogy kereskedést haszonnal lehetne vele üzni. Polgár örség állíttatott. Beőthy a vezér, az éjjel fönököm helyet ört általam, nem akarta át engedni, de nagyon kértem, hisz ugy sem tudok aludni szivem ég fejem lángol, az öröm el bódit, — aztán meg oly emberekkel álni ört mint Toperczer Nagy József[52] Lukács,[53] kinek minden szavaik a hazafi kebelnek szent evangyeliumai.

44 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 15. sz. levél.
45 A konzervatívok, a kormánypárt, a fekete-sárgák gúnyneve.
46 A vitás kérdést rövid úton, szavazással eldönteni (lat.)
47 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 17. sz. levél.
48 *Szacsvay Imre* (1818—1849). 1848. május 10-én a nagyváradi kincstári uradalom ügyészévé nevezik ki, június 24-én a nagyváradi kerület országgyűlési képviselőjévé választják. 1848—1849-ben képviselő. A képviselőház jegyzője Debrecenben. Az 1849. április 14-i függetlenségi nyilatkozat szerkesztője és aláírója, a hétszemélyes főtörvényszék közbírája. 1849. október 24-én a pesti Újépület udvarán felakasztották.
49 A 12 pont magyarázata nincs a levél mellett.
50 A hivatkozott végzés nincs a levél mellett.
51 *Toperczer Ödön*. 1837—1845 között Bihar vármegye főjegyzője. 1848—1849-ben a nagyszalontai kerület országgyűlési képviselője, Arany Jánossal szemben választják meg. 1849. május 29-én az országos törvényszék másodalelnökévé nevezik ki, a királyi tábla úrbéri osztályának előadója.
52 *Nagy József* (1800—1878). 1842-ben táblabíró Bihar vármegyében, Beőthy híve. 1848—1849-ben ugrai kerület országgyűlési képviselője. 1849. május 29-től az országos törvényszék bírája.
53 *Lukács György*, l. a 20. sz. jegyzet.

Nem igy van Bécsbe a dolog Metternik elszökött, háza elibe a jó bécsiek akasztófát állitottak, Albert herczeget halálra keresik, egy batalion katonaságot, melly a népre löni mert a nép le ölt, minden fegyver nélkül körmeivel tépte szét. Egy császári herczeget lováról lehuztak, a király chártát adott neki, s Posonyba menekült. —

(...) Egészségem gyenge, de én nem bánom ha már meg halok is mint Jakob mert látták szemeim vágyaim leg forrobbikának telyesülését mit sok agg se ért, én meg értem. Szabadság, egyenlőség testvériség béke rend mindjájunkkal.

Kedves Édes Atyámnak

jó fia
József

6. levél[54] Váradolaszi, 1848. június 13.

Kedves Édes Atyám Uram!

Mióta tudom, hogy az önkéntesek a ministerek védelmére s támogatására felállitvák, katonaságróli nézeteim meg változtak, én csak olly feltétel mellett kívántam katonává lenni, többekkel együtt hogy vigyenek egyenesen ellenség elibe. Most tehát ez nem törvénvén meg várom a bizonyosan eljövendő alkalmat, a mi hogy nem messze van mutatják az előjelek Bács és Torontál vidékén. —

(...) Itt a ministeri levél értelmében minden kaszákat lefoglaltak, ellátandók a fegyverrel még nem bíró nemzetöröket, illy eszközt fegyverré alkotva nyélre csinálva tegnapi bizottmányi ülésen bemutatott a fö ispán egyet. Atyai jó indulatába ajánlva vagyok

Kedves Édes Atyám Uramnak

hü fia
József

7. levél[55] Váradolaszi, 1848. augusztus 24.

Kedves Atyám Uram!

(...) A nemzet-őrség fellelkesülését hazafiui örömmel olvasám, meg vallom magamnak is kedvem vólna közibök állani, s nem kerülhetvén ki ugyan is elébb utóbb a katonáskodást. Sándornak[56] megírtam, ő annyival inkább felhiva érezheti magát, mert ő a novemberbe kiállitandó 40,000 be okvetlen bele esik, jó ha szokik hozzá. Váradi életem, csak a régi az hogy semmi accidentia[57], fizetésem mind fel megy kosztra ruhára, és igy annyi hogy nem eszem ingyen othon a kenyeret. (...) A toborzás itt is meg kezdetett. — Azonba midőn e sorokat írom 12 órakor rögtönös gyülés van Kis Erneszt[58] ezredestől van itt egy sürgöny a már meg érkezett bihari nemzet örökhöz többet sürget. Minden jók kivánása mellett Atyám indulatába ajánlott vagyok

Kedves Atyámnak

fia
Józsi

54 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 20. sz. levél.
55 Uo. 23. sz. levél.
56 Kiss Sándor, Kiss József öccse.
57 Mellékjövedelem (lat.)
58 *Kiss Ernő* (1799—1849), honvéd altábornagy. 1848 májusától részt vesz a délvidéki harcokban, majd a pákozdi csatában. Október 12-től honvéd tábornok, a bánsági hadtest parancsnoka. 1849. január 9-én felmentik beosztásából. Február 3-tól altábornagy, Magyarország főhadparancsnoka. A világosi kapitulációig több ízben ideiglenes hadügyminiszter. Aradon golyó általi halálra ítélik és kivégzik.

8. levél[59] Váradolaszi, 1848. augusztus

Kedves Szüleim!

(...) Két hét alatt háromszor Belényesbe[60], egyszer a petrószi vasgyárba[61] egyszer Szalontán[62] vóltam a föjegyzővel a nemzet-őrség ügyében. Melly utazásokban meg lehetősen megismertem Biharnak Erdély felé eső hegyes vidékét. Szándékom volt a váradi nemzet-örséggel el menni Vinga[63] fele, de biz az a választmány bölcsesége folytán szépen honn maradt. S most várok, mint a menyasszony, ha valahogy a jó szél a jövő novemberi hongyűlésre valami jó helyet hajtana számomra, mi ha nem sikerül tavaszig Váradon leszek ha a körülményeimmel ki tudok jönni, mert most már az accidenciák ideje lejárván minden forintját fizetésemnek felemésztem. Váradot minden katona elhagyta a várba vagyok ma is strásán a puskaporos toronynál. —

Legujabb hir szerint Ferdinánd[64] le mondott, — s a szerbeket nagy vérontással kiverték a római sánzokból, melly ütközet alkalmával a Debreczenben és Váradon fekvő Don Miquelek[65] közül 300 vitéz, s az önkéntesek közül 200, s a szerbek közül 5,000 találta meg kikerülhetlen végzetét. Fónyad Józsi egykori iskola társam, kit Édes Anyám ismerhet, mert Jámborék fiokkal lakott, egy kartácscsal meglövetett, talán meg gyógyúl. Itten van most Pestről egy Kis Pál[66] nevű kapitány a Don Miquelek közül, ki midön le jött egy szerbbel a gőzhajón beszédbe eredt, s szerbnek mondván magát, a szerb ki beszélte, hogy ő a Vingai táborból a budai ráczók által fizetendő 200 ezer pfrtért van küldve, s ki is a kapitány feladására elfogatott.

Hasonlóan igaz az a hir is hogy a Dunán egy gőzöst fogtak el sok arany ezüst pénzel és fegyverrel, mit a lázzadóknak Bécsből küldöttek. A fentebbi Kis Pál által felfedezett szerb kém vallomásaiból ki sült az is hogy szerb fel keltek közt 3000 bécsi katonája van Jellasicsnak.

Mi engemet illet semmi különös bajon nincs, nem is érek rá a sok dologtól betegeskedni. Minden jók kivánása mellett vagyok

Kedves Szüleimnek

hü fiuk
Kiss József

9. levél[67] Váradolaszi, 1848. szeptember 12.

Kedves Édes Atyám Uram!

(...) Itt a katona állitás foly meg vizsgáltak engem is és alkalmasnak találtattam. Sándor nagyon ellenszenvvel viseltetik a katonaság iránt, én nem, főleg azért mert az általános felkelést elmulhatlanul bekövetkezendőnek hiszem. Kettőnk közül egyikőnk megyen, Sándor fiatalabb lévén törvény szerint ő megy s én hon maradok. Egyébiránt Sándor félénkségből ollyas valamit talál elkövetni mi rosz következést

59 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 22. sz. levél. A levélen a címzés felett a következő rájegyzés olvasható: Vetter július 7-én vonult az egész váradi helyőrséggel a délvidéki szerbek ellen. A levélen a nap megjelölése hiányzik a dátumból.

60 Belényes (Bihar m., Beius, — R) a Fekete-Körös jobb partján, Nagyváradtól délre fekvő mezőváros.

61 Petróc (Petrósz, Bihar m. — R) a Petróci-havasok alatt, a hasonló nevű patak mellett fekvő kisközség.

62 Szalonta (Nagyszalonta, Bihar m., Salonta, — R) az alföldi síkságon, a nagyvárad—gyulai vasútvonal mentén fekvő nagyközség.

63 Vinga (Temes m., Vinga, — R) a Beregszó bal partján fekvő község, Aradtól DNY-ra.

64 V. Ferdinánd magyar Király — I. Ferdinánd osztrák császár — 1848. december 2-án mondott le unokaöccse, I. Ferenc József javára.

65 Dom Miguel portugál infáns és trónkövetelő (1802—1866) nevét viselő 39. (magyarországi) gyalogezred. Az ezred mindhárom zászlóalja a honvédseregben szolgál a szabadságharc alatt.

66 *Kiss Pál* (1809—1867) honvéd tábornok. 1848. február 1-jétől alszázados a 37/3. (Máriássy) gyalogezredben. 1848. júliusában a Bihar megyei nemzetőrség egyik szervezője és kiképzője. Egy nemzetőr zászlóalj élén részt vesz a délvidéki harcokban. Szeptember 6-tól őrnagy, a 10., majd a 9. honvédzászlóalj parancsnoka. 1849. január 31-től alezredes, dandárnok a bánsági hadosztálynál, majd a 3. hadtestben. Április 7-től ezredes, egyben a 3. osztályú katonai érdemjellel tüntetik ki. Április 29-én megkapja a katonai érdemjel 2. osztályát és hadosztályparancsnok lesz az 1. hadtestben. Június 19-től tábornok, Pétervárad várparancsnoka. Az általános fegyverletétel hírére feladja a várat a császáriaknak, szeptember 7-én. Az őrsereggel együtt amnesztiát kap. 1850-től tiszaőrsi és tiszafüredi birtokán gazdálkodik.

67 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 24. sz. levél.

von maga után. Mint mondja meg visitáltatni nem engedi magát, ha lehet minden áron menekülni fog tőle. Hiszen az igaz akaratja ellen katonának lenni baj, de ha a törvény parancsolja. Édes Atyámat arra kérem legyen szíves nekem meg irni történt e valami összeiratásunk tárgyában Debreczenben, mert minket onnan állitnak ki, jó volna a kereszt levelemet ki venni, továbbá, mit gondolnak édes atyámék ha Sándor gyávaságán, én önkénti felajánlásommal segítenék, s ha ezt helybe hagyhatónak nem találnák, jókor felfedezni hogy két fia levén Sándor a törvény szerint elmenendő ezt pedig azért nehogy vigyázatlanságból ollyat kövessen el Sándor mit később meg bánjon. (. . .)

Itt minden felé a leg szomorubb hir, a király szószegése, az Arad és Bihar megyei oláhok lázongása kétes jövendő félelmével töltik el a kebleket, most is két oláh faluban vannak kin a nemzet örök, a lázongók fékezésére, 4000 pedig a csatatéren kiknek azon irigylésre méltó szerencse jutott részt vehetni a perlaszi győzelmes csatában,[68] az őrnagy hivatalos jelentése szerint a sárréti és szalontai nemzet örök voltak tüzbe, egyebint, a sor-katonaság, honvédség mind bihari volt. Mai nap a bizottmányi ülésben Komlósy[69] szolgabiró jelenté és inditványozá, hogy a várba rejtegetet fegyverek és munitiok, ugy szinte a vár átadására föl kell szólitni a helybeli generalt Glézert[70], s ha nem adja át a kivántakat, harang fére verés közben meg kell rohani, anyival is inkább mert a napokban isten tudja hogy 100 gyalog katona termet köztünk mint ha az őszi hideg esővel hullott volna a földre, s még több is váratik. S végzés lőn fegyverbe kell dobolni az őrsereget, Thurzó[71] Hodossy[72] Földi (professor)[73] menjenek Glezerhez s meg tagadás esetében főbiró, s kapitány Tar Imre[74] veressen ostromot, s rohanja meg a várat. Midön e sorokat irom igy állnak a dolgok, a nép csodás dolgokat beszél feszült figyelem s bosszankodás minden arczon.

Két órával később

A tábornok ki adta a vár kulcsait, a város kezébe a magazin kulcsa, mellyben fél millio kész töltés van, de fegyvert egyet se találtak. Élesdet[75] fel gyutották 3 helyen az oláhok, azt kiabálják ce imperat[76]. Pestesiek[77] az erdőbe futottak, mind két helyen kint vannak a szuros fegyverel ellátott nemzetörök. Aradba is föl lázzadtak, és Bihar megye szélin eső Kisjenőnél[78] mintegy 10,000 oláh összegyült, azonban Gál ne[vü] erélyes szolgabiró vezérlete alatt ott termet az aradi, egész honban legjob-

68 1848. szeptember 2., Kiss Ernő beveszi a szerbek erődített táborát.

69 *Komlóssy Antal* 1848 márciusának végétől a vármegyei állandó bizottmány tagja. A május 23-i tisztújítás során Bihar vármegye váradi járásának alszolgabírájává választják. Szeptemberben a toborzást folytató vármegyei honvédelmi bizottmány tagja. Az 1849. március 1-től június 20-ig működő nagyváradi rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróság egyik polgári bírája.

70 Neve több változatban szerepel a forrásokban. *Glaser* (Graser, Graeser) Michael, cs. kir. vezérőrnagy. Székesfehérvári, aztán debreceni dandárparancsnok. Kiszemelt erdélyi hadosztályparancsnok. 1848. szeptemberében a nagyváradi vár parancsnoka.

71 Valószínűleg *Thurzó János* Bihar vármegyei alispán, l. a 17. sz. jegyzetet.

72 *Hodossy Miklós* (sz. 1807). 1832—1837 között Bihar vármegye főjegyzője. Az 1839. évi követválasztásnál, mint táblabírót, a vármegye országgyűlési követévé választják, de a követségről még ez év június 27-én lemondott. 1848 márciusának végétől a vármegyei állandó bizottmány tagja. A június 20-án felállított rögtönítélő bíróság egyik elnöke. Szeptember 17-től tagja a vármegyei honvédelmi bizottmánynak. Szeptember 19-én Bihar megye területére kiterjedő hatáskörrel kormánybiztossá nevezik ki. Október 8-án felesketi Glaser tábornagyot a magyar alkotmányra, vele együtt a Nagyváradon lefegyverzett Kress-lovagokat, és polgári felügyelet alá vonja az átadott váradi várat. A november 13-i szamosújvári csatavesztés után elfogatja Baldaccit. A besorozott fölös számú újoncokból Ihász Dániel őrnagy parancsnoksága alatt megalakítja az 55. honvédzászlóaljat. November 20-án Bihar vármegye teljhatalmú polgári főkormánybiztosává, majd a felső-erdélyi sereg élelmezési főbiztosává nevezik ki. 1849-ben is kormánybiztos. Szemere miniszterelnök utasítására augusztus 4-én Váradról Aradra menekíti az államjavakat. Világos után önként jelentkezik és a Josephstadti állami fogházba kerül.

73 *Földi János* (1811—1886) 1848—1849-ben a nagyváradi akadémia jogi szakának tanára. 1848-ban az adókivetéssel és behajtással kapcsolatos panaszok felett ítélő bíróság egyik tagja. 1849-ben a nagyváradi vésztörvényszék tagja. 1852-ig Olmützben, majd Josephstadtban raboskodik.

74 *Tar Imre* (1817—1881), ügyvéd. 1848-ban Bihar vármegyei aljegyző. 1849 márciusától őrnagyi rangban élelmezési felügyelő az erdélyi hadseregnél. A szabadságharc leverése után néhány hónapot Nagyváradon fogságban tölt.

75 Élesd (Bihar m., Alesd, — R), a Réz-hegység alatt, a Sebes-Körös völgyében, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség.

76 Éljen a császár (rom.)

77 Pestes-Sólyomkő (Bihar m., — R) a Réz-hegységben fekvő kisközség.

78 Kisjenő (Bihar m., Chisineu-Cris, — R), a Sebes-Körös és Nagyvárad közelében fekvő kisközség.

ban felszerelt nemzetőrség egy osztály uhlanerekkel[79], s elesett 170 oláh, meg halt 75, 95 nehéz sebbe van. Össze csapás alkalmával egy oláh asszony ugy főbe ütött egy uhlanert egy ruddal hogy mindjárt összerogyott, s az asszony öt lövést kapot egyszerre. Kiről furcsa meséket beszélnek, minthogy egy lövés sem találta ollyan helyt hogy halálos leendet volna, tehát nem esett egyszerre le, innen az oláh pór igy szól, isten vólt az asszonyba ez azt mutatja, hogy nekünk van igazságunk, de nem azt mondja az aradi pór hanem azt, ördög volt benne, sat. A reactió minden eszközt meg kisért ezen valóban szánandó nép bulytogatására, most midön Aradba felkeltek, azt a hirt verték fejökbe a papok (:mihelyt valaki pap mindjárt nem becsületes ember:) hogy a magyarokat megverték a szerbek, és most a haza vert magyarok bosszujukba az oláhságnak esnek, Kisjenőnél 300 kocsi már van sat annyi igaz, hogy Várad ma holnap ostromi állapotba lesz. Isten óvja a hazát s mindnyájunkat a vészes jövőtől, minden jók kivánása mellett vagyok

Kedves Édes Atyám Uramnak

hü fia

10. levél[80] Váradolaszi, 1848. október 13.

Kedves Édes Atyám Uram!

Nem birva semmi anyagot, melly az átolvasásra is méltó lenne, ritkán veszem igénybe türelmeket, napjaim olly egy formák, hogy egyik a másiktól anyira sem különbözik mint tojás a tojástól. Most azonban hogy e sorok írásához nyulok, a levélirási hanyagság vádja elkerülése mellett, ágyba fekvésem az oka.

Nem tudom Debreczenbe de itt Váradon valóságos cholera van, s ebben vagyok én is; többen elhaltak benne hirtelen; orvosom pontos magamra ügyelést gyomrom melegbe tartását köti szivemre naponta. Mert a cholera mint a régi has menéssel has zugással gyomorgörcsökkel jön elő. S valóban midőn rám jön a paplant rágom kinomba; hozzá az alkalmatlan ki s be járás melly a melegbe tartást szinte lehetetlenné teszi, kinos görcsöktől kisérve nem a legjobb kilátást adja. — Már egy hete hogy rajtam van s erőm ugy elhagyott hogy alig birok járni.

Ma indulnak nemzetőreink Aradra a gyalázatosan elárult aradi polgárok segélyére, mint kiket a várba be zárkozott, s vár falait 28 ágyuval ellátott gaz parancsnok Berger[81] és méltó társa a Schwarzenberg uhlanerek[82] ezredese Blomberg,[83] mult napokba 30 ágyu lövéssel tetemesen megrongáltak. Török Gábor[84] királyi biztost elfogván statarium elébe állitotta, s a városnak következő pontokból álló rendeletet, a várost felgyujtással fenyegetvén, ellen szegülés esetére, — adott ki.

1. Hogy egy önkéntest se eresszenek át Szenttamás fele,
2. Neki eleséget pontosan adjanak.
3. Fegyvereiket rakják le,

midön ezen képtelen kivánatainak a magyarok elleni kifakadásai s rágalmai által felingerelve ellene szegültek 30 ágyu lövést tett a városra, melly alkalommal két Debreczenből jövő önkéntes is sebet kapott, s most Arad segélyt kér, mert Ucalegon ardet.[85]

Puskáink, s ágyuink (6 fntos) megérkeztek. Az általunk elfogott Kress lovagok[86] ma esküttek 70 en mind olaszok a magyar alkotmányra hadnagyokkal ki eszéki ma-

79 Ulánussal

80 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 25. sz. levél.

81 *Berger von der Pleisse, Johann báró* (1768—1864) cs. kir. altábornagy, Arad várának parancsnoka. 1849. július 1-jén kapitulál.

82 A Karl zu Schwarzenberg herceg, tábornagy (1771—1820) nevét viselő cs. kir. 2. (galíciai) ulánusezred.

83 *Blomberg, Friedrich von* (1797—1877), báró. A szabadságharc alatt a temesvári vár osztrák őrségében harcol.

84 Aradi polgármester, Arad megyei kormánybiztos, délvidéki élelmezési biztos.

85 A szomszéd háza ég, nyakunkon a veszedelem (lat.).

86 Az 1848 tavaszán az országban állomásozó, Karl Kress báró altábornagy nevét viselő 7. könnyűlovas-ezred legénysége Lombardiából származott. Ősszel egy 56 főnyi különítmény lovakat kísér Győrből Nagyváradra, ahol a magyar hatóságok elfogják őket, mivel az ezredük időközben Jellačić seregéhez csatlakozott. Amikor az ezred elhagyja az országot, 11 könnyűlovas visszamarad és felajánlja szolgálatát a magyar hadvezetésnek. Példájukat hamarosan a Nagyváradon lefegyverzettek is követik, és a csapat Pretzl Mihály őrmester vezetésével felesküszik a magyar zászlóra. Vezérük, a nevét Pereczire magyarosítva, Bem seregében ezredesként fejezi be a harcot, amiért az osztrák hadbíróság 18 évi, vasban letöltendő várfogságra ítéli.

gyar fiu, fegyvereiket s lovaikat elszedve Kossuth parancsa szerént Pestre küldjük őket, valamelyik Huszár ezredbe beosztandókat.

Bor sok s jó termett. Az idő olly hideg hogy a paplanon felül a köpenyeg is felfér. Önkénteseink száma mai jelentés szerint 1200 egyébiránt mindennap nő, a várba tanyáznak, melly egészen hadi lábon ál körülsánczolva kiigazitva s felvonó hiddal ellátva. Tegnap 1 kapitány 2 hadnagy jött közibök Pestről. Mindenjók kívánása mellett

Kedves Édes Atyámnak

fia
József

11. levél[87] Váradolaszi, 1848. október 15.

Kedves Szüleim!

Az események rohama oly gyors, hogy az ember alig képes magát tályékozni; uj viszonyok, uj társadalmi, s politicai formák merülnek fel a forradalom romboló viharából, az eltünt régi intézkedések romján. S egy olly fiatal ember, ki a forradalom elötti polgári intézvényeket vette fel alapul, ki a politicai élet forradalmat megelőző ösvényén indult el, most a midőn azok eltüntek nem kis fejtöréssel viv ha jövőjén aggódik. Nem volt nap a martiusi események óta mellyek át meg át ne rohantak volna eszemen e gondolatok, azonban e gondolatokkal a körülmények sebes forgása miatt magam sem voltam tisztába ez ideig, azonban az idő halad s nem vár ki késlekedik utánna. Jelen soraim jövőmröli aggodalmamat nézeteimet olly komojan tartalmazzák, amint csak beteges erömhöz képest azokat (:most több idöm is lévén, mint máskor:) ki fejteni birtam. Kérem Kedves Szüleimet gyermeki ragaszkodással, és azon bizodalommal, mellytől csak szülei s gyermeki kebel áthatva lehet, jelen soraimat figyelemmel át olvasni s tanácsukat, s nézeteiket velem közölni kegyeskedjenek. —

Nyilván van, hogy midőn Európa békéje társadalmi s politikai formája egészen fel forgatva van: hat sőt tiz évig békéről csendességről álmodni sem lehet. Mert hogy az ausztriai ház számüzetését az orosz, melly titkon eddig is befojt az europai eseményekbe, behunyt szemmel nézni nem fogja több mint hihető. S illy forrongós időben polgári pályán előhaladást reményleni bajos dolog. Eljártam eszemmel minden féle állomásokat, sehol megnyugodni nem tudtam. S utóbb a katonai pálya nyilt föl szemeim előtt, jó és rossz óldalaival. Elgondolkoztam hosszan, de az eszmék összezavarodtak agyamban, s átkoztam határozatlanságomat, hijjába nem tudtam egy okos gondolathoz jutni. Hiszen ha a katonai életben csak az vólna rossz hogy az embert az első csatában agyon lőhetik, még viradatot sem várva katona lennék, de ez legkevesebb, az strapaczia az a mi engem elborzaszt. Elgondoltam: hogy két körülményt lehet felvenni a haza mostani életében, vagy azt, hogy kiviva függetlenségünket, megalapithatjuk nemzeti létünket, s mi történik ekkor? előálnak azok kik véröket onták a hazért, s kik hon ültek, szégyen érzettel vonulnak hátra, sőt könnyen lehető hogy minden féle alkalmazásoknál tekintetbe vétethetik a hazáért tett szolgálat; — vagy azt a körülményt lehet felvenni, hogy bukni fog a nemzet, — akkor jobb nem élni akár melly pályán. Mindezeket egybevetve csak arról volnék biztositva hogy felfegyverzésünk után visznek a táborba bennünket, hajlandó lennék katona lenni, de félek hogy tétlenül itt a várban vesztegelni kell talán tavaszig is. Igaz négy év nem a világ, kivált háborus időben, s ha valaha most lehet e pályán kilátás nem a fegyveres béke idején. Itten már egy zászló alj ki van, rövid időn a második is ki lessz nagy az általános rokonszenv a katonaság iránt. — Ezeket midön ismételve Kedves Szüleim figyelmökbe ajánlanám válaszokat minél elébb elvárva vagyok

fiok
József

87 BKML Katona-család ir., **Kiss József** levele édesapjának, 26. sz. levél.

12. levél[88] Váradolaszi, 1848. november 4.

Kedves Szüleim!

A koczka sorsom fölött el van vetve. Ma délelőtt, elmondtam az esküt hiven szolgálni, s bár milly borzasztó alakban szembe szálni a halálal az alkotmányos szabadságért. S mától fogva, mint tizedes vagyok az 5[k] századnál 40 váltó krajczár fizetéssel. Haza menetelemből alkalmasint semmi sem lesz, mert részint az alkalom, hosszabb kin maradás nélkül haza mehetni, — hiányzik, részint azon körülmény áll ellent hogy leg fölebb 3 hét alatt elvisznek Erdélybe a lázongó Szászok és Urbán[89] ellen. Holmimat Szilágyi bátyámhoz szállittatom, ott meg találják. Öt ezüst fntot kaptam ebből sapkát s más nélkülözhetlen katonai apróságokat vettem, ruhát leg alább egy dolmányt minthogy most nem adnak egy bakáns s köpenyegnél egyebet nagyon mulhatatlanul készittetnem kellene, ha a rá kivántó 40—45 fntot szivessek lennének Kedves Szüleim, minél elébb elküldeni. Egyébiránt mi előtt e vidéktől s Kedves Szüleimtől örökre tán meg válnék bővebben fogok irni, mit most két féle foglalkozásom nem enged.
Minél előbbi sietős válaszukat várva vagyok Kedves Szüleimnek

hü fiok
Kiss József
44[ik] honvéd zászlóalj 5 századánál
Tizedes, vagy Tugskáplár

13. levél[90] Váradolaszi, 1848. november 7.

Kedves Szüleim!

Utolsó levelemre jövendő válaszokat nem várhatva be ismét irni vagyok kénytelen, mert ha késik a várt válasz engem Váradon nem talál. Tegnap elött elment a mi Zászló aljunktól két, a 3[ik] és 4[ik] század Erdélybe. Ma ismét parancsot kapott az első század holnap Belényesbe indulni, s a mi 5[ik] Századunk is rövid időn utnak indul. Kérem tehát Kedves Szüleimet hogy előbbi levelembe irt kérelmemet teljesíteni sietve sziveskedjenek. Ruhát nem adnak még, csak a nagyon rongyos közegyéneknek fehér frakkot. A csizmám is el nyütt. — A fehér ruhát illetőleg kérem édes anyámat nekem egy pár erős gatyát küldeni, minthogy minden gatyám csupa rongy, csak hogy le érjen a szára a földig hogy melege legyen a lábamszárának, lehet a bőségit a hosszához adni. Inget négyet viszek el többit a ládába hagyom. Lakásom a fehér papok Collegiumába az ugynevezett Convictusba van. Palotának nem szegény katonának való. Nekünk ha Fehérvár[91] alá visznek alkalmasint kemény telünk lesz, csakhogy inkább meleg mint hideg. De csak vinnének ha katonává lessz az ember csak ohajtana ágyu golyókat fütyölve látni feje mellett. Annyi bizonyos hogy a telet vagy Erdélybe vagy a Királyhágón töltjük. Addig is minden jók kívánása mellett vagyok
Kedves Szüleimnek

fiok
József

14. levél[92] Váradolaszi, 1848. november 29.

Kedves Atyám!

Utoljára irt levelemben világosan kifejeztem, hogy elindulásunk napján K. Szüleimet tudosítani elmulasztani nem fogom, s azért megfoghatatlan előttem hogy föl is tehették felőlem, hogy midön messze, s talán soha vissza nem térhetve indulok

88 Uo. 27. sz. levél.
89 *Urban, Karl* (1802—1877) lovag, osztrák táborszernagy. A naszódi 2. sz. (román) határőrezred alezredeseként 1848. szeptember 14-én felmondja az engedelmességet a magyar kormánynak, és a román felkelést támogatja. Észak-Erdély császári főparancsnoka. Bem 1849. januárjában Bukovinába szorítja. 1849. február végén ismét Bukovinába hátrál Bem elől. Marosényi győzelméért (1849. február 5.) később a Mária Terézia-rend keresztjét kapta. 1849 júniusában a Grotenhjelm-féle orosz seregben kap parancsnokságot.
90 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 28. sz. levél.
91 Gyulafehérvár (Alsó-Fehér m., Apulum, Balgrad, Alba Iulia, Karlsburg, Weissenburg R), Alsó-Fehér megye székhelye.
92 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 30. sz. levél.

útra: pár sort nem írtam volna. Mi ugy állunk hogy minden perczben a riadót várjuk, azért hijába kéredzettem haza, meg tagadtatott, most pedig miután ki van a rendelet adva hogy Szombaton délután Verbászra[93] indulunk haza mehetésemből semmi sem lehet, s a nélkül kéntelen vagyok elhagyni e vidéket hogy Szüleimet s testvéremet, s különösen édes anyámat hosszu távol lét után utolszor láthatnám. Ki tudja mi van felőllem irva a Sors Könyvébe, ki tudja az első golyó nem keblemen fütyöl e át az első csatában, ki tudja érhetem e valaha örömét a viszonti találkozásnak Kedves Szüleimmel, ezen gondolatok tolulnak szivemre e perczbe, s a fájdalom melly arczomon olvasható most, nem a minden perczben jöhető halál vagy szenvedés, de az elválás fájdalma. Azonba tudositani Kedves Szüleimet minden lehető alkalommal, s még addig is mig elindulnék el mulasztani nem fogom. (...)

Csengeri[94] igérte hogy mind Bernáthnak[95], mind Korponaynak a Hadügy minister titoknokának, ki igen jó barátja és ezredes ajánlani fog mind Leitnernek a Váradi őrnagynak hadnagyság végett, valeat quantum valere potest,[96] minden esetre, ha most nem is de ha kiérdemeltem, s tiszteim ajánlatát meg nyertem jó lessz, ha valaki ismer Pesten, s ha más nem Csengeri öttse[97] széles ismeretségénél fogva csak hasznomra lehet. — Meg köszöntem jó akaratját. —

Holmimat elhordattam Szilágyi bátyámhoz s jegyzéket szombati levelemben elküldöm. (...) Többet nem irhatok, mert verik az indulót, fegyverért megyünk a várba. Isten áldja meg
Kedves Szüleimet

fiok
Józsi
tizedes

Az atrest igy tessék irni: Névtelen honvéd zászlóalj 5[k] századánál tizedes sat

15. levél[98] Erdély-Halmágy, 1849. január 25.

Kedves Szüleim!

Sokra elkészültem midőn katonává lettem, de ez mi most velem történik tul esik akkori fogalmam határán. Mert ha mondom, hogy két hét óta le nem vetkeztem, s két hét óta, mióta Váradról eljöttünk főtt ételt nem ettem, a gyaloglást fel se vettem, bár Belényestől idáig ugy jöttünk, ha mondom, hogy minden éjszaka alármot[99] vernek, hogy szokjon a katona az éberséghez, ha mindezeket mondom talán nem is fogják hinni. Mindezeket nem panasz képen irom, mert fel fogadtam hogy miután mindezt hazámért szenvedem egy panasz hang se fertőztesse meg számat, ha nem azért irom mert jólesik Kedves Szüleimet tudositni állapotomról. Mindezen nélkülözéseim közt az a leg sajnosabb hogy posta erre az ellenség dulongásai miatt nincs, nem tudom ezen levelem is eljut e s mikor bizonytalan útján kívánt czéljára. Harmad napja mióta ezen városba vagyunk, s holnap tovább megyünk Fehérvár alá csak hogy holnap este ha elérünk Brádra[100] az ott lévő erőhöz csatlakozván ütközet lesz, hol élek e halok e valami uton tudomására jut Kedves Szüleimnek, mert a mint Halmágyra[101] értünk ellenség földén vagyunk. Halmágy meglehetős mező város

93 Verbász (Bács m., Vrbas J), község a Ferenc-csatorna mellett.
94 Kiss József hivatali főnökének, Csengery Imrének az idősebbik fia, Imre (1819—1875). Az 1848 májusi tisztújításkor Bihar vármegye főjegyzőjévé választják, ezt a tisztséget tölti be a szabadságharc bukásáig. 1861—1867 között ismét vármegyei főjegyző. 1869-ben a HM miniszteri tanácsosa. 1865—1869 között Bihar vármegye országgyűlési képviselője.
95 L. a 31. sz. jegyzetet.
96 Megteszi, amit megtehet (lat.)
97 *Csengery Antal* (1822—1880). 1848-ban Szemere belügyminisztériumi tanácsossá nevezi ki, a képviselőház házszabályainak kidolgozásával és más kodifikációs munkákkal bízzák meg. 1860-ban Bihar vármegye tiszti ügyésze. 1861-ben a bihari kerület országgyűlési képviselője. 1862-ben megalapítja a Magyar Földhitelintézetet. Az 1867. évi kiegyezés egyik létrehozója, az 1867. évi XII. tc. szövegének szerkesztője. 1868—1878 között a nagykanizsai kerület országgyűlési képviselője. 1875-ben jelentős része van a Deák-párt és a balközép fúziójában. 1847-ben a Magyar Tudományos Aakadémia levelező tagja, 1858-ban rendes tagja, 1871-ben másodelnöke. 1867-től a Történelmi Társaság igazgatóválasztmányi tagja.
98 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 31. sz. levél.
99 Riadót (ném.)
100 Fenyőfalva (Hunyad m., Bradu, Brad, Giereisau, Gieresau R), kisközség az Olt partján.
101 Halmágy (Zaránd m., Halmeag, Halmagen R), község a Fehér-Körös jobb partján.

ollyan Diószeg forma. De most hasonló egy jég által elvert mezőhöz az emeletes házak ajtó ablak nélkül állnak, lakoik rég elfutván, ha e falak beszélni tudnának emberi érzést elfagyasztó dolgokat tudnának beszélni, jobban mint a falakra mázult vér, alig van nehány elszánt zsidó és oláh itt. A derék boltok üresen álltak ben a boltba, hidegen a ki szenvedett kár élő tanujaként áll a kirablott boltos. Itt egy font hust kapunk naponként, de bort nem lehet pénzért se pedig ezen strapatia életbe élni nélküle nem lehet.

Az útba kaptam édes atyám levelét. (...) Ha csak módját ejthetem, írok, de nem tudom mert a posták meg szüntek. Holnap után ütközetünk lessz Brádnál. Ott vár mára mi zászló aljunkból két század, Aradról egy zászló alj, s mi megyünk két századdal, ez mindössze 4000 rendes katona, s 600 lovas nemzet ör, Isten tudja mit érek. Ha elesem Tüköri Lajos[102] barátomtól fogják Kedves Szüleim az elestemet meg vivö levelet. Ha élek találok módot tudositni Szüleimet. Isten áldja meg Kedves Szüleimet.

fiok
Kiss József
honvéd

16. levél[103] Körözsbánya, 1849. január 26.

Kedves Szüleim!

Minthogy Halmágyrúl küldött levelemnek bizonytalan útja volt s alig ha megkapják K. Szüleim ezen új állomásunkról is minthogy egy hadnagy tőlünk indul Váradra jónak láttam pár sort irni. Ha a népetlen Halmágy meg lepett, nem irhatom le az iszonyt melly Körözs bányán[104] szemeim előtt feltárult. Ezen város székhelye Zaránd megyének, leirhatatlan a dulás mit itt a móczok[105] elkövettek, a megyeházának még a szoba közfalait is lerombolták, csak a kör-fala van meg mint valami csürnek a levéltárba minden irományt apró darabra téptek, a rabokat kiresztgették. Fank consiliarius kastélyában a mit találtak mindent porrá törtek, a kanapékból a szört ki szedték zongorát széket szóval mindent elromboltak a tanácsosnak több ezrekbe került ásvány gyüjteményét a kútba hányták. Még az Isten háza sem maradt menten vandali dulásaiktól, a keresztre, mert cath. templom és zárda volt itt czélba lövődöztek s a templomot ágyuzták, s ekkor azt gondolná az ember kifáradt dühök, — nem le mentek a kriptába, melly a megyébe leg gazdagabb Kozma család sirboltja, a holt testeket ki hányták a koporsóból s izenként szét szaggatták, s egy pár koporsóba saját elesett gränczerjeket[106] (:a Ferdinánd gyalog ezredből:) temették párjával; e levél írás előtt pár perczel jövök a kriptából, nagyon eleven emlékezet lebeg szemeim előtt. De ki irná le az irtózatos nem emberek által véghez vitt tetteket. A lakosok kevesett beszélnek, mert a hegyekbe futának, de annál többet az urak házainak padozatjára száradt vér-tócsák. Délután 3 órakor érkeztünk ide, s minthogy gyalog a sárba nagyon ki fáradtunk az Őrnagy nem látta jónak fáradt csapattal egyenesen csatába menni, mert egy statiora[107] innen Brádon ütközet lessz ott vár Bottyán[108] és Moga[109] olá vezérek. Őrmester Tü-

102 *Tüköry Lajos* (1826—1860), jogász. 1848—1849-ben az 55. honvédzászlóalj hadnagya. Az 1849. július 20-i verestoronyi csatavesztés után törökországi emigrációba kényszerül, Viddinbe, majd Sumlára kerül. Áttér a mohomedán hitre és katonai szolgálatot vállal, Omer pasa hadtestébe kap beosztást. Később a szíriai hadtestparancsnok, Guyon tábornok segédtisztje, Damaszkuszba, onnan Baalbekbe kerül. Kmety tábornok segédtisztjeként Karsznál megsebesül. 1854-ben első osztályú lovaskapitány. A török neve Szelim aga. 1859-ben elhagyja Törökországot, Olaszországba megy, ahol Garibaldival és Türrel szabadcsapatot alakít az osztrákok ellen, amely Varesénél jelentős sikert ér el. 1860-ban Garibaldi légiójában, az olasz királyi hadseregben szolgál, alezredesi rangban. A Palermo bevételénél kapott sebébe hal bele.

103 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 32. sz. levél.

104 Körösbánya (Baia de Cris, Altenburg R), Zaránd megye székhelye.

105 Mócoknak nevezték Magyarországon az Erdélyi Érchegység néhány falujában lakó román népcsoportot.

106 Határőreiket (ném.)

107 Állomásra (lat.)

108 Buteanu román prefektus, az 1848. évi román nemzetiségi mozgalmak egyik hírhedt vezére. 1848. október 25-én Tehénfalván (Váka) a Brády-család valamennyi tagját lemészároltatta. Vérengzéseinek Csutak Kálmán honvéd őrnagy vet véget 1849. április 2-án, amikor Körösbányán szétszórja Buteanu elsáncolt táborát. Buteanu később tagja lett annak a bizottságnak, amely Kossuth felszólítására kereste a kiegyezést a magyar kormánnyal. Hatvani Imre — aki 1849. május 6-án megtámadta a románokat, és ezzel egyik okozója lett a magyar-román viszony elmérgesedésének — május 23-án, Jószáshelyen kivégeztette.

109 Valószínűleg Iosif Moga, a császáriakkal való együttműködésből kiábrándult román vezető, aki 1849 nyarán a magyar-román megbékélésben próbált közvetíteni.

köri Lajos barátommal ugy egyeztünk hogy ha én elesem ő ir Kedves Szüleimnek, ha ő én irok édes annyának Körözsladányba.[110] Egyszersmint hogy ha nem halálos sebet kap akár mellyikönk, a másik eskü alatt szúrja agyon, mert az elfogott magyarokat elevenen meg nyuzzák a kutyák. Sokat szenvedtem, sokkal többet mint képzelni lehet, de miért irjam részletesen én férfi vagyok s panaszkodni nem akarok, sokkal több elszántság van bennem, mint sem hogy vissza rettenjek bár mi sorstól veszélytől is. E perczbe lép be hadnagyom a szobába, hogy a fogházba levő olának egy levelet akartak kezíbe jádzani, miből ki tünik,hogy az éjjel az oláhok, meg akarnak támadni, a jövő perczbe ezen fogoly oláh a mi századunkból 3 tizedes által főbe lövetik, kik közt én is alkalmasint közte leszek, mert kinozni nem akarják és jó lövöket választanak. Ez ide Körüzsbányára való ez vezette s mutogatta a cassakat a móczoknak.

Többet nem irhatok dobolnak, a for post[111] valamit vett észre sietek a hadnagynak át adni levelemet. Isten áldja Kedves Szüleimet

fiok
József
honvéd

17. levél[112] Déva melletti csatatér, 1849. február 11.

Kedves Szüleim!

Élek még! és nádszálhoz hasonló életem nem törött össze még. Valóban egy illy ütközet, ennyi veszély után felkiálthat az ember a soltár iróval „micsoda az ember életében, hogy ő reá gondot tartasz ekképen". Itt ülök a lefolyt csata szinhelyén, körülöttem 600 derék honvédünk hever meg halva, kiknek drága életén a győzelmet meg vásároltuk. Ellőtték jobb és bal szomszédomat, össze tépte a kartács köpenyegemet és én még is élek egy sebet se kaptam kivévén, hogy egy kartács a fát melly mellett áltam szét zuzván, fejemet a fa darabja meg ütötte s el szédültem. A csata véres volt Bém[113] maga azt mondá, hogy ennél nagyobb nem igen szokott lenni, reggeli 7 órától estveli 9 ig tartott a szünteleni ágyuzás, az alsó vidéki táborból ide érkezett honvédek meg vallották, hogy egész nyáron nem esett el anyi közülük mint ebbe az egy csatába. Különösen sokat veszitett a mi századunk a hol 200 emberből 30 maradt, elképzelhetik Kedves Szüleim hányszor s hány formába lebegett a halál előttem, és én még is élek, valóban a csata emléke vissza jő eszembe alig hiszem hogy élek, a mi századunktól a kapitányt s két alhadnagyot meg lőtték, az egész táborból el esett 23 fő tiszt. Sokat tudnék beszélni a lefolyt csatáról, de lelkem feszül, szívem dobog mert itt a tér most is a le öltek sohajjaitól zug. Soha sem látnak meg többé Kedves Szüleim, meg lehet itt a halál szörnyü önkényének vagyunk martalékai, mert Bém Napoleoni tervekkel viv, s az oszrolenkai hős csatározásainál 1000 ember élet számba se jöhet. Ezen győzelem előtt 4szer u m: Szebennél[114] Szászvárosnál[115] a Kenyér mezőn[116] és a Piski hidnál[117] keményen megvert Puchner[118] bennünket nem lévén több Bemnek 2000 emberénél a Császáriak 20,000 ellenében,

110 Körösladány (Békés m., M), a Sebes-Körös jobb partján, a Berettyó és a Sebes-Körös torkolatához közel fekvő község.

111 Őrszem, előőrs (ném.)

112 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 33. sz. levél.

113 *Bem József* (1795—1850) honvéd altábornagy. Az 1830. évi lengyel szabadságharc hőse. Az 1848. évi bécsi forradalomban a mozgó nemzetőrség parancsnoka. 1848. november 22-től magyar tábornok, majd az erdélyi hadsereg főparancsnoka. 1849. március 15-én lett altábornagy. Világos után Törökországba menekül, áttér a mohamedán hitre és Aleppó kormányzója lesz.

114 Szeben (Nagyszeben, Szeben szász szék, Sibiu, Hermannstadt R), az Olt nagy kanyarulatától ÉNY-ra fekvő város, a császáriak fő erőssége Erdélyben az 1848—1849-es szabadságharcban. A szebeni szász szék székhelye. A csata időpontja: 1849. január 21.

115 Szászváros (Szász szék, Orastie, Broos R), a Maros és a Sztrigy torkolatához közel fekvő város. Szászváros szász szék székhelye.

116 Kenyérmező (Hunyad m., Cimpul Piinii, — R), térség a Maros két partján, Alvinc felé elterülve.

117 Piski (Ópiski, Hunyad m., Simeria Veche, — R) a Maros bal partján, a Maros és a Sztrigy torkolatánál, Szászvárostól ÉNY-ra fekvő kisközség.

118 *Anton von Puchner* (1779—1852) báró, cs. kir. altábornagy. 1846-tól erdélyi főhadparancsnok. Az 1848—1849-es téli hadjáratban az erdélyi osztrák sereg parancsnoka. A Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjének kitüntetettje. Lovassági tábornok, testőrségi másod főkapitány. 1850-ben Velence kormányzója. Táborszernagyként hal meg.

s Bém vissza huzodott Devához,[119] és ámbár ezen huzadás mester mü, a tábornak minden podgyássza, s vele nekem minden fehér ruhám uniformisom szóval a rajtam valón kivül mindenem az ellen kezébe került, Devánál az Aradról jött 1000 ember segittséggel meg vertük egy véres csatába Puchnert, de részünkről is igen nagy veszteséggel. Ennyi nyomoruságaim közt vigasztalásom az, hogy az ütközet után a csatábani megkülönböztetett viseletemért s különösen a hidfőhöz vitt kétszeri segittségemért, — mint ez a kinevezésben ezen szavakkal említve van — Bém tábornok által hadnagynak vagyok kinevezve. Ha tettem valaha valami érdemet, ha meg érdemlem a levegőt mellyet szívok, ugy ezt az előléptetést meg érdemlem, mert meg vetve életet és halált egy czaggal[120] mellynek káplárja voltam két fertájig tartottam fel egy batalion Zsivkovits[121] gyalogságot, ezért van kiemelve, káplárból hadnagyá nevezem sat. Innen Balásvalvára[122] a híres oláh Rómába, s onnan Megyesre[123] megyünk, s a hozzánk érkezendö aradiakkal Szebent vesszük ostrom alá. Éppen az ütközet előtti reggel írattam Iléss őrmesterrel Kedves Szüleimnek nem tudom szegény előtt barátom sorait kapták e Kedves Szüleim.

Bémről szeretnék még pár szót irni ha idöm vólna. Istenem minő ember ez, kinek láng esze a vesszélyel együtt nő, ki ámbár magyarul e két szónál előre magyar, ne fuss magyar többett nem tud még is midőn a csata hevében fehér kocsag forgóját látjuk a bizodalom és elszántság kitörésével kiáltjuk, ott ott van Bém előre rohamra. A Szebeni csatában jobb keze egy újját ellötték mert az elő nyomulásba első, a hátrálásba utólsó. Ezért tettek 4000 aranyat fejére a Császáriak, s ezért van neki 200 elszánt fiakból testörsége, hova alkalmasint engem is mint hadnagyot alkalmazni fognak, pedig saját századomnál örömestebb lennék, mert az utolsó ütközet óta határtalanul biznak bennem. Soha életemnek meghatóbb percze nem volt, mint midőn századom meg hallva kineveztetésemet öröm könyeket sirva kért ne hagyjam el tisztek nélkül maradott századomat, legyek vezetőjük árvaságukban. —

Félbe kell hagyni levelemet. Örnagyom a csatában elhagyott sebesek össze szedésére, s holtak eltemetésére mellém veendő 40 emberrel küld ennél fájdalmasabb bízomány nincs a föld alatt. Isten áldja a Kedves Szüleimet

fiok
Józsi alhadnagy

18. levél[124] Balázsfalva, 1849. február 19.

Kedves Szüleim!

Az ütközet szinhelyéről irt levelemet nem tudom megkapták e vagy sem, azólta pihenünk ujabb küzdelemre készülök. Levelemben elő adám hadnagyá lett kineveztetésemet, körülményesen, az egészbe az a legszebb, hogy nem párt fogás utján de csata téren tetteim ajánlatára lettem tiszt, a Századunkból midőn a kapitányomat lelőtték, utólsó szava ez volt „Kis magába mindég biztam vezérelje árva századomat felét Tükörire bizza", s meg halt szegény, kínél bátrabb s jobb lelkü ember az erdélyi hadseregbe nem vala. Én a két szakasszal a hidhoz általam plenkbe, vagy csatár lánczba erősen feltévén, hogy holt testünkkön bocsátjuk át az ellenséget, mert Bémet előtte való nap meg verték; seregeivel mig Aradról segély nem érkezett nem ütközhetett a mi kapitányunkra volt bizva utolsó emberig védeni a hidat. Tüköri fél századdal a hol járható volt a jég által ment s csatár lánczott formálva oldalról támadta meg, a több századok a sikon az ágyukkal együtt voltak föl állitva. Szacsvary[125] elesése után reám s Tükörire maradt a Század vezénylete én kezem alatti

119 Déva (Hunyad m., Deva, Schlossberg, Diemrich R) a Maros bal partján fekvő város, a Maros és a Sztrigy torkolatához közel. Hunyad megye székhelye.

120 Szakasz (ném.)

121 Sivkovich gyalogezred: Sivkovich János báró altábornagy (1779—1857) nevét viselő 41. (galiciai) gyalogezredről van szó, amelynek két zászlóalja a piski csatában az osztrák seregben, Kalliany tábornok dandárában harcol.

122 Balázsfalva (Alsó-Fehér m., Blaj, Blasendorf R) a Nagy-Küküllő jobb partján, a Nagy- és Kis-Küküllő torkolatánál fekvő kisváros. Az erdélyi románok központja.

123 Medgyes (Medgyes szász szék, Medias, Mediasch R), Medgyes szász szék székhelye, a Nagy-Küküllő bal partján fekszik.

124 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának. 34. sz. levél.

125 *Szacsváry (Szacsavay) Imre.* 1848. augusztus 19-én százados Bihar megye 1. nemzetőr-zászlóaljában. Alakulatával részt vesz a bánsági harcokban. November 24-én százados a Nagyváradon alakuló, majd az erdélyi hadszíntéren küzdő 55. honvédzászlóaljnál, az 5. század parancsnoka. 1849. február 13-án, Déván hal meg a piski ütközetben kapott sebétől.

150 emberből midőn elesett 70, látva hogy a nagy erőnek ellent állani nem tudok, s legfölebb is Leonidas szerepe jutott nekem kicsinyben, Kemény Farkas[126] ezredes retiradot veretett[127]. Ekkor jelent meg Bém az aradiakkal, s a hidnál kérdé „wer ist hier der Comendant" én meg mondám nevem s hogy altiszt vagyok, s ő B. Bánfi László[128] ezredesnek, ki segédje mondta irja fel nevem, aztán mondám a század felével Tüköri a tul parton van, s öt is fel iratá. Meg veretvén az ellenség az ütközet helyén hadnagyok lettünk. Azolta Balázsfalván van a Batalionunk, s mi a Püspök Rezidentiájába lakunk, úri módon élünk de a rajtam valón kivül semmim nincs, nem csak nékem de egy tisztnek sem. — Itt pedig nem kapni semmit. Elesvén a Dévai csatán[129] az auditor[130], auditornak is vagyok helyettesitve, dolgom igen sok. Mert a hadi törvény széknek vége hossza nincs, mert ha valaki egy lépést is gyáván fut hadi törvény szék elibe állitván halál a dija. 5 illy szerencsétlent lőtek agyon már hadbiroságom alatt. Pedig katonává létem előtt mennyi filantropia vólt bennem. A hadbiró kötelességei ezek: össze ülvén a törvény szék a hadbiró megesketi a tagokat, egy kapitányt két hadnagyot megesketi hogy igazán itélnek, s kihirdetés előtt senkinek el nem árulják hozott itéletöket, aztán az auditor informatiót ád a hadi törvények értelmében, ahonnan nekem a három jó vastag kötetü hadi törvényt át kellett studiroznom.[131] Holnap indulok a zászlóaljjal Szeben alá, honnan egyszer már elvertek, muszka katonák vannak a városba hol élek e vagy halok Isten tudója csak. Megjártam eddig minden irányba Erdélyt megvertek bennűnket a híres Kenyérmezőn, most Szeben következik. Isten legyen velem s Szüleimmel

fiok
Józsi
hadnagy

19. levél[132] Vöröstorony, 1849. március 18.

Kedves Szüleim!

Erdély véghatár széléről inditom e levelet bizonytalan utjára, mert e hely a hol jelenleg vagyunk a Vörös toronyi vár[133] a graváczon[134] van, harmincz lépésre ide már Oláh ország van. Martius 14én Medgyesnél két izben meg vertük Puchnert, s midőn muszka segítséggel 80 ezerre nőt táborával meg támadott vissza vonultunk Segesvár felé. Szegény Puchner egy Bemmel akar fel tenni kinek retirálásaiban is lángész félreismerhetlen jegyei tündöklenek. Puchner azt hitte hogy Bem ujolag meg támadja őt Medgyesen, pedig Bém tudta hogy Medgyes olly rossz positio,[135] — a vőlgyben roppant hegyek közt feküvén, hogy egyátalában nem hadi szállásra való. De lett volna bár

126 *Kemény Farkas báró* (1796—1852), honvéd ezredes. 1848. szeptember 11-től őrnagy, a tordaaranyosszéki nemzetőrzászlóalj parancsnoka. 1849 februárjától honvéd alezredes, dandárnok az erdélyi hadtestben. Április 7-től ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Április 8-án 3. osztályú, május 16-án 2. osztályú katonai érdemjellel tüntetik ki. A zsibói fegyverletételig (aug. 24.) szolgál. Emigrál, haláláig a londoni magyar emigráció egyik vezetője.

127 Visszavonulást (ném.)

128 *Bánffy János* (nem László, 1816—1852) báró, honvéd ezredes. 1848. szeptember 23-tól százados a 11. honvédzászlóaljnál. November 21-től őrnagy, e zászlóalj parancsnoka. December 20-tól alezredes, dandárnok az erdélyi hadtestben. 1849. április 7-től ezredes, hadosztályparancsnok ugyanitt, egyben 3. osztályú érdemrenddel tüntetik ki. Májustól Bem bánáti expediciós hadtestének hadosztályparancsnoka. Május 22-én megkapja a katonai érdemjel 2. osztályát. Júniustól hadosztályparancsnok a 4. hadtestben. Egy évi vizsgálati fogság után, 1850-ben, kegyelmet kap.

129 Dévai csata, értsd: az 1849. február 9-i piski csata.

130 Hadbíró (lat.)

131 Tanulmányozom

132 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 35. sz. levél.

133 A Verestoronyi- vagy Vöröstoronyi-szoros stratégiai fontosságú hely. A Törcsvári-szorostól NY-felé ez volt az egyetlen út, amelyen az ágyúk és egyéb hadiszekerek könnyen átjuthattak. A vár Boica község D-i végén található a Havasalföldre vivő országút NY-i oldalán, a hegy lejtőjén. Magvát egy kb. 12 m magas, vörösre festett, négyszögletű torony tette ki, amelyhez később több toldalékot építettek. A torony D-i oldalán, a Havasalföld felé, hat ágyú felvételére alkalmas bástya épült, míg az Oltra néző épületek külső fala egyszersmind főfalként is szolgált. A várat mély, a belső oldalán falazott árok választotta el a hegyoldaltól. A vár DK-i sarkától kőfal nyúlt le az Oltig, ennek a kapuján át vitt az út a Havasalföldre.

134 A határon

135 Helyzet, harcállás (lat.)

milly jó positio Medgyes Bém láng esze másutt járt. Betlen Gergelyt[136] elküldte Medjes felé, hogy Puchner mistifikálja mintha csak ugyan szándéka volna Bemnek Medgyes vissza vétele, azonba ő (Bém) napoleoni marschal, mellynek sujját égő talpaim most is érzik oda se nézve Puchnernek, egyenesen Szebennek ment, Puchner később észre vette rá szedetését nyakra főre sietet Szeben felé. De későn mert Bém előbb volt hat órai úttal, s látva hogy a hegyes úton a hátra hagyott ezredes Bethlen Gergely a magyar hónból érkezett öt ezer emberrel nyolc ezerre nőtt táborával olly állásból támadhatja hol egésszen semmivé teheti őt, Segesvárra vonult, meg elégedvén azzal hogy Heyte[137] generalját Bethlen után küldötte, de a kit Bethlen Medgyes alatt szélyel vert. Ez alatt mi Bethlentől fedeztetve haladtunk, vagy is szaladtunk előre Szeben felé. Ezen utazás csak Napoleon alpesi útjához hasonlit. Lovak dőltek ki az ágyuból emberek maradoztak el, mindegy, mi folyvást reggeli hat órától éjji 10 óráig 1 mond egy órai pihenést kivéve szüntelen mentünk. Tiz órakor este meg érkeztünk Szeben alá. Sötét vólt és hideg, az ember áltába majd elaludt, azt hittük lagerbe hálunk, hajnalra gondolván Szeben megtámadását. Elált szemünk szánk midőn láttuk stellirozni[138] a gyalogságot, szegeztetni ki az ágyukat. Meg voltak dagadva inaink, a tisztek mondták „ez sok" a bakancsos káromkodott, a huszár jobban. Bém ellovagolt a sorok előtt, s ez nem hibázta el hatását, mert valahányszor fehér kolcsagát látja a sereg rendithetlen bizodalma roppan éljenbe törr ki. Elfelejtők a fáradalmat, mert nincs köztünk ki a nyilt veszélyben is Bemben bizalmát elveszitené. Voltam olly veszélybe vele hogy esküvel mertem volna fogadni hogy nincs menekvés, és még is megszabadultunk. A Várba 8000 muszka volt s 49 roppant ágyu hogy becsülletes ellenség ollyat nem használ. A távol csillogó ablak fényből gyanitva csak a setétbe merre a város elkezdtük lőni 3 fontos golyókkal, eget rázó menydörgéssel feleltek a kutyák, s a kártács ugy hullott ránk, mint az eső, egyszere elesett 20 gyalog s 12 huszár egy huszár hadnagygyal a Wilhelmektől.[139] Bem látva a pusztitást elő lovagolt, s mintha pamlagán szivarozna volna lovát korbácsolta csak, a szokott szava járását hallatva „nur vorverz, nur nichts retiéreriem"[140] elő vágtatott, s a tábor utánna. Mint a tigris ugy rohant a gyalogság a falakra, de a kapukat nem lelte mert roppant setét volt. Bém két pumát[141] lövetet s két világitó gojót lövetett a városba, s 3 ház tüstént lángba borult. Ekkor a Mariasiak[142] és 11[k] h. v. zászló alj[143] a falakra mászot, de a sánczokból a muszkák egyenként lővödözték le s vissza nyomtak 200 lépésnyire. Ekkor a székelyek kik a járást itt legjobban tudták elő rohantak utánna a mi zászló aljunk, s a torontali önkéntesek, fel a falakra, a kaput betörték, s 3 24 fontos ágyút meg rohantak, s elvettek. (Első volt a falon egy torontali főhadnagy most major.[144]) A mint az ágyukat a bal oldalon elvették az ütközetnek vége volt, a székelyek felgyujtották a külvárost, s a tüz világánál 4 oldalon betörtek a mieink. S a muszkák a barricadok mellett hultak el. Leirhatatlan a mészárlás. A magyar katona elevenen emlékezett az ez elött egy [valójában két] hóval történt Szeben alóli elveretésére, most is saját rokonainak patakzó vérén gázolt a városba be, irgalom nélkül konczolt mintegy féloráig ekkor kezdett szünni nem mintha meg elégelte volna a magyar, de mert nem volt már kit, csapatonként le rakták az oroszok a fegyvert vagy a ki birt elfutott. 5 óra volt reggel, s a mieink hozzá fogtak a tűz oltásához s bár főbe lövés alatt

136 *Bethlen Gergely gróf* (1810—1867) honvéd ezredes. 1848. augusztus 23-tól alszázados, a „Kossuth-huszárok" egyik szervezője. November 1-től őrnagy, osztályparancsnok a Kossuth-huszárokból alakuló 15. huszárezredben. 1849. február 2-ától alezredes ugyanitt, egyben dandárnok az erdélyi hadtestben. Április 7-től ezredes, a 15. huszárezred parancsnoka. Április 8-án a 3. osztályú, május 9-én a 2. osztályú katonai katonai érdemjellel tüntetik ki. Júniustól az erdélyi hadsereg lovasságának főparancsnoka. Világosnál teszi le a fegyvert. Emigrál. 1859-től ezredes, 1860-tól tábornok a szárd királyi hadseregben. 1862-ben nyugállományba helyezik. 1866-ban a poroszországi magyar légió tagja. 1867-ben hazatér.

137 *Heydte, August von, báró.* 1848—1849-ben a cs. kir. 5. dragonyosezred őrnagya. Az orosz intervenció alatt összekötőtiszt az orosz csapatok főhadiszállásán. Nyugállományú tábornokként hal meg 1880-ban.

138 Felállni, csatarendbe állni (ném.)

139 Wilhelmek: Vilmos-huszárok, a 10. honvéd huszárezred katonái.

140 Csak előre, sose hátra (ném.)

141 Ágyúgolyót (ném.)

142 Máriássy-ezred: a Mihály orosz nagyherceg nevét viselő 37. (magyarországi) gyalogezred ezredtulajdonosa 1846-ig Máriássy András táborszernagy volt. Emiatt a szabadságharc alatt többnyire még mindig Máriássy-ezred néven emlegetik az ezredet.

143 A 11. honvédzászlóaljat Kolozsváron alakították meg 1848 nyarán.

144 Őrnagy ném.)

tiltva volt a rablás még is más nap azt mondta minden huszár, hogy nincs a huszárok közt egy is, kinek 200 tallér ezüst pénze ne volna. Egy székelynél magam láttam egy kupa aranyat. Szeben egy roppant város szépségre és erőségre Erdélyben első, nem győztük bámulni hogy olly roppantul meg erősitett hely s ugy el baricadozva bevehető lenne 7 órai erős ostrom után is. Szeben hadi kölcség fejében 3 milliot fizet Bemnek. Roppant sok ágyut munitiót, 10,000,000 ágyu s 20 millio puska töltést kiszen, s a puska por malomba roppant sok port találtunk. Azt hittük hogy Szebenben meg pihenünk, azonba más nap elindultunk üldözni a muszkákat, s miután Vörös torony 2 orai ágyuzás után mienk lett az öreg Bem igy szolt az Ornagyunkhoz „az urak férfiak nemde, azért ide rendelem ezen legfontosabb hely védelmére, az ágyuk kerekeit azért viszem el hogy utó csepp vérig innen ne mozdulhassanak". Mi ezen meg tiszteltetést csak méltányolni tudjuk, de ki nem mondhatom az egész tiszti karunk bosszankodását ide ebbe a Siberiba[145] záratni, hol a tél most kezdődik, ide záratva ebbe a nagy koporsóba, mert ha Brassó[146] felől, — melly ugyan most már a mienk, — áttörnek mi bizonyosan vagy elfogatunk, vagy egy lábig leöletünk, alkalmasint teljesül, a mit egyszer irtam, hogy soha sem látnak meg többé Kedves Szüleim. Legjobban fáj hogy kedves hazámban nem vehetek részt a Szabadság harczaiban; mi szivesen küzdenék Dembinszky[147] táborában ha szinte bizonyosan tudnám is, hogy az első golyó enyém, de quis contra torrentem.[148] Ez sorsom mostani vázlata, bus vagyok mint egy számüzött, s első panasz hang kel egész katonai életemben. Arra kérem Kedves Szüleimet hogy minthogy Bemnek az a politikája hogy a magyar országi honvédeket az erdélyi reactio bujtogatásai ellen erősebbeknek tartja minden erdélyi zászlóaljakat s a székelyeket magyar honba visz s a magyarok maradnak Erdélybe és igy mi huzamosabb ideig maradunk itt mihelyt e levelet veszik legyenek szivesek pár sort irni, olly rég elhagytam a családi tüzhelyet, s olly rég nem kaptam egy sort is onnan hazul, a czim ez — A Vörös toronyi vár szoroson állomásozó 55k honvéd zászlóaljnál hadnagy Kiss Józsefnek. Várad Kolozsváron át Vörös toronyba.

Többet nem irhatok, pedig olly sokat irhatnék, de a transport indul. Isten áldja meg K. Szüleimet

fiok
József

20. levél[149] Szeben, 1849. április 25.

Kedves Szüleim!

Mint láthatják levelem Szebenből kél, ezredes Bethlen Gergely meg hitta a tisztikarunkat s bejöttünk, azonban a bál előtt megkapván őrnagy úrtól leveleiket, s hozzá járulván fő fájásom a bálba csak betekinték, s most 1/2 11re irom ezeket. —

Nem irom le mit érzek valahányszor szeretett anyám egésszségi álapotának gyengülését olvasom, elég ezt érezni le irni ugy sem lehet. Sándor sorsa mindég a régi, mi isten átka fekszik azon a szegény fiun, hogy a boldogulni nem bir. Igaz ki nyugott csendes, veszélytelen családos életre vágyik az a katonaságról mondjon le. Ez az élet neme önmegtagadást életmegvetést, a lehető legborzasztóbb megcsonkitásra készséget, mondhatnám élet undort igényel. Kiben ezek meg vannak s kora s viszonyai engedik, s honáért fegyvert nem fog, nem becsületes ember. De én sokkal jobban ismerem Sándor gyönge idegrendszerét, hogy sem a katonaságot neki javasoljam. Hogy bennem több emelkedett kedély bátorság van, azt hittem, sőt testem is az önmegtagadással erősebb, mint övé, még is midőn azok a napoleoni marsok egész éjjel tartottak, mikor, két egész nap az egész tábor nyers tengerinél egyebet

145 Szibériába
146 Brassó (Brassó vidéke szász szék, Brasov, Kronstadt R) a Tömös-patak bal partjához közel fekvő város, a Brassó-vidéke szász szék székhelye.
147 *Dembinski, Henryk gróf* (1791—1864), a lengyel szabadságharcban (1830—1831) altábornagy, Emigráns. 1849. február 5-től honvéd altábornagy, a Tisza bal partján összevont magyar főerők, a későbbi feldunai hadsereg parancsnoka. Március 5-én a hadvezetésével elégedetlen tisztek Görgei vezetésével megfosztják a főparancsnokságtól. Április 19-től a felső-magyarországi hadsereg parancsnoka, június 15-ig, amikor felmentik. Július 1-jétől a honvédség vezérkari főnöke, július 30. és augusztus 9. között a Temesközben összpontosított magyar főerők parancsnoka. Emigrál, haláláig Franciaországban él.
148 Mit tehetek az ár llen (lat.)
149 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 36. sz. levél.

nem evett, s midőn a 14 s fél fontos puska s a sujjos borju[150] nyomták vállamat, s a komisz bakkancs szoritotta lábomat, s egészségemet a scorbut kezdte alá ásni, születésemet kezdtem meg átkozni, kértem az istent, hogy az első csatában fejembe jöjjön az első gojó. Igaz hogy ez csak olly Jób féle kifakadás volt, s a mint az első csatában Piskinél dicső Bémünk mindjárt kitüntetett, s midőn e roppant véres csatában elhittem hogy nem öntötték meg számomra a gojót, azt mondtam s mondom, hogy bár juliusba lettem volna katona, s most kapitány volnék. No de a mi halad el nem marad, ád még csatát a hadak Istene!!

Ezeket azért irtam hogy Sándor nem katonának való, ha olly katona akar lenni, mint van Váradon sok járda rontó czudar, ki a városból ki nem ment s tiszt, jó, de ha katona akar lenni, a szó valódi értelmében ez egészen más. Én a polgári viszonyainkat, s hivatalokat nem ismerem, mert össze nőtt lelkemmel a gondolat hogy a katonaságon kivül más élet nincs, s még is polgári páját ajánlok Sándornak.

A mult heteken épen Szebenbe voltam, egy fogadóba a hol minden tiszt ebédelni szokott én is ebédelek, épen Betlen ezredesnek beszéltem a Contumaci csatát[151], s a mint el végzem meg szólit egy tiszt, hogy Veres toronyról vagyok é, én igenlém, s ő kéreli nem ismerek e Kis József nevü hadnagyot, s én mondám hogy Veres tornyon két Kis József hadnagy van. Egyik huszár és székely másik gyalog tiszt s az én vagyok. Téged kereslek pajtás mond (mert a tisztek, ha nem pecsovicsok tegezni szokták egymást, ha soha nem láttak is az előtt) s tőlle hallottam hireket, ki hadbirónak ment a beszterczei táborba, a nevit el feledtem. Miután ebédeltünk vele szállására mentünk, sokáig beszélgettünk.

Vöröstorony április 24.

Erdélynek ezen a szélin a dolgok igy álnak. Miolta ki vertük a Veres toronyi veszteglő házakból az oroszokat, ellenségeink nagyon meg voltak szorulva, mit mutat az is hogy az orosz katonák naponként szöknek át hozzánk. Eddig át jött mint egy 14 azt mondván, hogy az egész csapat kész volna át jönni. Ezek beosztattak a lengyel legióba. E hónap 20án az orosz vezér adjutánsa, egy orosz főhadnagy volt nálunk, mint parlamenter, a foglyok kicserélése ügyében, ki maga meg vallotta, hogy a milly félve jött hozzánk a császáriak által barbaroknak nevezett magyarokhoz, s ez okból még végrendeletét is meg tette, — olly nehezen tud el válni, többször ismételvén: „hát ezek azok a barbár magyarok, hisz itt 40 tiszt közt egy barbár sincs". Ez a tiszt becsületére esküdte, hogy a mint Puchner ki vonult Bukarestben 4 napi házi aristomban volt. Nem győzött eléggé csudálkozni, a különben életre való, de karcsukai[152] engedelmességhez szokott tiszt a bizalmas viszonyon mellyel alezredesünkhöz, a derék Ihászhoz[153] álunk, s alig lehetett rá bírni hogy alezredesünk jelenlétében fővegjét az utczán is föl tegye. Midön szinte ködös fővel mindjajunkat össze vissza csókolgatott azzal vált el „adja Isten hogy minket is meg verjenek a Kossuthok". Másnap mi is egy francziául tudó tüzér hadnagyot küldtünk át, kit a legnagyobb kitüntetéssel fogadtak, az ezredessel ebédelt, hol egy tiszt sem az oroszok közül. Tegnap 23án a török vezér Ibrahim orvosa jött hozzánk kérvén basája nevében hogy őt és vezéröket Szebenbe élelmi szerek vásárlására bocsássuk be. Nem csak meg engedte a parancsnok, de bálra is meg hitta Szebenbe, mit csupán azért nem fogadott el, hogy négy elfogott vadászunknak, a nálunk levő orosz foglyokkali kicserélését mint ígérte még nem eszközölheté, azonban az általunk f. h. 28án adandó bálra eligérkezett. E kútfőből tudjuk, hogy a török elfoglalja a határ szélt, s

150 Szőrös borjúbőrből készült, vállra csatolható katonai hátitáska.

151 Bem 1849. március 16-án itt szorította ki a Vöröstoronyi-szoroson az egyesült osztrák-orosz csapatok zömét, a maradék kb. 2000 főt pedig március 28-án az 55. és 78. honvédzászlóalj, valamint az I. honvéd-vadászezred 3 százada. Ez utóbbi összecsapásról Kiss József tudósítást küldött a *Honvéd* című lapnak.

152 Karcsuka vagy kancsuka (tör.): vastag szíjból font rövid nyelű korbács. Oroszországban a kancsuka-büntetést ezzel hajtották végre úgy, hogy a büntetendő személyt állva két karó közé kötötték. A büntetésnek ezt a módját leginkább a politikai okok miatt elítéltekkel szemben alkalmazták. II. Miklós cár törölte el 1895-ben.

153 *Ihász Dániel* (1813—1881) honvéd alezredes. 1848. június 13-tól a 7. honvédzászlóaljnál. September 27-től százados a 13. zászlóaljnál. November 25-től őrnagy, az 55. honvédzászlóalj parancsnoka. 1849. április 24-től alezredes, a verestoronyi dandár parancsnoka Erdélyben. Április 8-án 3. osztályú katonai érdemjelet kap. Július 21-én a cári csapatok véres harcban a Havasalföldre szorítják, ahol a dandárával a törökök előtt leteszi a fegyvert. Halálig Kossuth személyi titkára. 1859-től ezredes, az olaszországi magyar légió szervezője, 1861—1862-ben parancsnoka.

innen az oroszoknak ki kell menni, a mint meg is kezdték a menetelt Kinin[154] felé. Igy álnak jelenleg dolgaink. Ha ebből valami közlésre méltót talál az Alföldi Hirlap t. szerkesztője, a sok elfoglaltatás miatti styl ki javitását kéri

Kiss József
segédtiszt

21. levél[155] Verestorony, 1849. április 27.

Kedves Szüleim!

Igen röviden irhatok csak, mert a transport indul. Jelenleg egy tiszt vezérlete alatt a 30 k. honvéd megy tőlünk Váradra ruhákért. Kérem Édes Szüleimet hogy mihelyt e levelemet kapják, nekem egy parádés attilára való zsinórt egész aranyra készittetni kegyeskedjenek, én a jövő hónap elején az árát elküldöm, a zsinór bele jöhet 40 v. 50 p. fntba de itt semmi áron nem lehet aranyat kapni, ugy szinte kérem egy atilla alá való veres bársonyt bellésnek s a legsötétebb kávé szin posztót egy atillára. Ezeket a szabó meg mondja menyi kell. A debreczenbe számosan levő honvéd tiszteknek bizonyosan készittek s tudják millyen. Az egész költség 60 p fntra mehet, mit majusba Torn[156] fő hadnagy viend Váradra. Ha pedig ezt elnem gondolható akadájok miatt nem lehetne teljesíteni, mi rám nézve a leg nagyobb csapás mert ruhám nincs, s nem az a baj hogy pénz nem volna de az, hogy nincs se posztó se arany zsinor itt pénzér se: akkor egy nadrágnak való világos kék toskins[157], s végig rá meg kívántató arany veressel vegyes zsinort s egy port d' epet v. kard bojtot minden esetre küldeni legyen jó édes atyám. (. . .)
Isten önökkel

fiok
József

22. levél[158] Verestorony, 1849. április 28.

Kedves Mari!

Kimondhatatlan örömmel olvastam soraidat, ha nem látlak is benneteket keresték meg leveleitekkel tőletek távol levő, de rólatok minden perczben gondolkodó testvértöket. Katonai szenvedéseim leirásával nem fárasztalak csak egyet emlitek: március 28[án] a Szebenből kivert 4000 muszkát meg támadtuk, én az Olt vize partján áltam a 3[k] Companiával[159] csatárlánczba, vagy plenkbe, ha ugy jobban érted, s addig nyomulok elő mig egyszer azt veszem észre, hogy 5öd magammal vagyok, hátra akartam huzódni, de késő volt a muszka dragonosok a viznek szoritottak, láttam a kutyák, hogy el akarnak fogni, „fiuk kiáltám vagy a vizbe ugrálni vagy meghalni inkább mint Szibériába menni." A dragonos káplár rám kiált „halt her officir" én felelet helyet pisztolyaim egyikét sütém rá de a melly süvegjét lötte át, a másikkal magamat akartam meg lőni inkább mint elfogatni. Már fejemnek szegeztem midőn egyik legényem Bende nevü rám kiált meg áljon Hadnagy úr s mellybe lövi az első dragonost. Ekkor a bal oldalról sor tüzelés volt s 7 dragonos röktön halva rogyott le lováról, a mieink voltak Tüköri pajtás vezérlete alatt, kinek most másodszor köszönöm életemet. Illyen a háboru!

Isten tudja látlak e benneteket vagy soha de a felől legyetek meg győződve hogy gyáván nem, de az ügy szentségihez mellyért vivok méltólag halok meg. S, ha halljátok hogy szegény Józsitok elesett vigasztaljon benneteket az, hogy a Piski csatánál, mellynél véresebb Erdélybe nem volt, nem csak ott voltam, de ott lettem nem ajánlás, de én-érdemem által tiszt. Mig sok gyáva hon ül, s tiszt lessz othon mert egy rokona addig csuszik mászik, sőt még érdem jelt is kap, én az érdem jelt nem kivül a ruhámon, de belől szivembe hordom mely vérét adni minden perczbe kész az imádott haza üdviért. Egyébiránt én gojótól nem félek, kitüntetésre nem vágyok.

154 Kinin (Ciineni R) a Fogarasi-havasoktól D-re, az Olt két partján fekvő város, amely ekkor török fennhatóság alatt áll.
155 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 37. sz. levél.
156 *Torn* főhadnagyról nincsenek adataink.
157 Posztófajta neve
158 BKML Katona-család ir., Kiss József levele húgának, 9. sz. levél.
159 Századdal (lat.)

A gondviselésnek azért minden nap hálát adok, hogy február 9én ott voltam Piskinél. Jegyezd fel ezen napot magadnak. Ha meghalok ezt iratom a sirkövemre: Ott volt Piskinél febr. 9én 849. Hidd el katonát jobban meg dicsérni nem lehet. Irjál minél többször, lásd én ugy elvadúltam, hogy csak csatákról tudok irni. (...) Mindjajotokat csokol

testvéred
Józsi
hadnagy adjutáns[160]

23. levél[161] Verestorony, 1849. május 29.

Kedves Szüleim!

Az atillának való posztót sinort béllést leg nagyobb köszönettel meg kaptam, de már ekkor Campan-uniformisom[162], mint utóbbi levelemben irám elkészittettem Alezredesem unszolásaira, de ez nem baj mert nyereséggel adhatom itt el, most is száz kérője van, nagyobb baj az, hogy a pénz, mit kölcsön felvétetni kértem meg nem érkezett, ezt kérem minél előbb elküldeni (...) Igen sok kiadásom volt lovat kellett vennem, mert az alladalom egyre ád pénzt, 120 p. fnt de azon itt lovat nem lehet venni miután a lónak 300—400 p fnt az ára, háborus időben pedig egy segéd tisztnek két lovának kell lenni mert ha az egyiket ellövik mit csinál a szegény segéd gyalok szaladgáljon parancsnoka után, az ellövés pedig könnyen meg esik mert a gyalogságnál az Órnagy s adjutáns nem egyéb czélnál mind az ágyu mind a fegyver gojónak. Kérem tehát a pénzt minél elébb Váradra küldeni (...)

Az orosz interventió már ugy hiszem nem ujság, de hogy ezt mi leg hamarább tapasztaljuk nagyon hiszem. Hiteles tudositásunk van ugyan is hogy azon nehány ezer orosz ki oláh országba van az éjjel meg akar támadni bennünket, forpostjaink jelentése oda mutat, s mi harcz-készen, e ránk bizott kapuját hazánknak utó csepp vérig védeni állunk készen. Hadd jöjjön isten nevében a minek jőni kell, anyi bizonyos hogy drágán adjuk el éltünket. A pénz elküldését még egyszer bizalommal kérve, a meg támadtatás esetére szükséges készületekkeli elfoglaltatásom miatt többet nem irhatva meglehetős egészségbe vagyok.
Kedves Szüleimet csokolva

Kiss J.
segédtiszt

24. levél[163] Verestorony, 1849. junius 22.

Kedves Szüleim!

Sietve irok talán egy nap mulva nem irhatok, a muszkák a császáriakkal egyesülve betörtek, Brassót elfoglalták, s ha Szebenig előnyomulnak, mi egész Erdélytől el vágva egy szoros utra szorulunk, hol halál vagy fogság közt kell választanunk. De jöjjenek, készen vagyunk élet-halálra, minek viselnénk a fegyvert ha nem a gaz latrok ellen, meg lehet hogy mi áldozatok leszünk, de győz az ügy, mellynek veszni nem lehet. Csak az fáj hogy haza menetelem el marad, s talán Isten akaratja, hogy soha Kedves Szüleimet többé ne lássam, a pája mellyen állok ki zár minden magán érdeket, Isten áldása Kedves Szüleimre, s testvérimre

fiok
József

25. levél[164] Frekki vonal[165], 1849. junius 25.

Kedves Szüleim!

Keveset irhatok, azt is az Isten szabad ege alatt a csata téren. — A harczok menydörgése az ágyuk orditnak. Mi a Frekki vonalon vagyunk 1500an 4 ágyuval ren-

160 Segédtiszt (lat.)
161 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 38. sz. levél.
162 Tábori egyenruhám (lat.)
163 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 39. sz. levél.
164 Uo. 40. sz. levél.
165 Frecki-vonal: valószínűleg az Olton át húzódó, Felek és Fenyőfalva közötti védelmi vonal.

delve a 20 ezernyi császáriakból s oroszokból álló erőt addig fentartani mig Bem positiót vesz magának. Mondhatom melegünk van, ez előtt félolával csapott le az ágyu gojó 4 katonánkat. Isten velük

József

Ezen a részen 20 ezer, Beszterczénél[166] 30 ezeren törtek be, a Beszterczeiek Dézsig[167] retiráltak, mi reánk mi vár Isten tudja.

26. levél[168] Verestorony, 1849. julius 3.

Szeretett Szüleim! s Testvérim!

Harminckét ember veszteséggel vissza vertek bennüket a muszkák, ismét Verestoronyon vagyunk. Bem azt mondta, hogy négy hétig oltalmazzuk magunkat a Verestoronyi várba, és igy most már csak ugyan be tölt mitől mindég tartottam, hogy vagy Leonádási halál vagy fogság jut osztály részül. Mi kik a várat melly alig annak nevezhető ismerjük tudjuk, hogy négy nap se lehet oltalmazni, de Bemnek calculusába 300 ember nem is szám, s miránk a szabadság martyr halála vár. Katonának minden sorsra készen kell állnia. Tisztársaim végrendeleteket csinálnak othon maradt nejeik s gyermekeik számára, én is meg teszem a magamét.

Testvérimet a leg forrobb szeretettel üdvözlöm, s minden jó kivánatim s áldásim összegét hagyom nékik örökségül. Ha ugy szeretendik egymást mint én távolban minden órán rájuk gondoló testvérjök, s ha egy szerető testvér áldása Isten előtt kedves, ugy ők Boldogok lesznek.

Szeretett Szüleim iránti hála érzetem csak szivem végső dobbanásával alszik ki, adja Isten, hogy azon boldog napok sora, mit a jövőbe magamnak reméltem, s mit ifju éltemből a harc-zivatarja levon toldódjék Kedves Szüleim becses éltéhez. Sorsunk mire döltét lessz egy tudositó ha más nem a „Honvéd" czimü lap ki meg irja, ha nem lessz is ki egy jelt tüzzön kiszenvedt poraink födibe. Üdvözöljék Kedves Szüleim nevemben minden rokonimat Nagy Atyámat, s minden ismerősimet áldást boldog életet kivánok mindjájoknak.

Most egy kérésemet ujitom még meg, a többször kért 200 pfntot legyen szives K. Atyám elküldeni. Ha életbe maradnék valami csoda által kifizetendem. Ha elestem tekintse édes atyám utolsó adományának s engedjen azon boldog hitbe meghalni, hogy mint becsületes ember halok meg, s Ihász alezredesnek, kinek egyedül köszönhetek katonai éltemben mindent becsület szavamat beválthassam. (...)

Távolról dörgenek az ágyuk rémes morajjal ott vivnak Gál ezredes[169] seregei, vagy fájdalom már nem vivnak, hanem csatázva retirálnak a tul nyomó erő elől mig Bém Beszterczénél Tekén[170] viv. Ki a földabroszt elő veszi egy tekintetre be látja helyzetünket Szeben eleste után. A Szabadság istenének paizsa ovjon mindjajunkat.

Kiss József
hadnagy segédtiszt

166 Beszterce (Beszterce vidéke szász szék, Bistrita, Bistritz R) a Beszterce folyó jobb partján fekvő város a Nagy-Szamostól D-re. A Beszterce-vidéke szász szék székhelye.

167 Dés (Désvár, Belső-Szolnak m., Dej, Desch R) a Szamos jobb partján, a Kis- és a Nagy-Szamos torkolatánál fekvő város. Belső-Szolnok megye székhelye.

168 BKML Katona-család ir., Kiss József levele édesapjának, 41. sz. levél.

169 *Gál Sándor* (1817—1866). 1848 májusától segédtiszt az Országos Nemzetőri Haditanácsnál. Július 15-től honvéd százados, a pesti nemzetőrség segédtisztje. Szolgálati szabályzatot készít a nemzetőrség, majd a honvédség számára. Októbertől a székelyföldi, novembertől a háromszéki sereg vezérkari főnöke. 1849. február 3-tól ezredes, a 14. határőrezred és a Székelyföld katonai főparancsnoka, március végéig tízezer embert állít fegyverbe. Április 8-án 3. osztályú katonai erdemjellel tüntetik ki. A nyári hadjáratban a székelyföldi hadosztály parancsnoka, július 29-től tábornok. A zsibói fegyverletételig szolgál. Emigrál, 1852-től Kossuth megbízásából fegyveres felkelést készít elő Magyarországon és Erdélyben. 1860-tól az olaszországi magyar légió tagja. Elborult elmével hal meg.

170 Teke (Kolozs m., Tyaka, Teaca, Tekendorf R) a Kerlés-patak bal partján fekvő kisközség, Szászrégentől ÉNY-ra.

SZEMLE

DIE GÜSSINGER BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER HERREN VON GÜNS/GÜSSING UND IHRER ZEIT (13./14. JAHRHUNDERT)

Hrsg. v. Heide Dienst—Irmtraut Lindeck-Pozza

(Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, 1989. 511 o.)

Jelen kötet a „Schlaininger Gespräche" sorozat jól ismert (így például a hadtörténeti szempontból sem érdektelen „Andreas Baumkircher und seine Zeit" vagy a „Kleinlandschaft und Türkenkriege") tanulmánykötetei után ezúttal a nyugat-dunántúli és a mai burgenlandi térség középkori történetét tárgyalja a Kőszegiek (Németújváriak) tevékenységének sokszempontú bemutatásán keresztül. Amint ez hagyományos, ismét osztrák és magyar kutatók közös kollokviumainak — 1986. szeptember 24—28. és 1987. október 1—4. — eredménye a megjelent kötet. A Kőszegiek története valóban megérdemli a figyelmet. A XIII—XIV. században kiemelkedő történeti jelentőségre szert tevő nemzetséggel Pór Antal, Révész Ferenc, Wertner Mór, Stessel József és Karácsonyi János jórészt családtörténeti indíttatású munkái óta csak *Kristó Gyula* foglalkozott alaposabban *(Vasi Szemle, 1975., és uő.:* A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979.)

Herwig Wolfram a Nyugat-Dunántúl Karoling-kori történetét vázolta fel. Felvillantotta Nagy Károly híres 791. évi avar hadjáratának eseményeit, majd a 907. évi súlyos bajor vereség körülményeit, ami már közvetlenül szerepet játszott a középkori bajor—magyar határ formálódásában, majd megszilárdulásában. Tulajdonképpen *Heide Dienst* referátuma is a bevezető előadások közé sorolható, amennyiben a Kőszegiek „Landesherrschaft"-jának sajátos jellemzőit vizsgálja s összehasonlítja a hasonló ausztriai társadalomtörténeti jelenségekkel. *Heinz Dopsch* a nemzetség eredetéről a Kézainál, illetve a Krónikaszerkesztésben található tudósítást teszi tanulmánya tárgyául s a hainburgi eredet mellett sorakoztat fel adatokat.

Fügedi Erik a Kőszegiek felemelkedését és „tartományúri" hatalmának megteremtését társadalomtörténeti nézőpontból mutatja be. Hangsúlyozza a tudatos birtokpolitika, a várak megszerzésének fontosságát — így majdnem minden Vas megyei vár a hatalmuk alá kerül, miként az országhatár mentiek is szinte kivétel nélkül —, a királyi tisztségek és méltóságok szerepét helyi hatalmuk kialakításában, a tartományúri familia megszervezésének jelentőségét a kis- és középbirtokos nemesség köreiből — a XIII. században még a várjobbágyok, közszabadok és serviensek köréből —, ami azonban a Kőszegiek esetében nem vezetett önálló tartomány kialakításához.

Alfred Ratz genealógiai és heraldikai szempontokat is hasznosító előadása, amelyhez a résztvevők és a sajtó alá rendező *I. Lindeck-Pozza* számos kritikai észrevételt fűztek, a Kőszegiek Árpád-kori történetének egészét átfogta.

Irmtraut Lindeck-Pozza, a Burgenlandi oklevéltár elismert kiadója, az oklevéltár anyaga alapján tárgyalja a Kőszegiekre és birtokaikra vonatkozó okleveleket, számos esetben kitérve egyes lokalizálási, kronológiai vagy terminológiai problémákra.

Engel Pál első előadásában a Károly Róbert-kori politikatörténet kronológiájának pontosítása segítségével jut új eredményekre a Kőszegiek történetével kapcsolatban is. A király itinerariumának rekonstruálása közben jól megfoghatóvá válnak a nemzetség északdunántúli, illetve dél-dunántúli, szlavóniai, zagóriai birtoktömbjei elleni hadjáratok eseményei és időpontjai. A függelékben két királyi oklevél kiadása mellett (1338. XI. 11. Visegrád, DF 248 978; 1339. V. 12. Dl 87 690) az ural-

muk alá tartozó várak és ispánságok listáját is megtaláljuk. Második előadásában XIV. századi Vas megyei példákkal igazolja a honor-rendszerre vonatkozó elméletét (v. ö. *Történelmi Szemle* 24, 1981. 1— , *Századok* 116, 1982. 902—). *Feiszt György* azt vizsgálja, hogy a XIV. században a nemzetség tagjai közül kik és mennyi ideig töltötték be az ispáni—alispáni tisztséget Vas megyében.

Borus József először általánosságban szól a XIII. századi hadseregekről és haditechnikáról, majd a magyar taktikát és haditechnikát mutatja be az 1278-as dürnkruti (morvamezei) ütközet, s a Kőszegiek Albert, stájer herceg felett aratott 1285. évi győzelme alapján. Megerősíti azt a többek által is vallott nézetet, hogy a XIII. századi magyar seregekben a lovagi módon harcoló nehézfegyveresek mellett fontos, nélkülözhetetlen szerep jutott a könnyűlovas csapatoknak is.

Gerald Gänser Albert stájer herceg 1282 és 1290 közötti nyugat-magyarországi harcainak szentelte előadását. Elsősorban a Rímes krónika alapján nagy figyelmet szentel a várostromok technikai leírásának és az alkalmazott ostromtechnikának.

Diether Kramer a steiermarki középkori várak és erősségek lokalizálási problémáiból kínál válogatást, *Wolfgang Meyer* pedig a Kőszegieknek a mai Burgenland területére eső várépítéseit mutatja be a kötet legterjedelmesebb és gazdagon illusztrált tanulmányában. Magyar részről *Bariska István* a nemzetség Vas megyei várainak áttekintésével teszi teljessé a képet. Bariska István másik tanulmányában a Kőszegieknek Kőszeg alapításában és kiváltságainak megfogalmazásában játszott szerepét vizsgálja. *Valter Ilona* a Kőszegiek építtető és templomalapító tevékenységét foglalta össze, kétséget kizáróan nekik tulajdonítva Kőszegdoroszló és Kőszegszerdahely templomait, lehetőségként megemlítve még Rechnitzet és Goberlinget. *Deák Ernő* a nyugat-magyarországi városfejlődés kezdeteit tekinti át a városprivilégiumok alapján a XIII—XIV. században.

Miként a sorozat többi darabja, ez a kötet is jól szolgálja a középkori Nyugat-Magyarország történelmének, emlékanyagának új eredményeket felmutató közös kutatását és közzétételét.

Veszprémy László

DIE RITTER

Burgenländische Landesausstellung 1990.

Burg Güssing, 4. Mai—28. Oktober 1990. Katalogband (Burgenländische Forschungen, Sonderband VIII.)

Redaktionsleiter: Oberregierungsrat Dr. Harald Prickler

(Amt der Burgenländischen Landesregierung, Eisenstadt, 1990. 338 o.)

A „Die Güssinger: Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit" c. történeti tárgyú tanulmánykötet megjelentetése után (Eisenstadt, 1989. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 79.) a burgenlandi tartományi kormányzat igazán nagyszabású kiállítással hívta fel magára a figyelmet. Ezúttal éppen a Németújváriak, majd 1524-től a Batthyányiak tulajdonában lévő festői várkastélyban, Güssingben, azaz Németújvárott rendezték meg a közép-európai lovagság történetét bemutató reprezentatív kiállítást. A kiállítási tárgyak a mai államhatároknak megfelelően Ausztriából, Horvátországból, Magyarországból valamint Németországból származnak, a kölcsönzők és a közreműködők számát tekintve azonban nyugodtan mondhatjuk, hogy a kiállítás és az azt bemutató katalóguskötet osztrák

és magyar együttműködés eredményeként jött létre. (A szponzorok felkutatása kizárólag az osztrák fél érdeme, közöttük hazai cégeket sajnos nem találunk.) A bevezetőben felsorolt tárgykölcsönző intézmények között örömmel fedezzük fel a budapesti Nemzeti Múzeumot, a Nemzeti Galériát, az Országos Levéltárat, az esztergomi Keresztény Múzeumot, a győri Xantus János Múzeumot, a soproni Szent György plébániát és a Liszt Ferenc Múzeumot, a pannonhalmi bencés levéltárat.

A témakörhöz, s egyúttal a kötethez is, jó bevezetésül szolgál *Ernst Englisch* és *Karl Vocelka* ügyesen megírt tanulmánya, amely az európai lovagságról nyújt áttekintést, bemutatja az olvasónak a lovagság-kutatás főbb irányait és szempontjait. Elfogadják François Louis Ganshof véleményét, miszerint a lovagság egyidejűleg intézmény, társadalmi csoport és a mindennapi élet legkülönfélébb aspektusaiban jelentkező és kimutatható ideál. Helyesen hangsúlyozzák a szolgálat központi szerepét a lovagság életében, így a hűbérúr hadseregében, az egyház és a nők védelmében való szolgálat jelentőségét. (A tanulmányírók figyelmét bizonyára véletlenül kerülte el az utóbbi évek legjelentősebb tanulmánykötete a lovagságról, a Howell Chickering és Thomas H. Seiler szerkesztésében megjelent The Study of Chivalry. Resources and Approaches. Kalamazoo, Mich. 1988.)

Teljes mértékben indokolt, hogy a kötetben nagy teret kap a magyarországi lovagkori szellemi és anyagi kultúra bemutatása. Így *Fügedi Erik* a magyarországi lovagságról elsősorban mint társadalmi csoportról ad képet, az okleveles és elbeszélő források mellett a korábbi kutatók — Kurcz Ágnes, Borosy András — eredményeit hasznosítva. *Vizkelety András* ugyanazon korszak irodalmi termését tekinti át, s kettejük tanulmányából világosan kivehetők azok a problémák és nehézségek, amelyek a hazai lovagság kutatását jellemzik, sőt bizonyos időszakokban magának a terminusnak a használatát is joggal megkérdőjelezhetővé teszik. *Kolba Judit* elsősorban a Nemzeti Múzeum gyűjteményei alapján a középkori mindennapi élet használati tárgyairól ír (gyertyatartók, ivókannák, aquamanilék, játékkockák stb.). A Szent László-ikonográfia megkerülhetetlen témáját *Kerny Terézia* értő munkája foglalja össze. *Lővei Pál* Zsigmond király Sárkányrendjét mutatja be, *Marosi Ernő* pedig a magyarországi vár- és kastélyépítészetet foglalja össze. *Petneki Áron* lengyelországi példákat is felhasználva a lovagi ideálok és szokások utóéletéről, elsősorban XVI—XVII. századi érdekességekről értekezik.

A hadiszolgálat témakörében tanulságos írásokban vizsgálják a szerzők a lovagság antik és koraközépkori megjelenési formáit *(Karl Kaus)*, a lovagi harcmodor és fegyverzet jellemzőit *(Matthias Pfaffenbichler)*, a felövezés és lovaggá ütés szertartását *(Irmtraut Lindeck-Pozza)*, az ókori fegyverkovácsok teljesítményét *(Hermann Born)* valamint a XIII—XV. századi burgenlandi várépítészetet *(Wolfgang Meyer)*. Az egyház szolgálatát és a vallásos mentalitás szerepét, a katona- és lovagszentek kultuszát ismét *Englisch* és *Vocelka* közös tanulmánya tárgyalja. A német nyelvű lovagi irodalom alkotásairól is képet kapunk *(Gerhard Vitorelli, Gerhard J. Winkler)*. *Jakob M. Perschy* tanulmánya a középkori irodalom lovagábrázolásait követve (Chretien de Troyes, Boccaccio, Chaucer stb.) már átvezet az újkorba s eljut Heimito von Doderer 1936-os lovagregényéig. Egy másik tanulmány a középkor-recepció kutatása keretében vizsgálja a lovagságról kialakított képet a felvilágosodástól egészen Umberto Eco legfrissebb bestseller könyvéig *(Markus Reisenleitner)*.

Németújvár építéstörténetéről és restaurálási munkáiról, a város és vár történetéről is illő tájékoztatást kapunk *Franz Bunzl* és *Maria Draskovich* tollából.

A tudományos katalógusok műfajának megfelelően a tanulmányok után a katalógusrész következik. A tanulmányokhoz hasonlóan igényesen összeállított katalógusrészhez csak néhány apróbb megjegyzést tennénk: 197. o. Nr. 9.: hihetetlen, hogy még mindig magyar lovasnak vélik az aquileiai katedrális altemplomának egyik falfestményét. Az állítás annál is furcsább, mivel a katalógus szerzője átveszi a helyesnek tűnő datálást, amely a keresztes háborúk korára, a XII—XIII. századra teszi a kép keletkezését. A 251. o. Nr. 65.: az Admonti bibliánál joggal hiányolható a kézirattal legutóbb monográfia keretében foglalkozó Wehli Tünde részben németül is megjelent

munkájának megemlítése. (Acta hist. art. Acad. Scient. Hung. 1977. 3—4. sz.) 329. o. Nr. 27.: A Zágrábi missalénál pedig a kézirat provenienciáját meghatározó Dobszay László nevét hiányoljuk. Legalább a Kódexek a középkori Magyarországon (Bp. 1985.) c. katalógus megfelelő tételére illett volna hivatkozni.

Sajnálatos továbbá, hogy a színes képek között a XVII. és XXXI. kép aláírása felcserélődött. (Szent István, illetve Károly Róbert harcát mutatják a Képes Krónikában.)

Az igényes kiállítású, gazdagon illusztrált katalógus, s maga a kiállítás követendő példáját mutatja annak, hogy miként lehet korlátozott anyagi erőforrásokkal is egy nemzetközi témát egy adott régió keretein belül igényesen, és egyúttal a nagyközönség érdeklődését felkeltő módon bemutatni.

Veszprémy László

NICOLAE CIOBANU—ION CRISTEA—ŞTEFAN PĂSLARU (SZERK.)

LA GUERRE ET LA MONTAGNE DANS L'HISTOIRE DES ROUMAINS

(Éditions Militaires, Bucarest, 1991. 319 o.)

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XVII. (zürichi) kollokviumára készülve a Román Haderő Hadtörténelmi és Hadelméleti Intézete a meghirdetett „Háború és hegység" témában „a románok történelmében" végigvezetve, tanulmányok sorát készítette el és adta ki francia nyelven.

Nemcsak általában — mint romániai kiadású hadtörténelmi mű — érdemel figyelmet magyar szempontból is ez a tanulmánykötet, hanem különösen azért, mert *Ion Safta* előszava szerint „e mű főszereplői a Kárpátok és a románok" (5. o.), mivel „a románok legdicsőbb haditetteinek színhelye, függetlenségüket védve, e hegységben volt", mégpedig „az ókortól a második világháború végéig terjedően" (6. o.). „A román Kárpátok természetes fellegvárának megtámadására indult agresszor elleni harcot" (5. o.) a címlapon a Bécsi Képes Krónikából átvett miniatúra jeleníti meg, amely azt a történelmi eseményt ábrázolja, amikor az 1324 óta több ízben hódító támadást indító, majd vereségeit követően I. Károlynak látszólag meghódoló I. Bassarab vajda 1330. november 9—12. közt a havasalföldi Posadánál lesből megtámadja a seregei élén bevonuló magyar királyt és megsemmisítő vereséget mér rá. A képaláírás sajnálatos módon leegyszerűsítve és általánosítva, a középkori feudális összecsapást a „Románok és magyarok közti csataként" nevezi meg a helyszín és az időpont megadásával.

Áttérve az egyes tanulmányokra, elsőnek *Nicolae Ciobanu* katonaföldrajzi bevezetőjét kell megemlítenünk. Ez a Keleti-, Déli- és Nyugati-Kárpátok összefoglaló leírását követően a „hegykorona" gazdasági, társadalmi és katonai jelentőségéről szól, tudományos igényű műnél szokatlanul rendkívül általánosan és túlzottan leegyszerűsítve. Mit kezdjen az érdeklődő és a témát értő olvasó olyan megfogalmazással, mint például: „A Kárpátok természetes domborzatukkal, éghajlati feltételeikkel, úthálózatuk sajátosságaival, nagy hőmérsékletkülönbségeikkel stb. alapvetően meghatározzák a harccselekményekre vonatkozó elhatározást, annak előkészítést és végrehajtását" (42. o.).

E bevezető után kronológiai sorrendben következnek további tanulmányok. Az ókorral kapcsolatosan *Mihail Zahariade* foglalta össze az elmúlt két évtizedben román részről publikált nézeteket. A Kr. e. XII—IX. századig(!) visszanyúlóan vázolja fel a hegyvidék hadi szerepét. Említi ugyan a hallstatti kultúrákat, a szkítákat, a szarmatákat, a hunokat és az avarokat is Erdéllyel kapcsolatosan, mégis, a hangsúlyt az észak-balkáni trákok, valamint a getákk és dákok jelenlétére helyezi. A hegyvidéki harc szempontjából is Burebista Kr. e. 82—44 közti és Decebal

Kr. u. 87—106 közti uralkodását emeli ki. Bő teret szentel hegyvidéki dák erődök létének. E vonatkozásban említi a Háromszék vármegyei Kovászna, a Beszterce vármegyei Szeretfalva, a Hunyad vármegyei Szurdok és a Szeben vármegyei Tilicske nevét is. Részletesebben a Kr. u. 87-ben, 88-ban, 101-ben és 105-ben a dákok részéről a rómaiak ellen vívott küzdelmet mutatja be. Befejezésül a rómaiak dáciai védelmi koncepciójának hegyvidéki momentumait emeli ki a szerző.

Mircea Dogaru a középkorral foglalkozó tanulmánya elején rögtön siet leszögezni, hogy „a románok az északi trákok és mindenféle római városból Dáciába érkezett latin népesség leszármazottai", akiknek a jelenlétét a földrajzi elnevezések tanúsítják. Szerinte így a Tisza, Szamos, Maros, Körös is „trák—dák elnevezését őrizte meg" (69. o.). A továbbiakban azt állítja, hogy „a germán, török, vagy finnugor bevándorlók" ellen erődítményekkel igyekezett magát védeni az őslakosság, így például Bihar, Orsova, Sajósárvár térségében (71. o.). Középkori krónikák össze nem illő állításainak egybehordásával máris eljut a szerző ahhoz az állításhoz, hogy „a hegykorona a román ország és a román nép jelképe" (72. o.) volt, és a Kárpátokból, „ebből a gazdag és benépesített övezetből" indult ki a politikai egységesítés, amelynek eredménye „a három román vajdaság: Transsylvania (Valachia Tran Siuana), Moldavia (Valachia Minor) és a közönségesen Valachia nevezetű (Valachia Transalpina) létrejötte" (93. o.) volt. E teljesen elfogadhatatlan és megalapozatlan egybemosás úgy folytatódik, hogy a szerző minden hivatkozás nélkül kinyilatkoztatja: „Erdély X. századi egységesítői, a Gyula család vajdái (sic! — Z. J.) ugyanúgy az Olt vidékéről származtak, mint ahogyan a Kárpátok Erdély felőli oldalában fekvő »országból«, Máramarosból jött a legendás Fekete herceg, a Havasalföld XIII—XIV. századforduló-beli megalapítója, valamint Dragoş Giulesti és Bogdan Cuhea, Moldva XIV. század közepi alapítói" (74. o.). E felfogásnak megfelelően a szerzőnél a keresztény és a pogány magyarság polgárháborúját jelentő Ajtony—Gyula összecsapás így jelenik meg: „A XI. század kezdetét a pannóniai magyarok elleni védelmi háború jellemzi, amelyet Ahtum, a Bánság fejedelme (sic! — Z. J.) és ifjabb Gyula, Erdély fejedelme vívott (1002—1004)" (77. o.). A továbbiakban pedig az 1297 óta az erdélyi vajda tisztséget viselő Kán nembeli Lászlónak I. Károly előtti 1310. április 8-i szegedi hódolását úgy értelmezi, hogy „Erdély X. századi nagyfejedelemségként (vajdaságként) való egységesülése után, az 1310. április 8-i szegedi egyezménynyel, a magyar korona autonóm vazallusa állapotába került" (78. o.). Ezt követően érthetetlen módon (pontosabban nagyon is jól érthetően) egy hosszú kitérő következik a tanulmányban, amely, a népvándorlás korához visszatérve, főleg a magyar nép eredetével és honfoglalásával foglalkozik, ide nem illően és a valós tényektől erősen független, szubjektív megközelítéssel. Visszatérve a történelmi események menetéhez, minden központi hatalom elleni erdélyi megmozdulást, mint például Maylád István I. János által kinevezett erdélyi vajda szembefordulását uralkodójával, „pro román" tényként állít be a szerző (113. o.), ugyanakkor minden moldvai vagy havasalföldi beavatkozást Erdély belügyeibe lelkesen üdvözlendő eseményként emel ki, így Petru Rareş moldvai vajda erdélyi betörését és az említett Maylád István vajda elfogatását, önmagával is ellentmondásba kerülve, ezt egyébként „országegyesítésnek" beállítva (113. o.). E szellemben bőséges terjedelemben foglalkozik Vitéz Mihály havasalföldi vajda 1599—1601 közti erdélyi szereplésével. Ezt követően befejezésül, nagy történelmi ugrással, Erdély Habsburg-uralom alá kerülésének idejére tér át a szerző. Ennek során Nicolea Horea, Ion Cloşca és Gheorghe Crişan 1784-es parasztzendülését „valódi nemzeti felszabadító forradalomnak" nevezi (132. o.) és mint ilyent elemzi.

Negyedik tanulmányként *Costica Prodan* az 1821—1914 közti időszakról szól. Középpontba „a nemzeti felszabadító háború" kérdését állította. Így először az 1821-es havasalföldi felkelési kísérletről ír, azt „román forradalomnak" (139. o.), és vezető egyéniségének Tudor Vladimirescu-t tartva, amellyel kapcsolatosan Alexander Ypsilanti nevének csak egy lábjegyzetben jut hely. A vezérszál értelmében azután 1848/49 bemutatása következik, amellyel kapcsolatosan a szerző már bevezetőben leszögezi, hogy az európai események ha-

tására „a román nép ki akarta vívni nemzeti függetlenségét, egy nemzeti államban akarta egyesíteni a régi román tartományokat, és meg akarta indítani a fejlődést a társadalmi és gazdasági haladás útján" (144. o.). „A szabadság, egység és függetlenség reményének" azonban „teljesen ellentmondott a magyar forradalom vezetőinek döntése, hogy Erdélyt Magyarországba bekebelezzék" (147. o.). Így hiábavaló volt, hogy „a román nemzet képviselői egyetértettek abban, miszerint az elnyomó Habsburg-birodalom elleni harc feltételezi a magyar forradalmárokkal való együttműködést", hiszen „a magyar forradalmi kormányzat és Erdély helyi nemesi hatalmi tényezői egy sor intézkedést hoztak a románok ellen" (148. o.), és „az események a két nép fegyveres konfliktusa felé vezettek" (149. o.). Ezt követően részletes ismertetés következik az Avram Iancu vezette, Abrudbánya környéki 1849. tavaszi magyarellenes harcokról. Feltétlenül ki kell emelnünk az eseményleírás rendkívül visszafogott hangját. A szerző e vonatkozású zárómondatával pedig csak egyetérthetünk: „A román és magyar forradalmárok közti együttműködés hiánya kedvezően járult hozzá a Habsburg-hadsereg és a cári hadsereg beavatkozásához, amelyhez a két nép szabadságért vívott harcának veresége társult" (160. o.). Befejezésül kitekintés következik Moldva és a Havasalföld 1859-es egyesítésének, majd az 1877/78-as orosz—török háborúnak az idejére és végül az első világháború előtti periódusra, mégpedig mint egy egységes korszakra, amelynek hadügyi előkészületei „Erdély felszabadítását" célozták (165. o.).

Románia első világháborús részvételével *Stefan Păslaru* tanulmánya foglalkozik. Ez bemutatja az 1916-os hadbalépést megelőző hadműveleti tervezést, amelynek középpontjában mindvégig az erdélyi támadó hadművelet állt. A szerző a Központi Hatalmakkal fennállt szövetséges-szerződéses kötelezettségekről e tekintetben nem szól, csupán az antant hatalmakkal kötött 1916-os titkos szövetségkötést említi meg a titkosságra való utalás nélkül. Ezt követően részletezi az erdélyi hadművelet végrehajtását, a szeptember eleji váratlan betörést, előrenyomulást, a támadás kifulladását, az osztrák—magyar és német szövetséges erők ellentámadását, a nagyszebeni és a brassói csatát, a román haderő Erdélyből való kiverését, a román kötelékek folyamatos visszavonulását a front 1917 januári megmerevedéséig — a fegyverszünet megkötését és a különbékére kényszerülést azonban éppen csupán csak röviden említve. A tanulmány kisebb, második része, az Osztrák—Magyar Monarchia elismert világháborús vereségét és a harccselekmények fegyverszünettel való lezárását követő erdélyi román bevonulást ismételten csak röviden érintve, a román haderőnek az 1919. február 26-i demarkációs vonalról annak teljes hosszán a Magyar Tanácsköztársaság ellen megindított 1919. április 16-i támadásáról ad rövid elemzést, azt érthetetlenül, minden bizonyítás mellőzésével „ellentámadásnak" minősítve. Meghökkentő módon, a Huszt-Szatmárnémeti-Nagykároly-Nagyvárad-Nagyszalonta-Arad vonalról április 21-én az ország mélysége felé indított újabb támadássorozatról egy szót sem szólva említi a szerző a Tisza vonalára való május elsejei kijutást, a július 20-i magyar ellenoffenzívát, annak kudarcát, Budapest augusztus 4-i román megszállását. Befejezésül a szerző a hegyvidéki harccal kapcsolatos következtetéseit vonja le. Egész előadása szigorúan hadtörténelmi-hadművészettörténeti leírás jellegű, és ez örömmel tölti el a magyar olvasót, még ha a téma megközelítését nem is fogadhatja el.

Nicolae Ciobanu és *Alesandru Duțu* a román haderő második világháborús hegyvidéki harcait dolgozta fel közös tanulmányában. Bevezetőként visszatekintenek a két világháború közti román hadgondolkodás fejlődésére, majd, a németek oldalán bekövetkezett szovjetellenes hadrakelésre áttérve, elemzik a Krím és a Kaukázus térségében vívott harcokat. Ezt követően az 1944. augusztus 23-án bekövetkezett román átállásnak a román haderőre gyakorolt hatását mutatják be. A szovjet Vörös Hadsereg melletti hadrakeléssel folytatva részletezik az erdélyi, a magyarországi és a csehszlovákiai harcokban való román részvételt. Valamennyi hadművelettel kapcsolatosan valódi hadműveszettörténeti megközelítéssel ismertetik a saját és ellenséges elhatározást, felkészítést, erőösszpontosítást, akciót, elért eredményt, elszenvedett kudarcot, veszteséget, hadvezetési következtetést. E tekintetben számos új momentumot

ismerhet meg az olvasó a román haderővel kapcsolatosan.

Az utolsó, hetedik tanulmány szerzője *Ion Cristea* és *Grigore Alexandrescu*, ők ketten a jelen román hadműveleti elképzelések ismertetésére vállalkoztak, természetszerűleg, a kötet témájának megfelelően, a hegyvidéki háború vonatkozásában. A második világháború utáni helyzet rövid felvázolását követően a terepviszonyok ismertetésére térnek át a szerzők. Ebből levont következtetések tükrében mutatják be a nemzetvédelmi doktrínát és a hegyvidékeknek abban játszott szerepét, ennek a csapatok összetételére, felszerelésére, kiképzésére, felkészítésére gyakorolt szerepét.

A megújult Román Hadtörténelmi és Hadelméleti Intézet kollektívájának legújabb kiadványát letéve — és az olvasottakon elmélkedve — a magyar recenzens elsődleges kötelességének érzi, hogy kijelentse: ezúttal valóban egyes személyiségek felkészültségének, felfogásának és tudományos tisztességének tükörképe minden egyes tanulmány. Már nem áttörhetetlen falat érez az olvasó, hanem örömmel tapasztalja az egyes korok kutatóinak egyéni megközelítését, egyéni elemzését és egyéni következtetésre jutását, vagy legalábbis az erre való törekvést. Még ha vissza is köszönnek, különösen a régebbi korokkal kapcsolatosan, a régi román történelmi iskoláknak a magyar történettudomány részéről elfogadhatatlan — mert bizonyíthatatlan — nézetei, állításai, már jelen van az objektivitásra törekvés is. A közös múlt és a jelenkori helyzet minden tisztességes tudóst kéznyújtásra kötelez Közép-Európában. Ennek jegyében, a pozitív tendenciákat üdvözölve, várjuk a folytatást román kollégáinktól.

Zachar József

JEAN NOUZILLE

HISTOIRE DE FRONTIÉRES, L'AUTRICHE ET L'EMPIRE OTTOMAN

(Berg International Editeurs, Paris, 1991. 265 o.)

Magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó kötetet jelentetett meg a világhírű párizsi kiadó újonnan indított „Tények és ábrázolások" elnevezésű sorozatában. Az egész Közép-Európában, így Magyarországon is jól ismert francia hadtörténész, Jean Nouzille ezredes, a strasbourgi Robert Schumann Egyetem tanára vállalkozott arra, hogy évtizedes kutatásai alapján történetiségében mutassa be napjaink legforróbb európai válságövezetét, a szerbek és horvátok lakta, egymást kölcsönösen átfedő délszláv határterületeket. Elemzésének középpontjában az egykori császári-királyi igazgatású katonai határőrvidék 1718—1739 közti története áll.

Két vonatkozásban is túllép azonban a szűkebb téma keretein. Egyrészt az előzmények tekintetében a konkrét területet illetően visszanyúl az 1462-es esztendőhöz, amikor az Oszmán Birodalom bekebelezte Boszniát, és első ízben merülhetett fel és merült is fel egy cordon sanitaire gondolata a magyar és az osztrák udvarban, másrészt kitekint a katonai határőrvidék 1881-es megszüntetéséig terjedő későbbi történelmi korszakokra is.

A téma még általánosabb megközelítése érdekében azonban még egy történelmi bevezető előzi meg a valódi mondanivalót. Az ókorba visszanyúlóan idézi fel a szerző a birodalmak közti határok kialakításának folyamatát. Későbbi korok iránt érdeklődő olvasók is nagyon tanulságosnak találhatják, amit az ókori Egyiptom, Izrael, Perzsia, Görögország egyes határainak kialakulásáról e mű tartalmaz. A továbbiakban Jean Nouzille bemutatja a Római Birodalom peremterületein kialakított limes történetét is. Bőséggel foglalko-

zik ennek során Pannónia és a csatlakozó területek kérdésével, a Duna határvonallá alakulásának folyamatával.

A középkorra áttérve, a szerző a karoling őrgrófságok kialakításától, a birodalom felosztását követően kijelölt határvonalakon át, azok XVII/XVIII. századi, erődítményekkel való megerősítéséig követi a folyamatot. Természetszerűleg középpontba e részeknél a formálódó Francia Királyság határainak kialakulását, kiigazításait, megszilárdulását, végleges rögzülését állítja, mégpedig elsődlegesen a Német Nemzet Szent Római Birodalmával érintkező területeket tárgyalva hangsúlyozottan. E vonatkozásban rendkívül tanulságos annak a folyamatnak az ábrázolása, miként vált francia felségterületté Elzász és Lotharingia, hogyan alakult ki ezzel párhuzamosan a Rajnamenti határvonal, mégpedig két egymást kölcsönösen erősítő folyamat eredményeként, vagyis a francia uralkodó birodalmába betagolva és ugyanakkor a többi német—római területről, a császári akaratnak megfelelően, a birodalmi ügyekbe való francia beavatkozás lehetőségét kizáró céllal leválasztva.

Valódi témájához közelítve, Jean Nouzille először a Habsburg-birodalom és az Oszmán Birodalom határainak alakulását mutatja be az 1522. december 22-i szerződéstől kezdve, amikor II. Lajos horvát királyságának határvédelmét az Adriától a Dráváig terjedő vonalon apósára, (I.) Ferdinánd főhercegre bízta, egészen az 1739. szeptember elsejei belgrádi osztrák—török békekötésig bezárólag, amikor tartósan rögzült a Száva—Duna vonalán is a két birodalom határa. Ezt követően tér rá a szerző az oszmán hódítás további kiterjesztésének és ezzel párhuzamosan a katonai határőrvidékek szervezésének folyamatára. Az 1522-es Habsburg-berendezkedéssel kapcsolatosan hangsúlyozza a horvát őslakosság pusztulását és az oszmánok által a Balkánon keletebbre sanyargatott szerbek korai bevándorlását a pusztasággá vált horvát területekre. Külön alfejezetben mutatja be a mű a magyar katonai határőrvidékként felfogható délvidéki, a korábbi vármegyeszervezéstől eltérő XV. századi berendezkedést: a Jajcai, a Szrebenyiki, a Macsói, a Nándorfehérvári (a Barancsi és a Kucsói) és a Szörény(vár)i Bánság létesítését. Nem felejtkezik el a szerző a magyar és az osztrák határon emelt oszmán végvárak rendszerének bemutatásáról, a szultán által elrendelt határvédelmi intézkedések ismertetéséről sem.

A továbbiakban Jean Nouzille részletesen bemutatja a horvát és a magyar katonai határőrvidék berendezkedését, miként is biztosította ez a két kiemelt terület az oszmán veszély elhárítását. A horvát területtel kapcsolatosan jelentős részt szán a ház- és faluközösség, a zadruga bemutatásának, a parasztkatonaság funkcionálásának. A magyar területről szólva, bemutatja a győri, az érsekújvári (a bányavidéki), a kanizsai és a kassai (vagy felső-magyarországi) kapitányság védelmi berendezését. Bécsi források alapján bizonyítja azután, hogy az 1661-es példa szerint is e terület harcosai zömmel a helyi lakosságból kerültek ki: 14 094 összeírt katona közt 4782 huszár és 6378 hajdú volt a királyi Magyarországról. További adata szerint, átmeneti német zsoldostöbbség után, a négy kapitányság 47 végvárában a helyzet 1682-ben is hasonló volt: a 11 991 harcos közt 5980 huszárt és 5736 hajdút írtak össze magyarországi illetőséggel.

Az 1683-as Bécs elleni oszmán támadással kezdődő és az 1697-es zentai győzelemig tartó, illetve az 1699-es karlócai békével záruló nagy felszabadító háborúnak a horvát és a magyar katonai határőrvidékre gyakorolt hatását elemzi a könyv következő nagyobb tematikai egysége. Mindenekelőtt kiemeli, hogy az új határvonal a Száva—Tisza—Maros-vonalon húzódott, és ez szükségszerűen új katonai határőrvidékek kialakításához vezetett. Ezzel kapcsolatosan nem feledkezik meg az oszmán hatalom elől menekülő szerbek tömeges magyarországi befogadásáról és szerémségi letelepítéséről, sőt ezt, egy új katonáskodó réteg szolgálatkezdési feltételeként felfogva, a szükséges részletességgel tárgyalja. Ezt követően tér rá a szlavóniai—szerémségi és a Tisza—Maros-menti katonai határőrvidék létrehozására. Ennek ismertetését követően szól az adriai tengermellék felszabadulásával ott ugyancsak lehetővé vált új területi berendezkedésről is. Mivel e szervezés idejére esett a Rákóczi-szabadságharc, Jean Nouzille külön alfejezetben tér ki a katonai határőrvidékeknek a szabadságharc államához fűződő viszonyára.

VI. Károly császár (III. Károly király) 1716/18-as első török háborújára és annak következményeire rátérve a szerző először a már korábban kialakított új katonai határőrvidékek további sorsát mutatja be. Ennek során legrészletesebben a szlavóniai területek fejlődésére tér ki. Ezt követően a pozserováci békével visszatért Temes-vidék további történetét ábrázolja. Az új Temesi Bánság létrehozásával kapcsolatosan nem csak a magyar történelmi előzmények megemlítését kell a szerző érdemeként kiemelnünk, hanem azt a körülményt is, hogy a császári-királyi Udvari Haditanácsnak közvetlenül alárendelt újabb magyar területtel kapcsolatosan számos adatot közöl a német betelepítésre vonatkozóan, miközben hangsúlyozza, hogy e területet a bécsi kormányzati és hadügyi körök eleve a további oszmánellenes összecsapások ellátási központjává építették ki.

Miközben e kérdéskörrel kapcsolatosan is számos, eddig ismeretlen tényt mutat be a szerző, igazán új utakon indul el könyvének a valódi mondanivalót tartalmazó következő részében. Saját forrásfeltárása alapján bemutatja ugyanis az alig bő két évtizedig Habsburg-uralom alá került, a békekötésig korábban oszmán uralom alatt állt nyugat-havasalföldi, észak-szerbiai és észak-boszniai területeken (a középkori Magyar Királyság által egykor birtokolt hat vajdaságban) bekövetkezett császári-királyi berendezkedést. A politikai-közigazgatási intézkedések mellett elsődlegesen a katonai birtokba vételt, a szerb milicia megszervezését elemzi. Nem feledi azonban a vallás-kérdést sem, részletesen felidézi az e vonatkozású eseményeket is.

A továbbiakban Jean Nouzille VI. (III.) Károly 1736/39-es második háborúját és annak következményeit, a katonai határőrvidékekben bekövetkezett változásokat mutatja be. Kitekintve a további XVIII. századi fejlődésre, szól még a katonai határőrvidékbeli ezredek szervezésének folyamatáról, s ebbe ágyazva az erdélyi katonai határőrvidék megszervezéséről. A déli és keleti határon ezáltal teljessé vált mintegy ezernyolcszáz kilométernyi, összesen ötvenezer négyzetkilométernyinél nagyobb területet átfogó sávban akkor élt 823 950 lakos közül a szerző elemzése szerint minden nyolcadik fegyverben állt és következtetése szerint ez a katonatömeg képes volt az előírt határőrizeti feladatra, ahogyan azt az 1787/91-es utolsó török háború eseményei is tanúsították.

A rövid zárófejezetben a szerző összehasonlítja az ókori Római Birodalom limes-ét a Habsburg-birodalom katonai határőrvidékével. Végül kitekint a katonai határőrvidék 1871—1881 közti felszámolására.

A jól jegyzetelt műhöz válogatott irodalomjegyzék csatlakozik. A magyar olvasó jóleső érzéssel tapasztalja, hogy a szerző hasznosította a magyar történettudomány eredményeit is. Ezek sorában külön kiemelést érdemel, hogy még Ember Győzőnek a Hadtörténelmi Közlemények 1989-es évfolyambeli 4. számában közzétett tanulmányát is feldolgozta. A szokásosnál valamivel több sajtóhiba azonban ezt a hivatkozást is elérte, egy évfolyammal későbbre keltezi a publikálást és fordítottan közli a nevet a válogatott bibliográfia. Azonban sem ez a kétszeres pontatlanság, sem kisebb bosszankodást okozó más nyomdai tévedés nem csorbítja a magyar olvasó maradéktalan örömét.

Jean Nouzille itt röviden felidézett művét kézbevéve a francia nyelvű, Közép-Európa, benne a magyarság múltja iránt érdeklődő olvasóközönség egy mindeddig e vonatkozásban feldolgozatlanul hagyott témát ismerhet meg teljes történetiségében, hiteles forrásokra támaszkodva, a szakmai körökben jól ismert, minden szempontból elfogulatlan francia hadtörténész objektív ábrázolásában. Ennél nagyobb érdeme a műnek nem lehetne. Csak reméljük, hogy a korszak és a téma iránt érdeklődő magyar olvasóközönséghez anyanyelvén is eljut egyszer ez az alapmű.

Zachar József

ADONYI-NAREDY FERENC—NAGY KÁLMÁN

MAGYAR HUSZÁROK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

(Huszár Muzeum Baráti Kör, Sárvár, 1990., 4 hadrend és 35 térképvázlat)

Szomorúan jellemzőnek tartom, hogy a huszárság második világháborús történetéről az első könyv a háború befejezése után 45 évvel jelent — jelenhetett meg. Más körülmények között „hézagpótló" műről írhatnék, így „alapvetőről".

A lovasság a II. világháborúban a keleti hadszíntéren még nem volt elavult fegyvernem. Figyelembe véve az úthálózat gyengeségeit és a szovjet hadsereg gépesítettségének hiányait, ha éppen nem páncélos támadás felfogására vetették be, a lovasság igencsak megállta a helyét.

A könyv első része Adonyi-Naredy Ferenc munkája. Címe: „Magyar lovas seregtestek a második világháborúban". Ez a szerző egy korábbi művének vonatkozó része, kibővítve néhány azóta előkerült dokumentum adataival. Részletesen ismerteti a 2. lovasdandár 1941-es ukrajnai harcait (itt támaszkodhatott volna társszerzője személyes tapasztalataira is!) — majd az 1. lovas- (később huszár-) hadosztály 1944/45-ös tragédiasorozatát a Pripjaty-mocsaraktól Észak-Dunántúlig. A dolgozatból megállapítható, hogy míg 1941-ben, sajátosságainak megfelelően használva, a lovasdandár nemegyszer csatadöntő volt, addig a hadosztály sorsa „a német vezetés teljesen hibás, helytelen döntései miatt" csak ismételt elvérzés lehetett. Így érthető Simon László vk. őrnagy öngyilkossága is. Mielőtt azonban az események mögött valami misztikus magyarellenességet keresnénk, célszerű tudomásul venni, hogy a németek a háború utolsó éveiben saját lovasságukat is ugyanilyen értelmetlenül áldozták fel (pl. 123. o.).

Az első részből az olvasó hat lovas csapattest (1—4. huszárezred, 1. póthuszárezred és az 1. ezred utóda, az 1. önálló osztály) történetét ismerheti meg több évtizedes munka eredményeként.

A kötet második része „A magyar csapatlovasság a második világháborúban" címet viseli. Nagy Kálmán munkája igazi hadtörténészi bravúr. Csak 1988-ban kezdett hozzá a munkához, s most 58 század-szakasz erejű alakulat (32 önálló század, 8 önálló félszázad és 18 önálló szakasz) sorsáról tudhatunk meg valamit. Természetesen részletesebben csak néhány alakulatról tudott írni, mert jó részükről egyelőre csak az volt megállapítható, hogy léteztek. (Ezt az ötvennyolc alegységet mindössze 11 békebeli anyaalakulat — az I—IX. önálló és az 1—2. önálló hegyi század — állította fel.) A volt huszárok (nem csak tisztek!) összetartását dicséri, ahogy a szerzőnek egyik adatközlő a másikat „szállította". Ez a rész ugyanis zömmel visszaemlékezéseken alapul. A csapatlovasság a hadtörténeti irodalom mostohagyereke, alig-alig emlékeznek meg róla. De azért Nagy Kálmán, amit tudott, összeszedett a szakirodalomból is.

Részletesebben a következő alegységek harcairól olvashatunk: 19. önálló huszárszázad (1942. V. 15—VIII. 18.); 13. önálló huszárszázad (1942. május—1943. április); 16. F. huszárszázad (1944, elsősorban a nyári harcok). Végül pedig részletesen beszámol saját egykori alakulata, a 20. F. huszárszázad 1944/45-ös történetéről. Itt saját emlékeit szerencsésen ki tudta egészíteni volt bajtársai emlékezéseivel, jegyzeteivel, sőt irodalmi adatokkal is. Így különvéleményt tudott alkotni a korábbi irodalomban található egyes állításokkal szemben (119. és 127. o.)

A 20. hadosztály — és így a század is — mindig a harcok sűrűjében volt. 1944 késő tavaszától augusztusig a Dnyeszter mentén védett, októberben visszavonult a Gyula—Szolnok—Cegléd vonalon, hogy átszervezés és feltöltés után Tolna—Fejér megyék területére dobják át. A hadosztály ezután a Balaton északi partján védett, de a huszárok részt vettek a januári székesfehérvári harcokban is. Március végén aztán Zala megyén keresztül a Mura mentén hagyták el Magyarország területét.

1944 folyamán többször is sikerült a századnak bekerítésekből viszonylag épen kitörnie, ha mindezt filmen látnánk, tán el se hinnénk (115—116. és 119—120. o.).

A kötetet rövid fejezet zárja le a haditettekről, majd a rövidítések jegyzéke következik. A műben számos érdekes részlet található, melyekre kitérni terjedelmi okokból nem lehet, de néhány dolgot érdemes továbbgondolni.

A német hadvezetésnek a lovasság alkalmazása során elkövetett melléfogásait említettem. Ez összefügghet azzal a színvonalsüllyedéssel, melyet az állandósuló hitleri beavatkozás jelentett.

A könyvben olvashatók is megerősítik azt a véleményt, hogy október 15. annyira előkészítetlen volt, hogy nem is sikerülhetett. Ha a katonák nem akartak fogságba kerülni, tovább kellett harcolniuk. Viszont megerősödik az a feltevés, hogy március 19-én „lett volna keresnivalónk".

A két szerző szinte két külön világ. Adonyi-Naredy volt vk. őrnagy, egy ideig a VKF szárnysegéde volt, majd hadosztály-vezérkari főnök a fronton. A háború után több, nyugaton megjelent hadtörténeti munka szerzője. Nagy Kálmán a háborúban századparancsnok volt, és hazatért. 1956-ban alezredesi rangban a Zrínyi Aladémia hadtörténeti tanszékének vezetőhelyettese, majd politikai fogoly és lefokozott honvéd, végül 1990 júliusától ny. ezredes. A per természetesen mind katonai, mind hadtörténészi pályáját eltörte.

Stílusuk is élesen elválik egymástól. Adonyi-Naredyé becsületes katonai próza, érthető szakmai szöveg, amely azonban a hadtörténelem iránt nem érdeklődőket hidegen hagyja. Nagyé viszont egyesíti magában a szakértelmet az irodalmi megformáltsággal. Utólag is érezzük, tollából akár megszülethetett volna a második világháború magyar élményregénye is.

Sajnos, a könyvön meglátszik a pénzhiány. Költségeit ugyanis zömében az egykori huszárok és hozzátartozóik adták össze, s ez eldöntötte a terjedelmet. A szerkesztő jelentős rövidítésekre kényszerült, néhol az értelem rovására is. Kimaradt a forráshivatkozások zöme. Jó néhány kellemetlen sajtóhiba is található a könyvben, mely viszont nem írható a terjedelmi korlátok rovására.

Nagy Domokos Imre

OLAF GROEHLER

BOMBENKRIEG GEGEN DEUTSCHLAND

(Akademie-Verlag, Berlin, 1990. 457 o.)

A nyugati szövetségesek 1939 és 1945 közt Németország ellen folytatott légi háborúját sokszor és sokféleképpen értékelték már a második világháború történetével foglalkozó kutatók. Ezekre az értékelésekre nem egyszer a politikai aktualizálás nyomta rá bélyegét. Egyes nézetek szerint a német hátország elleni bombatámadások döntő mértékben járultak hozzá a Harmadik Birodalom összeomlásához, más vélemények szerint viszont a bombázások csak alibiül szolgáltak arra, hogy az imperialista nagyhatalmak a Szovjetunióra hárítsák a háború fő terheit — hogy csak a legszélsőségesebb ellenvéleményeket emeljük ki.

E bonyolult kérdés feldolgozására vállalkozott Olaf Groehler német hadtörténész, akinek neve *A légi háborúk története* című munkája révén a magyar olvasók előtt is ismert. *A Légi háború Németország ellen* címen megjelent legújabb kötete — ellentétben *A légi háborúk történetével*, amely inkább az ismeretterjesztő művek kategóriájába tartozott — tudományos igénnyel készült. Megállapításait a felhasznált levéltári forrásokra utaló jegyzetapparátus támasztja alá. A mű gerincét az 1941—1945 közt Németország ellen végrehajtott éjszakai angol és nappali amerikai légi hadműveletek katonai és politikai mozgatórugóinak vizsgálata képezi. Ehhez járul hozzá az egyes jelentősebb bombatámadások részletes leírása, amelyek segítségével az olvasó szinte óráról órára követheti az eseményе-

ket a bombázók felszállásától a mentési munkálatok befejezéséig. A közölt tények a brit Bombázó Parancsnokság (Bomber Command) és az amerikai 8. légi hadsereg (8. US Air Force) eredeti dokumentumain alapszanak. Ezek segítségével próbál meg O. Groehler a nyugati hatalmak hadászati bombázó háborújának indítékairól és lefolyásáról az eddigieknél differenciáltabb képet rajzolni. A bombázások indító okainak és végrehajtásának ismertetése mellett a német hátországra és a civil lakosságra gyakorolt szociális, demográfiai, gazdasági és politikai következmények elemzése teszi kerekké a légi háború bemutatását. Bár a kéziratot még a németországi fordulat előtt, 1988 tavaszán lezárta, előszavában a szerző reményét fejezi ki, hogy megállapításai és értékelései a politikai változásokellenére megállják helyüket.

A mű öt fő fejezetre tagolódik, amelyek közül négy a légi háború nagyobb szakaszait mutatja be az angolszász stratégiai elképzelések változásai alapján, míg az ötödik a különböző német védelmi intézkedéseket tárgyalja.

A szerző már a prológusban cáfolja azokat a nézeteket, amelyek tagadják Németország felelősségét a légi háborúnak polgári célokra való kiterjesztésében. Rámutat arra, hogy bár a német légierő nem rendelkezett az angolszászokéhoz hasonló stratégiai bombázókkal, a Luftwaffe vezetői már a kezdetektől vallották, hogy az ellenséges városok korlátlan bombázása a lakosság, majd ezen keresztül a hadsereg összeomlásához vezet. Ezt az elméletet a gyakorlatba is átültették, mint ezt Guernica, Varsó, Rotterdam, Coventry, Belgrád és Sztálingrád ellen végrehajtott pusztító légitámadások is bizonyítják.

Ezért kapta a Németország elleni légi háború kezdeteit tárgyaló első fejezet az *„Aki szelet vet..."* címet. O. Groehler szerint a Szovjetunió elleni német támadás hozta a döntő fordulatot a brit háborús stratégiában. A Nagy-Britanniát fenyegető közvetlen inváziós veszély megszüntével a légierő kapott prioritást, amely az adott időben az egyetlen olyan eszköz volt, amivel a Brit Birodalom demonstrálni tudta a háborúban való részvételét. Már 1941 júliusában megfogalmazták a Királyi Légierő feladatát: „Azokat az alapokat kell szétrombolnunk, amelyeken a (német) hadigépezet nyugszik: a gazdaságot, amely ellátja, a morált, amely fenntartja, az utánpótlási vonalakat, amelyek táplálják és a győzelembe vetett hitet(...) Csak akkor leszünk abban a helyzetben, hogy visszatérjünk a kontinensre, hogy részeit elfoglaljuk, ellenőrizzük és akaratunkat az ellenségre rákényszerítsük." A brit hadvezetés a távolsági bombázókban találta meg azt a fegyvert, amellyel Németország gazdasági életét és erkölcsi tartását szétrombolhatónak vélte. A fenti alapelvek elfogadása után éles vita bontakozott ki az angol katonai, politikai és gazdasági körökben a légierő fejlesztéséről, alkalmazásáról, valamint a célpontok fontossági sorrendjének megállapításáról. Végül a Bombázó Parancsnokság álláspontja győzedelmeskedett, amely szerint a lakosság háborús akaratának megtörését kell a fő célnak tekinteni. Ez pedig a német nagyvárosok elleni tömeges légitámadásokkal érhető el. A normális élet feltételeinek megsemmisítése, az állandó halálos rettegés olyan hangulatot teremt majd a hátországban, amely kapitulációra kényszeríti a politikai és a katonai vezetést. Politikai megfontolásból Churchill is emellett a nézet mellett szavazott. A légi háborút ugyanis a szárazföldi csapatok többéves felkészülése idején egyfajta második frontként kívánta beállítani. S attól tartott, hogy a fontos gazdasági célpontok elleni légitámadások — akkor is ha a háború folyására gyakorolt hatásuk effektíve nagyobb — nem fejezik ki annyira Nagy-Britannia háborús erőfeszítéseit, mint a nagy erőkkel végrehajtott területbombázások. A szerző levéltári adatokra támaszkodva bemutatja a területbombázások híveinek és ellenzőinek érvelését, a felfutó bombázórepülőgép-gyártást. Értékeli a megjelenő új típusokat, bombákat, célravezető berendezéseket és a bombázó eljárásokat, különös tekintettel a gyújtóbombák egyre növekvő arányú alkalmazására. Részletesen tárgyalja az 1942. március 28-i Lübeck elleni támadást, amelyet a későbbi nagy éjszakai angol légitámadások főpróbájának tekint. Az 1942. év igen kritikus volt a szövetségesek számára. Sokak szemében katonailag lehetetlennek látszott egy partraszállás Európában. Ezzel egyenes arányban erősödtek azok a nézetek, amelyek a győzelem zálogát a stratégiai bombázókban látták. Egyre fokozták a bombázások intenzitását. 1942.

május 31-én végrehajtották a történelem első 1000 gépes bevetését Köln ellen. Erről és még számos nagyobb légitámadásról pontos leírást találunk a könyv lapjain. Ezek az események gondos rögzítésén kívül tartalmazzák a bevetett gépek számát, a ledobott bombák mennyiségét és fajtáját, az okozott károkat, valamint az áldozatokat.

Az 1942/1943. fordulóján a háború menetében beállott változás lehetővé tette, hogy a szövetségesek megkezdjék a felkészülést a partraszállásra. Ennek a stratégiai célnak rendelték alá a légierő tevékenységét. A Bombázó Parancsnokság vezetői elméletileg lemondtak arról a koncepciójukról, hogy a háború egyedül a bombázók által is megnyerhető. Elfogadták, hogy a légi hadjárat az invázió előkészítő szakasza és ehhez kell igazítani célkitűzéseit. Ezt dolgozza fel *A katasztrófális 1943. év* című fejezet. Az angol és amerikai vezetők 1943 januári casablancai értekezletén a légierők számára fő célként a német katonai, gazdasági és ipari rendszer állandó rombolását, dezorganizációját, valamint a német nép moráljának aláásását tűzték ki. Ez lényegében megegyezett az amerikai légi hadászati doktrínával, amely kimondta, hogy a nehéz bombázókat nem területtámadásokra, hanem az ellenséges hátország legérzékenyebb pontjai elleni precíziós bevetésekre kell koncentrálni. Az amerikai légi stratégák szerint a német gazdaságnak három nagyon sebezhető pontja volt: az energiagazdaság, a közlekedés és a kőolajipar. Ezek lerombolása megbénítaná a hadiipart, amely végzetesen visszavetné a Wehrmacht teljesítőképességét. Csak miután a lakosság elveszítette hitét a győzelemben, lehet megindítani a városok folyamatos bombázásával a morális offenzívát. O. Groehler úgy véli, hogy az amerikai légierő nem erkölcsi okokból utasította el a brit területbombázási elvet, mint ezt a szakirodalom egy része állítja. Az angol és az amerikai légi háborús koncepció nem lényegében, hanem végrehajtási módszerében különbözött egymástól. Míg a Királyi Légierő 1942 februárjától a lakosság tartásának megtörését állította támadásai középpontjába, addig az Army Air Corps azt a légi háború megkoronázásának tartotta. A két légierő együttműködésére dolgozták ki 1943 januárjában az ún. vegyes bombázó hadjárat terveit. Ezek szerint az Angliába települt amerikai 8. légi hadsereg bombázói hadiüzemek, pályaudvarok, ellen intéztek nappali támadásokat, az angol gépek pedig éjjel bombázták az ipari városokat.

A bombázó stratégia megváltozása lényegében nem változtatott a Bombázó Parancsnokság módszerein. A német hadiipar rombolása címén a német iparvárosok ellen folytattak területbombázásokat — beleértve a lakónegyedeket is. Ezek közül a Ruhr-vidék elleni támadásokat, a Hamburgot elpusztító Gomorra hadműveletet és a kasseli tűzvészt mutatja be részletesen a szerző.

1943-ban, stratégiai célkitűzéseinek megfelelően, az amerikai 8. légihadsereg megkezdte a német hadiipar rombolását. Támadásai a német gazdaság legsebezhetőbb része, a golyóscsapágygyárak, valamint a kőolaj- és műgumiipar ellen irányultak. Eközben, a Luftwaffe kikapcsolása érdekében, csapásokat mértek a repülőgépgyárakra is. Ezek a tűszúrásszerű támadások, bár jelentős kieséseket okoztak, nem voltak döntő hatással a német vadászgépgyártásra. O. Groehler részletesen ismerteti az 1943. évi nagy amerikai légitámadásokat, azok módszereit, eredményeit és az elszenvedett veszteségeket. Bebizonyosodott, hogy a zárt alakzatban repülő, egymást fedező légierődök sem képesek magukat megvédeni, ezért 1943 őszétől egyre nagyobb jelentőséget kaptak a távolsági kísérővadászok.

E fejezet foglalkozik a Királyi Légierő 1942—1945 közt végrehajtott híres pontcél elleni támadásaival, amelyek közül talán a legismertebb a Ruhr-vidék völgyzáró gátjainak lerombolása. A szerző megállapítja, hogy az ilyen támadások nem váltak általánossá. Az angol légierő átlagos személyzetének kiképzése és gépeinek felszereltsége nem tette lehetővé tömeges precíziós csapások végrehajtását.

Az író itt ismerteti a szovjet távolsági bombázóerőknek a német hátország elleni hadműveleteit. Bemutatja a szovjet stratégiai bombázóelméletet, amely alapjában véve megegyezett az amerikai koncepcióval. A háború menete azonban úgy hozta, hogy a szovjet légierő nem hajtott végre jelentős stratégiai bombázásokat. Az 1941 augusztusi és kora őszi Berlin, valamint az 1942 szeptemberi Budapest, Bukarest és Helsinki elleni néhány tucat gépes be-

vetések propagandajellegűek voltak. Így kívánták bizonyítani, hogy a Vörös Légierő megsemmisüléséről szóló goebbelsi állítás hazugság. A háború folyamán a szovjet távolsági bombázóerőket gyakorlatilag, a front igényeinek megfelelően, a német utánpótlási vonalak rombolására alkalmazták.

A stratégiai légi háború színe és visszája című fejezet a szövetséges légierőnek a partraszállás közvetlen előkészítésében játszott szerepét tárgyalja. A Bombázó Parancsnokság szélsőségesei még 1943 végén is a területbombázások mellett foglaltak állást. Véleményük szerint a nagyvárosok további pusztításával 1944 áprilisára el lehetne érni a kapitulációt. A bombázások tehát nem előkészítenék a partraszállást, hanem egyenesen feleslegessé tennék azt. Ismét fellángolt a vita a területtámadások hívei és ellenzői közt. A Bombázó Parancsnokság egy Berlin elleni nagyszabású hadművelettel akarta térdre kényszeríteni a Harmadik Birodalmat. Az 1943 novemberétől 1944 márciusáig tartó „berlini csata" a mindkét oldalon elszenvedett nagy veszteségek ellenére sem hozta meg a várt eredményt. A berlini kudarc miatt megrendült bombázógenerálisok végül kénytelenek voltak belátni, hogy a győzelem a három hadierőnem együttes fellépésével érhető csak el. 1944 februárjában megkezdődött az invázió közvetlen légi előkészítése, amelynek első szakaszában a német repülőipari célpontokra mértek csapást. A szerző a Big Week-nek nevezett hadművelet ismertetésekor megállapítja, hogy a támadássorozat februárban megbénította a német vadászgyártást és a későbbiekben is csökkentette azt a tervezetthez képest. Ez azonban még nem jelentett döntő lépést a légi uralom megragadása felé. A légi fölény megszerzését az amerikai kísérő vadászok egyre növekvő száma biztosította. Ez lehetővé tette számukra a szabad vadászatot. Így már alapjaikon és gyülekezés közben megtámadhatták a német elfogó vadászokat, amelyek üldözőkből üldözöttekké váltak. A továbbiakban a franciaországi közlekedési hálózat, valamint a német olajipari célok 1944 májusában megkezdett intenzív bombázását ismerteti az író. Groehler szerint ez utóbbiak voltak a leghatásosabb bevetések, amelyeket a szövetséges légierő a német gazdasági célok ellen végzett. A német hadiipar lefékezésével kétségtelenül hozzájárultak az európai háború befejezéséhez, de a partraszállás eseményeit, kései kezdésük miatt, csak kisebb mértékben befolyásolták.

A bombázások hatását mutatja be a kötet *Élet a bombazáporban* című negyedik fejezete. A szerző levéltári és statisztikai adatok alapján bizonyítja, hogy Németország sem a lakosság, sem iparának védelme szempontjából nem volt eléggé felkészülve a bombaháborúra. Az állami és pártvezetés minden erejével igyekezett úrrá lenni a helyzeten. A fejezet ismerteti az óvóhelyépítési programot, amely elégtelensége ellenére is megnyugtatóan hatott a lakosságra. Bemutatja a fedél nélkül maradtak elhelyezésére hozott intézkedéseket és a szükséglakások építésére vonatkozó nagyszabású terveket, amelyek jóval meghaladták a realitásokat. Képet kapunk a szinte népvándorlásszerű evakuálásokról, azok előnyeiről és hátrányairól. O. Groehler véleménye szerint az ipar védelmére sokkal hatékonyabb intézkedéseket hoztak, mint a lakosság érdekében. Ezt tárgyalja az ipar decentralizációjáról, majd föld alá telepítéséről szóló rész. A kimutatások szerint 1944-ben az építkezések 98%-a a háború folytatását szolgálta, ennek esett áldozatául az óvóhelyépítési program is, éppen akkor, amikor a bombázások elérték tetőpontjukat.

A légi háború — az angol várakozásokkal ellentétben — nem vezetett náciellenes felkeléshez. Ehhez nagyban hozzájárult az, hogy a lakosság moráljának felügyeletére már a háború előtt létrehozták az állami, elhárító és pártszervek átfogó apparátusát. Ez azonnal reagált a bombázások okozta változásokra. A légitámadások által leginkább sújtott nagyvárosok ellátásának javítása, a mentés és az evakuálás megszervezése növelte a népesség bizalmát vezetői iránt. A fosztogatók kivégzése pedig, az emberek igazságérzetének kielégítése mellett, a megfélemlítést is szolgálta. A „csodahívő megtorló propaganda" nem csak a bombázások okozta gyűlölet és bosszúvágy levezetésére volt hivatott, hanem az erőviszonyok megváltozásába vetett hitet is erősítette. E fentiekkel magyarázható, hogy a lakosság a súlyos veszteségek ellenére — az áldozatok számát 370—390 ezerre becsüli a szerző — még 1944/1945 fordulóján sem fordult szembe a rendszerrel.

A háború utolsó szakaszának eseményeit a *Győzelem mégis csak a légierő által?* című rész foglalja össze. Ennek első része az úgynevezett bombázó ingajáratokat ismerteti, amelyek során szovjet területeken létesített bázisokra szálltak le a német olajipari célokat támadó, Angliából és Olaszországból startoló amerikai bombázók.

1944 őszére a szövetségesek hadászati légiereje mind mennyiség, mind minőség szempontjából ereje csúcsán volt. A szerző közli az Európában állomásozó távolsági bombázók és kísérő vadászok számát, ismerteti a legújabb navigációs, célkereső és radarzavaró berendezéseket, rajzos táblázatokkal szemlélteti az angol repülők tökéletesített bombázóeljárásait, valamint az amerikai légierődök harcrendjét és bemutatja a kivívott légi fölény birtokában okozott pusztításokat.

Annak ellenére, hogy a szövetséges hadseregek az év végére mind keletről, mind nyugatról megközelítették Németország határait és biztossá vált a Harmadik Birodalom katonai veresége, az angolszász légierő egyre fokozta csapásait. Sőt a háború utolsó hónapjaiban került sor a legpusztítóbb bombatámadásokra, amelyek Berlint, Drezdát és a kelet-németországi városokat érték. O. Groehler szerint e városok ilyen mérvű elpusztításának hátterében elsősorban nem katonai, hanem egyéb okok álltak. Mindenek előtt itt kell megemlíteni az angol, de főleg az amerikai repülőtábornokok azon törekvését, hogy haderőnemük jövőbeli fokozott fejlesztése érdekében így adják bizonyságát a stratégiai légierő pusztító erejének. Ez az erődemonstráció bizonyára nem volt ellenére azoknak a politikusoknak sem, akik már a háború utáni viszonyokat mérlegelték. A szerző részletesen taglalja a kelet-németországi városok bombázásának előzményeit, a támadások végrehajtását. Bemutatja az okozott pusztításokat, amelyek az angol közvéleményben is oly nagy felháborodást keltettek, hogy politikai okokból maga Churchill is a területbombázások leállítása mellett foglalt állást. A légi stratégia lényeges átdolgozására Németország kapitulációja miatt azonban már nem került sor.

Összefoglalójában O. Groehler megállapítja, hogy bár a bombatámadások a német ipar össztermelését jelentősen korlátozták és a lakosságnak mérhetetlen szenvedést okoztak, a Harmadik Birodalom összeomlása alapvetően a szárazföldi hadműveletek hatására következett be.

A kötet számos eredeti fotó — köztük színes felvételek —, rajz, ábra, grafikon és táblázat teszi szemléletesebbé. A repülés rajongói számára bizonyára csemege az európai hadszíntéren alkalmazott bombázók nyolc nagyméretű, színes röntgenrajza. Bár a könyv kivitelének minősége még nem éri el a nyugaton kiadott hasonló jellegű művek színvonalát, s talán lesznek, akik egyes megállapításaival vitába szállnak, bátran ajánlhatjuk a második világháború és a repülés története iránt érdeklődők figyelmébe. Reméljük, hogy a Magyarország feletti légi háborút bemutató mű, amely most van előkészületben a Zrínyi Kiadónál, legalább olyan átfogó képet nyújt majd a hazánk feletti légi harcokról, mint Olaf Groehler könyve a Németország elleni légi hadjáratról.

Bonhardt Attila

SZAKÁLY SÁNDOR

HADSEREG, POLITIKA, TÁRSADALOM

(Lánchíd Kiadó, Budapest, 1991. 170 o.)

1991 tavaszán új kötettel jelentkezett Szakály Sándor, a Hadtörténeti Intézet főmunkatársa, akinek neve a két világháború közti katonai elit történelemszociológiai módszerrel való vizsgálatával és feldolgozásával vált ismertté a történelemtudomány és a korszak története iránt érdeklődők körében. Levéltári kutatásokon és a magánkézben lévő források összegyűjtésén alapuló publikációi, tárgyilagos előadásmódja az úgynevezett ellenforradalmi korszak katonapolitikájának elismert szakértőjévé tették, akinek véleményére a szakmai körök, valamint a hazai és a határokon túl élő érdeklődők egyaránt odafigyelnek.

Szakály Sándor ezúttal tíz olyan kisebb-nagyobb tanulmányát gyűjtötte össze egy kötetbe, amelyek 1983 és 1989 között különböző — ma már nem mindenhol hozzáférhető — folyóiratokban, szaklapokban jelentek meg. Ezen írások közös vonása, hogy mindegyikük a magyar hadtörténelem egy-egy olyan kérdésével foglalkozik, amelyeket az 1950—1960-as évtizedek történetírása általában néhány rövid mondatban, sommásan elintézett és lényegében azóta sem kerültek a maguk komplexitásában vizsgálat alá. Ilyenek például: *A csendőrség az uralkodó osztályok elnyomó szerve, amelynek fő feladata a dolgozók féken tartása volt; A m. kir. honvédség tisztikara az arisztokraták és tőkések fiaiból került ki; A sváb származású tábornokok háborúba hajszolták az országot; Bárdossy miniszterelnök a parlament megkérdezése nélkül jogtalanul hadat üzent a Szovjetuniónak,* avagy *A 2. hadsereget a magyar uralkodó osztályok azért küldték a halálba, hogy megszabaduljanak szegénysorsú, baloldali és zsidó állampolgáraiktól,* hogy csak néhányat ragadjunk ki a kötetbe felvetett problémák közül. A fenti súlyos megállapításokat a koalíciós idők politikai küzdelmeit tükröző publicisztikából vette át a történetírás és onnan átkerültek a köztudatba. E kérdések tisztázásában még jelentős feladatok várnak a magyar hadtörténetírásra. „A történettudomány ezen ágának feladata katonai múltunk kendőzetlen feltárása, objektív értékelése a »sine ira et studio« elv alapján" — hangzik Szakály Sándor történészi hitvallása. Ennek jegyében született ez a válogatás, amely módszertani útmutatóként szolgálhat egy-egy kérdéskör részletesebb kidolgozásához, többoldalú megvilágításához.

A szerző a tárgyalt kérdéskörök időrendjében csoportosította írásait a kötetben, így került az első helyre a m. kir. csendőrség felállításával foglalkozó *Egy közbiztonsági testület létrehozása és feladata a XIX—XX. század fordulóján* c. tanulmány. A közlemény bevezetőjéből megtudjuk, hogy a 65 évig fennállott m. kir. csendőrségről „mind a mai napig nem jelent meg tudományos igénnyel, politikai érzelmektől mentesen megírt munka, holott egy közbiztonsági testület történetét is szigorúan történeti megközelítésben szabad feldolgozni, a politikai minősítés és »ítélkezés« nem a történész feladata." A fenti álláspont alapján mutatja be a szerző a m. kir. csendőrség felállításnak előzményeit, azokat az okokat, amelyek 1880-ban arra késztették a magyar kormányt, hogy a közbiztonsági szolgálat ellátására egy központi irányítás alatt álló, katonailag szervezett őrtestület felállítását javasolja. A továbbiakban ismerteti a kettős (belügyi és honvédelmi) alárendeltségű őrtestület megszervezésének történetét, szervezeti felépítését, a csendőrségi szolgálat fajtáit és a testülethez való jelentkezés feltételeit. A tanulmány befejező része egy 1907-ben készült statisztikát közöl, amely szerint a csendőrségi nyomozások eredményeként az összes elkövetett bűncselekmény 94%-ára derült fény. Természetesen a köztörvényes bűnesetek felderítése mellett a csendőrség feladatai közé tartozott a munkás- — elsősorban az agrárszocialista — megmozdulások feloszlatása is. Az eközben történt fegyverhasználatokra és az áldozatok számára vonatkozólag szintén találunk adatokat a tanulmányban az 1891—1914 közti időkből. Mindent összevetve írása végén a

szerző megállapítja: „A polgárosuló Magyarország a csendőrség felállításával jelentősen előrelépett a közbiztonság megszilárdítása terén."

Érdekes, eddig még nem eléggé elemzett kérdést vet fel a kötet második, *A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara* c. tanulmánya. A Tanácsköztársaság hadseregéről szóló eddigi munkák legtöbbje megelégedett a legmagasabb katonai beosztásokat betöltött — katonai képzettséggel csak ritkán rendelkező — személyek bemutatásával. Szakály Sándor arra keresi a választ, kik voltak azok a tisztek, akik a Monarchia feloszlatott, szétzúllött haderejének maradványaiból 1919 tavaszán egy új hadsereget teremtettek és azt a sikeres felvidéki hadjáratra vezették. A levéltári kutatások bebizonyították, hogy a Vörös Hadsereg tisztikara alapjában véve a Monarchia volt hivatásos tisztjei közül került ki. Mi késztette ezeket a férfiakat arra, hogy egy neveltetésüknek, addigi életszemléletüknek merőben ellentmondó rendszer hadseregében szolgáljanak? A szerző az alábbi okoban találja meg a magyarázatot: 1. A Tanácsköztársaság vállalta a haza védelmét, a megszállt területek (egy részének) visszafoglalását, ami egybe esett a tisztikar törekvéseivel; 2. A tábornoki kar és az ezredesek nagy részének még 1918-ban történt nyugalmazása után gyors karrier lehetősége nyílt meg a fiatalabb tisztek előtt; 3. Mint hivatásos tisztek, csak a katonai mesterséghez értettek, ezért — más jövedelem híján — megélhetésük érdekében kénytelenek voltak szolgálatot vállalni az ország egyetlen hadseregében. A Vörös Hadsereg politikai okokból történt visszavonulásával és a szegedi Nemzeti Hadsereg megalakulásával megszűntek azok az okok, amelyek a tiszteket a Tanácsköztársaság mellé állították és sorra átálltak a „régi, számukra megszokott és elfogadott rendet képviselő ellenforradalom mellé". A Vörös Hadseregbe tett kitérőjük tulajdonképpen nem befolyásolta katonai pályafutásukat. Tanulmányában a szerző példaképpen 19 olyan, a Vörös Hadseregben szolgált tisztet sorol fel, akik az ellenforradalmi rendszer idején fényes karriert futottak be, közülük nem egy honvédelmi miszter, illetve a vezérkar főnöke lett.

A kötet harmadik, *A katonai elit az ellenforradalmi Magyarországon* c. értekezése azt kutatja, vajon megalapozottak-e azok a vélemények, amelyek a magyar tábornoki és tisztikar dzsentri, dzsentroid eredetére, ugyanakkor német származására utalnak. Igazolható-e a két világháború közötti honvédség ellenforradalmi eredete? A szerző a levéltári és anyakönyvi dokumentumok, valamint a családoktól kapott adatok alapján a történeti szociológia módszerével vizsgálja az 1919—1945 közötti periódus katonai vezetői közé sorolható mintegy 1200—1300 fő származását, társadalmi helyzetét. A 60—95%-os adatbázison nyugvó vizsgálatok bebizonyították, hogy a magyar katonai vezetés döntő többsége többgyermekes, kispolgári és a középrétegek alsóbb régióiba tartozó értelmiségi családokból származott, akik pályaválasztásában bizonyára nagy szerepet játszott az ingyenes tanulás lehetősége. Mindössze 5%-uk tartozott születése révén az arisztokráciához, illetve a pénz- és iparmágnás körökhöz. Ugyancsak 5% családja rendelkezett jelentősebb, 500—1000 hold értékének megfelelő vagyonnal, 75%-uk pedig teljesen vagyontalan, csak a családfenntartó jövedelméből élő családból származott. Szakály Sándor elveti a nemzetiségi hovatartozásnak névelemzésen alapuló vizsgálatát. Megállapítja, hogy nevük esetleges idegen hangzása ellenére csaknem mindegyikük már a Monarchia idején is magyarnak vallotta magát. A magyar katonai elit német orientáltságát, tehát nem „sváb származásukban", hanem neveltetésükben, a múlt század óta Németországhoz fűződő szövetségi viszonyban, az első világháborút lezáró igazságtalan békerendszerben, amelynek megváltoztatását Németországtól remélték, valamint a második világháborús nagy német győzelmekben kell keresnünk. A szerző e tanulmányában még több szempont szerint — születési hely, vallás, jövedelem stb. — elemzi a két világháború közti magyar katonai vezetést. E vizsgálatok új támpontokat adnak a magyar hadvezetés szerepének, cselekedetei mozgató rugóinak megértéséhez és megítéléséhez.

Eddig szinte feltáratlan témát vet fel *A hadsereg és a zsidótörvények az ellenforradalmi Magyarországon* c. publikáció. A m. kir. honvédség 1921 óta az 1938—1939. évi zsidótörvények meghozatalával találkozott először szembe a zsidókérdéssel, amely igen érzékenyen érintette mind a legénységi állo-

mány, mind a tisztikar szempontjából. A tanulmány első része a zsidó származású hadkötelesek szolgálatteljesítésének módjáról 1939—1941 közt lefolyt vitát mutatja be, amelynek eredményeként végül a zsidók számára a fegyveres hadkötelezettség helyett a kötelező munkaszolgálatot írták elő. A tanulmány második része a tisztikaron belül lefolytatott származási igazolásokat tárgyalja. Bemutatja a zsidónak minősülő tisztekkel szembeni eljárást, valamint azokat az intézkedéseket, amelyekkel a zsidónak nem tekinthető, de nem tiszta keresztény származású tisztek pályafutását korlátozták. Ezek a rendelkezések számos tehetséges tisztjétől fosztották meg a honvédséget, akik közül később többen az ellenállás vezetői lettek. A hivatásos állomány zsidótlanítását a legtöbb parancsnok — bajtársi, humánus, de főleg szakmai szempontból — helytelenítette. A szerző több levéltári példát hoz arra, amikor magas rangú katonai vezetők nem tiszta keresztény származású beosztottjaik és első világháborús zsidó bajtársaik érdekében exponálták magukat. A zsidókérdés összetett voltát mutatja, hogy mind a fronton, mind a hátországban létrehozták a munkaszolgálatos alakulatok felügyelőjének hivatalát, amelynek feladata a munkaszolgálatos alakulatok helyzetének javítása volt, valamint az, hogy a zsidó munkaszolgálatosokra vonatkozó előírások betartására kényszerítsék a hatalmukkal gyakran visszaélő munkásszázad-parancsnokokat és a keretlegénységet.

A hadüzenet, avagy Egy minisztertanácsi jegyzőkönyv margójára című közlemény a Szovjetunió elleni hadba lépés törvényességét vizsgálja az 1941 júniusában érvényben lévő törvények alapján. Írása első felében a szerző a híres 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről fennmaradt két jegyzőkönyvet, az 1942 márciusában hitelesített Bárdossy- és az 1941 június végén keltezett Bárczy-féle variánst elemzi. Megállapítja, hogy jegyzőkönyvek egyikében sem szerepel a hadüzenet kifejezés, csupán Bárczy Istvánnak a Bárdossy-féle jegyzőkönyvhöz fűzött megjegyzései közt látható az említett szó. Szakály Sándor a Bárczy István jegyzőkönyvében helytelenül használt katonai rendfokozati elnevezések alapján arra a következtetésre jutott, hogy a történészek által eddig elfogadott és a Bárdossy-féle jegyzőkönyvnél hitelesebbnek tartott Bárczy-féle variáns a rajta lévő keltezésnél később keletkezett. A közlemény hátra levő része a hadba lépés törvényességének, illetve törvénytelenségének kérdésével foglalkozik. Kimutatja, hogy nem a parlament előzetes hozzájárulását igénylő hadüzenet történt, hanem a kormányzó, az országot ért „indokolatlan és provokálatlan" ellenséges támadás miatt, a minisztertanács felelőssége és az országgyűlés utólagos hozzájárulása mellett, elrendelte a hadseregnek az országhatárokon kívüli alkalmazását, ami az akkor érvényben lévő 1920. évi XVII. tc. értelmében törvényes volt. Fenti írásával a szerző — mint írja — természetesen nem a hadba lépés helyességét, vagy helytelenségét kívánta eldönteni, hanem csak magának a processzusnak a törvényességét akarta tisztázni.

A második világháborús katonai elit összetétele című közlemény ismét azzal az 1950-es évektől sztereotípiává vált nézettel kíván szembeszállni, amely szerint a magyar tábornoki kar zömmel német származású, ezért németbarát, hazájukat elárulni kész személyekből állt. Szakály Sándor újfent a történeti szociológia eszközeivel veszi vizsgálat alá a magyar tábornoki kar 1938. november 2. és 1945. április 4. közt vezérezredesi rendfokozatot elért 35 tagját. A szerző itt is elveti a névelemzésen alapuló származásvizsgálatot, hangsúlyozva, hogy valaki magyarságát nem nevének hangzása, hanem cselekedetei alapján kell megállapítani. A közlemény húsz — az alábbiakban — négy nagyobb csoportra osztott szempont szerint elemzi a kiválasztott személyeket: I. Eleve adott adatok; II. Iskolák; III. Katonai pályafutás; IV. A vezérezredesek szerepvállalása 1944. október 15—16-án és a nyilas kormányzat idején. A fenti adatok alapján a szerző megállapítja, hogy a katonai vezetés eme felső rétege a kispolgári és a középrétegek alsóbb régióiba tartozó családokból származott, akik karrierjük folytán nagyot léptek előre a társadalmi ranglétrán. Ragaszkodásuk az akkor fennálló társadalmi rendhez nyilvánvaló, hisz egy rendszerváltozás teljes egzisztenciális romlást jelentett (volna) számukra. Az 1944. október 15. előtt aktívan szolgáló vezérezredesek közül csak egy (Beregfy Károly) vállalt a későbbiekben szolgálatot. A később kinevezettek — a szerző megál-

lapításai szerint — Szálasi uralomra kerülése nélkül sohasem lettek volna vezérezredesek. Szakály Sándor véleménye az, hogy a magyar tábornoki kar e legfelső rétege hűséges volt Horthy kormányzóhoz és rendszeréhez: „számukra 1944. október 15—16-án Magyarország mint állam megszűnt létezni." Az írás befejező része képet ad a vezérezredesek sorsáról a háború utáni években.

A *Vita Nemeskürty Istvánnal* című cikk azzal a nézettel száll szembe, amely szerint a nincstelenekből, baloldali érzelműekből és nemzetiségiekből — egyszóval a fennálló társadalmi rendszer számára nem kívánatos elemekből — álló, gyengén felszerelt 2. magyar hadsereget pusztulni küldték a Donhoz. Szakály cáfolatában bizonyítja, hogy a 2. hadsereg kiküldésének célja a győzelem kivívása, illetve az abból való részesedés volt. Utal arra, hogy a hadsereg szervezésekor a hadvezetés igyekezett az állítási terheket lehetőleg egyenlő arányban, az ország egész területére elosztani. A felállított 2. hadseregben a legértékesebb elemnek tartott tényleges idejüket szolgálók és a behívott tartalékosok aránya megegyezett az országos mozgósítás esetén kialakuló átlaggal. A hadsereg mintegy 20%-át kitevő nemzetiségi katonák száma is nagyjából megfelelt a nemzetiségek magyar lakossághoz viszonyított arányának. Az elvonuló hadsereget az adott magyar viszonyok közt a legjobb felszereléssel látták el, az más kérdés, hogy az mennyire felelt meg a követelményeknek. Szakály Sándor, mint kivihetetlent, elutasítja Nemeskürty István azon felvetését,hogy a 2. magyar hadsereg erősen németellenes maradványait kellett volna 1944-ben a magyar függetlenség megvédésére felhasználni. Cikke végén a szerző cáfolja Nemeskürtynek olyan, a publicisztikából átvett kijelentéseit, mint a magyar érzelmű volt honvédtisztek hátrányos helyzete a többnyire sváb származású volt közös hadseregbeli tisztekkel szemben, vagy a törvénytelen hadbalépés.

A kötet nyolcadik közleménye *Stomm Marcell és a magyar légió* címen azt kutatja, miért nem alakult a szovjet fogságban lévő magyar hadifoglyokból a szövetségesek oldalán harcoló antifasiszta légió. A szerző röviden jellemzi Stomm Marcell altábornagyot — a magyar antifasiszta légió kiszemelt parancsnokát —, mint embert és katonát. Ezt követően ismerteti Stomm és tisztársai feltételeit, amelyek elismerése esetén elvállalták volna a légió vezetését, illetve a szövetségesek követeléseit, amelyek nélkül nem engedélyezték egy magyar antifasiszta fegyveres erő felállítását. A hadifoglyok a kormányzóra tett esküjük megtartását kívánták, míg a másik oldal a Horthyval és rendszerével való teljes szembeforduláshoz ragaszkodott. Ez utóbbit a már a háború utáni rendezésre gondoló csehszlovák és jugoszláv emigráns kormány erőltette a legjobban. „1943 őszén a magyar légió létrehozásának külső és belső feltételei közti ellentmondás feloldhatatlannak bizonyult és ez a magyar ellenállási mozgalom egészének későbbi fejlődése szempontjából nagy jelentőségű kezdeményezés meghiúsult."

A katonai ellenállási mozgalom Magyarországon a második világháború éveiben című írás első része azt elemzi, miért nem alakult ki antifasiszta ellenállási mozgalom hazánkban Magyarország német megszállásáig. A politikai ellenzék és a háború végső kimenetelét egyre inkább látó katonai vezetők úgy vélték, hogy a háborúból való kiválást a kormányzó vezetésével, a hadseregre támaszkodva lehet végrehajtani. A tisztikar többsége a kibontakozást még 1944. március 19. után is a helyén maradt államfőtől várta, akinek határozott parancsok esetén kész lett volna engedelmeskedni. A továbbiakban a szerző rámutat az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet alapvető hibáira, amelyek miatt a hadsereg tulajdonképpen passzívan figyelte az eseményeket. Végül ismerteti a nyilas hatalomátvétel után kibontakozó katonai ellenállás formáit, összehasonlítja a polgári és kommunista ellenállás katonai szárnyának elképzeléseit, módszereit és bemutatja személyi összetételét.

A kötet *Katonai múltunkról a jelenből* című utolsó írása rámutat arra, hogy a magyar történelem és hadtörténelem napi politikának való alárendelése, egyes — a mindenkori kurzusnak megfelelő — részeinek aránytalan kiemelése, más részek elhallgatása, sőt megtagadása milyen kedvezőtlen hatással volt a magyarság nemzeti tudatára és milyen negatívan hatott a katonatiszti hivatás presztízsére, a hivatásos tisztek utánpótlására, a katonai nevelésre. A tisztikar politikai okokból 1950-re

szinte teljesen kicserélődött. Elvesztette tradícióit, személyes kapcsolatát a múlttal, amelyet meg kellett tagadnia. Az új tisztjelöltek — a körülményekből adódó — alacsonyabb műveltségi foka, a tisztképzés csökkentett ideje és színvonala mellett ez a gyökértelenség is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a tiszti pálya és a hadsereg elvesztette azt a társadalmi tekintélyt, amelyet a háború előtt élvezett.

„Nemzeti, így katonai múltunk meg-, illetve letagadása (...) megítélésem szerint rosszabb, mint a múlt kritikával illetett vállalása." E gondolat vezérli Szakály Sándort történészi munkája során és vezette e kötet összeállításában is.

Bonhardt Attila

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

HADSEREG ÉS TÁRSADALOM A HABSBURG-MONARCHIÁBAN 1815—1914

Nemzetközi kollokvium, Strasbourg, 1991. június 6—8.

A strasbourgi Robert Schuman Egyetem Német Tanulmányi Központján belül működő Habsburg-Monarchia Tanszékcsoport és a Franciaországi Osztrák Kultúrintézet közös szervezésében immár hagyományosan megrendezésre kerülő évi nemzetközi kollokviumot ezúttal a hadsereg és társadalom kapcsolatrendszerének 1815—1914 közti vizsgálatára hasznosították a nyolc országból érkezett kutatók és érdeklődők, mintegy hatvan fő. A kollokvium ez évben is jelentős helyi érdeklődés mellett zajlott, jelen voltak az állami, politikai, társadalmi, kulturális és katonai szervek vezetői, illetve képviselői, továbbá a tudományos területről számos érdeklődő.

A rendező szervek üdvözleteinek tolmácsolását követően az első tudományos ülésre június 6-án délelőtt *Jeanine Charue* egyetemi tanár (Dijon) elnökletével került sor.

Dr. Johann Christoph Allmayer-Beck udvari tanácsos, az Osztrák Hadtörténeti Múzeum nyugalmazott igazgatója (Bécs) témabevezető előadásában először a korszak és a hadsereg korrelációját hangsúlyozta. Állítását az 1815—1848 közti időszakkal kapcsolatosan úgy bizonyította, hogy kimutatta, a tartósnak ígérkező béke nem igényelt semmiféle alapvető szervezési változtatást, vagy továbbfejlesztést. A hadügy keretei és a hadsereg felépítése a régi maradt, csupán annyi feladatváltás történt, hogy immár inkább egyfajta belső biztosítási funkció került előtérbe. Ez indokolta az egyes ezredek széttagolt elhelyezését és az állandó gyakorlást, gyakori helyőrségváltozást. Miután mind a politikai, mind a katonai vezetés szigorúan őrködött a haderő „nemzetek feletti" jellegén, váratlanul érte 1848-ban a nemzeti jelleg eleven erővel való jelentkezése, amely a haderő szétesését is eredményezte. A magyar és olasz egységeknek a nemzeti mozgalmakhoz való csatlakozása viszont növelte az uralkodóhű tisztikar társadalmi szerepét és presztízsét. Ezzel egy időben Ferenc József arra törekedett, hogy a haderőt egészében uralkodói eszközévé tegye. Ez indokolta az egymást követő, sok esetben egymásnak ellentmondó számos intézkedést, miközben lényegében a hadügy, a hadsereg szervezése a régi maradt. Változások csak az 1859-es háborús vereséget követően, a kirobbant vezetési válság közepette következtek el. Az összeírási rendszerből az általános hadkötelezettségbe való átvezetésre mégis csupán az 1866-os újabb háborús vereség egyenes következményeként került sor. A megváltozott társadalmi körülmények között szükségszerűvé vált az új szervezés, az új kiképzés, az új harcászati elvek alkalmazása. A változások jelképeként az előadó az egyéves önkéntes szolgálat bevezetését mutatta be, amely lehetővé tette az értelmiségi és polgári erőknek a tisztikarba való tömeges bevonulását is. Befejezésül annak a folyamatnak a bemutatására vállalkozott, miként vezetett el az általános hadkötelezettség szükségszerűen az általános választójoghoz.

Dr. Georges Englebert, a Belga Királyság ausztriai nagykövetségének kulturális tanácsosa (Bécs) „Theodore de Baillet-Latour gróf, az 1848-as hadügyminiszter" című előadása következett ezután. Az előadó az 1780—1848 közt élt hivatásos katona életrajzának főbb állomásait a mindeddig publikálás nélkül elfekvő naplóra alapozva és az egyéb forrásokkal szembesítve mutatta be. Kiemelte, hogy ugyancsak hiva-

tásos katona édesatyja révén került az eredetileg osztrák-németalföldi család Csehországba. Onnan viszont hőse tanulmányai elvégzésére előbb Bécsújhelyre a Katonai Akadémiára, majd Bécsbe a Mérnöki Akadémiára került. Ám alig fejezte be tizenkilenc esztendősen iskoláit, mérnökkari főhadnagyként az éppen folyó franciaellenes háborúban azonnal a hadszíntérre vezényelték. A hadiszerencse hol kísérte, hol elhagyta, csatadiadal és hadifogság egyaránt része lett, közben haladt előre a ranglétrán. 1812-ben már alezredesként vonult az oroszországi hadjáratba. Ottani hősi helytállása eredményeként nyerte el a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét és a vezérkari ezredesi előléptetést. A béke bekövetkeztével vezérőrnagy lett és pályája egyre magasabbra emelkedett. 1822-ben elnyerte a 3. tüzérezred tulajdonosi jogkörét, miközben az olmützi tüzérdandár élére állították. 1829-ben a frankfurti Szövetségi Gyűlés hadügyi bizottságának élére távozott. Két év múlva nyerte el az altábornagyi előléptetést. Alig egy esztendő múlva Bécsbe helyezték a műszaki csapatok élén állt János főherceg mellé, helyettesnek. Egyúttal elnyerte a 28. gyalogezred tulajdonosi jogát. 1841-ben léptették elő táborszernaggyá. 1848-ban a márciusi bécsi forradalom után alakult kormány hadügyminiszterévé nevezték ki. E beosztásából fakadóan is, elkötelezett katonaként is, a magyar forradalomból szabadságharccá váló események egyik főszereplője, a magyarországi nyílt katonai intervenció egyik fő előkészítője és végrehajtója lett. Éppen egy gránátos zászlóaljat akart Bécsből a magyar forradalmárok ellen indíttatni, amikor 1848. október 6-án a tömeg elfogta és egy lámpavasra felakasztotta. Halálát az előadó a végsőkig való helytállás példájaként méltatta, egyúttal tragikumát is kiemelte.

Az első ülés harmadik előadását *Catherine Horel*, a Felszabadítási Érdemrend Múzeumának tudományos munkatársa (Párizs) tartotta „Zsidók az 1848/49-es magyar szabadságharcban" címmel. Bevezetőben részletesen felidézte a Nemzetőrség, az önkéntes alakulatok, majd a Honvédség szervezésének körülményeit. Az alapvető levéltári adatok hiányában ezt követően az egyes települések népszámlálási adatai és az önkéntesekre vonatkozó összeírások egybevetésével kísérelte meg kikövetkeztetni a zsidó katonák lehetséges arányát és létszámát. Eközben újólag a kutatás nehézségeit hangsúlyozta. Kiemelte a korabeli antiszemita megnyilvánulásoknak és a kormány ezek elleni fellépéseinek a negatív, illetve pozitív szerepét a hiteles számbavételt illetően. Ezután rátért arra, mennyivel nehezebb még ennél is annak a reális megközelítése, milyen szerepet játszhattak a magyarországi zsidók az egyes hadműveletekben. Visszakövetkeztetni talán egyszerűbb, tette hozzá az előadó, mert ismertebb, milyen mértékben érte a zsidó lakosságot a Haynau-féle megtorlás a szabadságharc elbukását követően. Befejezésül ismertette a szegedi országgyűlési határozatot a zsidók egyenjogúságának kimondását illetően, és rámutatott a kölcsönhatásra, menynyiben volt ez a zsidó lakosság csatlakozásának egyfajta elismerése és mennyiben lehetett volna további ösztönző a csatlakozást illetően a szabadságharc továbbfolytatását tekintve. Mindenesetre források sorával bizonyította magyarországi zsidók magyar hazafiságát az 1848/49-es súlyos hónapokban.

Június 6-án délután a második ülés a magyar születésű *André Reszler* egyetemi tanár, irodalomtörténész (Genf) elnökletével kezdte meg munkáját.

Elsőnek *Zachar József* honvéd alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, az Osztrák Hadilevéltár mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Budapest—Bécs) tartotta meg előadását. „A dualizmus és az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének újjászervezése" című referátumában először is arra mutatott rá, hogy az 1868-as véderőtörvény a hadügy XIX. századi általános fejlődésének, valamint a dualizmus megszületését eredményező sajátos Habsburg-birodalombeli belső fejlődésnek volt alapvetően a következménye. Ezt követően röviden felvázolta az egyes Habsburg-birodalombeli területeken érvényesült hadügyi, hadszervezési elveket az 1815—1866 közti időszakra vonatkozóan, majd kitért a felső hadvezetés ezen időszak alatti bizonytalan újítási kísérleteire is. Ezt követően röviden ismertette, milyen körülmények tették szükségszerűvé a birodalom belső szerkezetének átalakítását 1866-ban, milyen nézetekkel kezdtek ehhez a mértékadó politikai körök és milyen komp-

romisszumok sora révén sikerült megállapodásra jutnia az uralkodónak és legszűkebb körének a magyarországi mérsékeltebb liberálisokkal, valamint a birodalom nyugati felében élő osztráknémetek mérsékeltebb liberálisaival, illetve ezeknek egymással. Előadása fő részét a politikai megállapodásra jutást követően a hadügyi téren folytatott tárgyalássorozatok bemutatása képezte. Végül összehasonlította az új véderőtörvényt a többi európai nagyhatalomban érvényesülttel, majd egybevetette egymással az új osztrák—magyar véderő egyes részeit: a császári és királyi (közös) hadsereget és haditengerészetet, a magyar királyi honvédséget, a császári-királyi (ciszlajtániai) Landwehr-t, valamint az utóbbi kettőhöz csatlakozott népfölkelést, illetve Landsturm-ot, mégpedig az összetétel, felszereltség, kiképzés, vezetés és hadrafoghatóság szempontjából.

Ezt követően *Dr. Erwin A. Schmidl,* az Osztrák Szövetségi Honvédelmi Minisztériumban működő Hadtörténelmi Szolgálat tudományos főmunkatársa (Bécs) következett „Zsidó katonák a cs. (és) kir. hadseregben" című előadásával. Röviden visszatekintett a zsidó katonák 1788 óta megtett útjára, majd rátért az 1848/49-es eseményekben való részvételért a zsidó lakosságot ért újabb megkülönböztetésekre. Ezután az egymást követő háborúkban 1866-ig hadba vonultatott zsidó katonák arányát elemezte. Külön szólt a zsidó tisztek hadbaállításával kapcsolatos kérdéskörről. A továbbiakban bemutatta a dualizmus érvényre jutását követően a birodalom két felében eltérő módon érvényesült zsidópolitikát, amely azonban nem akadályozhatta meg, hogy a zsidók lakosságbeli arányuknak megfelelően szerephez jussanak a császári és királyi haderőben is. Külön elemezte az előadó a sorállomány és a hivatásos tiszti, altiszti kar létszámadatait a közös, a magyar és a ciszlajtán fegyveres erőknél. Kiemelte a zsidók helytállását, amely lehetetlenné tette a haderőbeli megkülönböztetést. Külön részletezte az első világháború szempontjából sorsdöntőnek bizonyult tényt, a zsidó tartalékos tisztek figyelemreméltóan magas arányát.

További előadóként *Jean Charue* tanszékvezető egyetmi tanár, irodalomtörténész (Dijon) az 1880—1942 közt élt és élete első felében hosszabb időn át katonáskodott Robert Musil, a nálunk is jól ismert elbeszélő „A tulajdonságok nélküli ember" című, sajnálatos módon befejezetlenül maradt, egyetemes értékű trilógiáját elemezte. Mint ismeretes, Musil e művében a rá jellemző ironikus-szatirikus hangvétellel az Osztrák—Magyar Monarchia létének éppen e kollokviumon is tárgyalt utolsó évtizedeit mutatta be, bőségesen szólva a haderőről, a katonákról is, amikor a társadalmi problémákról ejtett szót. Az 1930-ban megjelent első, majd a két részletben 1932-ben és már Musil halálát követően 1943-ban kiadott második kötet a befejezetlenség ellenére is jól tanúsítja az 1892—1894 közt a kismartoni katonai alreáliskolában, majd a morvaországi Weißkirchen-beli katonai felsőreáliskolában tanulmányait megkezdett és bécsi, brünni felsőfokú műszaki, később berlini bölcsészeti és kísérleti pszichológiai képzettséget szerzett egyetemi magántanárból az első világháború teljes időszakára bevonult tartalékos tiszt személyes élményeit. Az előadó nagy érdemeként említést érdemel, hogy a publikálás nélkül hátrahagyott több ezer oldalnyi kéziratból a tervezett harmadik kötet anyagát is átolvasva abból is bőségesen idézett, amikor a hadügy, a hadsereg, a katona Musil által láttatott képét bemutatta.

A június 7-i délelőtti következő ülésen *Jean Charue* egyetemi tanár elnökletével további három előadás következett.

Elsőnek *Jean-Paul Bled* tanszékcsoport-vezető egyetemi tanár (Strasbourg), a rendezvénysorozat főszervezője és házigazdája tartotta meg „Albrecht főherceg és a konzervatív hagyomány a cs. és kir. hadseregben" című, nagy érdeklődéssel várt és fogadott előadását. Bevezetőben ismertette az 1817—1895 közt élt, kora ifjúságától a katonai életútra felkészített főherceg pályafutását. Eközben kiemelte, hogy konzervatív nézeteinek korai megnyilatkozásaként az 1845 óta altábornagyi rendfokozatban az alsó- és felső-ausztriai, valamint salzburgi vezénylő tábornokként tevékenykedett hadvezér az 1848-as forradalom diadalakor lemondott beosztásáról és önkéntesként csatlakozott, parancsnoki beosztást sem várva, Radetzky tábornagy itáliai hadseregéhez. Végül hadosztályparancsnokként olyan hősi helytállást tanúsított a csatatéren, hogy elnyerte a Katonai Mária Terézia Rend lovagkereszt-

jét. E magatartása alkalmassá tette, hogy Ferenc József 1851—1860 közt rá bízza Magyarország katonai és polgári kormányzását. További katonai beosztásokat követően 1866-ban az itáliai hadsereg parancsnokaként aratott újabb hadidiadalt, amelyért a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjét kapta viszonzásul. Benedek kudarca után a poroszellenes háború főparancsnoki beosztásába helyezte az uralkodói bizalom. Meghatározó szerepe volt az új véderőtörvénnyel kapcsolatos tárgyalásokon, majd a létrehozott közös hadsereg főfelügyelőjeként. Nézetei alapján az előadó úgy jellemezte, hogy a konzervatív katonai körök kétségtelenül vezető egyéniségeként a kamarilla rossz szelleme, igazi reakcióként minden modernizáció fő ellensége volt. Részletesen bemutatta ezt követően Bled professzor, miként tevékenykedett Kuhn közös hadügyminiszter fő ellenlábasaként a korral való szembenállás jegyében mind névtelenül megjelentetett röpiratival, mind hadseregparancsaival. Befejezésül hangsúlyozta, hogy Albrecht főhercegnek a haderőről alkotott nézetrendszere az Ausztriáról vallott álláspontjának a következménye volt, ennek lényegét pedig a dinasztiához és annak fejéhez való feltétlen hűség jelentette. Ennek megfelelően a haderőnek mind a belső, mind a külső ellenséggel szemben készséges és hű eszközként kellett szolgálnia. Az egyfajta föderatív szerkezetű birodalomkép jegyében szemben állt a dualista átalakulással, az ennek következtében szükségessé vált hadseregreformmal, ahogyan például a magyar kormány beiktatásához időzítetten kibocsátott hadseregparancsa tanúsította. Ebben „a közös osztrák haza" iránti változatlan hűséget hangsúlyozta, amelyet szerinte nem szoríthatott háttérbe „a szűkebb szülőföld iránti szeretet" sem.

Ezt követően *Vajay Szabolcs* UNESCO-szakértő (Genf) „A Mária Terézia Rend és a nemességre emelés" című előadása következett. A harctéri katonai teljesítmények elismerésére 1757. július 18-án alapított és az első világháború végéig a legmagasabb katonai kitüntetésnek tekintett rend történetének rövid felvázolását követően az előadó a társadalmi mozgás lehetőségének szempontjából elemezte a kitüntetést. Ismertette, miként került bevezetésre az eredeti kettő helyett három fokozat és milyen összefüggésben állt a haderők létszámának növelésével és a harctéri hadisikerek, hőstettek további disztingválásával. A továbbiakban Vajay az eredeti kis- és nagykereszt, majd a lovag-, parancsnoki és nagykereszt adományozásának tükrében részletezte a társadalmi emelkedés lehetőségeit, hiszen már a kis-, majd lovagkereszt alapján is kérhető volt a bárói méltóság adományozása. Befejezésül az előadó példák során át bizonyította, hogy a társadalmi emelkedés és a társadalmi beilleszkedés mégsem volt korrelatív, a kitüntetés révén társadalmi megbecsüléshez jutottak a hadimesterséghez értők és a haderő jelentette természetes közegüket, amelynek a magatartásformáival tisztában voltak. Ezzel szemben a korábbi birtokos és hivatalnok nemesség körei idegenek maradtak számukra, befogadásuk igen esetleges maradt.

André Reszler egyetemi tanár, irodalomtörténész (Genf) ezt követően „A hadsereg ábrázolása Herczeg Ferenc művészetében" című előadásával szinte az előbbiekben elhangzottak színes bemutatására is vállalkozott. Bevezetőben felidézte, hogy az író a katonai határőrvidék szülötteként és neveltjeként első élményei közt őrizte a hadsereggel kapcsolatosakat. A továbbiakban azt hangsúlyozta, hogy az egyéniség kialakulása, az íróvá fejlődés, a későbbi mentalitás és gondolkodásmód, egyaránt a teljes magyar nemzeti államiság alapélményéhez kötött volt, és ez befolyásolta mind a gyorsan magasra ívelő karriert, mind az ezt követő gyors feledést. Az 1863—1954 közt élt író alkotásai közül ezt követően kiemelte az 1892-ben és 1895-ben a Gyurkovics-családról publikált két regényt, mint amelyekben a legjellemzőbb módon tükröződik — a Bácskához kötötten — a társadalomábrázolásba ágyazottan az írónak a katonatiszti pályáról és a hadseregről vallott felfogása.

A június 7-i délutáni, következő ülésen *Nicole Pietri* egyetemi tanár (Párizs) elnökölt.

Elnökletével elsőnek *Dr. Lothar Höbelt* egyetemi adjunktus (Bécs) „Két liberális vezető katonaegyéniség: Kuhn és Tegetthoff" című előadása került napirendre. Bevezetőben tisztázta, hogy korabeli értelemben használja a „liberális" jelzőt Franz Freiherr Kuhn von Kuhnenfeld (1817—1896) táborszernagy és Wilhelm von Tegetthoff (1827—1871) altengernagy személyiségével kapcsola-

tosan. Ezt követően bemutatta antiklerikalizmusukat és szabadelvű nézeteiket, amelyek következtében elszigeteltek maradtak korábbi katonai pályájukon. Ezt követően rátért arra, hogy mindkettő a kiegyezéssel kapcsolatos átszervezéssel kerülhetett be a felsővezetésbe, holott erre predesztinálta volna őket, hogy mindketten katonanemesi családból származtak és mindketten — a liberális eszmeáramlathoz való minden közeledés ellenére —, éppen a forradalomellenes háborúban, szépen felfelé ívelő katonakarriert kezdhettek, amely az ötvenes és hatvanas években is tovább vitte őket. Az 1866-os háború mindkettőjüknek meghozta a Katonai Mária Terézia Rend parancsnoki keresztjét, Kuhnnak Dél-Tirol mesteri megvédéséért, Tegetthoffnak pedig lissai győzelméért. Az osztrák—német liberális Alkotmánypárthoz kötődő két jeles katona e párt ciszlajtániai hatalomra jutását követően kerülhetett magas méltóságba, Kuhn 1868-tól közös hadügyminiszter, Tegetthoff pedig ugyancsak 1868-tól helyetteseként és a haditengerészeti osztály főnökeként, egyúttal haditengerészeti főparancsnokként, gyakorlatilag haditengerészeti miniszter volt. A továbbiakban Höbelt e két vezető egyéniségnek Albrecht főherceggel való állandó ütközését elemezte. Bemutatta, hogy eközben a liberális nézetet vallókat is érhette elmarasztalás. Tegetthoff túlságosan a haditengerészetet állította a középpontba, Kuhn pedig nem ismerte fel a korabeli jelentős fejlődést a tüzérségi és műszaki eszközök, valamint a szállítóeszközök területén, ezért, ezek iránt érdektelen maradván, egész életében a gyalogság döntő szerepe mellett állt ki. A liberális eszméket mindketten, a dinasztikus érdekekkel való ütközés esetén is, előtérbe helyezték, és ez Kuhn 1874-es miniszteri bukásához vezetett, míg Tegetthoffot ettől megmentette 1871-es korai és váratlan halála. Talán nem érdektelen magyarként azt is felidézni, számos hajmeresztő nézete közt Kuhn azt is vallotta, hogy a darwinizmus értelmében a magyar kihalásra ítélt faj, ebből fakadóan nem is titkolta szenvedélyes magyarellenességét.

Következő előadóként *Dr. Klaus Koch*, az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet tudományos főmunkatársa (Bécs) tartotta meg „A Benedek-vita" című előadását. Bevezetőben, az 1804-ben Sopronban született és 1881-ben Grazban elhunyt Benedek Lajos táborszernagy önéletrajzát felidézve, kiemelte az abban megnyilatkozó magyarságtudatot, vállalt protestantizmust és az orvosgyermek társadalmi kötődését. A továbbiakban ismertette a bécsújhelyi Katonai Akadémián végzett tanulmányokkal kezdődő, 1825-ös hadnagyi kinevezéssel, 1848-as ezredparancsnoki megbízatással, 1859-es — immár altábornagyi rendfokozatban elnyert — hadtestparancsnoki tényked essel kiemelkedő teljesítményeket felmutató katonai pályát, amelynek során a hadszíntéren való helytállás 1848-ban a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, 1859-ben pedig e rend parancsnoki keresztjét, valamint a nemességre emelést eredményezte. Az előadás fő hangsúlya az 1860—1866 közt az itáliai hadsereg vezérkara élén és a velencei főparancsnoki beosztásban eltöltött időre, majd az 1866-ban a Poroszország ellen vonuló északi hadsereg élére való áthelyezésre került. Előbbivel kapcsolatosan a kiemelkedő katonai sikereket hangsúlyozta az előadó, míg az áthelyezésre vonatkozóan elsődlegesen azt emelte ki, hogy politikai okok miatt következett az be. Végül a königgrätzi csatavesztéssel és Benedek felelősségével kapcsolatosan először is azt részletezte, mennyire tisztában volt a jeles hadvezér a katasztrófális helyzettel, mennyire kerülni akarta a csatát, miközben hiábavaló táviratváltásra került sor az uralkodóval. A csata lefolyását felidézve bemutatta Benedek téves döntéseinek sorozatát, majd azt idézte fel, hogy a csatavesztést követő vizsgálat során mennyire magára vállalta a teljes felelősséget. Végül Koch azzal foglalkozott, hogy Benedek valójában sohasem értette meg karrierje kettétörésének szükségszerűségét és nem fogadta el élete további folyamán a teljes mellőzést, ez pedig vitát eredményezett a kortársak közt a valódi felelősség kérdését illetően.

Zoran Konstantinović egyetemi tanár (Innsbruck) előadása következett ezután „Ausztria és a délszláv katonai hagyomány" címmel. Elsőnek az előadó a katonai határőrvidék problematikájával foglalkozott. Felidézte, milyen történelmi körülmények között és milyen folyamatok eredményeként miként jött ez létre a Habsburg-birodalom déli és keleti határvonalán. Magyarként jól esett hallani, mennyire tárgyszerűen szólt e folyamatról, főleg az oszmán pusztítás

következtében egyre fogyó magyarságról és az ennek a helyére mind nagyobb számban betelepülő délszláv lakosság letelepedéséről. A katonai határőrvidék történelmi szerepének bemutatását követően a megszüntetés dualizmuskori folyamatát mutatta be. Ismét rendkívül tárgyszerűen szólt a terület szerepvesztéséről, a lehetővé vált magyar és horvát területegyesítésről és az ezt indokló folyamatokról. A továbbiakban az 1868-as horvát kiegyezéssel és összbirodalmi szintű haderőreformmal kapcsolatosan a horvát ezredek felállításának folyamatát mutatta be. Kiemelte, hogy a négy gyalog- és egy ulánusezred a magyar királyi honvédségen belül került megszervezésre, ezzel szemben a birodalom nyugati feléhez tartozónak minősített Dalmáciában felállított három gyalogezred a császári-királyi Landwehr keretébe került. Befejezésül az előbb okkupált, majd annektált Bosznia és Hercegovina területén megszervezésre került, úgynevezett bosnyák ezredek megszervezésének folyamatát idézte fel. Mindhárom folyamattal kapcsolatosan bőségesen idézett a délszláv népek költészetéből, és ezekkel bizonyította, hogy a katonai határőrvidékbeliek azonosultak a katonáskodással, a birodalom védelmével, és ez megmaradt egészen az első világháború végéig.

A június 8-i délelőtti ülésszak *Vajay Szabolcs* elnökletével ült össze.

Elsőként ezúttal *Jean Nouzille* ezredes, egyetemi magántanár (Strasbourg) tartotta meg „Bosznia-Hercegovina okkupációja a francia katonai attasé tanuságtétele szerint" című előadását. Az előadó az 1878-as eseményekkel kapcsolatosan a rövidesen kiadott hivatalos verziót jelentő összefoglaló mű alapvető megállapításait vetette egybe a francia katonai attasé Bécsben keltezett és fennmaradt jelentéseivel. Eközben nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a nemzetközi felhatalmazásra tekintettel az osztrák—magyar hadvezetésben fel sem merült, hogy nem bevonulás, hanem súlyos harcok árán való birtokbavétel vár a kijelölt hadierőre. A továbbiakban részletesen felidézte a helyi lakosság, főleg a moszlimok ellenállását, az ennek következtében szükségessé váló egyre újabb csapaterősítések hadszíntérre küldését. Folyamatosan kitért a helytelen terep- és erőfelmérések következtében sorozatos helytelen döntések bemutatására. Végül, ugyancsak a fennmaradt jelentések tükrében, részletesen ábrázolta a császári és királyi hadsereget ért súlyos veszteségeket is.

Ezt követően *Nadine Lange* egyetemi adjunktus (Párizs) „Az osztrák—magyar tisztek és a keleti kérdés 1900/14" című előadása következett. Ebben azt a rendkívül fontos kérdést vizsgálta, mennyit tudhattak az Osztrák—Magyar Monarchia haderejének tisztjei a balkáni államok hadseregeiről. Az egyes országokat sorra véve az előadó mondandója középpontjába Bosznia-Hercegovina annektálásának kérdéskörét állította, és ennek tükrében vizsgálta a szerzett információk mélységét és valósághűségét. A továbbiakban, a várható hadieseményekkel kapcsolatosan elkészült különböző kidolgozásokat felidézve, középpontba a preventív háború megvívásának gondolata került. Befejezésül az előadás a pánszláv félelmek megalapozottságával, a balkáni terjeszkedés külpolitikájának realitásával és a bekövetkezhető háború esetén mutatkozó erőviszonyokkal foglalkozott.

Befejezésül *Jeanine Charnue* egyetemi tanár (Dijon) „A szatíra és a karikatúra Josef Roth és Jaroslaw Hasek műveiben" című előadása hangzott el. Az ismert irodalomtörténész bevezetőben megállapította, hogy a tárgyalt kor fő szereplői voltak a hadsereg, a hivatalnokréteg és a klérus képviselői. Így természetes, hogy főleg ők jelentek meg az irodalmi művek hőseiként is. A legnevesebbé vált megjelenítések közül az előadó ezúttal Josef Roth (1894—1939) és Jaroslaw Hasek (1883—1923) fő művével, az 1932-ben publikált „Radetzkymars" című regénnyel és a már 1921-ben közzétett „Svejk, a derék katona (világháborús élményei)" című írásával foglalkozott. Bemutatta a két írót, a galíciai zsidó fakereskedő újságírónak tanult és tartalékos tisztté vált fiát, illetve a cseh kispolgári család tisztviselő sarját. Ezt követően azt részletezte, hogy míg előbbi, aki tartalékosként bevonult tisztként végigszolgálta az első világháborút, nosztalgiával emlékezett vissza a békebeli — neki felemelkedést biztosító — rendre, addig az utóbbi, aki dezertált az első világháború idején az osztrák—magyar hadaktól, szemben állt a korábbi renddel, sőt aktív szerepet is vállalt annak szétverésében. Befejezésül az előadó bőséges idézetekkel szemléltette ugyanannak az

időszaknak kétféle megközelítéssel, nosztalgikus-szatirikus, illetve ellenséges-irónikus módon való ábrázolását. A kétfajta katonaábrázolás tanulmányozása magyar szempontból is rendkívül tanulságosnak bizonyult, ugyanis bőségesen szó van mindkét világsikerré vált alkotásban a magyar katonatisztről is.

Június 8-án délben a záróülésre *Jean-Paul Bled* professzor elnökletével került sor.

Ezen *Bernard Michel* egyetemi tanár (Párizs) összegezte a kollokvium tizenöt előadását és az ezekhez csatlakozó vitában elhangzottak tanulságait. Bevezetőben arról szólt, hogy az Osztrák Hadilevéltárban őrzött sok ezer személyi adatlap rejti valósághűen a Habsburg Monarchia haderejének társadalmi összetételét. A dualizmus nemcsak kétközpontú birodalmat, hanem a közös hadsereg és haditengerészet mellett külön honvédséget és Landwehrt is teremtett. Ugyanakkor polgári közigazgatás alá került az addig közvetlenül a hadvezetéstől függő katonai határőrvidék. Mindez és az általános hadkötelezettség bevezetése, folytatta az előadó, nagyfokú egyenjogúsítási tendenciát érvényesített. 1848 óta társadalmi problémákba ütközött a hadügy fejlesztésének kérdése, és azokkal együtt is került megoldásra. Mind politikai, mind hadügyi téren az 1859-es és az 1866-os vereség tette világossá a továbblépés szükségességét. Ez végül is érvényesült, hiába igyekeztek olyan reakciósok, mint Albrecht főherceg, megakadályozni. Minden előrelépés mellett szükségszerű volt a későbbi bírálat is — a számos felemás megoldás miatt. De az alapvető fejlődési tendencia helyességét éppen az 1914-ben szükségessé vált mozgósítás és hadbaszállás sikere bizonyította. Ebben az összefüggésben befejezésül arról szólt az összegző, hogy az 1918-as bukás sem politikai, sem hadügyi téren nem az 1867/68-as átalakítás következménye, azzal nem hozható kapcsolatba. Mindkettő erősen a külkapcsolatok függvénye volt, és annak figyelmen kívül hagyása erős tévedésekhez vezethet. A kollokviumon szereplő kérdéskomplexum, a társadalom és a hadsereg kapcsolatrendszere, a korabeli irodalomban is tükröződött, így megértése könnyebb az utókornak. Az utókor szempontjából pedig az hangsúlyozandó elsődlegesen, hogy az 1815—1914 közti korszak is tartogat még sok meglepetést a kutatónak, feltétlenül érdemes a további szaktárgyi vizsgálatra.

A kollokvium nemcsak az előadásokhoz kapcsolódó vitákon, hanem egyéb rendezvényeken is módot nyújtott kollegiális eszmecserére.

HÁBORÚ ÉS HEGYVIDÉK

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XVII. Kollokviuma, Zürich, 1991. augusztus 19—24.

A Helvét Konföderáció fennállásának 700. évfordulója alkalmából 1991-ben a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság visszatért abba a városba, amelyben, éppen svájci hadtörténészek kezdeményezésére, 1938-ban megalakult. A helyszínre való tekintettel mi más is lehetett volna az immár évenként szokásos kollokvium tárgya, mint a háború és a hegyvidék kapcsolatrendszere, vagyis a hegyvidéki háború kérdésköre. E témában a svájci hadtörténészek már korábban is jelentős eredményeket publikáltak, hiszen a jelen tudományos tanácskozásnak helyet adó zürichi Műszaki Főiskolán működik az a svájci Hadtörténelmi Tanszék, amely ösztönzi az ezirányú kutatásokat.

A megnyitó ülésre 1991. augusztus 19-én a zürichi Műszaki Főiskola nagy előadótermében a helyi állami, politikai, társadalmi, tudományos és katonai körök nagy érdeklődése mellett került sor. A meghívottak és megjelentek közt volt Dr. *Ulrich Bremi,* a Szövetségi Gyűlés Nemzeti Tanácsának elnöke, Dr. *Kaspar Villiger* szövetségi tanácsos, nemzetvédelmi miniszter, *Heinz Häsler* hadtesttábornok, a svájci fegyveres erők

vezérkari főnöke, *Adrien Tschumy* hadtesttábornok, a hegyi hadtest parancsnoka, *Paul Angst*, Zürich Kanton Kormányzótanácsának elnöke.

Elsőnek *Louis-Edouard Roulet* dandártábornok, egyetemi tanár, a helyi szervezőbizottság elnöke köszöntötte a magas méltóságokat és a külföldről érkezett résztvevőket, illetve helyi megjelenteket. Kiemelte, hogy mennyire a helyszín diktálta aktuális téma megvitatására vállalkozott a 24 országból érkezett 104 kutató és a hozzájuk a helyszínen csatlakozó 76 svájci hadtörténész. Befejezésül köszönetet mondott a szponzoroknak, akik lehetővé tették a rendezvényt, amikor felsorakoztak a Svájci Hadtörténelmi Bizottság mögé.

Ezt követően *Dr. Cornelius M. Schulten* kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság németalföldi elnöke mondott köszönetet a rendezőknek az újabb találkozás lehetőségének megteremtéséért, és köszöntötte a résztvevőket. Hosszan méltatta a Svájci Nemzeti Bizottság aktivitását és eddigi eredményeit. Befejezésül kegyelettel emlékezett meg a röviddel korábban elhunyt *Dr. Dr. h. c. Daniel B. Reichel* vezérkari ezredesről (1925—1991), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság Bibliográfiai Albizottságának megteremtőjéről, húsz éven át volt elnökéről, a múlt esztendő óta tiszteletbeli elnökéről, a jelen rendezvénysorozat egyik fő előkészítőjéről, a svájci hadtörténettudomány e meghatározó alakjáról. Ugyancsak megemlékezett két másik fájdalmas veszteségről, *Dr. André Duchesne* (1896—1991) belga hadtörténész-muzeológusnak, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli főtitkárának és *Dr. Alexandru Gh. Savu* ezredesnek (1931—1991), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság volt román alelnökének elhunytáról.

Dr. *Kaspar Villiger*, Svájc nemzetvédelmi minisztere, a tudományos ülésszak fővédnöke, megnyitó beszédében Svájc jövendőleg is követendő biztonságpolitikájának bemutatására helyezte a fő hangsúlyt. Kiemelte, mennyire helyes volt a korábbi évtizedek fegyveres békefenntartási politikája, még ha 1815 óta nem is kényszerült ez a boldog állam háború viselésére. Felidézte a jelenleg fenyegető bizonytalansági tényezőket: az új nemzeti összecsapások lehetőségét, a nemzetközi bűnözés erős fokozódását, a tömeges elvándorlásból fakadó veszélyeket, az óriási mennyiségben felhalmozott termonukleáris eszközök bűnös körökhöz kerülésének és emberiségellenes felhasználásának rémképét és a katasztrófális környezetszennyezést, mint a totális honvédelmet továbbra is megkövetelő kihívást. A továbbiakban az európai béke feltételeként emelte ki annak szükségességét, hogy a több évtizedes diktatúra és idegen megszállás alól felszabadult közép- és kelet-európai államok stabil demokratikus berendezkedést és a nyugat-európaihoz csatlakozó tényleges piacgazdálkodást valósítsanak meg. Befejezésül ezt az alkalmat ragadta meg annak hivatalos bejelentéséhez, hogy a Helvét Konföderáció, bár nem tagja az Egyesült Nemzetek Szövetségének, a nemzetközi békefenntartáshoz való aktív és tényleges hozzájárulásként egy hatszáz-ezer fős kötelékének a rendelkezésre bocsátásával belép a békefenntartó erők közé.

Az első tudományos ülésre augusztus 20-án reggel *André Corvisier* nyugalmazott egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnöke (Franciaország) elnöklete mellett került sor.

Pierluigi Bertinaria tábornok (Olaszország) tartott elsőként „Hegyvidéki háború — filozófia, alapelvek, meghatározó szabályok" címmel bevezető előadást. Pietro di Bourcet (1700—1780) alapművéből kiindulva vizsgálta, miként változott a felfogás a hegyvidéki háború alapkérdéseivel kapcsolatosan Napóleon, Clausewitz, Jomini, majd Kuehn és Cristoforis műveiben, hogyan éltek tovább századunkban e klasszikussá vált nézetek és hogyan szembesültek a valósággal a bekövetkezett háborúkban.

Pierre B. Ducrey egyetemi tanár, a Lausanne-i Egyetem rektora (Svájc) „Háború és hegyvidék az ókorban" című előadásában a klasszikus görög és római történelem példáival szemléltette az akkori harceljárásokat. Mondanivalója középpontjába a Thermopylai nevéhez kapcsolt, Kr. e. 480-ban, 279-ben és 191-ben lezajlott három csatát állította.

Szünet után az üléselnöki tisztet *Manfried Rauchensteiner* egyetemi docens, kormánytanácsos, az Osztrák Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára vette át.

Manuel Freire Themudo Barata tábornok, a Portugál Hadtörténészek

Nemzeti Bizottságának elnöke a Kr. e. 154—133 közt a Viriathus lusitaniai pásztor által vezetett, a római uralom ellen irányult felkelést elemezte „A függetlenségről és a portugáliai hegyi háborúról szóló legenda" című előadásában.

Jehuda Neumann magyar születésű egyetemi tanár (Dánia) Hannibálnak a második pun háborúban az Alpokon való, Kr. e. 218-ban végrehajtott átkelése hagyományát az éghajlati és időjárási feltételek szempontjából tette vizsgálat tárgyává. Ezzel kapcsolatos kutatási eredményeit azután ütköztette az átkelésre vonatkozó irodalmi leírásokban szereplő adatokkal, elsődlegesen a veszteségadatokkal, hogy az itáliai harcok valós létszámadataihoz közelebb sikerüljön jutni.

Az augusztus 20-i délutáni ülés *Mordechai Gichon* alezredes, egyetemi tanár (Izrael) elnökletével kezdte meg munkáját.

Christiane Saulnier egyetemi docens (Franciaország) a rómaiak Vespasianus vezette Kr. u. 67-es galileai hadjáratát elemezte. Hangsúlyozta ezenközben, hogy ez nemcsak a hegyvidéki háború egyik jól dokumentált korai példája, hanem a reguláris erőkkel irreguláris erők ellen vívott harc szempontjából is tanulságos. Elemzésében más forrásokat szembesített Josephus Flavius történeti leírásával, ezzel tette utóbbi elfogult ábrázolását teljesen nyilvánvalóvá.

Dr. Stuart Morgan tudományos kutató (Svájc) előadásának tárgyát a délkelet-svájci középkori erődítmények vizsgálata képezte. Elemzésével kimutatta, hogy a települések és az azokon át a hágókhoz vezető utak védelmét egyaránt célozták az Alpok térségében ezek az erődítmények. A nem svájci hallgatók különösen nagy érdeklődéssel fogadták a Grisons-térségbeli sajátos erődítmények egyes típusainak bemutatását.

Szünet után az üléselnöki tisztet *Jörg Zumstein* hadtesttábornok, volt vezérkari főnök, a Hadtörténelmi és Hadfejlesztési Központ elnöke (Svájc) vette át.

Dr. Georges Andrey tudományos kutató (Svájc) Tell Vilmos számszerűját mutatta be számos korabeli és későbbi ábrázolás segítségével, miközben azt a kérdést vizsgálta, hogy hadi-, vagy vadászfegyverről volt-e szó. Bebizonyította, hogy a XIV. századi kezdeti időszakban egyértelműen hadifegyvert jelenítettek meg, ez változott át az idők folyamán az ábrázolásokban egyre inkább vadászfegyverré, míg a XVI. századtól kezdve már csak vadászfegyverként bukkan fel a számszerij. A hadifegyverként való azonosításból fakadó hadtörténelmi következtetésekkel zárta mondanivalóját az előadó, vagyis Tell Vilmosban nem vadászó parasztot, hanem jól kiképzett harcost kell látnunk, aki korábbi fegyveres szolgálat után lett a svájci kantonok függetlenségi harcának legendás alakja.

Következő előadóként *Dr. Rudolf Bolzern* kutatóintézeti tudományos titkár (Svájc) a Svájci Alpokkal, mint a XVII. század első felében spanyol átvonulási területté vált térséggel foglalkozott. Megközelítését az a sajátos aspektus képezte, hogy a hegyvidék nem csupán maga lehet hadszíntér, hanem a máshol kiválasztott hadszíntérhez való eljutás akadályát is képezheti, amelyet előbb le kell győzni. Így volt ez a Flandriába vonulni szándékozó spanyol hadak esetében, amelyeknek átvonulását felségterületén a Helvét Konföderáció engedélyezte, de amelyeknek az útja az előadó elemzése szerint nem volt egyszerű a hágókon át.

Az augusztus 21-i délelőtti ülésen a kollokvium *Pierluigi Bertinaria* tábornok (Olaszország) elnökletével folytatta munkáját.

René Quatrefages egyetemi tanár, kutatóintézeti igazgató (Franciaország) az 1702—1710 közt a Cévennes hegységben a spanyol örökösödési háborúval egyidőben zajlott, ezért máig a kutatás hátterébe szorult, a protestáns lakosságnak a központi francia hatalom ellen irányuló fegyveres felkelését mutatta be előadásában.

Manuel Gordo Gracia tábornok, hegyihadosztály-parancsnok (Spanyolország) referátumában a spanyol hegyi csapatok keletkezéstörténetéről szólt. Az ország földrajzi meghatározottságának bemutatását követően felidézte, miként szerveztette meg V. Fülöp 1735-ben az első két hegyi gyalogzászlóaljat. Ez azonban még csak epizód maradt. 1762-ben III. Károly az Aragóniai és a Katalóniai Önkéntesek egységének felállításával valójában két hegyi gyalogezredet szerveztetett. A „hegyi gyalog" körülírás valójában mindkét esetben vadászokat takart. E vadászkötelékek száma a következő háborúk szervezé-

seivel azután egyre nőtt és száz év alatt a spanyol haderő fele hegyi alakulatokból szervezetté vált. Befejezésül az előadó a hegyi tüzérség és más különleges hegyi alakulatok létrejöttét vázolta fel.

Szünet után az üléselnöki tisztet *Jean Delmas* tábornok, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke, a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át.

Claude Bonard őrnagy, tudományos kutató (Svájc) a franciaellenes második koalíciós háború bevezető szakaszát jelentő, 1799 márciusától májusáig Engadin területén folyt hadműveleteket elemezte, amelyeket Claude-Jacques Lecourbe francia tábornok vívott az Inn felső, széles völgyét koszorúzó hegyekben telepített császári-királyi csapatok ellen. Az előadás nézőpontja az volt, miként látta e magashegyvidéki hadműveletsorozatot Jomini, a korszak Clausewitz és Károly főherceg mellett harmadik és éppen svájci születésű hadgondolkodója.

Szinte e téma folytatását jelentette *Zachar József* alezredesnek, a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága főtitkárának előadása, amelyet „A hegyi háború elmélete és gyakorlata Károly főhercegnél az 1799-es hadjárat példáján" címmel tartott meg. Ebben röviden felvázolta Károly főherceg (1771—1847) elméleti és gyakorlati felkészülésének útját, míg eljutott az 1799-es főparancsnoki kinevezéshez. A továbbiakban bemutatta e hadjárat előkészítését, vezetését, korlátait és eredményeit. Ezt követően azt elemezte, miként tért vissza a hadvezér későbbi elméleti írásaiban újra és újra e hadjárat elemzéséhez. Középpontba az 1819-ben elkészült monografikus feldolgozást állította, ennek példáján mutatta be, miként szembesült a hadgondolkodó saját korábbi ténykedésével, és milyen elméleti következtetéseket vont le a magashegyi hadviselés stratégiájával kapcsolatosan.

Az augusztus 21-i délutáni ülés elsőnek *Francisco Lopez de Sepulveda* tábornok, a Spanyol Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vezetésével kezdett munkához.

Hubert Foerster százados, levéltáros (Svájc) előadása azzal a kérdéskörrel foglalkozott, miként vette tekintetbe a hadvezetés a Svájci Alpok sajátosságait a Helvét Köztársaság 1804-es hadseregszervezése során. Hangsúlyozta, hogy a létszámot és annak kantononkénti összetételét Napóleon írta elő. Ezt követően bemutatta a hadsereg tagolódását, majd azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a franciaellenes 3. és 5. koalíciós háború során, 1805-ben és 1809-ben az a hadsereg hatékony határzárral biztosítani tudta semlegességét, a 6. koalíciós háború folyamán 1813-ban azonban, a lényeges túlerőre tekintettel, nem tudta megakadályozni a vert francia csapatokat üldöző szövetségesek svájci területen való átvonulását.

Dr. Roland Beck von Büren vezérkari őrnagy, egyetemi docens, a Diák Hadtudományi Tanulmányutak Társaságának elnöke (Svájc) Guilleaume-Henri Dufour (1787—1875) tábornok hegyi hadviselési gyakorlati és elméleti munkásságát mutatta be. A számos területen aktív államférfinak, politikusnak, közéleti férfiúnak, így a Svájci Vöröskereszt Társaság alapító elnökének talán legkevésbé ismert ténykedési területét választotta témájául az előadó, és ezen belül is az elméleti fejlődés hangsúlyozására törekedett.

Szünet után az üléselnöki tisztet *Raimondo Luraghi* intézetvezető egyetemi tanár, az Olasz Hadtörténészek Társaságának elnöke vette át.

Mircea Dogaru őrnagy, tudományos kutató (Románia) adta elő elsőnek „Háború és hegyvidék a román nép hadtörténelmében" című eszmefuttatását. Ebben a Tisza—Duna—Dnyeszter közti területen kimagasló Kárpátok hegykoszorújának a Kr. e. II. évezredtől napjainkig terjedő hadtörténelmi szerepét villantotta fel, mégpedig egybekapcsolva az északi trákok, vagyis géto-dákok(?) Burebista uralkodása alatt Kr. e. 80—44 közt folytatott küzdelmével, valamint Decebál Kr. u. 86—106 közti háborúival, továbbá állítólagos román vajdaságoknak „a X—XIV. századi magyar-éstatárellenes ellenállásával," „Horea, Closca és Crisan 1789-es (sic!) forradalmi néphadseregének (?!) harcával", Tudor Vladimirescu 1821-es „forradalmával" (?!), Avram Iancu 1848-as magyarellenes támadásával és az 1919-es tiszai offenzívával, közben az 1867-es osztrák—magyar kiegyezésről azt állítva, hogy az „törvénytelen módon Erdélyt magyar tartománnyá tette".

Robin Higham egyetemi tanár (Egyesült Államok) előadásában a hegyvidéki határterület katonai szempont szerinti kategorizálásának kísérletére vál-

lalkozott, mégpedig földrajzi, népesség szerinti és időbeli távolsági szempont szerint. A történelmi példákat elemezve, a tényezők változóságát emelte ki és az e változásokkal együttjáró hadviselési következményekre mutatott rá.

Augusztus 22-én reggel a kollokvium *Stellan Bojerud* alezredes, tudományos kutató (Svédország) elnökletével kezdte meg újabb ülését.

Jean Nouzille ezredes, egyetemi tanár (Franciaország) magyar szempontból is figyelemreméltó témában tartott előadást: Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupálását mutatta be a bécsi francia katonai attasé jelentéseinek tükrében. Rendkívül érdekes, miként látta e katonadiplomata a bécsi kongresszus döntését követően a hadművelet helyszínét, beleértve a földrajzi és éghajlati viszonyokat, a lakosság összetételét, továbbá az okkupáció tervezésének folyamatát, a megfelelő vezénylő tábornok megtalálásának nehézségét, a mozgósítást, az összevonást, a hadszíntérre való elvonulást, végül pedig a hadművelet végrehajtását, majd még az ebből levont következtetéseket is.

Richard Munday kutatóintézeti igazgató (Nagy-Britannia) az 1915-ös olasz hadüzenetet követően Tirolban kirobbant háborúval kapcsolatosan az első hónapok területvédelmi szervezőmunkáját, a nagy történelmi hagyományokkal rendelkező lövészegyletek „utolsó kontingensként" való hadbaszólítását és a haderőbe való betagolását elemezte.

Szünet után az üléselnöki tisztet *Walter Schaufelberger* vezérkari ezredes, tanszékvezető egyetemi tanár (Svájc) vett át.

Kemal Soyupak tábornok (Törökország) az első világháború egy kevéssé ismert epizódját választotta előadása témájául. Azt mutatta be, miként folytatott támadó hadműveletet a 3. török hadsereg az orosz kaukázusi hadsereg ellen 1914. december 23—31 közt az észak-keleti határon át az Orosz Birodalom által az 1877/78-as háborúban elcsatolt Sarikamis-vidék visszafoglalása érdekében.

Dr. Wolfgang Etschmann tudományos főmunkatárs (Ausztria) a Marmolata-gleccservidéken 1915/17-ben folytatott harcokat idézte fel előadásában. Az olasz és osztrák—magyar hadak embertelen körülmények közti, 2000—3200 m magasságban vívott támadó-védelmi harcai valóságos magas-alpesi régióban folytak és külön nehézséget okozott az állandó gleccserveszély. Az előadás újonnan feltárt források segítségével mutatott valós képet a szélsőséges feltételek között vívott harctevékenységről.

Az augusztus 22-i délutáni ülés első felében *Edouard von Orelli* vezérkari ezredes, egyetemi tanár (Svájc) elnökölt.

Gianni Oliva tudományos főmunkatárs (Olaszország) az olaszországi alpesi csapatok létrehozásának folyamatát az 1872—1900 közti időszakban az elképzelések és a valóság szembesítésével mutatta be.

Pierre Carles ezredes, tudományos kutató (Franciaország) előadásának tárgya az 1943/44-es olaszországi hegyvidéki háborúban bevetett francia expedíciós hadtest tevékenysége volt a harcosok visszaemlékezéseinek tükrében.

Szünet után az ülés *Zachar József* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa elnökletével folytatta munkáját.

Dr. Pierre Rocolle nyugállományú ezredes, katonai akadémiai tanár (Franciaország) a személyesen átélt két magashegyi ütközetet, az 1917-es caporettói és az 1944-es Monte Majo-i fegyvertényt hasonlította össze annak az egykor tanult állításnak a tükrében, miszerint „aki a magaslatot birtokolja, birtokolja a völgyet is".

Dr. Horst Rohde alezredes, egyetemi docens (Németország) magyar szempontból is figyelemreméltó előadást tartott a Wehrmacht 1. hegyi hadosztályának az 1939-es hadjáratba való bekapcsolódásáról. Ugyanis részletesen bemutatta, hogy az 1939. augusztus 25-én München térségéből a hadszíntérre indított magasabbegységnek a Magas Tátrától keletre, Poprád térségében kellett gyülekeznie és Bártfa térségéből lépett harcba, Florynka, Gorlice és Krempna irányában mérve csapást a szemben álló lengyel előkre, hogy kijuthasson Lemberg/Lvov térségébe.

Az augusztus 23-i reggeli ülés *Konsztantinosz Varfisz* sorhajókapitány, haditengerészeti akadémiai tanár (Görögország) elnökletével kezdett munkához.

Giorgio Rochat egyetmi tanár (Olaszország) az 1940/43-as időszakban vizsgálta az olasz hegyi csapatok súlyát, szerepét a hadműveletek tükrében. Először a hegyi zászlóaljakból, hegyi tüzérütegekből, vegyes műszaki zászló-

aljakból álló alpesi hadosztályok szervezését, felszereltségét részletezte. Azután az újoncozásról, kiképzésről és harcalkalmazási lehetőségekről szólt. Az előadás további részében a tényleges harcbavetést vázolta fel a jelzett időszakban.

Stuart Kirby nyugalmazott alezredes, egyetemi tanár (Nagy-Britannia) az 1941—1945 között a Burmai Fennsíkon folyt hadműveletekről szólt személyes élményei és későbbi alapkutatásai alapján. Részletesen ismertette a szemben álló erőket és hadműveleti elképzeléseket, majd röviden felvillantotta az eseménytörténetet. Befejezésül a hadviselés sajátosságait és az elszenvedett veszteségeket mutatta be.

Szünet után a tudományos ülés *John E. Jessup* ezredes, egyetemi tanár, az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának elnöke elnökletével folytatta munkáját.

Jean Delmas tábornok (Franciaország) az 1942 augusztus—1943 január közt folytatott kaukázusi magas- és középhegységbeli hadműveleteket elemezte előadásában. Miután bemutatta, milyen szerepet játszott a Kaukázus a német és a szovjet hadműveleti tervekben, ismertette a német 49. hegyi hadtesttel végrehajtott két hadműveletet, amely változást hozott a szovjet hadifelfogásban is: felismerték, hogy előnyös hegyi kötelékek szervezése a hegyvidéki hadviselés sikerének biztosítása érdekében.

Fritz Stoeckli vezérkari ezredes, egyetemi tanár (Svájc) az 1944/45-ben a Keleti Kárpátokban vívott harcokat választotta elemzése tárgyául. Ez az előadás így természetszerűleg különös figyelmet érdemel magyar szempontból is, az előadó kitért az I. német páncélos hadsereggel együtt bevetett I. magyar hadsereg szerepére is. Ugyancsak említésre méltó, hogy Stoeckli igyekezett pontos létszámadatokkal szolgálni, és bemutatni, milyen magas árat kellett fizetnie a szovjet hadvezetésnek a kicsikart diadalért, a hágókon való átkelését. Sajnálatos módon a magyar kiugrási kísérletnek a hadműveletekre gyakorolt hatására itt nem térhetett ki az előadás.

Az augusztus 23-i délutáni ülés *Fritz Stoeckli* vezérkari ezredes (Svájc) elnökletével kezdett munkához.

Antoinette Loezère tudományos kutató (Egyesült Államok) a 10. amerikai hegyi hadosztályról tartott előadást. A hadrendi szám ellenére ez volt az Egyesült Államok haderejének egyetlen ilyen jellegű magasabbegysége. Az előadó részletesen ismertette az 1941-ben történt megszervezést, amelyet a következő évben a japánok elleni rövid bevetés követett. Az előadás nagy részét a személyes élmények és tudományos kutatások eredményeinek szerves egységét jelentő beszámoló képezte, amely azokat a hadműveleteket idézte fel, amikor 1944-től Olaszországban harcolt ez a magasabbegység.

A. G. Khorkov vezérőrnagy, a történelemtudomány doktora (Szovjetunió) előadásában a második világháború szovjet hegyvidéki hadműveleteit mutatta be. Tematikus megközelítéssel szólt az észak-kaukázusi, a keleti-kárpátokbeli, a Balkán-hegységbeli és a távol-keleti tajga-hegységbeli harcokról. Jelentős szerepet tulajdonított a légi tevékenységnek és részletesen bemutatta az eziránytú támogatást. Ugyancsak hangsúlyozta, hogy a szovjet hadvezetés nem a speciális kiképzéssel, hanem a megfelelő politikai felkészítéssel igyekezett e területeken is győzelmet kovácsolni.

Szünet után *J. A. Azomov* sorhajókapitány, tudományos főmunkatárs (Szovjetunió) elnökletével folytatta munkáját a kollokvium.

Sampo Atho alezredes, tudományos kutató (Finnország) a német hegyikötelékek 1941—1945 közti finnországi hadműveleteit elemezte referátumában. Az öt hadosztályba tagolt, és hadosztálycsoport-, sőt hadseregparancsnoksággal is megfejelt erő közel kétszázezer főt jelentett. Ezek a hegyi kötelékek azonban nem hegyvidéken, hanem az északfinnországi erdős terepen kerültek bevetésre. Bevetésük mégis indokolt volt, mert a hosszú téli időszak természeti körülményei megegyeznek a középeurópai magashegyekben tapasztalhatókkal. Ezt követően az előadó ismertette a németek által vívott észak-finnországi harcokat. Ennek során levéltári forrásait és az abban szereplő tényeket szembesítette a szovjet emlékirat-irodalommal és annak állításaival.

John E. Jessup ezredes, egyetemi tanár (Egyesült Államok) a koreai háború 1950 decemberi—1951 januári szakaszában a hegyvidéki hadműveletekben bevetett különleges harccsoportot mutatta be előadásában. Mondanivaló-

ja annál nagyobb figyelmet keltett, hogy a szűkös levéltári forrásokon túl, az oral history módszerét alkalmazva, feldolgozta az egykori és túlélő résztvevők személyes feljegyzéseit és visszaemlékezéseit is.

Augusztus 24-én reggel *James Collins* nyugállományú tábornok, katonai akadémiai tanár (Egyesült Államok) elnökletével került sor a kollokvium következő ülésére.

Először *Dr. Ekkehart Guth* katonai akadémiai tanár (Németország) tartotta meg „A német hegyi hadosztályoknál szerzett második világháborús egészségügyi szolgálati tapasztalatok" című előadását. Bevezetőben felhívta a figyelmet a téma fontosságára, hiszen míg a német haderő vesztesége halottakban 3,5 millió volt, a második világháború során sebesülés, betegség miatt 55 millió fő részesült egészségügyi ellátásban. Ezt követően az előadó ismertette a hegyi egészségügyi ellátás sajátosságait, a német szervezeti kereteket és eljárási módokat.

Dr. Terrence J. Gough tudományos kutató (Egyesült Államok) a koreai háborúban alkalmazott hegyvidéki szállítás sajátosságait mutatta be referátumában. Már előadása alcíme sokat sejtető mondanivalója lényegét illetően: „Koreai kézikocsi az amerikai hadseregben".

Szünet után *Ernei Kanninen* altábornagy, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át az ülés-elnöki tisztet.

Elnökletével *Henry S. Bausum* hadtörténész-főszerkesztő (Egyesült Államok) tartotta meg „Hegyvidéki háború a nemzeti Kínában" című előadását. Ebben az 1927—1933 közti négy polgárháborús hadjáratot elemezte, miközben a valóságos eseményeket folyamatosan szembesítette Mao Ce-tung elméleti nézeteivel.

Ezután *Dr. Jürgen Rohwer* professzor, nyugalmazott kutatóintézeti igazgató (Németország) vette át az üléselnöklést.

Ezt követően *Dr. Daniel Asher* ezredes, tudományos tanácsadó (Izrael) szólt az 1975/76-os libanoni polgárháború idején bekövetkezett szíriai katonai beavatkozásról, mégpedig a szovjet haderőben a hegyvidéki háborúról vallott nézetek tükrében vizsgálta a szovjet tanácsadók segítségével irányított egyes harci eseményeket.

Végül *Mordechai Gichon* alezredes, egyetemi tanár (Izrael) tartotta meg nagyszabású szintézist jelentő előadását, amelynek már a címe pontosan körülírta mondanivalóját: „A hegyvidék befolyása a palesztínai hadviselésre az évszázadok forgatagában — Svájccal való összehasonlítással".

Valamennyi elhangzott előadáshoz csatlakozóan adott volt a szabad tudományos vita lehetősége. Ezzel sokan és sok kérdéssel kapcsolatosan éltek is, így mások mellett az egyetlen magyarországi résztvevő is. A kereken százhúsz felszólalás: kérdésfeltevés, kiegészítés, ellentétes véleménynyilvánítás, valamint az ezekhez kapcsolódó előadói válaszok nagyban hozzásegítették a kollokvium résztvevőit, hogy tisztázzák a hegyvidéki háború sajátosságait.

Az utolsó vitát követő szünet után került sor a tudományos tanácskozás záróülésére. Ezen *Louis-Edouard Roulet* dandártábornok, egyetemi tanár (Svájc) foglalta össze a rendezvénysorozaton elhangzottakat. Kiemelte, hogy a példásan előkészített kollokviumon jól felkészült előadók színvonalas referátumai hangzottak el, és ezekhez tartalmas viták csatlakoztak. Az egyes korszakokat tekintve jelenkorunk dominált, míg földrajzilag az Alpok térsége volt középpontban, bár más korok és más hegyvidékek is szerephez jutottak. Ezt követően megkísérelte tipizálni az elhangzott előadásokat. E szerint, voltak, akik nagy hadgondolkodók nézeteit tették vizsgálat tárgyává, mások történeti leírásokra vállalkoztak, megint mások a jellegzetességek megragadását tűzték ki célul, végül egyesek összefoglalásokkal, összehasonlításokkal igyekeztek eljutni a tendenciák megragadásához. Befejezésül a rendkívül kollegiális, baráti légkörű rendezvénysorozattal kapcsolatosan hangsúlyozta, hogy a jelenlevők nem akarnak háborút, de tudják, hogy a háború még nem kizárt jövőbeli lehetőség, ezért igyekeznek azt jobban megismerni, hogy elkerüléséhez méginkább hozzájárulhassanak.

Dr. Cornelius M. Schulten kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke (Hollandia) ugyancsak a rendezvénysorozat sikerességét hangsúlyozta. Sorban köszönetet mondott a siker kovácsolóinak: a rendezőknek, az előadóknak, a résztvevőknek. Ezzel a kollokvium munkáját befejezettnek nyilvánította.

A tudományos ülésekhez csatlakozóan egy sor egyéb rendezvény is hozzásegítette a résztvevőket további eszmecserék folytatásához.

1991. augusztus 19-én délután városnéző és városkörnyéki körutazáson ismerkedhettek meg a résztvevők a kollokvium zürichi színhelyével. Ennek méltó befejezéseként a Schweizerisches Landesmuseum állandó hadtörténelmi kiállítását és a Codex Manessa című időszaki kiállítását tekintették meg.

Ugyancsak a Schweizerisches Landesmuseum épületében augusztus 19-én este Zürich Kanton Kormányzótanácsa és Zürich Város Tanácsa fogadást adott a résztvevők tiszteletére.

Augusztus 20-án este Zürich egyik legszebb, „Zur Meisen" nevezetű céhházában a Svájci Hadtörténelmi és Hadtudományi Társaság adott vacsorát a résztvevőknek.

Augusztus 21-én este a Zürich fölé magasodó Üetliberg 870 m magas csúcsán álló Alto Kulm hegyi vendégfogadóban Svájc Szövetségi Honvédelmi Minisztériuma látta vendégül vacsorán a kollokvium résztvevőit.

Augusztus 22-én este a svájci kollegák házigazdaként kisebb csoportokban találkoztak külföldről érkezett társaikkal. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság és a jelenlevő 25 nemzeti bizottság tisztségviselőit *Fritz Wille* hadtesttábornok, a Svájci Hadtörténelmi és Hadtudományi Társaság alelnöke családi körben a Zürechi tó partján magasodó Meilen községben fekvő Marienfeld nevű családi birtokán fogadta.

Augusztus 22-én este a Limmat folyó partján álló patinás „Zum Storchen" nevű vendégfogadó összes termében volt a kollokvium hivatalos záróvacsorája.

Augusztus 25—28 közt pedig a vendéglátó svájci rendezők lehetőséget biztosítottak az érdeklődőknek, hogy a Szent Gotthárd-hágó térségében megismerkedhessenek a Svájci (Nyugati) Alpok terepviszonyaival és az e térségbeli svájci harceljárásokkal — bekapcsolódva egy összfegyvernemi hadgyakorlatba.

A kollokviumhoz csatlakozóan ülést tartott a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság Bibliográfiai Albizottsága *Jean Langenberger* dandártábornok, a bizottság elnöke (Svájc) vezetésével. Bemutatták a Nemzetközi Bibliográfia elkészült XII. kötetét, és megvitatták az előkészületben levő következő kötettel kapcsolatos aktuális tennivalókat.

Ugyancsak ülést tartott az ezúttal véglegesen megalakult Hadilevéltáros Albizottság, amelynek munkájába 18 nemzeti bizottság képviselője kapcsolódott be. Ezúttal az 1995-ös világkongresszusig terjedő mandátummal elnökké választották *Dr. Manfred Kehrig* ezredest, a Német Hadilevéltár igazgatóját, főtitkárként pedig megerősítették *Oleg Starkov* őrnagyot, a Szovjet Hadilevéltár osztályvezetőjét. A jelenlevők elfogadták együttműködésük alapszabályát és a következő ciklus munkatervét.

Adminisztratív ülést tartott a kollokvium folyamán maga a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság is. Ezen az aktuális és folyamatban levő ügyek megtárgyalása sorában központi helyet foglalt el a következő négy év tudományos rendezvényeinek és publikációinak végleges rögzítése.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KELENIK JÓZSEF — A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenötéves háború időszakában — 3

KÖZLEMÉNYEK

CSONKARÉTI KÁROLY — Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban, 1917—1918 — — — — — — — — — 53

MŰHELY

HERMANN RÓBERT — Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé, 1849—1856. Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata — — — — — — 100

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

MÓRICZ LAJOS — Adatok és emlékek az egykori első magyar hegyidandár megalakulásáról, életéről és harcairól 106

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KEMÉNY JÁNOS — Kiss József levelei, 1847—1849 — — — — 140

SZEMLE

* * * — Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und Ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert) *(Veszprémy László)* — — — — — 163

* * * — Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung, 1990, Burg Güssing (4. Mai—28. Oktober 1990). Katalogband *(Veszprémy László)* — — — — — 164

NICOLAE CIOBANU—ION CRISTEA—STEFAN PĂSLARU — La Guerre et la Montagne dans l'Histoire des Roumains *(Zachar József)* — — — — — — 166

JEAN NOUZILLE — Histoire de Frontiéres, l'Autriche et l'Empire Ottoman *(Zachar József)* — — — — — — — 169

ADONYI—NAREDY FERENC—NAGY KÁLMÁN — Magyar huszárok a második világháborúban *(Nagy Domokos Imre)* — — — — — — — 172

OLAF GROEHLER — Bombenkrieg gegen Deutschland *(Bonhardt Attila)* 173

SZAKÁLY SÁNDOR — Hadsereg, politika, társadalom *(Bonhardt Attila)* 178

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — Hadsereg és társadalom a Habsburg-monarchiában, 1815—1914. Nemzetközi kollokvium, Strasbourg, 1991. június 6—8. — — — — — — 183

Háború és hegyvidék. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XVII. Kollokviuma, Zürich, 1991. augusztus 19—24. — — — — — — — — 189

CONTENTS

STUDIES

JÓZSEF KELENIK — The importance of small arms in the development of the military revolution. The armament of the Hungarian units in the time of the fifteen years war — — — — — — — — — — — 3

PUBLICATIONS

KÁROLY CSONKARÉTI — The operations of the Austro-Hungarian Navy in the Great War, 1917—1918 — — — — — — 53

WORKSHOP

RÓBERT HERMANN — József Barsi: Journey to a destination unknown. The drawings of Lénárd Berzsenyi. A series of portraits of the prisonners of Olmütz — — — 100

MEMOIRES

LAJOS MÓRICZ — Data and memories concerning the establishment, life and fights of the one-time lst Hungarian Mountain Brigade — — — — — — — 106

HISTORICAL SOURCES

JÁNOS KEMÉNY — The letters of József Kiss, 1847—1849 — — — 140

REVIEW

* * * — Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und Ihre Zeit (13./14. Jahrhundert) *(László Veszprémy)* — — — — — 163

* * * — Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung, 1990, Burg Güssing (4. Mai—28. Oktober 1990). Katalogband *(László Veszprémy)* — — — — 164

NICOLAE CIOBANU—ION CRISTEA—STEFAN PĂSLARU — La Guerre et la Montagne dans l'Histoire des Roumains *(József Zachar)* — — — — — — 166

JEAN NOUZILLE — Histoire de Frontières, l'Autriche et l'Empire Ottoman *(József Zachar)* — — — — — — — 169

FERENC ADONYI—NAREDY—KÁLMÁN NAGY — Hungarian Hussars in the Second World War *(Imre Nagy Domokos)* — — — — — — — 172

OLAF GROEHLER — Bombenkrieg gegen Deutschland *(Attila Bonhardt)* — — — — — — — — — — — 173

SÁNDOR SZAKÁLY — Army, Politics, Society *(Attila Bonhardt)* — — 178

CHRONIC

JÓZSEF ZACHAR — Army and Society in the Austro—Hungarian Monarchy, 1815—1914. International Colloquium, Strasbourg, 6—8 June 1991 — — — — — — 183

The War and the Mountains. The 17th Colloquium of the International Committee of War History. Zürich, 19—24 August 1991 — — — — 189

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

JÓZSEF KELENIK — L'importance des armes à feu portatives dans le déploiement de la révolution militaire. L'armement des unités hongroises à l'époque de la guerre de quinze ans. — — — — — — — — 3

COMMUNICATIONS

KÁROLY CSONKARÉTI — Les opérations militaires de la marine militaire de la Monarchie austro—hongroise dans la première guerre mondiale, 1917—1918 — — — 53

ATELIER

RÓBERT HERMANN — József Barsi: Voyage vers une station inconnue, 1849—1856. Les dessins de Lénárd Berzsenyi. La série des portraits des prisonniers d'Olmütz — — 100

MÉMOIRES

LAJOS MÓRICZ — Précisions et souvenirs sur la formation, sur la vie et les combats de la première brigade de montagne hongroise d'autrefois — — — — 106

PUBLICATIONS DE SOURCES

JÁNOS KEMÉNY — Les lettres de József Kiss, 1847—1849 — — — 140

REVUE

* * * — Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und Ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert) *(László Veszprémy)* — — — — 163

* * * — Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung, 1990, Burg Güssing (4. Mai—28. Oktober 1990) Katalogband *(László Veszprémy)* — — — — 164

NICOLAE CIOBANU—ION CRISTEA—STEFAN PĂSLARU — La Guerre et la Montagne dans l'Histoire des Roumains *(József Zachar)* — — — — — — 166

JEAN NOUZILLE — Histoire de Frontières, l'Autriche et l'Empire Ottoman *(József Zachar)* — — — — — — 169

FERENC ADONYI—NAREDY—KÁLMÁN NAGY — Hussards hongrois dans la deuxième guerre mondiale *(Imre Nagy Domokos)* — — — — — 172

OLAF GROEHLER — Bombenkrieg gegen Deutschland *(Attila Bonhardt)* — — — — — — — — — — — 173

SÁNDOR SZAKÁLY — Armée, politique, société *(Attila Bonhardt)* — — 178

CHRONIQUE

JÓZSEF ZACHAR — Armée et société dans la Monarchie des Habsbourg, 1815—1914. Colloque international, Strasbourg, 6—8 juin 1991 — — — — — — — 183

Guerre et montagne. Le XVIIe colloque du Comité International d'Histoire Militaire, Zurich, 19—24 août 1991 — — — — — — — — — 189

INHALT

STUDIEN

JÓZSEF KELENIK — Die Bedeutung der Handfeuerwaffen in der Revolution im Militärwesen. Die Bewaffnung der ungarischen Truppen zur Zeit des Fünfzehnjährigen Krieges — — — — — — — — — 3

MITTEILUNGEN

KÁROLY CSONKARÉTI — Die Operationen der Kriegsmarine der Österreichisch—Ungarischen Monarchie im Ersten Weltkrieg, 1917/18 — — — — — — — — 53

WERKSTATT

RÓBERT HERMANN — József Barsi: Eine Reise mit unbekanntem Reiseziel, 1849—1856. Die Zeichnungen von Lénárd Berzsenyi. Die Porträts der Gefangenen von Olmütz — — — — — — — — — — — 100

ERINNERUNGEN

LAJOS MÓRICZ — Angaben und Erinnerungen über die Entstehung, den Alltag und die Kämpfe der ersten ungarischen Gebirgsbrigade — — — — — — 106

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÁNOS KEMÉNY — Die Briefe von József Kiss, 1847—1849 — — — 140

RUNDSCHAU

* * * — Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und Ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert) *(László Veszprémy)* — — — — — 163

* * * — Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung, 1990, Burg Güssing (4. Mai—28. Oktober 1990). *(László Veszprémy)* — — — — — — — 164

NICOLAE CIOBANU—ION CRISTEA—STEFAN PĂSLARU — La Guerre et la Montagne dans l'Histoire des Roumains. *(József Zachar)* — — — — — — 166

JEAN NOUZILLE — Histoire de Frontières, l'Autriche et l'Empire Ottoman. *(József Zachar)* — — — — — — 169

FERENC ADONYI—NAREDY—KÁLMÁN NAGY — Ungarische Husaren im Zweiten Weltkrieg. *(Imre Nagy Domokos)* — — — — — — — — 172

OLAF GROEHLER — Bombenkrieg gegen Deutschland. *(Attila Bonhardt)* — — — — — — — — — — 173

SÁNDOR SZAKÁLY — Armee, Politik, Gesellschaft *(Attila Bonhardt)* — 178

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — Armee und Gesellschaft in der Habsburger—Monarchie, 1815—1914. Internationales Kolloquium, Straßburg, 6.—8. Juni 1991 — — — — — — 183

Krieg und Gebirgslandschaft. XVII. Kolloquium des Internationalen Ausschusses für Kriegsgeschichte, Zürich, 19.—24. August 1991. — — 189

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЙОЖЕФ КЕЛЕНИК — Значение ручного огнестрельного оружия в развертывании революции в военном деле. Вооружение венгерских воинских частей в период 15-летней войны — — — — — — — — — — 3

СООБЩЕНИЯ

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Военно-морские операции Австро-Венгерской Монархии в первой мировой войне, 1917—1918 гг. — 53

МАСТЕРСКАЯ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Йожеф Барши: Путешествие в сторону неизвестной станции, 1849—1856. Рисунки Ленарда Берженьи. Серия портретов пленников Олмютца — 100

ВОСПОМИНАНИЯ

ЛАЙОШ МОРИЦ — Данные и воспоминания о формировании первой венгерской горной бригады, о её жизни и боевых действиях — — — — — — — — — 106

ИСТОЧНИКИ

ЯНОШ КЕМЕНЬ — Письма Йожефа Кишша, 1847—1849 гг. — — — 140

ОБЗОР

* * * — Die Güssinger, Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und Ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert) *(Ласло Веспреми)* — — — — — 163

* * * — Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung, 1990, Burg Güssing (4. Mai—28. Oktober 1990). Katalogband *(Ласло Веспреми)* — — — — — 164

НИКОЛАЕ ЧОВАНУ—ЙОН КРИСТЕА—ШТЕФАН ПАШЛАРУ — La Guerre et la Montagne dans l'Historie des Roumains *(Йожеф Захар)* — — — — — — 166

ЖАН НУЗИЙ — Histoire de Frontiéres, l'Autriche et l'Empire Ottoman *(Йожеф Захар)* — — — — — — — 169

ФЕРЕНЦ АДОНЬИ—НАРЕДИ—КАЛМАН НАДЬ — Венгерские гусары во второй мировой войне *(Имре Надь Домокош)* — — — — — — — 172

ОЛАФ ГРЕЛЕР — Bombenkrieg gegen Deutschland *(Аттила Бонхардт)* — — — — — — — — — — — 173

ШАНДОР САКАЙ — Армия, политика, общество *(Аттила Бонхардт)* — 178

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Армия и общества в Габсбургской Монархии, 1815—1914 гг. Международный коллоквий, Страсбург, 6—8 июня 1991 г. — — — — — — — 183

Война и горный край. XVII. Коллоквий Международной Комиссии по Военной Истории, Цюрих, 19—24 августа 1991 г. — — — — — — — 189

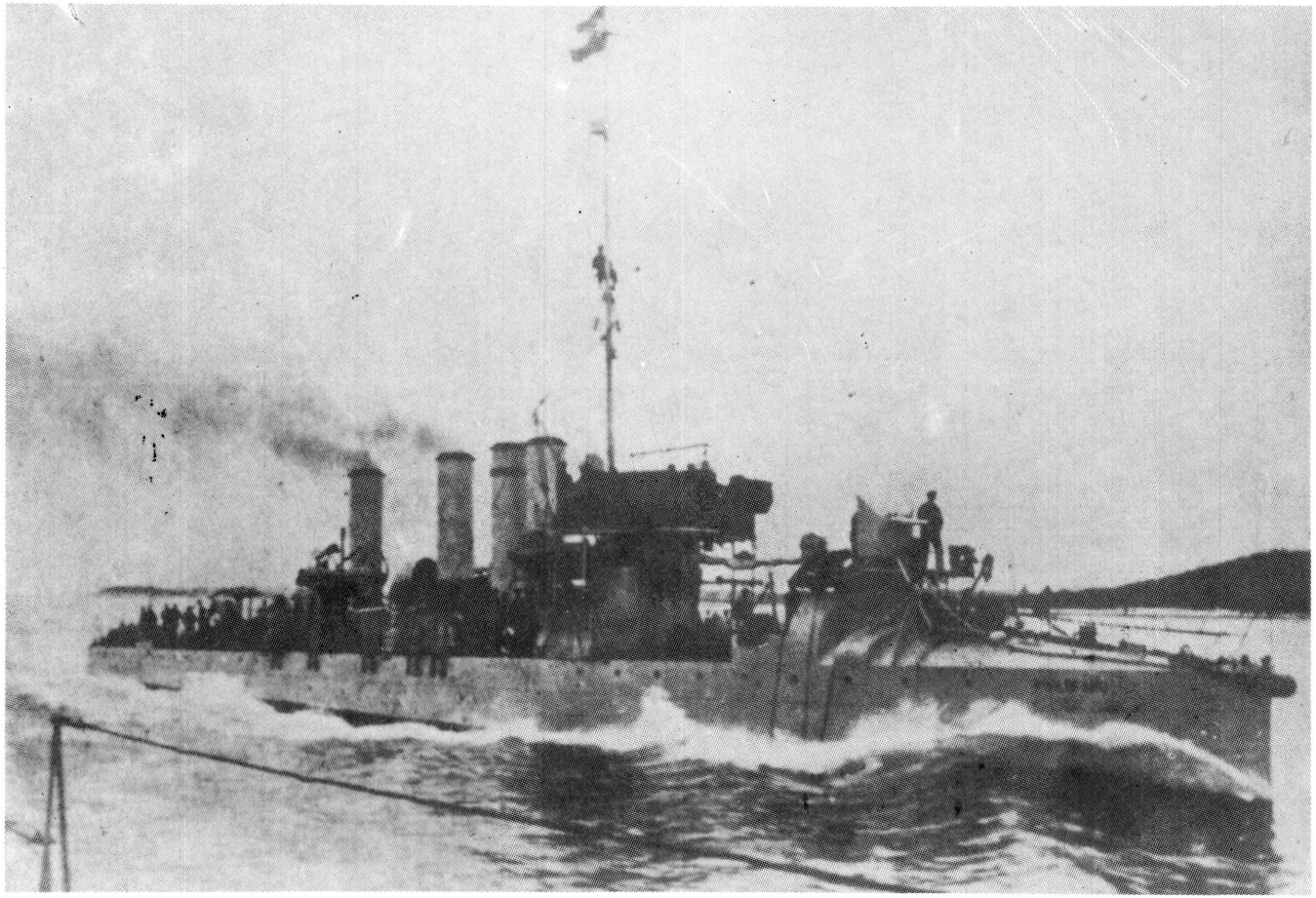

Az 1917. VI. 4-én elsüllyedt WILDFANG romboló
(Csonkaréti Károly: Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban)

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.